

Борис Мевченко

ВЕЛИКА ВИСКА ТА ЇЇ ОКОЛИЦІ

ІСТОРІЯ ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ
ДО СУЧАСНОСТІ

Державний архів Кіровоградської області

*Кіровоградське обласне відділення
пошуково-видавничого агентства
«Книга Пам'яті України»*

*Кіровоградська обласна організація
Національної спілки краєзнавців України*

ВЕЛИКА ВИСКА ТА ЇЇ ОКОЛИЦІ

ІСТОРІЯ ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО СУЧАСНОСТІ

Борис Мевзенко

Кропивницький
2019

*Рекомендовано до друку науково-методичною радою
Державного архіву Кіровоградської області
(протокол № 10 від 10 жовтня 2019 року)*

Рецензенти:

Бабенко О. О. – директор Державного архіву Кіровоградської області, голова Кіровоградської обласної організації Національної спілки краєзнавців України;

Шляховий К. В. – голова Історико-культурологічного товариства «Ойкумена», почесний краєзнавець України.

На передній обкладинці розміщено фрагмент карти 1759 року і зображення рядового Молдавського гусарського полку, на задній – схематичний план Великої Виски часів військових поселень кавалерії (середина XIX ст.).

Шевченко Б. Л.

Ш 37 Велика Виска та її околиці. Історія від найдавніших часів до сучасності: [Текст] / Борис Шевченко. – Кропивницький. 2019. – 234 с.

Книга є узагальнюючим науково-документальним дослідженням з історії Великої Виски від найдавніших часів до сучасності. На основі широкого кола архівних джерел, значна частина яких вводиться до наукового обігу вперше, розповідається про виникнення села, його військову, політичну, соціальну, економічну історію, розвиток освіти, культури, медицини, церковно-релігійного життя.

Окрім інформації про минуле Великої Виски, читачі дізнаються деякі відомості з історії розташованих неподалік від неї населених пунктів – Мар'янівки, Плетеного Ташлику, Малої Виски, Овсяниківки, Володимирівки, Олексіївки, Олено-Косогорівки та інших.

Видання розраховане на істориків, краєзнавців та усіх, хто цікавиться локальною історією центральноукраїнського регіону.

УДК 94(477.65-21)«.../20»

Книга видана за кошти родини Бердник

Всі права застережено.

*Жодна частина цієї книги не може бути використана чи відтворена
без письмового дозволу автора*

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО.	4
РОЗДІЛ І. ПОЧАТОК ІСТОРІЇ ВЕЛИКОЇ ВИСКИ	6
Виникнення Великої Виски (від найдавніших часів до 1764 р.)	6
Велика Виска – ротний центр Єлисаветградського пікінерного та Молдавського гусарського полків (1764 – 1783 рр.)	22
РОЗДІЛ ІІ. ВЕЛИКА ВИСКА У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ.	34
Велика Виска у складі Новоросійського та Південного військових поселень кавалерії (1821 – 1867 рр.)	34
Велика Виска в останній третині ХІХ – на початку ХХ століть	48
РОЗДІЛ ІІІ. ВЕЛИКА ВИСКА В РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЯХ 1917 – 1921 РОКІВ. УТВЕРДЖЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ.	66
РОЗДІЛ ІV. ВЕЛИКА ВИСКА У 20 – 30-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ.	75
Територія і населення. Утворення Великовисківського району	75
«Вся влада Радам!»	86
Вся влада – Комуністичній партії	99
НКВС: Робітничо-селянська міліція та органи державної безпеки	105
Політичні репресії	109
«Социалистическая реконструкция села»	112
Колективізація сільського господарства у 1920-х роках	112
Хлібозаготівлі, оподаткування, позбавлення виборчих прав	114
Розкуркулення	116
Колективізація сільського господарства та хлібозаготівлі на початку 1930-х років	120
Голодомор 1932 – 1933 років	125
Переселення колгоспників із Білорусі	126
Репресії радянської влади щодо колгоспників	127
Становлення системи роботи колгоспів	130
Колгоспи у другій половині 1930-х років	135
Промисловість	138
Районна споживча спілка: торговельна мережа і заготівельні контори	140
РОЗДІЛ V. ВЕЛИКА ВИСКА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939 – 1945 РР.)	144
Початок німецько-радянської війни. Червень – серпень 1941 року	144
Окупація	152
Визволення. Березень 1944 року	167
Пам'ять	171
РОЗДІЛ VI. ВЕЛИКА ВИСКА У СКЛАДІ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ (1945 – 1991 РР.)	182
Післявоєнне десятиліття (1945 – середина 1950-х років)	182
Розформування Великовисківського району	190
Від хрущовської «відлиги» до проголошення незалежності України (1960 – 1980-ті рр.)	195
РОЗДІЛ VII. ОСВІТА	208
РОЗДІЛ ІХ. МЕДИЦИНА	219
РОЗДІЛ Х. ЦЕРКВА	225

ВСТУПНЕ СЛОВО

Перші спроби дослідити історію Великої Виски були зроблені у середині XX століття. Наприкінці 1960-х років, під час підготовки до видання «Історії міст і сіл Української РСР: Кіровоградська область», учитель Великописківської школи Микола Колесник і науковий співробітник обласного державного архіву Таїса Михайлова написали документальний нарис про історію села¹. Через деякий час його у дещо скороченому вигляді було опубліковано в згаданому фундаментальному дослідженні, яке побачило світ у 1972 році². З того часу історія Великої Виски загалом залишалася поза увагою істориків-краєзнавців. Часом, звичайно, з'являлися невеликі за обсягом публікації, які, однак, торкалися лише окремих сторінок минувшини села, але невідтворювали його загальної історії.

Власне, тому ця книга є першим ґрунтовним узагальнюючим дослідженням історії Великої Виски. Побудована вона головним чином за хронологічним принципом, окрім тем, присвячених освіті, медицині та церкві, котрі винесені в окремі розділи. Книга охоплює період від найдавніших часів (епоха первісних людей) до проголошення незалежності України у 1991 році. Автором свідомо було прийняте рішення не включати до книжки розділ про сучасний розвиток Великої Виски. Пояснюється це тим, що події останніх майже тридцяти років ще потребують виваженого осмислення, яке стане можливим лише після їхнього завершення. І зрештою, події недавнього часу ще не згасли у пам'яті людей, а тому вони можуть самостійно скласти своє уявлення про розвиток села за незалежної України. Однак в окремих випадках, коли цього вимагає логічне завершення розповіді, автор все ж виходить за встановлені часові рамки і торкається періоду 1990 – початку 2000-х років.

Книга написана на основі документів, котрі зберігаються у державних архівах Кіровоградської, Одеської та Херсонської областей, а також у деяких закордонних архівосховищах. Окрім цього, опрацьована значна кількість різнопланових документів та матеріалів із цих та інших архівів, які нині опубліковані у збірниках та наукових роботах. Архівні джерела суттєво доповнює використана автором історико-краєзнавча література. Поряд із авторським текстом у дослідженні досить часто цитуються витяги з архівних документів та спогадів, стиль і правопис яких загалом збережено.

У книжці немає списку використаних джерел та літератури. Його відсутність компенсується наявністю у тексті підрядкових бібліографічних посилань, які за необхідності повністю задовольняють допитливого читача чи дослідника, який забажає поглибити свої знання з історії Великої Виски або ж перевірити достовірність наведеної інформації.

Велику Виску без перебільшення можна назвати одним із найдавніших населених пунктів Кіровоградської області і, вочевидь, найдавнішим поселенням, яке виникло на території нинішньої Маловисківщини. Зробити такий висновок дають можливість сучасні історико-краєзнавчі дослідження та архівні документи середини – другої половини XVIII ст. Саме завдяки їм вдалося встановити достовірну дату виникнення Великої Виски – осінь 1753 року. Тоді частина жителів Петрового Острова – слободи, заснованої козаками Миргородського полку, – змушена була перебратися на постійне місце проживання у верхів'я річки Вись, заснувавши там нове поселення під однойменною назвою.

Своє найменування слобода Вись отримала, безперечно, від назви водойми, поруч із якою вона виникла. Вперше річка, яка нині називається Великою Виссю, згадується в Іпатіївському літописі у 1190 р. Восени цього року князь Святослав захопив у полон торчського князя Кунтувдія, однак згодом його відпустив, але *«...він, не стерпівши сорома свого, пішов у Половці і прибув до Тоглія, половецького князя. Половці ж обрадувалися йому і стали з ним думати, куди б їм поїхати в Руську землю. І він став їх водити, підбивши на розорення, щоб йому відомстити якое за сором свій Святославу. Так що половці, уподобавши раду його і розтоптавши присягу заради нього, сіли на коней, і, поїхавши, напали зненацька на город Чюрнаїв, і острог взяли, і двір запалили, і статок його весь забрали, і дві жони його взяли, і челяді багато забрали. А поїхавши звідти, вони отаборилися по річках **Висях** (виділено автором) і, давши*

¹ Колесник М., Михайлова Т. Історія села Велика Виска Маловисківського району Кіровоградської області (документальний нарис). – 60 с. – Фонди Великописківської сільської бібліотеки.

² Історія міст і сіл Української РСР: Кіровоградська область. – К., 1972. – С. 394 – 403.

тут перепочити коням своїм, поїхали до города Борового, та почувши, що Ростислав Рюрикович у Торчському, вернулися до ватаг своїх»³. На думку дослідників, назва річки походить від давньослов'янського слова «вись», що тоді мало декілька значень – «рідина», «розливатися», «текти». У перші десятиліття існування слободи Вись відбулася незначна трансформація її назви. З 1780-х років у документах і картографічних джерелах починає використовуватися найменування «Виска» замість «Вись», а в першій половині XIX ст. офіційною назвою населеного пункту стає Велика Виска.

Ознайомившись із минулим Великої Виски, можна виокремити декілька загальних особливостей її історичного розвитку. По-перше, село завжди мало статус державного, а тому переважна більшість його жителів ніколи не знала кріпацтва. Це було обумовлено самим процесом виникнення поселення. По-друге, Велика Виска має тривалу військову історію, починаючи від свого виникнення у 1753 р. як сотенної слободи Слобідського козацького полку і закінчуючи перебуванням протягом 1821 – 1867 років у складі Новоросійського та Південного військових поселень кавалерії. По-третє, Велика Виска впродовж більшої частини свого існування була адміністративним центром певних територіальних і військових одиниць, що здебільшого позитивно впливало на її соціально-економічний та культурний розвиток.

Історія Великої Виски тісно пов'язана із Флорівкою – населеним пунктом, який протягом тривалого часу існував поруч із нею. Навідміну від Великої Виски Флорівка виникла як приватновласницьке сільце у 1774 р. – його засновником є прапорщик Молдавського гусарського полку Степан Флоря. Якщо протягом другої половини XVIII – XIX ст. ці поселення існували окремо, маючи при цьому тісні зв'язки, то у першій половині XX ст. відбувся поступовий процес входження Флорівки до складу Великої Виски. Доречно буде відзначити, що у 20 – на початку 50-х років XX ст. існувала Флорівська сільська рада, до якої належала, а також певний час була її центром Велика Виска. Тому Флорівці в цій книжці приділена значна увага. Також читачі дізнаються деяку інформацію з історії розташованих неподалік Великої Виски населених пунктів – Мар'янівки, Плетеного Ташлику, Малої Виски, Овсяниківки, Володимирівки, Олексіївки, Олено-Косогорівки та інших. Власне, з огляду на це книжка й отримала таку назву – «Велика Виска та її околиці. Історія від найдавніших часів до сучасності».

Готуючи це видання, автору вдалося зібрати таку кількість матеріалів і документів з історії Великої Виски, яка впевнено дозволяє написати не одну книжку, а щонайменше декілька. Однак маючи на меті підготовку однієї, а не кількох книг, а отже будучи обмеженим в обсязі, автору доводилося відсіювати певні події та факти з минулого Великої Виски і не включати їх до дослідження. Тому цю книжку не слід розцінювати як детальний опис минулого села, а радше як спробу створення у читача загального уявлення про історичний розвиток населеного пункту. Так само не варто сприймати все написане як беззаперечну істину. Оскільки зовсім не виключено, що через певні причини під час опису тих чи інших епізодів з історії Великої Виски та її околиць були допущені помилки. Автор буде лише вдячний, якщо хтось із дослідників чи просто небайдужих читачів вкаже на виявлені неточності, підтвердивши свої зауваження достовірними і переконливими аргументами.

І насамкінець автор висловлює подяку людям, які найбільше спричинилися до появи цієї книжки: Тетяні Бердник, яка запропонувала взятися за дослідження минулого Великої Виски і всіляко цьому сприяла, Світлані Вовкодав – за надані матеріали з історії села, рецензентам книжки Олегу Бабенку та Костянтину Шляховому – за цінні поради, співробітникам обласного державного архіву, обласного відділення пошуково-видавничого агентства «Книга Пам'яті України», обласного краєзнавчого музею.

*Серпень 2019 року.
Кропивницький – Велика Виска*

³ Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця. – К., 1989. – С. 349 – 350.

РОЗДІЛ І.

ПОЧАТОК ІСТОРІЇ ВЕЛИКОЇ ВИСКИ

Виникнення Великої Виски (від найдавніших часів до 1764 р.)

Археологічні знахідки свідчать, що околиці сучасної Великої Виски здавна були відомі людям. Ще в епоху давнього кам'яного віку – палеоліту – тут могли проживати первісні люди. Однак через те, що територія нинішньої Маловисківщини майже не досліджена археологами, ми не маємо конкретних прикладів пам'яток матеріальної культури періоду палеоліту. Але наявність цих пам'яток на землях, що розташовані неподалік Великої Виски, дає підстави думати, що околиці села також були залюднені у той час. Наприклад, найбільш ранні стоянки первісних людей на Кіровоградщині відкриті на північ і північний захід від Великої Виски, на території Новомиргородського району. Зовсім поруч із Великою Вискою, біля Каніжа і Мартоноші, виявлені знахідки періоду середнього кам'яного віку – мезоліту (IX – VI тис. до нашої ери)⁴. Можливо, неподалік Великої Виски мешкали трипільські племена, які відносяться до періоду мідно-кам'яного віку (друга половина VI – початок III тис. до н. е.). Відомо, що трипільські пам'ятки зосереджені на Кіровоградщині, переважно в басейнах рік Південний Буг, Синюха, Велика Вись⁵.

На зміну мідно-кам'яному віку прийшла доба бронзи (III – початок I тис. до н. е.). Поблизу Великої Виски археологами виявлений та розкопаний курган, який датується II тисячоліттям до нашої ери⁶. Весною 1974 р. в радгоспі «Мар'янівський» Маловисківського району розпочалося створення зрошувальної системи. У зону будівництва потрапили один курган епохи бронзи і два скіфських кургани, які розмішувалися на правому березі р. Велика Вись неподалік с. Петрівка. Під час розкопок у кургані епохи бронзи (висота 3,5 метри) було виявлено шість поховань: одне ямне (основне), чотири зрубних і одне впускне. У двох зрубних похованнях було виявлено кремінний різець і уламки ліпного баночного посуду⁷.

Початок I тис. до н. е. відкрив нову епоху в історії людства – залізний вік. Територія нашого краю стає ареною перебування ряду кочових народів, які прийшли із далекого сходу. Першими прибули кіммерійці. Сталося це у IX ст. до нашої ери. У VII ст. до н. е. їх витіснили більш могутні північно-іранські племена – скіфи. Підкоривши кіммерійців, скіфи спромоглися створити власну державу з ефективною військовою організацією та самобутньою культурою. Детальний опис Великої Скіфії (а саме так називали державу цих кочовиків) залишив відомий давньогрецький історик Геродот. Скіфія була союзом декількох племен. На теренах нашого краю найвірогідніше мешкали скіфи-орачі та алазони. За словами Геродота, на межі проживання цих двох племен знаходився загальноскіфський сакральний центр – Еksamпей, де сходилися шляхи з усіх куточків Великої Скіфії. На думку дослідників, Еksamпей розташовувався десь на території сусіднього Новоукраїнського району, тобто дещо на південь від сучасної Великої Виски.

⁴ Козир І. А. З глибини тисячоліть // Кіровоградщина. Історія рідного краю: навч. посіб. / за ред. І. А. Козир. – Кіровоград, 2012. – С. 22.

⁵ Козир І. А. Світ Трипілья. Розклад родового ладу за доби бронзи // Кіровоградщина. Історія рідного краю: навч. посіб. / за ред. І. А. Козир. – Кіровоград, 2012. – С. 24.

⁶ Історія міст і сіл Української РСР: Кіровоградська область... – С. 394.

⁷ Бокий Н. М. Скифские курганы в бассейне р. Большая Вись на Кіровоградщині // Скифы и сарматы. – К., 1977. – С. 200.

Скіфи займалися скотарством, хліборобством, вели жваву торгівлю з грецькими колоніями у Північному Причорномор'ї, здійснювали численні військові походи. За час свого перебування на українських землях скіфи створили самобутню культуру, одним із проявів якої став поховальний обряд у вигляді курганів – великих земляних насипів над могилою померлого. У 1974 р. неподалік Великої Виски, біля с. Петрівка археологами було розкопано та досліджено два скіфських кургани. У чотирьох похованнях курганів були знайдені залізні ножі, кістяні, залізні та бронзові наконечники стріл, золоті бляшки і підвіски, намиста, уламки ліпного глиняного посуду та інше. У насипах по краях курганів були виявлені кістки корів і коней – залишки поховальної тризни⁸. Окрім околиць Великої Виски і Мар'янівки, рештки матеріальної культури скіфів знайдені й на інших теренах сучасної Маловисківщини. Так, у 80-х роках XIX ст. Яковом Ерделі була передана до Єлисаветградського реального училища скіфська статуя, знайдена, вочевидь, поблизу Ерделівки⁹.

У III ст. до н. е. скіфи були підкорені й асимільовані іншими войовничими племенами зі сходу – сарматами. Наш край увійшов до держави Сарматія, котра відігравала важливу роль на міжнародній арені тогочасного світу. Згодом, однак, сармати повторили долю кіммерійців і скіфів, будучи завойованими племенами готів. Держава готів, у свою чергу, в IV ст. н. е. не витримала натиску азійських племен гунів і була знищена. У V ст. н. е. територія Готії увійшла до складу великої і могутньої держави гунів, яку створив їхній легендарний цар Аттіла. Після його смерті, у середині V ст. н. е., імперія гунів розпалася, і землі нашого краю опинилися під владою нових завойовників – племен аварів, а через деякий час – Хазарського каганату, який являв собою союз прикаспійських і причорноморських племен.

У IX ст. на землях Центральної і Південної України з'явилися племена угрів. Невдовзі їх витіснили печеніги. У середині X ст. печеніги зазнали поразки у війні зі слов'янськими племенами і зникли з історичної арени. Натомість у XI ст. сюди прийшли половці – войовничий народ, який постійно здійснював напади на Київську Русь. Протягом XII ст. територія краю перебувала у складі Половецьких земель, які об'єднав у єдину державу знаменитий хан Кончак. Свідченням цього є знайдена неподалік Великої Виски половецька баба – намогильна кам'яна статуя¹⁰.

Ще одна кам'яна баба поблизу Великої Виски була виявлена вченим-природознавцем, академіком Петербурзької Академії наук Йоганом-Антоном Гільденштедтом. Він, мандруючи Єлисаветградською провінцією, у червні 1774 р. зупинявся у слободі Вись. Свої враження про поселення і місцевість навколо нього Гільденштедт описав у подорожньому щоденнику:

«Утром мы выехали из Плетено-Ташлицкого шанца. На протяжении верст шести дорога шла к востоку, по совершенно однообразной равнине, до начала пологого оврага, дающего начало реке Большой Выси, потом верст 8 до участков 2-ой роты Молдавского гусарского полка, шанца Выски, далее версты 2 к югу, мимо так называемого старого майдана, или селитряных холмов. Между этими холмами лежал на земле камень, формы сжатого цилиндра, футов 7 длины и 1½ фута ширины, высеченный из местной породы красноватого полевого шпата; он должен был представлять статую человека, что можно было видеть по линиям носа, рта, шеи и сложенных на груди рук, проведенных поверхностно и грубо. Это – единственная статуя, замеченная мною до сих пор на западной стороне Днепра, она далеко проще тех, которые видел я на восточной его стороне»¹¹.

Окрім кам'яної баби, належність якої до певної культури, на жаль, не відома, Гільденштедт розповідає про так званий «старый майдан», розташований південно-східніше нинішньої Великої Виски. На думку вченого, на території майдану виготовляли селітру. Відомий дослідник Володимир Ястребов у одному зі своїх досліджень наводить детальний опис майдану або городища, який здійснив зоолог і археолог Олександр Браунер:

«...городище находится в 2½ в. к ю. от села, у самого полотна железной дороги (на трехверстной карте – «М. Раскопана» 108,6); по его описанию, оно имеет кольцеобразную форму; три выхода обращены на с., в. и юз., каждый из них защищен боковыми валами и кроме того, против северного выхода, между концами боковых валов замечается группа небольших валов со рвами впереди; окружность главного вала 300 арш. внутри главной ямы, имеющей более 2 саж. глубины, возвышается большой бугор,

⁸ Бокий Н. М. Скифские курганы в бассейне р. Большая Высь на Кировоградщине... – С. 200 – 207.

⁹ Ястребов В. Н. Каменная баба // Древности. Труды Императорского Московского археологического общества. Том одиннадцатый. Выпуск II. – М., 1886. – С. 87; Горбул Г. П., Бокий Н. М. О скифских стелах Кировоградского краеведческого музея // Киммерийцы и скифы. Тезисы докладов Всесоюзного семинара, по священному памяти А. И. Тереножкина. – Кировоград, 1987. – С. 48.

¹⁰ Історія міст і сіл Української РСР: Кіровоградська область... – С. 394.

¹¹ Гільденштедт Й.-А. Подорож Єлисаветградською провінцією 1774 року / Упорядник А. В. Пивовар. – К., 2005. – С. 37.

господствующий над всем городищем и имеющий в окружности у подошвы 60 арш., а через вершину от с. к ю. – 10, а от в. к з. – 20 арш. – П. П. Тобилевич передавал нам, что в прежнее время городище называлось Коржевой могилой, по имени запорожца, имевшего здесь оседлость, а в настоящее время называется Раскопана Гражданова могила, по имени Якова Граждана, имевшего здесь трактир»¹².

На території сучасної Маловисківщини археологами зафіксовані також інші городища. Так, східніше Хмельового і південно-західніше Розсохуватки розміщувалося кругле городище з отвором у вигляді горла, орієнтованого на північ. Розмір городища становив 42,6 метри по периметру. Подібне городище знаходилося північніше с. Ерделівка. Воно також мало форму кола, однак його периметр був значно більший і становив 85,3 метри. Вихід із городища, яке було захищене боковими валами, розташовувався з північної сторони¹³.

У першій половині XIII ст. половецькі землі увійшли до складу Золотої Орди – однієї з наймогутніших імперій у світовій історії, яку створили монголо-татари на чолі з ханом Батием. Азійські завойовники підкорили розрізнені через міжусобиці удільні князівства колись могутньої Київської Русі. Руські князівства не входили до складу Золотої Орди, але перебували у васальній залежності від неї. Тривалий час не було жодної сили, спроможної протистояти могутності монголо-татарської держави. Лише у XIV ст. Велике князівство Литовське спромоглося похитнути міць Золотої Орди. Поступово підкоривши князівства колишньої Київської Русі, Велике князівство Литовське у 1362 р. завдало поразки ординським військам у битві на р. Синюсі, неподалік містечка Торговиця. У 20-х роках XV ст. князь Вітовт розширив межі Великого князівства Литовського до берегів Чорного моря. Ці події остаточно поклали кінець пануванню Золотої Орди і започаткували новий етап в історії нашого краю і всієї України. Завдяки приєднанню колишніх земель Давньоруської держави Велике князівство Литовське перетворилося на одну з найбільших у тогочасній Європі держав. До її складу увійшли північні землі сучасної Кіровоградщини. Решта території нашої області, очевидно, і нинішня Маловисківщина, належала до так званого Дикого Поля – широкої смуги «нічийних» земель. Із півночі цієї смуги були заселені території сучасної Київщини і півночі Кіровоградщини, а з півдня – степи Північного Причорномор'я, які контролювало Кримське ханство¹⁴.

У другій половині XV – на початку XVI ст. землі Дикого Поля почали освоювати вихідці з північних територій. Переселенців приваблювали родючі ґрунти, а також велика кількість різної звірини, риби, меду тощо. Поступово Дике Поле заселялося людьми. Відсутність прикордонної охорони зробила його землі вразливими перед загрозою з боку Кримського ханства. Несподівані напади татарських воїнів спустошували величезні території, завдаючи значних збитків тамтешньому населенню. Постійна небезпека обумовила напіввоєнізований спосіб життя мешканців Дикого Поля і сприяла появі особливого соціального стану – козаків. З часом українські козаки виробили власні принципи самоврядування та створили чітку військову організацію. Для захисту від нападів татар виникали сторожові застави¹⁵.

У 1569 р. між Польським королівством і Великим князівством Литовським було підписано Люблінську унію, результатом якої стало утворення нової держави – Речі Посполитої. Згідно із новим адміністративно-територіальним поділом терени сучасної Кіровоградщини увійшли частково до Брацлавського і Київського воєводств, а загалом – до козацької автономії під назвою Вольності Війська Запорозького, центром якої була Запорозька Січ.

У другій половині XVI – першій половині XVII ст. відбувається колонізація запорізьких вольностей. На жаль, сучасні історичні дослідження не дають жодної підтвердженої джерелами інформації про існування козацьких зимівників на теренах сучасної Маловисківщини, зокрема і біля нинішньої Великої Виски. Натомість є інформація, що Маловисківщина пов'язана з діяльністю видатного українського гетьмана, державного і політичного діяча Богдана Хмельницького. Він користувався Хмелевим байраком у верхів'ях р. Кільтені, неподалік від сучасного с. Хмельове. У 1648 р. Хмельницький очолив Національно-визвольну війну українського народу проти панування Речі Посполитої. Здобувши перші перемоги на Жовтих Водах і під Корсунем, Хмельницький упровадив новий адміністративно-територіальний устрій. Згідно з ним, на звільнених від польської влади територіях запроваджувався полково-сотенний поділ.

Протягом другої половини XVII – першої половини XVIII ст. частина українських земель, на яких завдяки старанням гетьмана Хмельницького постала незалежна Українська держава, поступово, у ході

¹² Ястребов В. Н. Опыт топографического обозрения древностей Херсонской губернии // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1894. – Т. 17. – С. 107.

¹³ Ястребов В. Н. Опыт топографического обозрения древностей Херсонской губернии... – С. 115 – 116.

¹⁴ Козир І. А. Під владою Орди та Литви XIV – перша половина XVI ст. // Кіровоградщина. Історія рідного краю: навч. посіб. / за ред. І. А. Козир. – Кіровоград, 2012. – С. 49.

¹⁵ Козир І. А. Під владою Орди та Литви XIV – перша половина XVI ст... – С. 50.

різних історичних подій увійшла до складу Російської імперії. У 1739 р. між Російською та Османською імперіями було підписано Белградський мирний договір, за умовами якого Запорозькі вольності були остаточно приєднані до складу Росії. Після цього імператриця Анна Іоаннівна дала дозвіл на відновлення Запорозької Січі (була зруйнована 14 травня 1709 р. згідно з наказом царя Петра I за підтримку запорожцями переходу гетьмана Івана Мазепи на бік шведського короля Карла XII). Землі відновленої Нової Січі були поділені на нові адміністративно-територіальні одиниці – паланки. Територія Маловисківщини увійшла до Бугогардівської паланки.

У першій половині XVIII ст. розпочинається активне заселення Кіровоградщини. У цей час на її терени масово переселяються безземельні та малоземельні селяни з лівобережної Гетьманщини. Перейшовши вброд р. Дніпро південніше Кременчука, вони здебільшого самовільно, без будь-яких офіційних дозволів селяться на території сучасних Світловодського, Онуфріївського, Олександрійського, Знаменського, Олександрівського, Новомиргородського, Добровеличківського та Новоархангельського районів. Ці землі упродовж першої половини XVIII ст. офіційно називалися «Задніпрськими місцями»¹⁶. З 40-х років XVIII ст. розпочинається офіційна колонізація Задніпров'я. Особливе місце в його освоєнні належить козакам і селянам із Миргородського та Полтавського полків. Керували цим процесом Київський генерал-губернатор Йоган-Бернгард Вейсбах та полковник Миргородського полку Василь Капніст.

Заснуванням нових поселень у Задніпров'ї займалися осадчі – люди, які вербували і виводили селян із Гетьманщини або територій, підконтрольних Речі Посполитій, із метою поселення їх на землях, що підлягали освоєнню. Внаслідок успішної діяльності осадчих разом із миргородським полковником Капністом на землях від Дніпра до Синюхи виникла значна кількість населених пунктів. Станом на 1745 р. у Задніпрських місцях нараховувалося 2 міста (Крилів і Архангелогород), 13 сіл, 29 слобід і 133 хутори¹⁷.

Офіційно Задніпров'я підпорядковувалося адміністрації Миргородського полку і поділялося на декілька сотень. Найбільшою за територією була утворена у 1748 р. Архангелогородська сотня (адміністративний центр – сучасний Новоархангельськ), до якої входила північна частина нинішньої Маловисківщини. Судячи з наявних документальних і картографічних даних, територія цієї сотні була заселена набагато менше від територій інших сотень, особливо тих, які охоплювали землі Задніпров'я ближче до р. Дніпро. Станом на 1752 р. в Архангелогородській сотні, окрім її центру – Архангелогорода, були два села – Новий Миргород і Петровий Острів, слобода Ольховатка біля однойменної балки, хутори архангелогородських козаків Грицька Слюсара неподалік балки Грузької і Дениса Улченка та хутори петроострівських козаків Яцька Юртака і Тимора Вечорки¹⁸.

У 1746 р. миргородський полковник Капніст звітував російському Сенату, що в Архангелогороді і Петровому Острові проживає 78 козаків і 227 селян¹⁹. Інші дані про кількість населення вказаних поселень подає історик Володимир Кабузан. У своєму ґрунтовному дослідженні про заселення Центральної і Південної України у XVIII – першій половині XIX ст. він вказує, що у 1745 р. у Петровому Острові було 63 козацьких двори та 189 козаків, а в Архангелогороді – 127 козацьких дворів і 381 козак²⁰.

Згідно із ревізією задніпрських сотень Миргородського полку, на кінець 1752 р. у Новому Миргороді нараховувалось 41 сім'я, у Петровому Острові – 3 двори і 56 сімей, в Ольховатці – 9 сімей. Окрім цього, є відомості, що у м. Архангелогород було щонайменше 60 дворів (близько 120 сімей), а у Новому Миргороді і Петровому Острові – до 20 дворів виборних козаків²¹.

На початку 1752 р. сотник Олександр Попатенко підготував і направив до канцелярії Миргородського полку опис Архангелогородської сотні. В цьому описі, крім населених пунктів, вказується також кількість наявних на території сотні пасік, а також місце їх розташування з прив'язкою до природних об'єктів – річок, балок, байраків тощо. У документі згадується також територія сучасної Маловисківщини. Так, у Хмелевому байраці розташовувалася пасіка петроострівського козака Шадловського, а у байраці Росохватому – пасіка архангелогородського козака Василя Чорного.

Неподалік витоків р. Мала Вись, у байраці Ясеновому була пасіка Києво-Видубицького монастиря, а трохи далі, у байраці Густому – пасіка київського золотоверхого Михайлівського монастиря. Байрак

¹⁶ Чорний О. В. Заселення Задніпрських місць у першій половині XVIII ст. // Кіровоградщина. Історія рідного краю: навч. посіб. / за ред. І. А. Козир. – Кіровоград, 2012. – С. 73.

¹⁷ Чорний О. В. Заселення Задніпрських місць у першій половині XVIII ст... – С. 74 – 75.

¹⁸ Пивовар А. В. Поселення задніпрських місць до утворення Нової Сербії в документах середини XVIII ст. – К., 2003. – С. 8.

¹⁹ Полонська-Василенко Н. Д. Заселення Південної України в половині XVIII століття (1734 – 1775). – Мюнхен, 1960. – Ч. I. – С. 42.

²⁰ Кабузан В. М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII – первой половине XIX века (1719 – 1858 гг.). – М., 1976. – С. 79.

²¹ Пивовар А. В. Поселення задніпрських місць до утворення Нової Сербії в документах середини XVIII ст... – С. 115.

Ясеновий розташовувався між сучасними селами Олексіївка та Велика Виска, а Густий байрак – трохи західніше, між нинішніми Лозуваткою, Олександрівкою та Олексіївкою.

У 1754 р. генерал-майор Іван Глебов у зв'язку із збільшенням випадків появи монахів у прикордонних районах і на території Нової Сербії, які нібито прямували до монастирських пасік, звернувся до Київського митрополита із запитом щодо дійсної наявності тут таких хуторів і пасік. 24 травня 1754 р. Києво-Видубицький монастир повідомляв, що одна із його пасік знаходиться «...в Российской державе в буераке прозываемом Ясеновом в которой прибывают монахи Зосим и Питирим».

Інформацію надав також Київський золотоверхий Михайлівський монастир, керівництво якого зазначило про наявність пасіки «...за границей польскою на земле Российской близ Новой Сербии в урочищи прозываемом Густой байрак»²².

На р. Велика Вись розташовувалася слобода Ольховатка, від якої до верхів'я річки простягався байрак Власівський. У ньому діяла пасіка Івана Чорноліса із хутора Цибулевого, яка належала графу Олексію Розумовському, брату останнього гетьмана українського козацтва Кирила Розумовського. Відомо, що граф Розумовський отримав землі під Цибулевим у 40-х роках XVIII ст. У 1750 р. його хутір побіжно згадується у справі про напад гайдамаків на Цибулеве²³.

Поруч із Власівським байраком був байрак Куренний, або Курячий, який межував безпосередньо із сучасним селом Велика Виска. У Куренному байраці пасіку тримав новомиргородський сотник Іван Обломея. У верхів'ях р. Велика Вись знаходилися два байраки: Довгенький, у якому розташовувалася пасіка новомиргородського козака Олексі Лебединця, та порожній байрак, який мав назву Шамров²⁴.

Переконливим свідченням того, що околиці сучасного села Велика Виска були економічно освоєні ще у першій половині XVIII ст., є згадки про виготовлення тут у цей час селітри. Так, вчений-природознавець, академік Петербурзької Академії наук Йоган-Антон Гільденштедт, мандруючи у 1774 р. тогочасною Єлисаветградською провінцією, зупинявся у слободі Вись і у своїх подорожніх записках відмітив, що неподалік слободи, деє на відстані двох кілометрів, розташовуються селітряні пагорби²⁵. Документально підтверджено, що селітряні промисли у верхів'ях Висі ще на початку XVIII ст. належали миргородському полковнику Данилу Апостолу. Саме тут на карті Данила де Боскета 1745 року позначена Миргородська могила, яка, схоже, використовувалася для ведення селітряного промислу.

Згадки про те, що у верхів'ях р. Вись були селітряні промисли, які належали миргородському полковнику та гетьману українського козацтва Апостолу, знаходимо у документах про передачу в 1752 р. спадкоємних земель у володіння його сина – лубенського полковника Петра Апостола. У матеріалах справи містяться результати опитування деяких старожилів, що пам'ятали, які володіння мав колишній гетьман і де вони розташовувалися. Так, житель м. Кременчук шістдесятирічний Микита Шульга під час опитування говорив, що він разом зі служителем Данила Апостола Захаром Литвином їздив до верхів'я Висі, де виготовлялася селітра. Метою мандрівки Шульги, поміж іншого, було бажання відвідати свого батька, який якраз перебував у тутешніх місцях, займаючись заготівлею звірини для потреб двору Данила Апостола.

Із свідчень Микити Шульги:

«...еден майдан (місце селітряного промислу – авт.) в осьми казанах бил над речкою Виссю, в котром и церковь била, и провз то лето и зиму всегда било два, един еромонах Филарет, а другой монах, шимени его не ведает, живали на коште его же, Апостола, чрез три года. К которому заводу били поменние могили, една на вершине Ташлика, а другая на вершине Сугаклеи, с коих луг било делают и в тот майдан возят, а разстоянием от майдану, една, что на Ташлику, верст больше семи, а другая на Сугаклеи, верст з шесть»²⁶.

Карта Задніпрських місць, виконана Данилом де Боскетом у 1745 р., є одним із перших картографічних зображень, де представлена територія Маловисківщини середини XVIII ст. Окрім позначених у верхів'ях річок Плетений Ташлик і Вись, Миргородської могили та могили Холявина, на карті вказується про розташування неподалік витоків Кільтені байраку Хмельового. Також важливо відзначити, що сучасна річка Мала Вись в описі карти де Боскета названа Вискою, а Велика Вись йменується Виссю²⁷.

²² Пивовар А. В. Поселення задніпрських місць до утворення Нової Сербії в документах середини XVIII ст... – С. 134.

²³ Полонська-Василенко Н. Д. Заселення Південної України в половині XVIII століття (1734 – 1775). – Ч. I... – С. 47.

²⁴ Опись Заднепрских мест сотни Архангелогородской на сколько верст земли имеется в долготу и широту и на той земле сколько населенный местечок, сел и деревень, футоров и при яких урочищах, о том значит по сим, «1752» году марта «10» дня // Пивовар А. В. Поселення задніпрських місць до утворення Нової Сербії в документах середини XVIII ст... – С. 134.

²⁵ Гільденштедт Й.-А. Подорож Єлисаветградською провінцією 1774 року / Упорядник А. В. Пивовар. – К., 2005. – С. 20.

²⁶ Пивовар А. В. Поселення задніпрських місць до утворення Нової Сербії в документах середини XVIII ст... – С. 197 – 198.

²⁷ Опис карти Задніпрських місць Данила де Боскета 1745 року (мовою оригіналу) // Пивовар А. В. Поселення задніпрських місць до утворення Нової Сербії в документах середини XVIII ст... – С. 189.

Незмінним це залишається і на карті Нової Сербії 1752 р. Як зазначають дослідники, ймовірно, при складанні цієї карти були використані результати картографування, виконані у 1745 р. Данилом де Боскетом із тією відмінністю, що долини річок Висі і Виски, подані на карті де Боскета у досить звуженому варіанті, на карті 1752 р. описуються повніше. Так, на карті Нової Сербії 1752 р. у вершині р. Кільчень позначені байраки Хмелевий та Кільчень, на р. Виска – балка Копенковата, далі – р. Свинарка, а у верхів'ї Виски – байрак Густий. У вершині р. Вись вказані байраки Власівський та Довгенький і Миргородська могила²⁸.

Отже, можна зробити висновок, що землі сучасної Маловисківщини, у тому числі й терени і околиці нинішньої Великої Виски на середину XVIII ст. були частково економічно освоєними. Козаки із Нового Миргорода і Петрового Острова Архангелогородської сотні, а також люди з інших територій мали тут свої пасіки, очевидно, непогано орієнтувалися на місцевості нашого краю, знали його природні особливості. Загалом це спростовує твердження про те, що територія краю починає освоюватися і заселятися лише з появою тут у 1752 році іноземних новосербських колоністів.

У середині XVIII ст. декілька указів вищого керівництва Російської імперії започаткували переселення на терени Кіровоградщини сербів та представників інших балканських народів і поклали кінець пануванню козаків та жителів Архангелогородської сотні Миргородського полку на землях сучасної Маловисківщини. Серби, які мешкали в Австрійській імперії, щоб уникнути різноманітних утисків із боку тамтешнього уряду, неодноразово зверталися до керівництва Російської імперії з проханням переселитися на її територію. Так, у грудні 1750 р. полковник Іван Хорват разом з іншими сербськими офіцерами звернувся до російського посла у Відні Михайла Бестужева-Рюміна з ініціативою набору православного населення до кількох полків та їхнє переселення до Російської імперії для військової служби. 22 травня 1751 р. Бестужев-Рюмін у реляції до імператриці Єлизавети Петрівни повідомив про намір сербів перейти на російську службу і зазначав, що полковник Хорват та інші сербські військові командири бажають назавжди залишитись у російському підданстві та просять відвести їм землі для поселення. Під час перемов із Бестужевим-Рюмінім полковник Хорват запевняв, що організує для переселення до Російської імперії гусарський полк чисельністю 1 тис. осіб і за власний кошт забезпечить солдатів мундирами, амуніцією та кіннями, а також повністю покриє витрати на їхній переїзд. Також сербський полковник запропонував російському послу набрати з людей православного віросповідання для переселення ще один полк регулярних пандурів (піхотинців) чисельністю 2 тис. осіб, але вже просив відшкодувати йому кошти, витрачені на його організацію. Для себе Хорват просив надати йому чин генерал-майора та пожиттєве командування одним із полків, яке мало перейти і до його дітей²⁹. У липні 1751 р. імператриця Єлизавета Петрівна схвалила пропозиції Хорвата. Окрім солдатів чисельністю достатньою для формування двох полків, імператриця дозволила переселення й усіх інших охочих представників сербського народу «як єдиновірних» із населенням імперії. Сербам було наказано прибути до Києва і з'явитись до місцевого генерал-губернатора для сприяння в поселенні і подальших вказівок. На цей час сербський полковник вже отримав дозвіл на переселення від влади Австрійської імперії.

Перша група сербських переселенців (218 осіб) на чолі з Іваном Хорватом прибула до Києва 10 жовтня 1751 р. Для переселенців російський уряд виділив окрему територію, котра отримала назву Нова Сербія і являла собою ряд захищених шанцями (земляними укріпленнями) поселень та охоплювала територію між річками Синюхою і Дніпром, будучи на півночі обмеженою польським кордоном, який проходив по річках Великій Висі та Тясмину, а на півдні – прямою лінією від гирла річки Кагарлика (притоки річки Синюхи) до гирла Омельника (притоки Дніпра). Власне, це була вже частково заселена і освоєна територія Задніпрських місць Миргородського і Полтавського полків Гетьманщини.

Етнічний склад мешканців Нової Сербії був дуже різноманітний – серби, волохи, молдовани, чорногорці, македонці, боснійці, болгари, угорці та інші національності. Адміністративним центром та місцем розміщення командування Нової Сербії був Новомиргород. Нова Сербія підпорядковувалася безпосередньо російському Сенату та Київському генерал-губернатору, а на місці влада над нею поділялася між трьома начальниками: російським головним командиром Нової Сербії, командиром Новосербського корпусу генерал-лейтенантом Хорватом та комендантом фортеці Святої Єлизавети.

На теренах Нової Сербії розташовувався Новосербський корпус, який спочатку мав два полки – Гусарський (кінний) та Пандурський (піший). Обидва новосербські полки склалися з 20 рот, які мали свої

²⁸ Опис карти Нової Сербії 1752 року // Пивовар А. В. Поселення задніпрських місць до утворення Нової Сербії в документах середини XVIII ст... – С. 217.

²⁹ Ганул А. М. Адміністративно-господарська діяльність генерала Івана Хорвата в Новій Сербії (1751 – 1786). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – К., 2018. – С. 62 – 63.

адміністративні центри і займали визначені для них території. У 1759 р. штат корпусу було збільшено за рахунок утворення Новомиргородського гарнізону, а також двох новозформованих польових гусарських полків – Болгарського та Македонського. Північна частина теперішньої Маловисківщини входила до складу Гусарського полку, який також часто в історичній літературі називається Гусарським Хорватовим полком, оскільки ним тривалий час командував генерал-майор (із жовтня 1752 р.) Іван Хорват. Інша частина нашого краю, та, що на південь від сучасних сіл Хмельове, Розсохуватка, Олексіївка та Мар'янівка, входила до створеного у 1753 р. Слобідського козацького полку. Зауважимо, що це є, скоріш, умовний кордон, бо у різний час межі Нової Сербії у зоні Гусарського полку зазнавали певних змін, головним чином, розширювались на південь.

29 січня 1752 р. уряд Російської імперії видав указ, яким зобов'язував мешканців населених пунктів, котрі виникли під час заселення Задніпрських місць, продати свої будівлі новосербським переселенцям і повернутися на попереднє місце проживання. Однак населення Задніпров'я загалом не повертається назад на Лівобережну Україну, а починає переходити на території, які розташовувалися південніше Нової Сербії. Так, звітуючи у серпні 1753 р. перед Сенатом, головний командир Нової Сербії Глебов і командир Новосербського корпусу Хорват вказували, що в Архангелогороді, Петровому Острові та інших місцях кількість «безуказного» зростає, а втечі за кордон поширюються, так що «никаким образом усмотреть и удержать не можно»³⁰.

Щоб забезпечити стабільне заселення, захист і економічний розвиток фактично порожніх земель, які належали Запорозькій Січі, російський уряд приймає рішення відвести для поселення українського населення 20-верстну зону на південь від Нової Сербії, створивши 18 серпня 1753 р. на цій території Слобідський козацький полк, або Слобідське козацьке поселення, які в історіографії часто називаються Новослобідськими, щоб не плутати з козацькими полками Слобожанщини.

Загалом, створюючи Слобідський козацький полк, російський уряд переслідував декілька цілей: зупинити втечі українського населення на територію Речі Посполитої і використати його для заселення та господарського освоєння нових земель; створити надійну охорону кордонів від зовнішньої (турки, татари, поляки) та внутрішньої (гайдамаки) загрози; використати територію полку як базу для майбутніх російсько-турецьких війн із метою виходу до Чорного моря.

Після рішення російського уряду про створення Слобідського полку розпочинається процес переселення мешканців колишніх Задніпрських місць на його територію. Процедура переселення очевидно була схожою на те, як заселялися Задніпров'я. Вже згадані осадчі отримували дозвіл від вищого керівництва на заселення тієї чи тієї слободи і набирали охочих переселитися. Саме під час таких переселень виникли два чи не найдавніших населених пункти сучасної Маловисківщини – Велика Виска і Плетений Ташлик.

Найбільш вірогідно, що Велика Виска утворилася восени 1753 р. внаслідок переселення на терени Слобідського козацького полку мешканців вже неодноразово згадуваного Петрового Острова. Його жителі змушені були шукати собі нове місце проживання, адже їхні помешкання передавалися під поселення новосербських колоністів. Вочевидь, більшість жителів Петрового Острова новим місцем свого мешкання обрали територію нинішньої Великої Виски.

Із рапорту архангелогородського сотника Попатенка від 20 листопада 1753 р. про перехід жителів на нове поселення:

*«Сего ноября «17» ордером из полковой Миргородской канцелярии мною полученным велено мне сколько по публикации присланного ко мне от артиллерии генерала майора Глебова предложения издешних сотни Архангельской города Архангела и прочих мест обывателей на жилье за Красную черту, а сколько туда внутрь Малой России перейдут, прислать в полковую Миргородскую канцелярию имение ведомости и на сие в полковую Миргородскую канцелярию с покорностью моею рапортую, что по означенной публикации внутрь // Малой России на жилье перешли из сотни Архангельской города Архангельска только два человека, Иван Бзидюк да Панас Мелетченко, а с Петрова Острова Илько Скляр. Прочие же все вышли обыватели на новое поселение за Красную черту Новой Сербии в слободку Терновскую, Липняжскую и **Вискую** (виділено автором)»³¹.*

22 листопада 1753 р. інформація про виникнення у верхів'ях р. Вись однойменного поселення розглядалася на засіданні Сенату – вищого державного органу Російської імперії. У донесенні Сенату від 28 вересня 1753 р. генерал-майор Іван Глебов зазначає, що велика частина українського населення Нової Сербії бажає переселитися на територію Слобідського полку і що вже є поселення на р. Терновка та у

³⁰ Полонська-Василенко Н. Д. Заселення Південної України в половині XVIII століття (1734 – 1775). – Ч. I... – С. 160 – 161.

³¹ Пивовар А. В. Поселення задніпрських місць до утворення Нової Сербії в документах середини XVIII ст... – С. 226 – 227.

верхів'ї р. Вись. Також Глебов надіслав план щодо подальшого заселення вказаних населених пунктів. У відповідь Сенат потребував від Глебова надіслати відомості про кількість землі, необхідної для відведення новопоселенців. Щодо проектування нових поселень відзначалося, що розташовані в них укріплення для відбиття раптового нападу ворогів мають бути побудовані самими переселенцями³².

У листопаді 1753 р. Глебов направляє до Сенату ще одне донесення, яке було розглянуто в травні 1754 р. У цьому документі він знову порушує питання про визначення процедури наділення поселенців землею та просить дозволу використовувати мешканцям поселень на р. Терновка та у верхів'ї р. Вись розташованих неподалік лісових масивів, які належать запорозьким козакам. З огляду на те, що ліси були значно віддалені від Запорозької Січі і не використовувалися запорозькими козаками, Сенат дозволив переселенцям користуватися ними для побудови власного житла³³.

Отже, обидва вказані донесення генерал-майора Глебова, які, нагадаємо, датуються вереснем – листопадом 1753 р., дають переконливі підстави вважати: поселення у верхів'ї р. Вись, що у майбутньому стало слободою Вись, є одним із перших, яке виникло на території утвореного у серпні 1753 р. Слобідського козацького полку.

Слободи Вись та Плетений Ташлик
на фрагменті карти Слобідського козацького полку 1759 р.
Із фондів Російського державного військово-історичного архіву

Обрання мешканцями Петрового Острова новим місцем проживання саме території і околиць сучасної Великої Виски, очевидно, пояснюється тим, що вони були економічно освоєні і, напевно, їм знайомі. Як було сказано, у першій половині XVIII ст., у поруч розташованих байраках знаходилися пасіки петроострівських і новомиргородських козаків та селітряні промисли гетьмана Данила Апостола. Тож, напевно, вибір петроострівських переселенців був не випадковий. Вірогідно, що слободу Вись заснували не лише вихідці з Петрового Острова. Цілком можливо, що сюди переселялися також мешканці з інших населених місць Архангелогородської сотні Миргородського полку. Відомо, що у другій половині 1756 р. до слободи Вись переселилося 109 родин (75 осіб були українцями із Нової Сербії, а 34 особи українці із території Речі Посполитої).

³² Сенатский Архив. – Спб., 1901. – Т. 9. Протоколы Правительствующего Сената 1753 – 1756 гг. – С. 201 – 202.

³³ Сенатский Архив. – Т. 9... – С. 260 – 261.

Майже одночасно зі слободою Вись була заснована слобода Плетений Ташлик. Осадчим Плетеного Ташлика був заможний козак із Цибулівської слободи Семен Сич. Із донесення Сича коменданту фортеці Святої Єлисавети Матвію Муравйову від 29 грудня 1759 року:

«Прошлого 1753 года декабря 9 бывшим здесь при поселении Новой Сербии от фортификации генерал майором кой ныне генерал лейтенант Глебовым дан мне нижеименованному здешнего слободского козацкого полку на слободу Плетеный Ташлык открытый Ее Императорского Величества указ с тем чтобы мне ту слободу повеленным народом населить и быть мне в той слободе осадчиком куда я еще только с 12 человек из прежнего моего жилья из Цибулева на пусту землю в урочище Плетенный Ташлык пришел...»³⁴.

Таким чином, отримавши наприкінці 1753 р. дозвіл, Сич разом із 12 жителями Цибулівської слободи прибув до урочища Плетений Ташлик, де заснував однойменну слободу. Осадчим Плетеного Ташлика Сич був впродовж 1753 – 1757 рр. За цей час він сприяв переселенню до слободи 130 сімей із території Речі Посполитої³⁵. Так, в одному із донесень до Сенату вказується, що протягом другої половини 1756 р. до Плетеного Ташлика прибуло 136 родин, із них 57 осіб були українцями з території Нової Сербії та 79 українців із Речі Посполитої.

Отже, виникнення Великої Виски безпосередньо пов'язане із утворенням на теренах Кіровоградщини у середині XVIII ст. двох адміністративно-територіальних утворень – Нової Сербії і Слобідського козацького полку. Вище керівництво Російської імперії, вирішивши поселити на цілком освоєних територіях Задніпрських місць Миргородського полку новосербських переселенців, змусило її мешканців перебратися на південь від так званої «Красной черты» і заснувати вже там нові поселення. Серед тих, хто мали покинути свою домівку, були жителі Петрового Острова Архангелогородської сотні Миргородського полку. У другій половині 1753 р. вони перейшли «Красную черту», покинувши територію Нової Сербії, і заснували на теренах Слобідського козацького полку слободу – Вись.

Слобідський козацький полк підпорядковувався безпосередньо Сенату та Військовій колегії і поділявся на сотні, які були одночасно адміністративними і військовими одиницями. До складу однієї сотні могли входити одне, два, а іноді і три поселення. Центром двох із 27 сотень (станом на 1756 р.) були слободи Вись і Плетений Ташлик. Кожна сотня мала свою старшину, яка складалася із сотника, отамана, двох писарів, хорунжого та двох осавулів. Також у складі сотні мало бути 50 виборних козаків, 450 підпомічників, 2 священики, дяк, дячки та 4 паламарі. Озброєння сотні складало 5 гармат із 30 пушкарями. За виконання своїх обов'язків старшина отримувала грошову платню і земельні пожалування. Наприклад, сотник отримував 200 десятин³⁶ рангових земель, отаман – 100 дес., писарі – по 60 дес., хорунжий – 60 дес., осавули і виборні козаки – по 50 дес., козаки під помічники – по 25 дес. До того ж старшині було дозволено на своїх землях утримувати млини, хутори, винокурні і шинки, а також мати один шинок безпосередньо у слободі³⁷.

Сотенна старшина підпорядковувалася виборній полковій старшині: полковнику, обозному, полковому судді, двом полковим писарям, лікарю, двом полковим осавулам, ротмістру, полковому городничому, полковому хорунжому, полковому отаману, 50 підпрапорним. Підпрапорних набирали з дітей старшини і заслужених та грамотних козаків. У складі полкової канцелярії було три канцеляристи і три писарі. У штаті полку були також полкові музики: один литаврник і три трубачі. Полкова старшина розташовувалася в побудованій у середині XVIII ст. фортеці Святої Єлисавети, яка була адміністративним центром Слобідського полку. Очільниками Слобідського козацького полку у різні часи були капітан Микита Биков, колезький асесор Яким Литвинов, майор Микола Адабаш.

Із архівних документів відомо, що сотником слободи Вись протягом 1757 – 1760 рр. був Семен Сич. Нагадаємо, що до того як обійняти цю посаду, він був осадчим Плетеного Ташлика. У 1760 р. сотником Висківської слободи став Іван Бутозатель (Бузулатель)³⁸, а у 1761 р. – Іван Лисаневич, який раніше був сотником Інгульської слободи. Деякий час Лисаневич – один із двох сотників, які перебували у фортеці Святої Єлисавети.

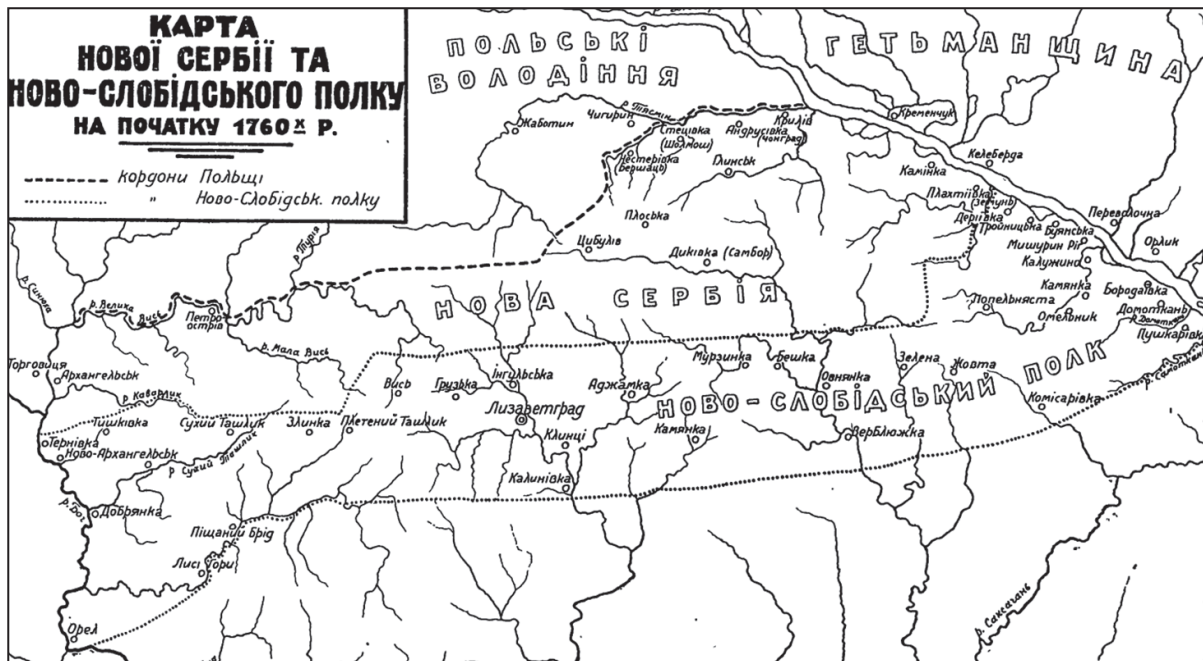
³⁴ Ястребов В. Н. Архив крепости Святой Елисаветы // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1889. – Т. 15. – С. 567 – 568.

³⁵ Ястребов В. Н. Архив крепости Святой Елисаветы... – С. 567 – 568.

³⁶ Одна десятина дорівнює 1,09 гектара землі.

³⁷ Шамрай С. В. До історії залюднення Степової України в XVIII ст. (Крилівщина і Лизаветчина) // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. – Кн. XXIV. – 1929. – С. 266 – 267.

³⁸ У фонді канцелярії Новосербського корпусу зберігається «Дело бежавшего из слободского казачьего полку слободы Виси сотника Бузулателя» // Опис фонду Новосербського корпусу // Канцелярія Новосербського корпусу / Упорядники: В. Мільчев, О. Посулько // Джерела з історії Південної України. – Т. 7... – С. 190.

Карта Нової Сербії та Слобідського козацького полку на початку 1760-х років.
Із статті С. В. Шамрая «До історії заселення Степової України в XVIII ст.
(Крилівщина і Лизаветчина)»

Сотник Іван Лисаневич був одним із трьох синів відставного сотника із м. Умань Івана Лисаневича. Мета і обставини появи у Новій Сербії і Слобідському полку цього колишнього уманського сотника вельми цікаві. Справа в тім, що відставний уманський сотник Лисаневич був польським шпигуном. У липні – серпні 1756 р. Сенат розглядав отриману від командира Новосербського корпусу генерала Хорвата і полковника Гур'єва (на той час виконуючого обов'язки коменданта фортеці Святої Єлисавети у зв'язку з від'їздом генерал-майора Глебова до Охтирки) інформацію про затримання двох польських шпигунів: бургомістра Дем'яна Іванченка і відставного сотника Лисаневича з 4 польськими козаками. Вони були направлені для проведення шпигунської роботи на територію Нової Сербії і Слобідського полку губернатором м. Бар та уманським комісаром Артинським. Так, відставний сотник Лисаневич мав відвідати вказані території нібито з метою купівлі волів, кошти на яких у сумі 100 рублів він отримав особисто від Артинського. Лисаневич двічі приїздив з Умані до Нової Сербії і Слобідського полку, зокрема, у фортецю Святої Єлисавети і розташовані неподалік слободи. Він, окрім, очевидно, дійсної купівлі худоби, розвідував місця розташування військових підрозділів, настрої місцевих жителів та іншу важливу інформацію. Після арешту Іван Лисаневич разом із бургомістром Іванченком і 4 козаками були відправлені до Києво-Печерської фортеці, де знаходилися під «крепчайшим караулом»³⁹.

У 1757 р. Колегія іноземних справ прийняла рішення вислати Івана Лисаневича разом із його родиною, яка, очевидно, на той час вже мешкала на території Нової Сербії чи Слобідського полку, за межі тогочасної підросійської України, у м. Казань. Тут родина відставного сотника повинна була отримувати для прожиття 50 рублів на рік⁴⁰. Але до Казані Лисаневичу не судилося доїхати. 14 жовтня 1758 р. Сенат розпорядився вислати Лисаневича не у Казань, а до міста Якутськ. Однак і до Якутська Лисаневич із родиною також не поїхав. За його звільнення перед Сенатом клопочуть командир Новосербського корпусу генерал-майор Хорват та комендант фортеці Святої Єлисавети бригадир Матвій Муравйов. Саме завдяки заступництву впливових посадових осіб справа Лисаневича була переглянута спочатку Колегією іноземних справ, а згодом – Сенатом. У липні 1760 р. Сенат відмінив своє розпорядження про заслання Лисаневича до Сибіру і дозволив йому поселитися в одній із віддалених від російсько-польського кордону слобід, зокрема, й у тих, які розташовувалися в околицях фортеці Святої Єлисавети. Дозвіл на проживання Лисаневич отримав із попередженням: «дабы он, Лисаневич, и дети его ревностно старались такую высочайшую Е. И. В. милость заслужить добрыми и верными поступками, и о вызове находящихся в Польше российских подданных на поселение в Новую Сербию всякие способы усердно прилагали б, чего за

³⁹ Сенатский Архив. – Т. 9... – С. 614.

⁴⁰ Сенатский Архив. – Спб., 1907. – Т. 12. Протоколы Правительствующего Сената 1761, 1762 – 1763 гг. – С. 220.

ними наблюдать находящемуся в крепости Св. Елисаветы коменданту, и о том куда надлежит послать указы»⁴¹. Вочевидь, Лисаневич поселився у 1760 р. у слободі Інгульська, сотником якої у цей час був його старший син – Іван Лисаневич. До слободи Вись родина Лисаневичів перебралася, напевно, у 1761 р., коли Іван Лисаневич із посади сотника Інгульської слободи перейшов на посаду сотника слободи Вись. Хоча, можливо, родина Лисаневичів мешкала у слободі Вись від самого початку свого переселення із Речі Посполитої до Слобідського полку. Але прожив колишній уманський сотник у слободі Вись недовго. У лютому 1763 р. Сенат розпорядився вислати його в Оренбурзьку губернію, де зачислити його до однієї із тамтешніх козацьких команд, а після виходу на пенсію платити колишньому сотнику утримання в розмірі 10 копійок на день. Причиною такою рішення Сенату стало донесення Київського генерал-губернатора Івана Глебова від 12 грудня 1762 р. Там зазначалося, що Лисаневич не приділяє достатніх зусиль для виводу населення із польських територій на поселення у Слобідському полку. Більш того, перебуваючи за кордоном, без дозволу коменданта фортеці Святої Єлисавети він, очевидно, мав зв'язок із уманським комісаром Артинським. *«И как потому, – йдеться у розпорядженні Сенату, – так дабы и впредь от него, Лисаневича, таковых не порядков и самим делом за границу ухода и недоброжелательства к здешней стороне последовать не могло, из Новой Сербии отдалить его и следует...»*⁴². Чи був цього разу Лисаневич висланий за межі підросійської України, чи йому знову вдалося уникнути покарання, встановити, на жаль, не вдалося. Доступні архівні документи не містять відомостей про його подальше життя. Після рішення Сенату про заслання до Оренбурзької губернії Лисаневича його старший син Іван Лисаневич продовжив займати посаду сотника Висківської слободи. І на відміну від свого батька, він досить вдало справлявся з покладеним на нього обов'язком виведення населення із Речі Посполитої на поселення у Слобідському полку. Наприклад, у 1762 р. йому вдалося переселити з польських територій до слободи Вись 17 сімей.

Історія слободи Вись у 50 – 60-х роках XVIII ст., як і початкова історія сучасних Малої Виски та Плетеного Ташлика, пов'язана з гайдамацьким рухом. Історичні джерела донесли до нашого часу іншу інформацію про зв'язки сотника слободи Вись Сича із гайдамаками. У 1759 р. він був звільнений із посади і заарештований за те, що нібито з його відома мешканці слободи у 1758 р. гайдамачили на території Речі Посполитої. У донесенні до коменданта фортеці Святої Єлисавети Муравйова від 29 грудня 1759 р. сотник Сич виправдовувався:

*«...в прошлом же 758 году оной команды моей слободы Виси обыватели собравшись до несколько человек без бытности моей ушли в Польшу на грабительство кои по прибытии моем и с командою за объявлением мне переловлены и по команде под караулом отсланы из коих товарищ их оной-же слободы Виси житель Матвей Слюсарь при поимке той ушел в гайдамаки в Польшу и вскоре после того в Польше польским региментарем пойман где содержась полякам объявил по единственной той злобе что как он так и реченные его товарищи, пойманы и под караул отданы а паче для своего там облегчения объявил ложно что якобы он и с помянутыми его товарищи заведомо моего в Польшу на грабительство ходили»*⁴³.

Через деякий час згаданий у донесенні Матвій Слюсар на допиті відмовився від своїх перших свідчень і заявив, що Сич не знав про участь жителів слободи у гайдамацькому русі. Після свого виправдання Семен Сич звертався до вищого керівництва з проханням поновити його на посаді сотника слободи Вись. Але, як стає зрозуміло із документів, клопотання не було задоволено і посаду сотника обійняв у 1760 р. Іван Бутузатоль. Пізніше, у 1761 р., він був переведений на посаду сотника слободи Тройницька.

На початку серпня 1760 р. комендант фортеці Святої Єлисавети Григорій Толстой звертався до кошового отамана Запорозької Січі Олексія Білицького з проханням розшукати винних гайдамаків, котрі напали на хутів сотника Бутузатоля, який розташовувався поблизу слободи Вись. 17 серпня комендант фортеці надіслав ще одного листа очільнику запорожців, у якому прохав його з'ясувати, де перебувають козаки Іркліївського куреня Микола Озерян і Микита Шкарбута, які нібито вкрали у Бутузатоля коней. Ось текст цього листа:

«Иъ полковой Слободской канцелярия репортъомъ ко мнѣ представлено, чѣто запорожския казаки куреня Ирѣклеевъскаго Никола Озерян да Никита Шкарбутъ по паишпорту годовому, данному имъ от Коша в прошлом 1759-м году, с рыбою в слободу Вись прибыли и, продав ту рыбу, чрез всю зиму понне находились и никакого за ними подозрения к худымъ поступком не предвидилось. А сего августа 4 числа оные казаки из слободы отправились. А с пятого против шестаго числа, вночи, слободы Виси у сотника

⁴¹ Сенатский Архив. – Спб., 1904. – Т. 11. Протоколы Правительствующего Сената 1759 – 1760 гг. – С. 394.

⁴² Сенатский Архив. – Т. 12... – С. 220.

⁴³ Ястребов В. Н. Архив крепости Святой Елисаветы... – С. 568.

Бутузатола две лошади, коим цена сорокъ рублевъ, да состоящего на ординарці казака одну – в восмнатцагрублевъ, неведома кем украдены, коих для поиска, он, сотникъ, с казаками, взявъ тясму, следоваль в запорожския месъта и неподалеку урочища, прозываемого Грамоклеи, техъ воровъ догнал, точию за невозможным чрез реку переездомъ оных поймаг не могъ. При чемъ те покраденный у него, Бутузатола, лошади у техъ воровъ видел и предписанных бывших на зимовье казаков Озеряна и Шкорбута признал, ис коих при разговорахъ ево, сотника, Шъкарбутъ ему, сотнику, говорил – вправду ли ево лошади. А Озеряна, насунувъ шапъку, ничего не ответствовал. Отколь он, сотникъ, принужденъ за невозможным переездомъ, а паче за усталю казачьихъ лошадей, возвратитца. И требовано о томъ разсмотрения. Того ради, ваше высокоблагородие, изволите приказат у оных запорожскихъ казаков покраденныя имі сотника Бутузатола две да казачью одну лошаад отобратъ и прислатсяуда для отдачи обидимым, а имъ за такое воровство учинит наказание по указамъ, и о томъ меня уведомит»⁴⁴.

19 вересня 1760 р. Кіш Запорозької Січі видав наказ полковникові Інгульської паланки Дем'янові Могилі про розшук козаків Іркліївського куреня Озеряна і Шкарбута. У наказі, зокрема, зазначалося, що лист коменданта Толстого привіз житель слободи Вись Іван Терновський, який може упізнати вказаних козаків, коли ті будуть доставлені на Січ.

Загалом характерно, що регіоном, звідки походила значна кількість учасників гайдамацьких загонів, були саме околиці слободи Вись Слобідського полку. Так, 23 серпня 1758 р. полковник Адабаш подав коменданту фортеці Святої Єлисавети генерал-майору Юсту рапорт, у якому повідомляв про візит до хутора ієрея Іоана Захарієва ватаги гайдамаків, які взяли на хуторі запаси продуктів і вирушили на територію Речі Посполитої⁴⁵. Ієрей Захарієв був священиком Преображенської церкви, яка діяла у слободі Вись, а його хутір розташовувався у балці Лозуватка неподалік від слободи, яка належала генерал-майору Івану Хорвату. За даними дослідників вказана слобода, яка пізніше стане Малою Вискою, була своєрідним збірним пунктом для гайдамаків, які за наказом Хорвата діяли на теренах Речі Посполитої. Є відомості, що уродженці слобід Вись і Плетений Ташлик були у складі формованого у слободі Хорвата гайдамацького загону, який у 1757 р. займався грабунком на польських територіях⁴⁶.

В листопаді 1759 р. у слободі Вись було спіймано козака Дем'яна Хорошенка з новосербської команди Слобідського полку й під вартою доправлено до фортеці Святої Єлисавети. Ймовірно, що цей втікач також міг пристати до гайдамацького загону, який створювався неподалік слободи Хорвата⁴⁷. Надалі мешканці слободи Вись продовжують брати участь у гайдамацькому русі. Дослідник Сергій Шамрай, проаналізувавши документи архіву фортеці Святої Єлисавети, в якому містяться справи про дії гайдамаків у 1767 – 1768 рр., дійшов висновку, що з 66 чоловік із загону відомого гайдамацького ватажка Максима Залізняка 10 осіб були мешканцями слобід колишнього Слобідського полку: Лихівки, Тернівки, Висі та інших⁴⁸.

У 1759 р. територія Висківської, Плетеноташлицької, Красної і Тишківської сотень Слобідського полку була вилучена під дачу Новомиргородського гарнізону, що складався з однієї гренадерської і трьох пандурських рот. На думку дослідника Анатолія Пивовара, територія Новомиргородського гарнізону передбачалася для розміщення виведеної у Нову Сербію великої кількості чорногорців та албанців. Однак із якихось причин цього переселення не відбулося і територія вказаних сотень із складу Нової Сербії була повернута до Слобідського полку⁴⁹. Згідно з Межовим планом розподілу землеволодінь при фортеці Святої Єлисавети від 24 липня 1758 р. у верхів'ях р. Велика Вись біля слободи Вись зазначені байраки Курячий і Дебистий (Добитний). Неподалік останнього байрака позначена Миргородська могила, а у верхів'ї р. Плетений Ташлик – могила Холявина (Халядника). На захід від неї починається земельна округа, відмежована під дачу Новомиргородського гарнізону. Нижче йшли володіння козаків слободи Плетений Ташлик та угіддя, надані «раскольникам поташлицьким» при р. Буки. На цій річці розташовувалася також Розкольнича слобода (Злинка) та позначені також на плані млин і камедь (очевидно, місце, де її добували з відповідних дерев або кущів)⁵⁰.

Більшість населення слободи Вись, як і всього Слобідського полку, становили українці, вихідці із колишніх Задніпрівських місць Миргородського і Полтавського полків Гетьманщини, а також з українських

⁴⁴ Архів Коша Нової Запорізької Січі. Корпус документів 1734 – 1775. – Т. 3. – К., 2003. – С. 555 – 556.

⁴⁵ Ганул А. М. Адміністративно-господарська діяльність генерала Івана Хорвата в Новій Сербії (1751 – 1786)... – С. 103 – 104.

⁴⁶ Мільчев В. І. Запорозьке гайдамацтво XVIII століття як традиційний здобичницький промисел козацтва... – С. 48.

⁴⁷ Ганул А. М. Адміністративно-господарська діяльність генерала Івана Хорвата в Новій Сербії (1751 – 1786)... – С. 104.

⁴⁸ Шамрай С. В. До історії залюднення Степової України в XVIII ст. (Крилівщина і Лизаветчина)... – С. 284.

⁴⁹ Пивовар А. В. Поселення задніпрських місць до утворення Нової Сербії в документах середини XVIII ст... – С. 294.

⁵⁰ Пивовар А. В. Поселення задніпрських місць до утворення Нової Сербії в документах середини XVIII ст... – С. 296.

територій, які перебували у складі Речі Посполитої. Чимало у Висківській слободі проживало молдован, волохів, сербів, росіян. Очевидно, серед її мешканців були представники й інших національностей, а також російські старовіри-розкольники. Все населення вказаних слобід поділялося на козацьке, яке було на військовій службі, і цивільне, яке не мало ніякого відношення до виконання козацької служби. Як відзначають дослідники, козацтво Слобідського полку мало типову для тогочасного козацького суспільства соціальну структуру. Козацтво поділялося на козацьку старшину, виборних козаків, козаків-підпомічників і підсусідків. Ці категорії відрізнялися за своїми правами, привілеями та обов'язками.

За допомогою так званих «Табелей о состоянии Слободского казачьего полка» можна досить точно встановити кількість і склад козацького населення Висківської слободи. Воно складалося на основі рапортів та переписів і включають лише доросле чоловіче населення, без врахування жінок і дітей. Так, у 1760 р. у слободі Вись було 24 виборних козаки, 53 підпомічника, 1 гармаш, 10 підсусідків та 3 церковнослужителі – загалом 91 особа⁵¹. Згодом штатний склад слободи Вись збільшилася. Згідно «Табеля о состоянии Слободского казачьего полка 1761 года» він налічував вже 165 чоловік: 2 підпрапорних козаків із полкової старшини⁵², 3 сотників, отамана, пушкаря, 26 виборних козаків, 112 підпомічників, 17 підсусідків та 5 церковнослужителів. Для порівняння наведемо відомості про штат Плетеноташлицької слободи: отаман, писар, осавул, пушкар, 23 виборних козаки, 97 підпомічників, 18 підсусідків, 4 церковнослужителі – загалом 147 чоловік⁵³.

До некозацького населення Висі входили селяни, купці, ремісники, церковнослужителі та інші соціальні категорії. Так, у слободі Вись у 1760 р. було 3 церковнослужителя, а у 1761 р. вже 5 церковнослужителів. Вони проводили службу в розташованій у слободі Преображенській церкві, задовольняючи таким чином релігійні потреби її жителів. Преображенська церква була перенесена до слободи Вись із Петрового Острова у 1754 р. Разом із церквою тоді перейшли її священниками Захарій Іванов та Іоан Захарієв. Два інших священнослужителі – Григорій Єремеев та Михайло Степанов – відмовилися переселятися. Преображенська церква у Петровому Острові була відкрита у 1745 – 1749 рр., а саме село засноване у другій половині 1743 року⁵⁴.

У 1754 р. у слободі Вись мешкало 183 особи чоловічої статі. Як надалі змінювалася кількість населення (душ чоловічої статі) слободи, видно із нижче розміщеної таблиці⁵⁵:

Дата	01.11. 1754 р.	01.09. 1755 р.	01.01. 1756 р.	01.07. 1757 р.	01.01. 1758 р.	01.01. 1759 р.	01.01. 1763 р.
Кількість населення (осіб чоловічої статі)	183	267	267	327	354	396	395

Представлену вище таблицю можна доповнити також відомостями про загальну кількість населення (осіб чоловічої статі) у слободі Вись у 1760 р. За даними Шамрая, цього року в поселенні мешкало 238 чоловік, які складали 133 родини. Також у Висківській слободі у 1760 р. було 115 будинків⁵⁶.

сотник Семен Сыч Миргородского полку местечка Цыбулева служили в козаках
атаман Алексей Уховский Миргородского полку местечка Цыбулева служили в козаках
писар Трофим Левицкий
хорунжий Иван Тарабун Миргородского полку местечка Архангельску
есаул Григорий Мушта Миргородского полку Келебердянской сотни в селе Манзуровки в козаках

⁵¹ Шамрай С. В. До історії залюднення Степової України в XVIII ст. (Крилівщина і Лизаветчина)... – С. 263.

⁵² В «Табеле о состоянии здешнего Слободского полку с показанием о прибыли и убели», який С. Шамрай наводить у своєму дослідженні, зазначено, що у штаті Висківської сотні було 3 підпрапорних. Див.: Шамрай С. В. До історії залюднення Степової України в XVIII ст. (Крилівщина і Лизаветчина)... – С. 292 – 293.

⁵³ Дідик С. С. Новослобідський козацький полк (1753 – 1764 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Запоріжжя, 2009. – С. 245.

⁵⁴ Пивовар А. В. Поселення задніпрських місць до утворення Нової Сербії в документах середини XVIII ст... – С. 117.

⁵⁵ Кабузан В. М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний)... – С. 86 – 87.

⁵⁶ Шамрай С. В. До історії залюднення Степової України в XVIII ст. (Крилівщина і Лизаветчина)... – С. 263.

выборные казаки	Григорий Мелник
Сергей Сосна с сынами Савелием и Кузьмою	Моисей Есепенко
Тихон Швеc с сыном Петром и зятем Гаврилой	Данило Найда с сыном Семеном
Тимофей Вячурка с сыном Иваном	Василий Серой
Максим Верещага с сынами Лукьяном, Иваном и зятем Игнатом	Петр Колесник
Лукьян Подгорный с братом Иваном	Василий Ткач
Гаврила Ключник с сынами Иваном и Семеном	Степан Глухой
Семен Злый с зятем Михайлом Ивашею	Пантелей Кравец
Кондрат Афанасенко с зятем Онисимом	Моисей Дробот
Зиновий Вовкодав	Алесе́й Перехрист
Григорий Лысый с сынами Иваном, Семеном, зятем Фомою	Нестер Волк
Иван Терновской с сыном Федором	Федор Муха
Яков Похил с сыном Игнатом	Трофим Шульга с сыном Максимом
Козма Чумак с сынами Демяном и Антоном	Дмитрий Павленко с сынами Федором, Данилом и зятем Федором
Артемий Олейник с братом Петром	Семен Придна
Николай Ничипоренко со свойственником Матвеем Даиваном	Никифор Каленов
Григорий Высочин Миргородского полку местечка Цыбулева служили в козаках	Савелей Гузенко
Иван Калуга со свойственником Дементи́ем	Тарас Воробченко с сыном Степаном
Григорий Лежень с сыном Тимофеем	Евстафей Кутовой с сыном Андреем
Никита с сынами Кондратом и Данилом	Моисей Ткач
Яков Очкало со свойственником Григорием Роздобудко	Тарас Следан
Матвей Кадацкой с зятем Алексеем Зеленым	Никифор Соснин
Василий Кисель с братом Николаем	Кондрат Тихоненко
Дементий Заявий с братом Федором	Семен Самарской
подпомощники имущие	Василий с сыном Ефимом
Иван Коваль	Степан Шеровара
Зиновей Кравец	Иван Диденко
Алексей Маляй	Лукьян Перехрист
Павел Соснин	Герасим Портенко
Иван Кравец	Василий Оберемок
Тимофей Ткач с сыном Никитой	Григорий Усатой
Терентий Сосненко	Семен Дейнеченко с братом Мироном
Павел Компанеец	Карп Стрелец
Петр Гайдай	Тимофей Лисоговой с братом Михаилом
Емельян Илляшенко	Андрей Бойко
Иван Бондарь	Михаил Подгорной
Моисей Подгорной с братом Алексеем	Иван Шеленый с сыном Федором
Федор Ворушил	Гаврило Ткач
Ефим Москаль	Иван Горгоц с братом Павлом
Яков Нагаец с братом Иваном	Павел Рудь
Василий Литвин	Федор Кравец с сыном Иоанном
Михаил Швеc	Григорий Сукур

Марко Старуха с племянниками Алексеем и Герасимом	Семен Усатой с сынами Дмитрием и Алексеем
Дмитрий Пономарь	Гаврило Вовкодаенко
Семен Лях	Герасим Покотиленко
Тимофей Солоткий	Семен Шве́ц
Якоб Жадан	Кондратий Бойко с сыном Онисимом
подпомощники неимущие	Павел Шевченко
Сидор Лежен	Никита Клименко
Ефим Науменко	
в числе подпомощников разных чинов свойственники и подсосудки	
сотника Семена Сыча	
	Никита Грива с сыном Петром
	Афанасий Заволока
	Роман Дундук с сынами Тимофеем и Алексеем
атамана Алексея Уховского	
	Роман Костенко
	Михаил Гель
хорунжего Ивана Тарабуни	
	Тимофей Тарапунь
есеула Григория Мушти	
	Григорий Безносой с сыном Ефимом и зятем Филипом
	Иван Сыч
	Иван Русенко
церковные причетные	вдовы
ктитор Кирил Пустовойтин	Марья Горкушиха
дьякон Григорий Свиритчевской	Наталья Фартушка
пономарь Еремей Пономаренко	Агафия Плакуша

Перепис слободи Вись Слобідського козацького полку 1758 року⁵⁷

Мешканці слободи Вись займалися сільським господарством, ремісництвом, рибальством, звіроловством, полюванням, млинарством, бджільництвом та іншими промислами. Головним заняттям, беззаперечно, було сільське господарство. Першочергово вони займалися орним землеробством. Здебільшого вирощували жито, пшеницю, овес, ячмінь, просо, гречку та інші культури. Поряд із землеробством існували його допоміжні галузі – садівництво і городництво. Важливе місце у сільському господарстві займало скотарство – розведення коней, корів, волів, овець та інших свійських тварин. Наприклад, у документах канцелярії Новосербського корпусу міститься інформація про загибель у 1760 р. рогатої худоби у слободі Вись. Наступного року у лісі, розташованому неподалік слободи Вись, військовослужбовці Гусарського полку Нової Сербії відібрали у місцевих обивателів Усатенків декількох волів, сокиру та чоботи⁵⁸.

Поширеним промислом було рибальство. Рибу ловили як для власного вжитку, так і для продажу, у тому числі за кордон. Рибальством займалися як прості козаки, так і козацька старшина. Заохочувалося створення ставків. У р. Велика Вись в ті часи, окрім різноманітних видів риби, ловили раків, користуючись волоками: сітками з двома палицями на кінцях, що мали 1 сажень завдовжки і 3 фути завширшки. Цей метод ловлі раків дійшов до нашого часу. З огляду на те, що у байраках поблизу слободи Вись ще у 40 – 50-х роках XVIII ст. розташовувалися пасіки, то її жителі активно займалися бджільництвом.

⁵⁷ Перепись Слободского казачьего полка за 1758 год. – Российский государственный архив древних актов. – Ф. 248. – Оп. 39. – Д. 2888/405. – Л. 111 – 490.

⁵⁸ Опис фонду Новосербського корпусу // Канцелярія Новосербського корпусу / Упорядники: В. Мільчев, О. Посулько // Джерела з історії Південної України. – Т. 7... – С. 159, 202.

Козаки-підпомічники і підсусідки слободи Вись займалися також постачанням фуражу для коней підрозділам російської армії, які дислокувалися в околицях фортеці Святої Єлисавети. Так, у травні 1764 р. обозний Слобідського полку Михалча звертався у полкову канцелярію з проханням розрахуватися з мешканцями 13 слобід, серед яких були Вись і Плетений Ташлик, за косіння і постачання у 1762 – 1763 рр. сіна для Пермського драгунського і Брянського ландміліційного полків. Козацьке населення Слобідського полку залучалося до несення служби на кордонах Російської імперії. Так, у 1758 р. для охорони російсько-польського кордону до р. Синюха була відправлена козацька команда на чолі з висківським сотником Семеном Сичем.

Територією Висківської сотні пролягали маршрути поштових команд та декілька шляхів сполучення. Так, через слободу Вись проходив один із маршрутів поштових команд, які рухалися по території Слобідського козацького полку і Нової Сербії. Цей маршрут сполучав фортецю Святої Єлисавети з слободою Орел і проходив через слободи Вись, Злинка, Піщаний Брід, Лисі Гори. На північний схід від слободи Вись простягався поштовий маршрут, який з'єднував фортецю Святої Єлисавети з Новим Миргородом. Неповдалі слобід Вись і Плетений Ташлик проходили ще декілька шляхів сполучення. Кучманський шлях, який був відгалуженням відомого Чорного шляху, починався біля витоків р. Інгулець, орієнтовно в 30-ти кілометрах на північний схід від фортеці Святої Єлисавети, і доходив до міста Бар. Шлях проходив між слободами Вись і Плетений Ташлик. Через Плетений Ташлик, до річч, пролягав шлях від Дніпра, від слободи Пушкарівка, на слободи Зелена, Покровська, форштадт фортеці Святої Єлисавети, Криве озеро, Балту, Бендери та Бухарест.

Наявність шляхів сполучення сприяло веденню мешканцями Висківської слободи активної торгівлі. Загалом населення Слобідського полку здійснювало активну торгівлю з Гетьманщиною, Запорозькою Січчю, з підконтрольними Речі Посполитій українськими землями, татарськими і турецькими територіями. У ті часи для ведення торгівлі необхідно було отримати паспорт – документ, який давав дозвіл на виїзд за межі Слобідського полку. До 1762 р. бажаючі отримати перепустки для виїзду як з території полку, так і за кордон мали звертатися у полкову канцелярію фортеці Святої Єлисавети. З вересня 1762 р. полкова канцелярія видавала перепустки лише на виїзд на короткі терміни у недалеких місцевості. Для тих, хто хотів виїхати за кордон, перепустки стала видавати канцелярія Київського генерал-губернатора. Аналізуючи ці документи, можна дізнатися, куди і з якою метою їздили мешканці поселень Слобідського полку, зокрема, і слободи Вись. Так, у 1762 р. до Речі Посполитої їздив її сотник Іван Лисаневич, який свій вантаж віз на пароволовому возі разом з одним робітником. А у 1764 р. козаки слободи Вись Швець і Найденок зверталися до полкової канцелярії з проханням видати їм перепустки для поїздки у Запорозьку Січ, де вони хотіли купити коней. Інтенсивно розвивалася на території Слобідського полку внутрішня торгівля. Центром ярмаркової торгівлі була фортеця Святої Єлисавети. У 1754 – 1762 рр. тут проводилися 4 ярмарки: 5 вересня – в день святого пророка Захарія і святої праведної Єлисавети, 1 січня – в день нового року, 23 квітня – в день святого великомученика Георгія та 29 червня – в день святих апостолів Петра і Павла. Жителі Висі їздили скуплятися саме на ярмарки, які відбувалися поблизу фортеці Святої Єлисавети, оскільки вона була найближчим поселенням, де проходила ярмаркова торгівля. До того ж при фортеці працювали також стаціонарні торгівельні заклади – крамниці і лавки.

Слобідський козацький полк проіснував до 1764 р. 22 березня цього року російська імператриця Катерина II затвердила доповідь двох сенаторів – таємного радника Микити Паніна та генерала Петра Паніна «О именовании Новосербского поселения Новороссийскою губерніею; о поселении в оной полков двух гусарских и пикинерного, о плане раздачи земель к их заселению»⁵⁹. Затвердження цієї доповіді і прийняття однойменного Указу означало кінець існуванню на теренах сучасної Кіровоградщини Нової Сербії і Слобідського козацького полку. Ці адміністративно-територіальні одиниці офіційно були ліквідовані, а їхня територія увійшла до складу Єлисаветградської провінції першої Новоросійської губернії (1764 – 1783 рр.). Таким чином, був ліквідований Слобідський полк – козацьке формування, яке проіснувало 11 років (1753 – 1764 рр.) і з яким безпосередньо пов'язане виникнення сучасних сіл Велика Виска і Плетений Ташлик, а також дещо меншою мірою Злинка⁶⁰. На жаль, поки що доступні архівні матеріали не дають можливості з'ясувати, хто був осадчим слободи Вись.

⁵⁹ О именовании Новосербского селения Новороссийскою губерніею; о поселении в оной полков: двух гусарских и пикинерного, о планах раздачи земель к их заселению // Полное собрание законов Российской империи. – Спб., 1830. – Т. XVI: 1762 – 1765 гг. – С. 657 – 667.

⁶⁰ Детальніше про виникнення Злинка та її історію у XVIII ст. див.: Голованова О. В. Злинка: від заснування до сьогодення. – Кіровоград, 2014. – С. 7 – 20.

Велика Виска — ротний центр Єлисаветградського пікінерного та Молдавського гусарського полків (1764 — 1783 рр.)

Ліквідація у 1764 р. Нової Сербії та Слобідського козацького полку і утворення Новоросійської губернії було одним із численних кроків імператриці Катерини II на шляху до впровадження централізації та уніфікації адміністративно-територіального устрою Російської імперії. Внаслідок цього на українських землях замість традиційних козацьких адміністративних і територіальних структур остаточно впроваджується загальноімперський губернський поділ, що по суті означав повне політичне поглинення України імперією Романових.

Керував Новоросійською губернією Головний командир, якому підпорядковувалися губернатор та канцелярія. Остання до 1765 р. розташовувалася у фортеці Святої Єлисавети, а потім у Кременчуці, і поділялася на два департаменти: військовий (був підконтрольний Військовій колегії) та земський (підпорядковувався відповідним департаментам Сенату). Посаду Головного командира губернії займали: у 1764 р. — генерал-поручик Олексій Мельгунов, із вересня 1765 р. — генерал-майор Яків фон Брандт, із січня 1767 р. — генерал-поручик Михайло Леонтьєв, із липня 1767 р. — генерал-аншеф Федір Воейков і від 1774 р. — Григорій Потьомкін. Головні командири Новоросійської губернії мали змінюватися кожні три роки, а склад її канцелярії — щороку⁶¹.

У 1765 р. Новоросійська губернія була поділена на дві провінції: Єлисаветградську та Катерининську. Як було сказано, землі ліквідованих Нової Сербії і Слобідського козацького полку увійшли до Єлисаветградської провінції. Воеводою цієї провінції був секунд-майор Миколай Черніков, колишній ад'ютант командира Новосербського корпусу генерала Івана Хорвата. У провінції була також своя канцелярія, яка складалася з поручика на посаді секретаря, двох генеральних писарів, одного писаря, перекладача, двох учнів. Окрім того, при канцелярії постійно перебував кат⁶².

На території Єлисаветградської провінції було створено два гусарських та один пікінерний полки. Так, Гусарський полк Нової Сербії був перетворений на Чорний гусарський полк, а Пандурський полк — на Жовтий гусарський полк. Таким чином, північна територія сучасної Маловисківщини, яка до 1764 р. належала до Гусарського полку Нової Сербії, відтепер увійшла до складу поселеного Чорного гусарського полку.

Натомість Слобідський козацький полк був перетворений у Єлисаветградський пікінерний полк, який займав південну частину Єлисаветградської провінції. До складу пікінерного полку увійшли також південні території нинішнього Маловисківщини, тобто ті, які раніше належали Слобідському полку. Центром пікінерського полку була спочатку фортеця Святої Єлисавети, а згодом — поселення Мурзинка. До 1769 р. на чолі Єлисаветградського пікінерського полку був колишній командир Слобідського полку Микола Адабаш. У 1769 — 1775 рр. полком командував прем'єр-майор, а згодом — полковник Ігнатій Увалов. Єлисаветградський пікінерний полк був поселеним, тобто займав конкретну територію, яка поділялася на роти. У перші роки його існування нараховувалося 18 рот. При кожній із них мало бути 50 піших стрільців, які формували стрілецькі загони.

Загалом населення Єлисаветградського пікінерного полку можна поділити на дві великі категорії: пікінерів, які перебували на військовій службі, та невійськових поселян (військових обивателів). Були й інші, дещо менші категорії населення. Кожна із зазначених категорій мала свої обов'язки, права та пільги. Серед цілої низки задекларованих в Указі від 22 березня 1764 р. переваг та пільг, котрі поширювалися на пікінерів, вирізняються пов'язані із земельною власністю. Так, рядовий пікінер отримував земельні наділи розміром у 26 (із лісом) та 30 (без лісу) десятин і ставав, таким чином, заможним землевласником. Усі землі надавалися у вічне спадкове володіння та не оподатковувалися. Офіцерам пікінерського полку, як і офіцерам Чорного гусарського полку, земельні ділянки наділялися різного розміру, відповідно до їхнього звання.

Певні переваги отримували невійськові поселяни. По-перше, їм гарантувалася особиста свобода із

⁶¹ Полонська-Василенко Н. Д. Заселення Південної України в половині XVIII століття (1734 — 1775). — Ч. II (Заселення Новоросійської губернії). — Мюнхен, 1960. — С. 16, 18.

⁶² Полонська-Василенко Н. Д. Заселення Південної України в половині XVIII століття (1734 — 1775). — Ч. II (Заселення Новоросійської губернії)... — С. 20.

чітким запевненням, що «они никогда никому во владение отданы не будут, а будут государственные поселяне». По-друге, поселяни позбавлялися обов'язку проходження військової служби. З цього приводу в Указі зазначалося: «В военную службу из поселян и мещан неволею не брать». По-третє, за отримані земельні наділи поселяни сплачували «малую подать». По-четверте, невійськовим поселянам було дозволено вільно торгувати на території пікінерного полку сіллю та вином, а також без сплати мита вивозити і ввозити товари із-за кордону⁶³.

Сприяючи заселенню і збільшенню штатної кількості Єлисаветградського пікінерного полку, вище керівництво Російської імперії передбачило в Указі від 22 березня 1764 р. пільги також для іноземців та російських підданих, які мешкали головним чином у Речі Посполитій, якщо ті захочуть переселитися на терени полку або вступити до його лав. Так, іноземець, який запишеться до пікінерського полку, мав без повернення отримати винагороду – 30 рублів, а російський підданий – 12 рублів. Якщо ж іноземець або російський підданий забажав стати не пікінером, а поселенцем, то йому належало виплатити 12 рублів.

Значну вигоду від створення Єлисаветградського пікінерного полку отримала козацька старшина ліквідованого Слобідського полку. Усі її представники одержували офіцерські чини і дворянство з усіма відповідними перевагами та привілеями. Взагалі, згідно з Указом від 22 березня 1764 р. рядовий склад новостворених полків урівнювався у званні з рядовими російської регулярної армії, а от вищі чини отримували звання на два ранги нижчі ніж у регулярному війську. Наприклад, обозний колишнього Слобідського полку став підполковником Єлисаветградського пікінерного полку, суддя дістав чин майора, сотники отримали чини поручиків. Надалі присвоєння офіцерських чинів відбувалося за розробленою і представленою в Указі шкалою, головним критерієм якої була кількість завербованих у полк людей. Так, для того, щоб отримати чин майора, необхідно було залучити у пікінерний полк 300 осіб, капітана – 150, поручика – 80, прапорщика – 60, вахмістра – 30 осіб відповідно.

11 червня 1764 р. спеціальним положенням було встановлено вимоги до озброєння та обмундирування службовців Єлисаветградського пікінерного полку. Кінний пікінер був озброєний шаблею, карабіном, пістолетом, лядункою і пікою та носив «кафтан, из сермяжного, белого сукна, с воротником, отворотами и обшлагами по цвету камзола и штанов; камзол и штаны суконные; кушак, сапоги, шапку круглую, из черной смушки, с суконным верхом»⁶⁴.

Озброєння пішого стрілка (вони мали становити не менше, ніж чверть від особового складу полку і кожної роти відповідно) складалося з кортика та фузеї без штика. Єлисаветградський полк отримав полкові кольори: «воротник, отвороты или лацканы, обшлага и подбой кафтана, камзол, штаны и верх шапки красные; кушак желтый. Пуговицы желтые, медные»⁶⁵. На лівому плечі нашивався жовтий шерстяний погон. Нижні чини мали носити короткі рукавички, білі манжети, пудритися й носити пуклі та косу, оплетену чорним ремнем. Капрали, ротні квартирмейстери та вахмістри мали одягатися в мундир, аналогічний мундиру рядового складу, але із золотими галунами. Окремими нашивками відрізнявся також одяг трубачів полку. Нестройові ж були обмундировані подібно до стройових, але комір, лацкани і обшлага були білі⁶⁶. У 1776 р. Єлисаветградському пікінерному полку було призначено герб – на зеленому полі, на чорній землі розташовувалася біла або срібна башта із зубцями та білим прапором, на якому зображувався вензель російської імператриці Єлисавети Петрівни.

Кінний рядовий Єлисаветградського пікінерного полку в 1764 – 1776 рр.

Із книги О. В Висковатого
«Историческое описание одежды
и вооружения российских войск»

⁶³ О именовании Новосербского селения Новороссийскою губерниєю; о поселении в оной полков: двух гусарских и пикинерного, о планах раздачи земель к их заселению... – С. 662 – 663.

⁶⁴ Висковатов А. В. Пикинеры // Историческое описание одежды и вооружения российских войск. – СПб, 1899. – Т. 5. – С. 17.

⁶⁵ Висковатов А. В. Пикинеры... – С. 17 – 18.

⁶⁶ Ковальков О. Л. Єлисаветградський пікінерський полк // Наукові записки. Серія: Історичні науки. – Випуск 16. – Кіровоград, 2012. – С. 235.

В 1764 р. у штаті Єлисаветградського пікінерного полку налічувалося 4 960 осіб нижчих чинів (при 898 конях), 414 осіб нижчого та середнього командного складу та 275 осіб вищого командного складу. Крім цього, в полку було 160 осіб духівництва та розсильних. Загальна кількість населення пікінерського полку на червень 1765 р. складала 11 586 чоловіків та 11 922 жінки. Основу населення полку складали пікінери – 9 463 особи⁶⁷.

Як зазначалося, Єлисаветградський пікінерний полк поділявся на роти, кожна з яких мала свій адміністративний і територіальний центр. Після ліквідації Слобідського полку його сотенні слободи Вись і Плетений Ташлик стали ротами новоутвореного пікінерського полку. Так, слобода Вись стала 13 ротою, а Плетений Ташлик – 14 ротою⁶⁸. Загалом же в полку у перші роки його існування нараховувалося 18 рот.

Утворення Єлисаветградського пікінерного полку позитивно позначилося на житті сотника слободи Вись Івана Лисаневича. Він отримав звання майора і разом зі своїми синами став власником розташованих неподалік від слободи Вись двох населених пунктів – Федорівки та Веселівки⁶⁹. Окрім того, майор Іван Лисаневич посприяв кар'єрному зростанню свого сина Григорія, який зайняв посаду поручика пікінерського полку. В майбутньому Григорій Іванович Лисаневич досягне значних успіхів у військовій службі і стане командиром Єлисаветградського гусарського полку. Попередник Івана Лисаневича на посаді сотника слободи Вись Іван Бутозатель з утворенням пікінерного полку також отримав службове підвищення. У 1767 р. він був полковим квартирмейстером Єлисаветградського пікінерного полку. Посада, яку займав Бутозатель, передбачала виконання ним різноманітних оперативних завдань, пов'язаних, наприклад, із розміщенням підрозділів полку. І хоча і Бутозатель, і Лисаневич разом із новими званнями і посадами отримали у володіння значні земельні наділи, на яких згодом виникали населені пункти, їхнє матеріальне становище було доволі непевним. Взагалі, слід зазначити, що більшість офіцерів Єлисаветградського пікінерного полку не могла похвалитися на той час великими статками і успішним розвитком господарства на відведених їм землях. Причини цього полягали у тому, що в указі про створення Новоросійської губернії від 22 березня 1764 р. наголошувалося: офіцери і рядові пікінери у мирний час жалування не отримують, а мають забезпечувати себе прибутками від ведення господарства. Тобто, офіцери отримували рангову землю, на якій мали працювати рядові пікінери і військові обивателі (приписні). Оскільки штат полку тривалий час залишався недоукомплектованим, а наявні у ньому пікінери і військові обивателі не виявляли бажання добре працювати і ухилялися від виконання робіт на офіцерських землях, прагнучи повернути собі традиційну козацьку службу, офіцерські господарства поступово занепадали. Тому офіцери пікінерського полку всілякими способами намагалися покращити своє матеріальне становище, зокрема, домогтися отримання стабільного грошового жалування, як це було у сусідніх Чорному і Жовтому гусарських полках.

У 1767 р. за наказом російської імператриці Катерини II була скликана Законодавча комісія. Офіцери Єлисаветградського пікінерного полку вирішили скористатися нагодою донести до влади свої побажання та прохання і відрядили до комісії своїх представників. Своїх представників до Законодавчої комісії направили також рядові пікінери та військові обивателі. Обрані ними депутати пікінер Морозов і поселянин Моренець мали розповісти російському уряду про їхні проблеми і тяжби, поскаржитися на утиски і зловживання з боку офіцерів пікінерського полку. Також висловити побажання щодо відмежування для потреб полку лісових угідь, скасування оподаткування спиртних напоїв, продажу худоби і дьогтю та утримання млинів.

Під час роботи Законодавчої комісії у серпні 1767 р. депутат-представник від військових обивателів Моренець навіть подав чолобитну на ім'я імператриці Російської імперії, у якій прохав повернути козацьку службу для пікінерів Єлисаветградського полку. Дійсно, становище рядових пікінерів та військових обивателів було не найкращим. У мирний час рядовим пікінерам так само, як і офіцерам, не виплачувалося жалування, а для утримання надавалася земля. У військові походи пікінери мали виступати зі своїм провіантом і фуражем для коней та купленими за власний рахунок озброєнням і спорядженням. Видача грошей на провіант і фураж передбачалася лише у зимові місяці. Тож фактично пікінери повинні були утримувати себе за свій кошт, а також за гроші приписаних до них військових обивателів. До того ж і рядові пікінери, і військові обивателі були зобов'язані обробляти земельні наділи офіцерів.

⁶⁷ Ковальков О. Л. Єлисаветградський пікінерський полк... – С. 233.

⁶⁸ Опись карты Новороссийской губернии Заднепрским местам с показанием гусарских Черного, Желтого, пикинерного полков поротно окружных меж, також государственных округ и отводным местам 1765 года // Пивовар А. В. Деякі відомості з історії роздачі земель у Єлисаветградській провінції // Інгульський Степ. Збірник. – Вип. III... – С. 35.

⁶⁹ Дідик С. С. Новослобідський козацький полк (1753 – 1764 рр.)... – С. 100.

Дещо гіршим від становища рядових пікінерів було становище військових обивателів. Справа в тім, що військовий обиватель хоча й звільнявся від сплати податків на користь держави, але був приписаний (звідси інша назва військових обивателів – *«приписные»*) до рядового пікінера і мав обробляти його землю, надавати гроші на купівлю амуніції і зброї. Фактично на військових обивателів були перекладені обов'язки колишніх козацьких підпомічників і підсусідків Слобідського полку⁷⁰. Тому цілком закономірно, що такі умови несення служби у Єлисаветградському пікінерському полку викликали невдоволення. Активна депутатська діяльність Морозова і Моренця під час роботи Законодавчої комісії викликала заворушення у Єлисаветградському пікінерному полку. Поступово заворушення єлисаветградських пікінерів набрало широкого розмаху і поширилося на Донецький, Дніпровський і Луганський пікінерні полки. У грудні 1767 р. заступник головного командира Новоросійської губернії генерал-майор Олександр Ісаков звітував Київському генерал-губернатору, що в ході розслідування у Висківській, Орловській та Аджамській ротах пікінерського полку були знайдені листи від Морозова і Моренця до своїх односельців. Там виказувалися сподівання, що все буде, як раніше – відновляться козацькі порядки і козацька служба. Депутати закликали пікінерів і обивателів не підкорятися наказам офіцерів, а надсилати до столиці Російської імперії чолобитні, у яких описувати усі завдані ними кривди. Також Морозов і Моренець у своїх листах закликали пікінерів і поселян називати себе не пікінерами, а козаками. Як зазначав у своєму рапорті генерал-майор Ісаков, ознайомившись із змістом листів, пікінери *«чинят упрямства и называются казаками»*, а також не виконують наказів офіцерів полку. У січні 1768 р. з метою припинення заворушень у Єлисаветградському полку Київський генерал-губернатор Воєйков подав рапорт Сенату, у якому містилася пропозиція виключити зі складу Законодавчої комісії Моренця і Морозова, заарештувати їх і повернути у розташування полку для проведення слідства.

Переломною подією в історії Висі та Плетеного Ташлика як рот Єлисаветградського пікінерного полку стала російсько-турецька війна 1768 – 1774 рр. Окрім того, що особовий склад полку, у тому числі і пікінери Висківської та Плетеноташлицької рот, взяв участь у бойових діях, ця війна безпосередньо зачепила терени пікінерного полку, як зрештою і всю Єлисаветградську провінцію Новоросійської губернії. Сталося це у 1769 р., коли татари здійснили свій останній набіг на територію України.

Майже безперешкодному просуванню татарських загонів територією Єлисаветградської провінції сприяло те, що особовий склад поселених на її землях полків під час війни перебував у складі регулярної російської армії. Єлисаветградські пікінери, у тому числі й пікінери Плетеноташлицької і Висківської рот та гусари Чорного гусарського полку, входили до складу 2-ї російської армії під командуванням генерал-аншефа Петра Рум'янцева. На початку війни 2-га російська армія, на яку було покладено завдання охороняти південні кордони Російської імперії під час воєнних дій, зосереджувалася в околицях Полтави та Бахмута. 15 травня 1769 р., тобто вже значно пізніше після нападу кримських татар, 1-ша дивізія 2-ї армії під командуванням графа Рум'янцева неподалік Кременчука переправилася через р. Дніпро і розташувалася поблизу шанця Крюків. Слідом за нею Дніпро форсувала також 2-га дивізія генерал-аншефа, князя Василя Долгорукова, зайнявши позиції в околицях Мишуриноного Рогу. 3-я дивізія на чолі з генерал-поручиком Максимом Бергом продовжувала залишатися під Бахмутом. Таким чином, у середині травня 1769 р. на територію Єлисаветградської провінції вступили 1-ша і 2-га дивізії 2-ї російської армії, яка на той час нараховувала 34 549 військових⁷¹. Окрім того, в авангарді армії діяв завчасно посланий Рум'янцевим у напрямку фортеці Святої Єлисавети загін генерал-майора Семена Зорича.

23 липня 1769 р. 2-га російська армія розташувалася на східних околицях фортеці Святої Єлисавети, де розмістилася штаб-квартира армії на чолі з графом Рум'янцевим. У цей же час загін генерал-майора Зорича, який складався з гусарського та пікінерного полків, корпусу єгерів, 400 калмиків, 3 500 донських козаків, 2 000 запорожців та частини малоросійських козаків, був відправлений на захід, у напрямку р. Південний Буг.

До кінця серпня 1769 р. основні частини 2-ї російської армії зосереджувалися поблизу фортеці, де протягом липня – серпня була створена значна база з продовольством і боєприпасами для ведення подальших бойових дій. 30 серпня 1769 р. 2-га армія залишила околиці фортеці і виступила у напрямку слободи Вись. Перебуваючи у слободі Вись, у якій деякий час розташувалася штаб-квартира армії, генерал-аншеф Рум'янцев отримав звістку про те, що війська 1-ї російської армії під командуванням

⁷⁰ Дідик С. С. Діяльність депутатів від Єлисаветградської провінції у Законодавчій комісії 1767 р. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2010. – Вип. XXIX. – С. 25 – 26.

⁷¹ Петров А. Н. Война России с Турцией и Польскими конфедератами с 1769 – 1774 год: в 5 томах. Составлено, преимущественно, из неизвестных по сие время, рукописных материалов. – Т. I. Год 1769. – СПб, 1866. – С. 299.

генерал-аншефа князя Олександра Голіцина змушені були відступити від Хотина і тепер є загроза, що турецькі війська можуть вторгнутися на територію Речі Посполитої або у Єлисаветградську провінцію. Оцінивши нову ситуацію, Рум'янцев вирішив зупинити просування армії у напрямку Бендер і залишитися в околицях слободи Вись.

4 вересня 1769 р. граф Рум'янцев отримав наказ про своє призначення командувачем 1-ю російською армією замість князя Голіцина. Передавши тимчасове керівництво 2-ю армією князю Долгорукому, Рум'янцев 6 вересня відправився у розташування 1-ї армії. 10 вересня 1769 р., перебуваючи у Цибулевому, Рум'янцев отримав повідомлення від князя Голіцина, що війська Османської імперії планують форсувати біля Хотина р. Дністер і завдати удару по позиціях 1-ї російської армії. З огляду на це генерал-аншеф Рум'янцев наказав князю Долгорукому залишити околиці слободи Вись і направитися із 2-ю російською армією до слободи Добрянки на р. Синюха, що було значно ближче до позицій 1-ї армії. Разом із армією місце розташування змінила і її база постачання, яка відтепер перебувала в Анхангельському.

28 вересня 1769 р. у нове місце розташування 2-ї армії прибув її новий командувач генерал-аншеф граф Петро Панін. У цей час армія складалася із 12-ти піхотних, 4-х кавалерійських полків і команди малоросійських козаків. Всього було 22 926 військових, не рахуючи 1 333 хворих і 1 914 осіб, які перебували в інших місцях. В ар'єргарді армії нараховувалося 7 826 чоловік⁷². 6 жовтня 1769 р. 2-га армія переправилася через р. Синюха і вступила на територію Речі Посполитої, покинувши Єлисаветградську провінцію. Наприкінці 1769 р. згідно з наказом генерал-аншефа Панина 2-га російська армія припинила бойові дії і вирушила у східному напрямку до околиць Торговиці, Шполи, Чигирини, Крюкова, Полтави і Харкова, де була розквартирована на зимовий період.

Наступного 1770 р. війська 2-ї армії повернулися у район ведення бойових дій. Їхній шлях знову проліг територією Єлисаветградської провінції. На другий рік війни командування армії знову отримало завдання охороняти південні кордони держави, рухаючись від р. Дніпро до Молдови, переправитися через р. Дністер і оволодіти містом Бендери. У квітні 1770 р. підрозділи 2-ї армії залишили місця свого розквартирування і приступили до виконання покладених на них завдань. Розрізненими загонами вони рухалися територією Єлисаветградської провінції, допоки у кінці травня – на початку червня 1770 р. майже вся армія не зібралася в околицях слободи Вись, де також розмістилася її штаб-квартира⁷³. Перебуваючи у слободі, граф Панін наказав генерал-майору князю Олександровському вирушити у розташування очаківського загону армії і прийняти над ним командування, а також склав детальний опис 2-ї армії станом на 1 червня 1769 р. Згідно з цим описом Єлисаветградський пікінерський полк входив до складу 1-ї бригади під командуванням генерал-майора Зорича, а Чорний гусарський полк – 2-ї бригади генерал-майора графа Валентина Мусина-Пушкіна. Два ескадрони Чорного гусарського полку перебували в окремому загоні генерал-майора Прозоровського⁷⁴.

Станом на 18 червня 1770 р. у Єлисаветградському пікінерному полку нараховувалося 538 придатних до служби осіб: 1 підполковник, 1 комісар, 1 священник, 1 лікар, 7 нижніх чинів унтер-штаба, 5 ротмістрів і капітанів, 6 поручиків, 1 прапорщик, штик-юнкер, корнет та кондуктор, 32 вахмістра, сержанта, унтер-офіцера і капрала, 476 рядових пікінер, 7 нижніх нестройових чинів. Стройових коней було 517, підйомних – 101, а волів – 40⁷⁵.

У червні 1770 р. біля слободи Вись були проведені маневри 2-ї армії, після закінчення яких вона перебазувалася до околиць Злинки, де розмістилася армійська штаб-квартира. Зупинка 2-ї армії у Злинці була потрібна для того, щоб дочекатися наближення переїзного магазину (1 500 фур), який рухався слідом за армією із Кременчука і на той час перебував у Цибулевому⁷⁶. У Злинці 2-га армія перебувала до середини червня 1770 р., після чого, переправившись спочатку через Південний Буг, а потім через Дністер, завдала удару по місту Бендери. Надалі військовослужбовці Єлисаветградського пікінерного та Чорного гусарського полків у складі 1-ї і 2-ї російських армій брали участь у бойових діях на теренах Валахії та

⁷² Петров А. Н. Война России с Турцией и Польскими конфедератами. – Т. I. Год 1769... – С. 312.

⁷³ Петров А. Н. Война России с Турцией и Польскими конфедератами с 1769 – 1774 год: в 5 томах. Составлено, преимущественно, из неизвестных по сие время, рукописных материалов. – Т. II. Год 1770. – СПб, 1866. – С. 286.

⁷⁴ Расписание Генералитету и полкам второй армии, предводительства генерала графа Панина, сочиненное им на кампанию 1770 года, а изданное при лагере в Елисаветградской провинции и у реки Выси, мая 21-го дня // Петров А. Н. Война России с Турцией и Польскими конфедератами. – Т. II. Год 1770... – С. 506, 509.

⁷⁵ Ведомость о состоянии второй армии графа Панина, перешедшей реку Буг к 7 июня 1770 года // Петров А. Н. Война России с Турцией и Польскими конфедератами. – Т. II. Год 1770... – С. 504 – 505.

⁷⁶ Петров А. Н. Война России с Турцией и Польскими конфедератами. – Т. II. Год 1770... – С. 287 – 288.

Молдови, штурмували фортецю Сілістрія. На початку липня 1773 р. пікінерний полк увійшов до корпусу генерал-майора Отто-Адольфа Вейсмана і таким чином взяв участь у битві під Кючук-Кайнарджі⁷⁷.

Повертаючись до нападу кримських татар на територію Єлисаветградської провінції узимку 1769 р., відзначимо, що його наслідки були доволі значними. Барон Франц Тотт у своїх записках, описуючи спалення Аджамки, констатував: *«полтора ста деревень были сожжены таким-же образом: огромное дымное облако распространилось на двадцать миль в пределы Польши и только наш приход туда объяснит причину этого явления»*⁷⁸. Згідно з відомістю, складеною для вищого командування секунд-майором Грачовим, під час татарського нападу 1 183 осіб було взято у полон, 126 осіб убито, захоплено 13 567 голів рогатої худоби, 17 100 голів овець і кіз, 1 557 голів коней. Також татари спалили 4 церкви, 6 млинів, 1 190 поселенських домів, 1 винокурню, 6 377 чвертей, 920 копиць і 70 мішків поселенського хліба, 10 817 пудів, 1 833 копиць та 73 скирти сіна. Напівзруйнованими залишилися 53 будинки. Знищено було різних речей на суму 222 рублі⁷⁹. У лютому 1769 р. канцелярія Єлисаветградської провінції рапортувала вищому керівництву, що багато слобід спустіло, їхні мешканці повтікали в укріплені місця та на Лівобережну Україну, тому багато рот Чорного і Жовтого гусарських та Єлисаветградського пікінерного полків залишилися без людей і навіть без командирів.

Напад кримських татар на Єлисаветградську провінцію узимку 1769 р. безпосередньо торкнувся слободи Вись, яка, нагадаємо, була 13 ротою Єлисаветградського пікінерного полку. Достеменно відомо, що татари захопили у полон 18 тамтешніх жителів. Але, напевно, Вись і Плетений Ташлик із їхніми жителями постраждали від татар набагато більше. Не слід також забувати, що територія Єлисаветградської провінції тривалий час була прифронтовою зоною і найближчим тилом регулярної російської армії. Місцеве населення мусило постачати військовим провіант, фураж, коней, підводи, людей для виконання різноманітних робіт тощо. Єлисаветградською провінцією проходила значна кількість людності, що, очевидно, призвело до занесення і поширення у 1773 р. на її території чуми, яку в офіційному листуванні того часу невиразно називали *«небезпечною хворобою»*. Мандруючи у 1774 р. теренами провінції, академік Йоган-Антон Гільденштедт писав у своєму щоденнику: *«По всей запорожской границе, от Буга до Днепра, стоят форпосты, верстах в 10 один от другого, и в них находятся отряды гусар, затем чтобы препятствовать тайному проезду, помимо карантина»*⁸⁰.

Як було сказано, ледве не головним наслідком татарського вторгнення стало помітне зменшення чисельності населення Єлисаветградської провінції. Після відступу татар велика частина людності, втікаючи від загрози, покинула населені пункти провінції і назад уже не повернулася. За даними сучасних дослідників, найбільших утрат зазнав Єлисаветградський пікінерний полк. Саме цей факт став одним із тих визначальних чинників, які вплинули на рішення російського уряду у 1769 р. поселити на частині спустошених земель пікінерного полку нове військове формування – Молдавський гусарський полк⁸¹.

Створений іменним указом від 21 серпня 1769 р., Молдавський гусарський полк комплектувався за рахунок підданих Османської імперії православного віросповідання, які перейшли на бік Росії під час російсько-турецької війни 1768 – 1774 рр. Згодом до полку навіть стали приймати турок-ренегатів, які зреклися ісламської віри: за це їм жалували унтер-офіцерські звання. У 1769 р. Молдавський гусарський полк поділявся на 16 рот і загалом займав територію у більше, ніж 300 тис. десятин, що було 22,2% території Єлисаветградської провінції⁸². Власне, це була частина території Єлисаветградського пікінерного полку, яка знаходилася у межиріччі Південного Бугу та Інгулу. Ротні поселення пікінерного полку, які зазнали руйнування від татар узимку 1769 р., таким чином були віддані під поселення гусар Молдавського полку і вже ставали центрами його рот. Так сталося зі слободою Вись та Плетеним Ташликом, які відповідно з 12-ї і 13-ї рот пікінерного полку у 1769 р. були перетворені у 2-гу та 10-ту роти Молдавського гусарського полку. У 1769 – 1771 рр. командиром полку був полковник Іван Шевич, а у 1771 – 1775 рр. – полковник Василь Зверев (Лупул). Штаб-квартира гусарського полку розміщувалася у шанці Чорний Ташлик, згодом – у спорудженому за наказом командувача 2-го російською армією генерал-аншефа Паніна Павлівському редуті.

⁷⁷ Петров А. Н. Война России с Турцией и Польскими конфедератами с 1769 – 1774 год: в 5 томах. Составлено, преимущественно, из неизвестных по сие время, рукописных материалов. – Т. IV. 1772 и 1773 гг.. – СПб, 1874. – С. 70, 72 – 75.

⁷⁸ Записки барона Тотта о татарском набеге 1769 г. на Ново-Сербию // Киевская старина. – 1883. – № 9 – 10. – С. 170.

⁷⁹ Петров А. Н. Война России с Турцией и Польскими конфедератами. – Т. I. Год 1769... – С. 137.

⁸⁰ Гильденштедт Й.-А. Подорож Єлисаветградською провінцією 1774 року... – С. 40.

⁸¹ Орлик В. М. Військові формування з іноземців в Україні у другій половині XVIII століття // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. – Випуск 30. – К., 2009. – С. 54.

⁸² Орлик В. М. Військові формування з іноземців в Україні у другій половині XVIII століття... – С. 55.

Поселення на землях Єлисаветградського пікінерного полку Молдавського гусарського полку зовсім не означало кінець його історії. Пікінерний полк продовжував деякий час займати терени межиріччя Інгулу та Дніпра, а згодом (1783 р.) був перетворений на Єлисаветградський легкокінний полк, у 1788 р. він став Єлисаветградським полком кінних стрільців, у 1890 р. – кінно-єгерським, а з 1796 р. – гусарським полком. Після війни з Наполеоном 1805 року полк на Єлисаветградщину не повернувся і вже квартирувався за її межами. Загалом станом на 1769 р. у Єлисаветградській провінції Новоросійської губернії розташовувалися три гусарських полки – Чорний, Жовтий і Молдавський та один пікінерний полк – Єлисаветградський. Такий устрій зберігався до 1775 року.

Входження Висі і Плетеного Ташлику до Молдавського гусарського полку може свідчити, що їх територія зазнала серйозного спустошення під час татарського нападу узимку 1769 р. Підтвердження цього знаходимо у подорожніх записках вже згаданого вченого-природознавця, академіка Петербурзької Академії наук Йогана-Антоні Гільденштедта. Він, мандруючи Єлисаветградською провінцією, у червні 1774 р. зупинявся спочатку в Плетеному Ташлику, а потім у Висі. Протягом 5 червня 1774 р. вчений-природознавець пробув у Плетеному Ташлику, займаючись ботанічними дослідженнями, а вранці наступного дня відправився до шанця Вись. Побувавши у Висі, Гільденштедт записав до свого щоденника: *«в первое время по основанию Новой Сербии Виска была 13-ой ротой нового пикинерного полка; от того времени осталась здесь еще церковь. Нынешние жилые дома, которых считается около сотни, построены волохами с 1769 г.; в начале войны пикинеры оставили это поселение»*⁸³.

Отже, російсько-турецька війна 1768 – 1774 рр. стала одним із визначальних епізодів в історії сучасних Великої Виски і Плетеного Ташлика. Внаслідок здійсненого узимку 1769 р. набігу татарських військ на Єлисаветградську провінцію їхнє населення або втекло у безпечні місця, або було вбито і захоплено у ворожий полон. Таким чином Вись і Плетений Ташлик фактично спорожніли, у них залишилася лише незначна кількість постійних жителів. Із включенням їх до території розселення Молдавського гусарського полку розпочинається процес повторного заселення Висі і Плетеного Ташлику. Але це повторне заселення призводить до кардинальної зміни етнічного складу вказаних поселень. Адже від самого початку і Вись, і Плетений Ташлик мали переважно українське населення, бо ж були засновані вихідцями із Задніпрських місць Миргородського полку Гетьманщини. Відтепер же ці села заселяються молдованами, волохами, греками та іншими представниками балканських народів, які були підвладні Османській імперії.

Загалом, за словами майора Зверева, впродовж 1769 – 1771 рр. він переселив до новоствореного Молдавського полку понад 30 тис. осіб. Тільки у 1771 р. внаслідок цілеспрямованої і широкомасштабної переселенської кампанії на території полку поселилося 15 526 молдован, греків, болгар та представників інших національностей. У 1771 р. до Висі прибуло і оселилося 1 389 чол., а до Плетеного Ташлику – 48 осіб⁸⁴. На нове місце проживання іноземні вихідці прибувають із власним майном і худобою, а після освоєння намагаються запровадити традиційний для них уклад життя та господарювання.

Як відзначають дослідники, поселенці Молдавського гусарського полку не отримали якихось особливих пільг та привілеїв та не звільнялися від сплати податків. Хоча на перших порах кожному переселенцю, який вступав на військову службу в гусарський полк, платили 60 левів відразу і 20 левів жалування на рік. Окрім платні, службовці полку отримували також землю, з якої, власне, мали годуватися.

Загалом на 1772 р. у 2-й Висківській роті розподіл землеволодіння був наступним: на ротні чини припадало 9 870 дес. землі і 329 дворів, під пасовищами числилося 500 дес., у ранговому володінні було 7 090 дес. і 136 дворів, вільної землі нараховувалося 600 дес. У 1770-х роках землю в окрузі Висківської роти Молдавського полку отримали підполковник Григорій Булацель, прапорщик Степан Флоря, секунд-майор Кирило Лобов (1 440 дес. і 48 дворів), капітан Костянтинов (720 дес. і 24 двори), капітанша Стратемировичева (720 дес. і 24 двори), поручик Соловков (840 дес. і 28 дворів) та ротний священик (60 дес. і 2 двори)⁸⁵.

У 1774 р. поруч із ротним селом Вись була виділена земля (560 дес.) прапорщику Молдавського гусарського полку Степану Єфтеніовичу Флорі, на якій згодом виникла слобода Флорівка. Раніше прапорщик Флоря був службовцем 8-ї роти Хорватового Гусарського полку. Центром цієї роти була Мартоноша. У квітні 1760 р. він був призначений квартирмейстером полку. Вочевидь, поява Степана Флорі на землях

⁸³ Гільденштедт Й.-А. Подорож Єлисаветградською провінцією 1774 року... – С. 21.

⁸⁴ Полонська-Василенко Н. Д. Заселення Південної України в половині XVIII століття (1734 – 1775). – Мюнхен, 1960. – Ч. II (Заселення Новоросійської губернії). – С. 86.

⁸⁵ Опис володінь Молдавського полку 1772 року // Орлик В. М. До питання історії волошсько-молдавських поселень на Україні. – К., 1996. – С. 22.

Центральної України відбулася у середині XVIII ст. і пов'язана зі створенням Нової Сербії. Окрім 8-ї роти, документи фіксують військовослужбовців з прізвищем Флорія в інших ротах тогочасних військових формувань. Наприклад, у 1773 р. на службу в 2-гу роту (Коробчине) Чорного гусарського полку вступив Андрій Флорія. Він брав участь у російсько-турецькій війні 1769 – 1774 рр. і, можливо, був сином Степана Флорія. У 1787 р. у Флорівці було 28 жителів (12 чол. і 16 жін.). Згідно з V-ю ревзією 1795 р. у слободі мешкало 16 чоловіків і 14 жінок, нараховувалося 562 дес. 292 сажні зручної землі та 45 дес. 1 700 саж. незручної для обробітку землі⁸⁶.

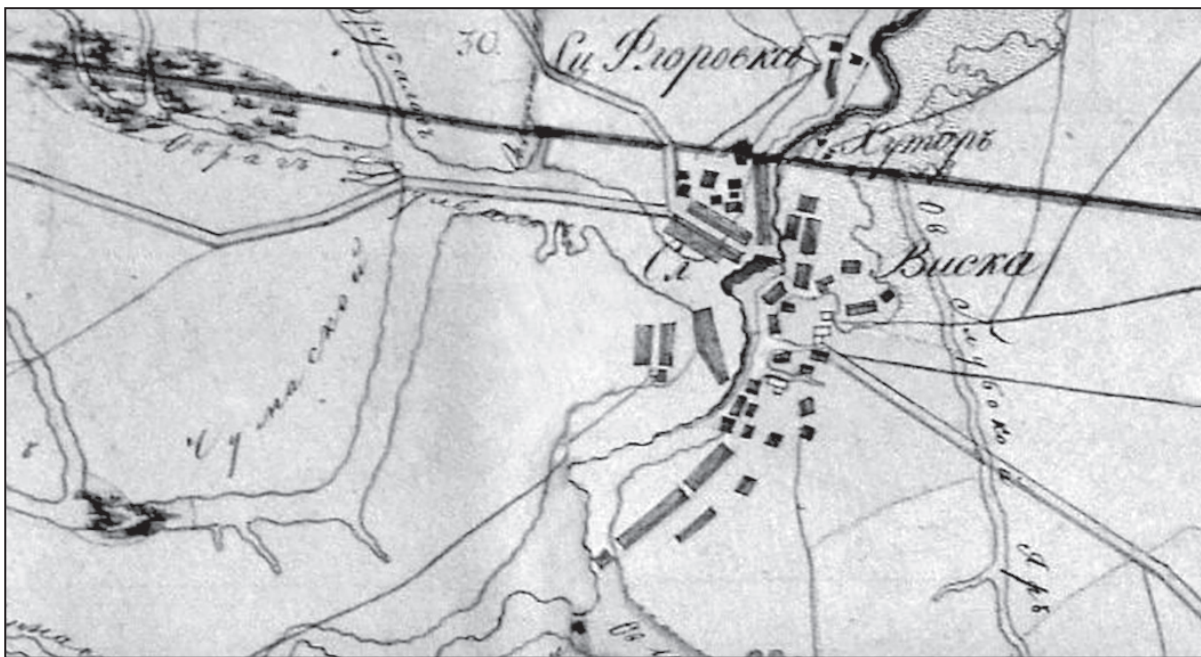
Відповідно до матеріалів VI-ї ревзії (1811 – 1812 рр.) Флорівка перебувала у власності внуків Степана Флорія – Якова, Дмитра і Наталії. На початок XIX ст., окрім сільця, вони володіли 623 дес. 909 саж. землі. Із «Ведомости Елисаветградского уезда Грузчанской волости о владельцах и их селениях, кои по планам и ведомостям до 6-й ревизии числились»:

«деревня Флоровка помещика прапорщика Степана Флорина с левой стороны течения реки Виси, ним помещиком Флорином, 16 душ, да на той же земле и в той деревне за внуками его умершаго ротмистра Флорина детьми прапорщиком Яковом, находящегося в училище Дмитрием и девицею Наталиею Флориновыми, 13 душ, именуется по прежнему, пустоши неимеется»⁸⁷.

Неподалік Флорівки у XIX ст. існувало поселення Піски або Пісковате. Його власником був ротмістр Ілля Булацель. Із «Ведомости Елисаветградского уезда Грузчанской волости о владельцах и их селениях, кои по планам и ведомостям до 6-й ревизии числились»:

«...деревня Писковата ротмистра Ильи Булацеля, вновь поселенная на земле, числящейся при сельце Марьяновке по течении реки Виси с правой стороны, ним Булацелем, 19 душ, по 6-й ревизии именуется Писковата...»⁸⁸.

Протягом 1770-х років поблизу 2-ї роти Молдавського гусарського полку села Вись великі земельні наділи перейшли у приватне володіння. Саме ж ротне село залишалося у статусі державного, тобто не було у власності жодного поміщика. Відповідно і його мешканці були не поміщицькими, а державними селянами. Цей факт відіграє головну роль вже у першій половині XIX ст., коли село Виску віддадуть до складу військових поселень російської армії.

Слобода Виска і сільце Флорівка
на фрагменті карти Єлисаветградського повіту першої половини XIX століття

⁸⁶ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф. 1. – Спр. 1665. – Арк. 40 – 68.

⁸⁷ Ведомость Елисаветградского уезда Грузчанской волости о владельцах и их селениях, кои по планам и ведомостям до 6-й ревизии числились, учиненна июня дня 1812 года // Жахалова Н. В., Пивовар А. В. Відомості про поміщицькі поселення Єлисаветградського повіту за підсумками 6-ї ревзії населення: 1811 – 1812 роки // Інгульський Степ. Збірник. – Вип. III... – С. 370.

⁸⁸ Ведомость Елисаветградского уезда Грузчанской волости о владельцах и их селениях, кои по планам и ведомостям до 6-й ревизии числились, учиненна июня дня 1812 года // Жахалова Н. В., Пивовар А. В. Відомості про поміщицькі поселення Єлисаветградського повіту за підсумками 6-ї ревзії населення: 1811 – 1812 роки // Інгульський Степ. Збірник. – Вип. III... – С. 370.

**ПРИЗВИЩА ЖИТЕЛІВ ВЕЛИКОЇ ВИСКИ
ІЗ МЕТРИЧНИХ КНИГ
ЗА 1778 – 1781 РОКИ**

Андрабура	Лазоренко
Билба	Лефтяр
Бодаш	Мандрула
Брага	Манзик
Браншта	Мокряк
Бузилян	Монтян
Бурдежа	Обреж
Бутиога	Ожог
Вижул	Пожар
Ворона	Ротарь
Гаркота	Сагайдак
Голша	Сербул
Гравура	Стерпул
Грач	Тодорян
Даншул	Тривач
Другальов	Турта
Жук	Углуї
Іляшенко	Урсул
Калуга	Фистик
Кишлян	Циганаш
Кодряк	Цилюрик
Кожухаренко	Чебан
Копач	Шакар
Костенко	Шокат
Котич	Шокул
Лавочник	Шупик

У 80-х роках XVIII ст. казенне село Виска, а саме така назва починає у цей час вживатися замість Висі, мало спочатку 7 910 дес. (у 1787 р.), а потім 11 910 дес. землі. Окрім великого земельного наділу, у Висці була значна, як на той час, кількість населення. Так, протягом 1784 – 1787 рр. у ній мешкало 1 206 осіб (659 чол. і 547 жін.)⁸⁹. Наприкінці XVIII ст. в селі проживало 1 107 осіб (604 чол. і 503 жінки), які були державними селянами, а також 2 чоловіків, що належали до дворових і поміщицьких людей. Відомо також, що у цей час у земельному спорі із казенними селянами Виски був прапорщик Пилип Діордіященко, який у 1783 р. отримав 720 дес. землі, на котрій була пустка Васиївка⁹⁰. На початок XIX ст. ця пустка значиться ніким не заселеною. Сьогодні на землях прапорщика Діордіященка розташовується с. Пасічне.

У 1780-х роках володіння казенного села Виски на сході межували із землями майора Стратимировича з сільцем Овсяниківка (1 050 дес.), капітана Валися Іванова (360 дес.), майора Бутовича і його синів (1 710 дес.). На півдні земля Виски сусідила із власністю (6 180 дес.) полковниці Булацель із сільцем Іванівка, а на заході – цолнера Аникєєва (1 576 дес.) та прапорщика Діордіященка. Володіння Аникєєва і Діордіященка відмежовували землі Виски від земель іншого казенного села Плетеного Ташлика (11 148 дес.). У Плетеному Ташлику станом на 1784 р. проживало 732 мешканці (336 чол. і 396 жін.), у 1787 р. – 742 мешканці (350 чол. і 392 жін.), а у 1795 р. – 781 державний селянин (381 чол. і 400 жін.) та 25 (13 чол. і 12 жін.) дворових людей⁹¹.

16 січня 1775 р. віце-президент Військової колегії князь Григорій Потьомкін представив імператриці Катерині II доповідь, у якій виклав свої міркування щодо реорганізації існуючих гусарських полків, у тому числі й Чорного та Молдавського. Справа в тім, що російсько-турецька війна 1768 – 1774 рр. виразно продемонструвала відсутність достатньої маневреності поселених гусарських полків під час бойових дій. Тому було вирішено провести їхнє реформування: скоротити витрати на обмундирування та озброєння гусарів, зробивши його не таким багато оздобленим та більш практичним, а заощаджені кошти пустити на комплектацію полків. Пропозиції віце-президента Військової колегії Потьомкіна були схвалені Катериною II. Але негайному початку реформування гусарських полків стало на заваді те, що усі вони перебували у складі діючої російської армії під командуванням генерал-майора Петра Текелі.

У 1775 р. гусарські полки взяли участь в операції російських військ із ліквідації Запорозької Січі. Молдавський гусарський полк на чолі з майором Василем Зверевим перебував у складі 5-го об'єднаного загону корпусу генерал-майора Текелі. Після того, як із Запорозькою Січчю було покінчено, Молдавський полк разом з іншими гусарськими полками до кінця 1775 р. дислокувався на землях колишніх Запорозьких вольностей, будучи наготові будь-якої миті придушити можливі заворушення серед козаків.

10 березня 1776 р. розпочалася реформа гусарських полків. Ця реформа безпосередньо торкнулася двох полків, які на той час частково розміщувалися на території сучасної Маловисківщини – Чорного гусарського полку та Молдавського гусарського полку. Нагадаємо, що частина рот Чорного полку охоплювала північні терени нинішнього Маловисківського району, а його південні землі входили до складу Молдавського полку. Згідно з реформою Чорний і Молдавський гусарські полки у 1776 р. були ліквідовані, а їхні ротні центри і землі віддані під поселення інших, створених відповідно до нових стандартів гусарсь-

⁸⁹ Атлас Екатеринославского наместничества 1787 г. Изъяснение Новомиргородского уезда (Сколько в оном и под каким селениями состоит удобной и неудобной десятины земли и на оной мужеска и женска пола душ и чьего владения) // Джерела з історії Південної України... – С. 253.

⁹⁰ ІР НБУВ. – Ф. 1. – Спр. 1665. – Арк. 40 – 68.

⁹¹ Атлас Екатеринославского наместничества 1787 г. Изъяснение Новомиргородского уезда (Сколько в оном и под каким селениями состоит удобной и неудобной десятины земли и на оной мужеска и женска пола душ и чьего владения) // Джерела з історії Південної України... – С. 253; ІР НБУВ. – Ф. 1. – Спр. 1665. – Арк. 40 – 68.

ких полків. Так, у межах скасованого Чорного полку були поселені Сербський та Угорський гусарські полки, а на теренах Молдавського полку – Болгарський та «новий» Молдавський гусарські полки. Таким чином, внаслідок таких трансформацій північні землі Маловисківщини увійшли тепер до складу Сербського полку, а південні – до «нового» Молдавського полку. З 1776 р. кожен полк складався із 6 ескадронів та мав у своєму складі у мирний час 38 офіцерів і кадетів, 600 унтер-офіцерів та рядових, 106 заступаючих. Комплектувалися полки за рахунок державних та військових поселенців. Вони ж сплачували й поземельні податки, які йшли на утримання гусар. Кожен двір повинен був мати щонайменше дві пари робочих рук дорослих чоловіків, одного з яких за потреби слідувало віддати на військову службу. За таких умов поселенці отримували 26 дес. землі на господарство у лісистих місцевостях та 30 дес. – у степових⁹². Офіцери та унтер-офіцери поселених гусарських полків отримували жалування таке ж саме, як і офіцери регулярної російської кавалерії. Рядові ж солдати мали дещо менше грошове забезпечення, ніж у польових полках, але лише у мирний час. Під час війни жалування рядових поселених полків і рядових регулярної армії було однаковим. Рядовий гусар отримував на рік 8 руб. та половину коштів, які він витрачав на обмундирування. Термін служби у гусарських полках складав 15 років. Достроково вийти у відставку гусар міг лише у випадку отримання важкого поранення чи надзвичайних бойових відзнак. Залишаючи службу, кожен гусар мав можливість отримати від держави пенсію, розмір якої залежав від його чину. Окрім суто військового – офіцерського та рядового складу, у полках були спеціалісти й більш мирних професій. Наприклад, кожна рота повинна була мати свого лікаря, що було значним кроком вперед у порівнянні з часами Нової Сербії і Слобідського козацького полку, коли один лікар забезпечував цілий полк.

Згідно з відомістю про чисельність військових поселенців у гусарських і пікінерних полках Новоросійської губернії наприкінці 1782 р. у Сербському полку було 2 924 осіб чоловічої статі, а його територія становила 65 042 дес. землі. У Плетеному Ташлику Молдавського гусарського полку військових поселенців нараховувалося 304 чол., а у Висі – 580 чол. Кількість землі у цих населених пунктах становила 13 548 дес. і 12 510 дес. відповідно. Загалом у Молдавському полку числилося 3 059 військових поселенців, а розмір його території становив 121 706 десятин⁹³.

24 грудня 1776 р. було затверджено обмундирування гусарських полків. В обмундируванні всіх полків простежувалися як спільні, так і відмінні риси. Мундир гусара складався з ментіка (у всіх полках вони мали чорний колір та жовту плетену шнуровку), білої епанчі, ківера, капелюха та паску чорного кольору, оздоблених мідними гудзиками та жовтою тасьмою. Головна відмінність у форменому одязі гусар із різних полків полягала у кольорах дуламів, штанів та обшлагів. У Молдавському полку дулами і штани були коричневого, а обшлага – червоного кольорів, у Сербському полку – дулами і штани блакитного, а обшлага – білого кольорів. Відмінністю мундирів офіцерського складу від рядових було те, що всі аксесуари мали позолоту замість звичайного жовтого кольору. На озброєнні рядові гусари мали шаблю з ефесами світло-сірого кольору, а офіцери – шаблі з позолоченими ефесами⁹⁴. У 1776 р. кожен гусарський полк отримав також свій герб.

У мирний час головним завданням мешканців гусарських полків було несення прикордонної служби, зокрема, перехоплення численних дезертирів та самовільних переселенців. У випадку ворожого наступу

Кадет Молдавського гусарського полку в 1776 – 1783 рр.
Із книги О. В. Висковатого
«Историческое описание одежды
и вооружения российских войск»

⁹² Мильчев В. І. Болгарські переселенці на півдні України... – С. 82.

⁹³ Ведомость о состоящих в Новороссийской губернии гусарских шести и пикинерных трех полках, с показанием сколько каждый из них имеет под собою воинских селений и какое число в оных мужеска полку душ, так же и десятин земли значит под сим. Сочинена ноябрю «...» дня 1782 года // Пивовар А. В. Відомості 1784 року про заселення правобережних повітів Катеринославського намісництва за матеріалами IV ревізії населення // Інгульський Степ. Збірник. Випуск III / Упорядник В. А. Сердюк. – Львів, 2018. – С. 321.

⁹⁴ Висковатов А. В. Гусары... – С. 13 – 14.

вони мали утворити перший ешелон оборони краю, стримуючи натиск до підходу регулярних військ. Однак зауважимо, що до кінця 1776 р. визначені для поселення території зайняла лише частина ескадронів гусарських полків, решта ж, як правило, перебувала у приєднаних до Російської імперії південноукраїнських землях. Так, з травня до вересня 1776 р. по три ескадрони Угорського та Молдавського гусарських полків розміщувалися поблизу Кизикермена⁹⁵.

Ліквідація Запорозької Січі стала каталізатором не лише реформи гусарських полків, а й адміністративно-територіальних перетворень у Новоросійській губернії. У 1775 – 1776 рр. провінції губернії були поділені на повіти. Єлисаветградська провінція відтепер складалася з Єлисаветградського, Крюківського та Катерининського повітів. Згідно із запровадженим адміністративно-територіальним устроєм сучасна Маловисківщина виявилася розділена між двома повітами – Єлисаветградським і Катерининським (межа між ними проходила по річках Велика Вись та Чорний Ташлик). Землі на захід від нинішньої Великої Виски увійшли до складу Катерининського повіту, який був сформований із більшої частини Молдавського гусарського полку і біля половини шанців Чорного гусарського полку, а територія на схід, включаючи й саму Велику Виску, – до Єлисаветградського повіту. Вочевидь, після реформування гусарських полків і адміністративно-територіальних змін у Новоросійській губернії Вись і Плетений Ташлик продовжували залишатися ротними центрами, але вже «нового» Молдавського гусарського полку (1776 – 1783 рр.).

Із підсумкової відомості про кількість населення у Єлисаветградському повіті за матеріалами IV-ї ревізії (1782 р.) дізнаємося про чисельність дворів, мешканців та їхній соціальний стан округи Виської (Велика Виска)⁹⁶:

відставних штаб і обер офіцерів			відставних нижніх чинів і рядових			військових поселян			церковно-причетників			у приватних поселеннях			Всього		
кількість дворів	чоловіків	жінок	кількість дворів	чоловіків	жінок	кількість дворів	чоловіків	жінок	кількість дворів	чоловіків	жінок	кількість дворів	чоловіків	жінок	кількість дворів	чоловіків	жінок
2	7	8	16	45	33	153	536	505	5	17	7	60	189	164	236	794	715

Ротним центром Молдавського гусарського полку Вись була до 1783 р. Приєднання у травні 1783 р. до Російської імперії Кримського ханства – васала Османської імперії – стало причиною розформування поселених гусарських полків. Адже необхідність їхнього існування обумовлювалася потребою захисту південноукраїнських територій від нападів кримських татар та прагненням російського уряду якнайшвидше включити Крим до складу Російської імперії. Коли ж це сталося, то поселені у Новоросійській губернії гусарські полки стали не потрібними. Вже 28 червня 1783 р. було проголошено наказ про реорганізацію всіх поселенських гусарських полків у легкокіннотні полки регулярної армії. Так, Болгарський і Сербський полки були зведені в один – Ольвіопольський легкокінний полк, Далматський і Македонський – в Олександрійський легкокінний полк, а Угорський та Молдавський полки – в Херсонський легкокінний полк. Перетворення гусарських полків із поселених у легкокінні полки регулярного війська означало, що вони втрачають зв'язок із територією сучасної Маловисківщини, оскільки квартируються вже на інших теренах, хіба що мешканці нашого краю могли служити у їхньому складі.

Ліквідація поселених гусарських полків призвела до суттєвих змін у житті їхніх мешканців. У 1783 р. жителі всіх ротних центрів гусарських полків були переведені з військових поселян у державні селяни. Саме державні селяни мали комплектувати новостворені легкокінні полки. На Маловисківщині державними селами були Паліївка, Злинка, Плетений Ташлик та Велика Виска, решта населених пунктів краю перебувала у приватній поміщицькій власності.

Одночасно з ліквідацією гусарських поселених полків відбулися також адміністративно-територіальні зміни. У 1783 р. Новоросійську та Азовську губернії об'єднали в одну адміністративно-територіальну

⁹⁵ Мільчев В. І. Болгарські переселенці на півдні України... – С. 81 – 82.

⁹⁶ Ведомость о состоянии Елисаветградского уезда обоего пола душ разного звания жителей, февраля 10 дня 1783 года // Пивовар А. В. Відомості 1784 року про заселення правобережних повітів Катеринославського намісництва за матеріалами IV ревізії населення // Інгульський Степ. Збірник. Випуск III / Упорядник В. А. Сердюк. – Львів, 2018. – С. 324.

одиницю під назвою Катеринославське намісництво, яке, за указом від 30 березня 1784 р., поділялося на 15 повітів. На території колишньої Єлисаветградської провінції утворилися три повіти: Єлисаветградський, Олександрійський та Ольвіопольський. Територія сучасної Маловисківщини увійшла до складу Ольвіопольського (з 4 вересня 1784 р. – Новомиргородського) повіту.

У 1790-х роках знову відбуваються адміністративно-територіальні перетворення. 27 січня 1795 р. Новомиргородський повіт був перейменований на Ольвіопольський і увійшов до складу новоствореного Вознесенського намісництва. Після смерті Катерини II указом російського імператора Павла I від 12 грудня 1796 р. Вознесенське намісництво скасовувалося, а замість нього знову була створена Новоросійська губернія, яка складалася із 12 повітів. Указом від 8 жовтня 1802 р. Новоросійська губернія була поділена на три губернії – Миколаївську, Катеринославську і Таврійську. Миколаївська губернія складалася з чотирьох повітів – Єлисаветградського, Ольвіопольського, Тираспольського та Херсонського. 15 травня 1803 р. Миколаївська губернія була перейменована на Херсонську, а губернське правління перенесено з Миколаєва до Херсона. Таким чином, територія сучасної Маловисківщини увійшла до складу Єлисаветградського повіту Херсонської губернії.

У 1817 р. майже в усіх повітах Херсонської губернії почався процес створення системи військових поселень, який вніс суттєві зміни в адміністративно-територіальний устрій. На Маловисківщині під військові поселення були віддані села державного відомства Паліївка, Плетений Ташлик, Злинка та Велика Виска. Вони з навколишніми територіями були виведені із підпорядкування цивільної влади і передані управлінню Новоросійського (Херсонського) військового поселення. Ті ж населені пункти і території нинішньої Маловисківщини, які не увійшли до складу військових поселень, залишалися у віданні цивільної влади і входили до 2-го та 3-го стану утвореного у 1828 р. Бобринецького повіту Херсонської губернії.

РОЗДІЛ II.

ВЕЛИКА ВИСКА У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

Велика Виска у складі Новоросійського та Південного військових поселень кавалерії (1821 – 1867 рр.)

У першій половині ХІХ ст. на території Херсонської губернії було створене Новоросійське військове поселення кавалерії. Протягом 1817 – 1821 рр. у межах Херсонського, Ольвіопольського, Єлисаветградського та Олександрійського повітів губернії були поселені декілька кавалерійських дивізій: Бузька уланська дивізія, 3-ї Українська уланська дивізія та 3-ї кірасирська дивізія. Мета цього грандіозного проєкту полягала у прагненні вищого керівництва Російської імперії зменшити витрати на утримання армії. Досягти цього планувалося наступним чином: регулярні армійські частини мали оселитися у визначених населених пунктах, корінні мешканці яких переводилися у статус військових поселенців і за рахунок прибутків від заняття сільським господарством мали утримувати солдат із діючих підрозділів.

Наприкінці грудня 1817 р. на територію Єлисаветградського та Ольвіопольського повітів Херсонської губернії почали переселяти полки 3-ї Української уланської дивізії. В межі поселення її військових підрозділів потрапили також землі і населені пункти сучасної Маловисківщини. Під військові поселення були віддані села Паліївка, Плетений Ташлик, Злинка та Велика Виска. Вони з навколишніми землями були виведені із підпорядкування цивільної влади і передані управлінню Новоросійського (Херсонського) військового поселення. Вибір саме вказаних населених пунктів був не випадковим. Справа в тім, що під військові поселення відводилися лише ті села, які перебували у державному відомстві, а їхні жителі відповідно вважалися державними селянами. Це була загальна практика, оскільки під поселення не могли виділятися населені пункти і землі, які знаходилися у приватній власності. Наприклад, Мар'янівка, яка знаходиться поруч із Великою Вискою, могла стати військовим поселенням лише у випадку, коли держава викупила б її у родини Булацелів. Ще один приклад – розташовані зовсім близько два села Мала Виска і Паліївка. Попри те, що ці населені пункти у першій половині ХІХ ст. майже межували один із одним, Паліївка стала військовим поселенням, а Мала Виска ні. Справа знову ж таки полягає у їхньому різному статусі: Мала Виска була приватним поселенням – належала родині Кудашевих, а Паліївка від часів свого заснування числилася державною.

Відомо, що Велика Виска стала військовим поселенням у 1821 році, увійшовши у межі поселення 1-го полку 3-ї Української уланської дивізії. Жителі села про це офіційно дізналися з виданої російським імператором Олександром І «Грамоты нашому 1-му Украинскому уланскому полку и поселенцам, назначаемым в округ онаго»:

«Желая с одной стороны изъять особое внимание к заслугам победоносных наших воинов, с другой, отвлечь всю тягость сопряженную для любезноверных подданных наших с ныне существующею рекрутскою повинностью, по коей поступившие на службу должны находиться в отдалении от

своей родины, в разлуке с своими семействами и родными, что естественно устрашает их при самом вступлении в службу, и тоскою по своей родине ослабляет их силы, и новое их состояние делают им несносным.

С отеческим попечением занимаясь средствами сделать переход сих людей в военное состояние нечувствительным, и самую службу менее тягостною, мы положили во основании сему то правило, чтобы в мирное время солдат служа отечеству не был отдален от своей родины, и посему мы приняли непреложное намерение дать каждому полку свою оседлость в известном округе, землю, и определить на укомплектование онаго единственно самих жителей сего округа.

Сообразно с сего целью, назначая для поселения 1-го Украинского уланского полка, Херсонской губернии казенныя селения: Ровное, Плетеный Ташлык, Черный Ташлык, посад Новопавловск, Великую Выску и Грузкое, в коих считается пять тысяч сто двадцать семь душ, со всеми принадлежащими к ним землями и угодьями, повелеваем начальнику 3-й и Бугской уланских дивизий, генерал-лейтенанту графу Витту, обще с нашим херсонским гражданским губернатором, отправиться в означенныя селения, и объехать оныя, прочитав и показать в подлиннике сию нашу грамоту всем жителям и потом объявить, что все они назначаются в военные поселяне, дабы ими комплектовать 1-й Украинский уланский полк, на следующих, собственно для них, выгодных правилах.

1) Они освобождаются единожды навсегда от всех государственных поборов, и от всех земских повинностей, какого бы наименования они не были.

2) Они освобождаются от общаго рекрутского набора, а вместо того комплектуют из себя всеми способными к службе людьми один только 1-й Украинский уланский полк.

3) Содержание их детей и приготовление оных на службу, правительство принимает на свое попечение, производя им продовольствие и обмундирование без всякаго обременения родителей.

4) Первый Украинский полк в мирное время всегда будет стоять на квартирах в своем округе, а поселенные сего полка эскадроны никогда не обязываются выступать из онаго в поход; следовательно жители онаго, поступая в сей полк на службу, будут оставаться в своих же домах, с своими семействами и родными, при всех домашних своих занятиях, не подвергаясь тем неудобствам всегдашнего отделения от своей родины, которым подвержены до сего были, поступая на службу по общим рекрутским наборам.

5) По выслуге узаконенных лет, каждому жителю округа военного поселения предоставляется спокойная жизнь на своей же родине.

6) Дабы соединить с своими семействами и тех из них, кои отданы на службу при бывших до сего рекрутских наборах, все они переводятся в 1-й Украинский уланский полк из тех полков, в коих теперь служат, и после того будут жить уже в домах своих.

7) Сию нашу грамоту хранить в комитете полковаго управления в округе поселения 1-го Украинского уланского полка, печатные же экземпляры оной раздать в каждом селении к общему сведению.

Дано в городе Лейбах что в Крайне, 21-го марта, в лето от Рождества Христова 1821-го, царствования нашего в двадцатое».

21 березня 1821 року імператор Олександр I видав також іменний указ «О передаче откупной суммы за продажу питей в казенных Херсонской Губернии селениях, поступивших в Округ Военного Поселения 1-го Украинского Уланского полка, в пользу того Округа»:

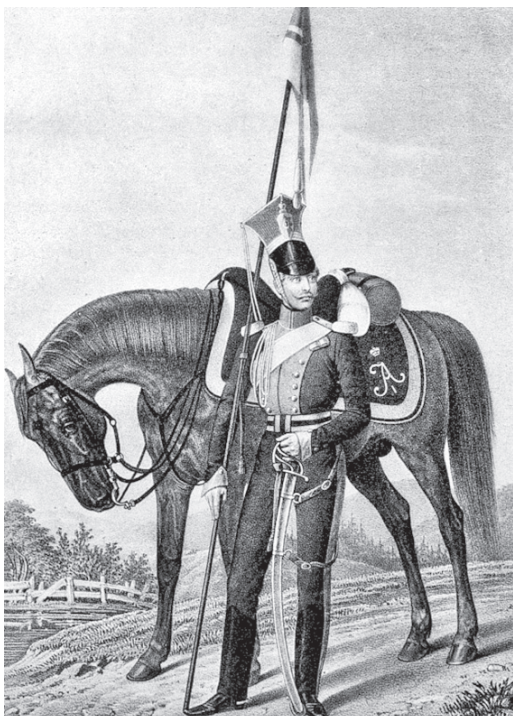
«С поступлением в Округ Военного Поселения 1-го Украинского Уланского полка казенных Херсонской Губернии селений: Ровнаго, Плетенаго Ташлыка, Чернаго Ташлыка, посада Новопавловска, Великой Выски и Грузкаго, должна и откупная за продажу питей в оных селениях сумма обратиться в пользу тех Округов, и по сему представляю вам о передаче оной суммы в ведомство Начальника 3-й и Бугской Дивизий, Генерал-Лейтенанта Графа Витта, с 1-го Генваря 1821 года...»⁹⁷. В даному указі також зазначалося, що у Великій Висці працюють 2 питних будинки, а сума, яка мала поступати до казни військового округу за продаж 1 189 відер, 4 кварт горілки, вина та наливок становить, 2 253 рубля 91 копійку.

Свою історію 1-й Український уланський полк веде від 1812 р., коли полковник граф Іван Вітт сформував із мешканців повітів Київської і Кам'янець-Подільської губерній 1-й Український козацький полк. У 1816 р. цей полк, розквартирований в Умані, був перейменований на уланський і увійшов до складу Української уланської дивізії (з 1818 р. – 3-тя Українська уланська дивізія). Наступного року полк був реформований і назначений для поселення у Херсонській губернії.

⁹⁷ О передаче откупной суммы за продажу питей в казенных Херсонской Губернии селениях, поступивших в Округ Военного Поселения 1-го Украинского Уланского полка, в пользу того Округа // Полное собрание законов Российской империи. – Спб., 1830. – Т. 37: 1820 – 1821 гг. – С. 674 – 675.

Форменний одяг службовців уланського полку складався з куртки, панталонів, поясу, краватки, рукавичок, шапки, чоботів. Куртка була синього кольору з жовтими гудзиками. 26 червня 1818 р. для розрізнення полкової приналежності були затверджені кольори окремих елементів форменного одягу. Так, у службовців 1-го Українського уланського полку комір, лацкани, обшлага, випушка, смужки кушака, лампаси і обшивка валтрапа були малинового кольору, шапка жовта з червоним шнурком, верхня частина флюгера (значка) жовтого кольору із білою, а нижня – з жовтою смужками. 16 лютого 1819 р. були введені чохли чорного кольору для головних уборів. Наприкінці червня 1819 р. відбулася зміна кольорів обмундирування уланських полків. В усіх полках вводилися однакові шапки, а гудзики, еполети і тасьма на шапках мали бути білого кольору. 1-й уланський полк замість малинового отримав помаранчевий колір. Озброєння та амуніція уланів була такою: шабля, темляк, пістолети, піка, портупея, лядунка, чемодан, торба, фляга для води⁹⁸.

Отже, у 1821 р. Велика Виска стала місцем розташування військових підрозділів 1-го полку 3-ї Української уланської дивізії. Власне, ця дивізія складалася із чотирьох поселених уланських полків. Від початку поселений кавалерійський полк включав 6 діючих, 3 поселених і 3 резервних ескадрони.

Рядовий 1-го Українського уланського полку в 1819 – 1825 рр.

Із книги О. В Висковатого
«Историческое описание одежды
и вооружения российских войск»

Впродовж 1821 – 1825 років у Великій Висці дислокувалися 1-й і 2-й взводи 3-го ескадрону 1-го полку 3-ї Української уланської дивізії⁹⁹. Окрім того, Велика Виска була місцем розміщення штабу всього 3-го поселеного ескадрону. До нього, крім Великої Виски, входили такі поселення, як Плетений Ташлик і Грузьке, у яких перебували 3-й і 4-й взводи. З моменту утворення 1-й уланський полк мав у шести діючих ескадронах 1 325 чол. і 1 075 стройових коней, а в інших ескадронах – 1 224 чол. і 156 стройових коней. У вересні 1820 р. із нижніх чинів діючих ескадронів 13 чол. були включені до особливого фурштатського підрозділу, який загалом займався господарським забезпеченням розквартированих військових частин¹⁰⁰.

У 1825 р. Велика Виска змінила свою полкову приналежність. Її разом із Грузьким було вилучено з території поселення 1-го уланського полку і передано під поселення ескадронів 3-го уланського полку, який із 1830 р. офіційно став називатися Новомиргородським уланським полком. Згідно зі штатним розписом цього полку в одному діючому ескадроні було 7 обер-офіцерів, 201 службовець нижнього чину, 6 нестройових, 179 стройових коней. У шести діючих ескадронах нараховувалося 1 075 стройових коней та 1 325 чоловік: 4 штаб-офіцера, 45 обер-офіцерів, 1 207 нижніх чинів та 69 нестройових. У поселеному ескадроні числилося 2 обер-офіцери, 201 службовець нижнього чину та 50 стройових коней, а у резервному ескадроні – 3 обер-офіцери і 201 службовець нижнього чину.

Всього штат трьох поселених і трьох резервних ескадронів Новомиргородського уланського полку складався з 1 штаб-офіцера, 17 обер-офіцерів, 1 206 нижніх чинів та 156 стройових коней¹⁰¹. Наприкінці лютого 1825 р. у штаті 3-го уланського полку було запроваджено фурштатську роту, яка мала чотири відділення: поселенське (3 нижніх чини і 51 поселянин-господар), діюче (1 обер-офіцер і 48 нижніх чинів), нестройових чинів (41 чол. нижніх чинів) і резервного (62 нижніх чинів).

У травні 1827 р. згідно з прийнятим Положенням про військові поселення регулярної кавалерії 3-й уланський полк нараховував 3 892 чол. і 1 264 стройових коня та складався з трьох частин: діючої

⁹⁸ Висковатов А. В. Уланские полки // Историческое описание одежды и вооружения российских войск. – СПб, 1900. – Т. 11. – С. 77 – 80.

⁹⁹ Карта Округов военного поселения полков 3-й Уланской Дивизии 1825 года. – Кировоградский областной краеведческий музей (далее – КОКМ): фонды. – Инв. № ФВ-9658.

¹⁰⁰ Хроника российской императорской армии, составленная по Высочайшему повелению. Часть V. 5 и 6-й пехотные и 1 и 2-й резервные корпуса. – Санктпетербург, 1852. – С. 363.

¹⁰¹ Хроника российской императорской армии, составленная по Высочайшему повелению. Часть V. 5 и 6-й пехотные и 1 и 2-й резервные корпуса... – С. 377.

(6 діючих ескадронів і діюча фурштатська рота), резервної (3 резервні ескадрони) і поселеної (3 поселених ескадрони, поселеної фурштатської роти, роти службових інвалідів)¹⁰².

3-й Український уланський полк, який спочатку наприкінці 1828 р. отримав одинадцятий порядковий номер, а потім згідно з Указом від 25 червня 1830 року перейменований на Новомиргородський, був сформований у 1817 році шляхом відокремлення із вищезгаданого 1-го Українського уланського полку половини особового складу. 3-й уланський полк мав жовті полкові кольори.

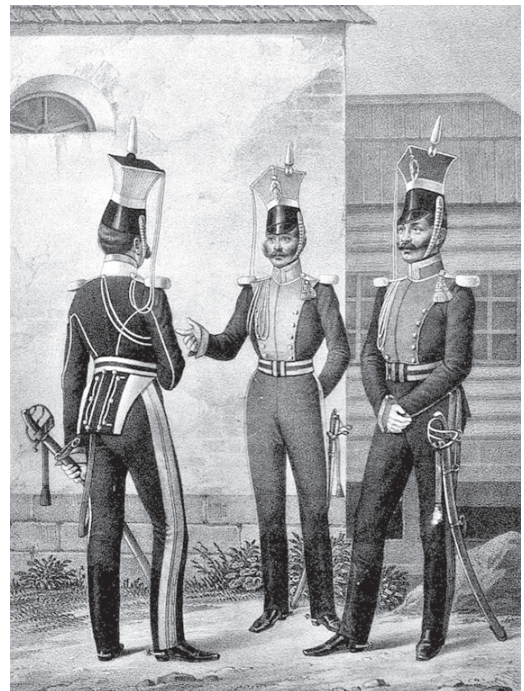
У 20 – 30-х роках XIX ст. Новомиргородський уланський полк входив до складу 3-ї Уланської дивізії, яка разом із 3-ю Кірасирською та 4-ю Уланською дивізіями складали 3-й Резервний поселений кавалерійський корпус під командуванням генерала від кавалерії графа Івана Вітта. Штаб-квартира 3-го Резервного корпусу знаходилася у Єлисаветграді, який із 1829 р. став центром Новоросійського військового поселення. У 1833 р. 3-й Резервний корпус був перейменований на 2-й Резервний кавалерійський корпус, який складався з двох дивізій: 2-ї Уланської та 2-ї Кірасирської. Кожна дивізія поділялася на дві бригади, кожна з яких, у свою чергу, складалася з двох полків. Так, Новомиргородський уланський полк разом із Єлисаветградським входив до 2-ї бригади 2-ї Уланської дивізії. 1-шу бригаду складали Український і Новоархангельський уланські полки.

Наприкінці 1820-х – у першій половині 1830-х років відбувається значне реформування системи військових поселень.

Збільшується територія і населення деяких кавалерійських округів, а також здійснюється відмежування поселених ескадронів від резервних і діючих ескадронів. У березні 1832 р. Новомиргородський уланський полк був розділений на дві частини: 6 діючих і 3 резервних ескадрони складали безпосередньо особовий склад полку, а 3 поселені ескадрони виводилися у підпорядкування спеціального начальника. Таким чином, з 1832 р. поселені ескадрони не підпорядковувались полковим і бригадним командирам, які під час перебування кавалерійських полків в округах поселень керували відтепер лише діючими і резервними ескадронами. Під час військових походів резервні ескадрони, які залишались в округах, переходили у підпорядкування спеціально призначеного генерала, який одночасно командував і поселенськими ескадронами. Отже, говорячи про військові поселення після реформи 1832 р., слід розрізняти їхню поселену частину (3 поселених ескадрони), яка мала свою систему функціонування і управління, та діючу частину (діючі і резервні ескадрони) – особовий склад уланського полку.

Протягом всього часу свого існування Новомиргородський уланський полк мав три поселених ескадрони, кожен із яких займав конкретні населені пункти і землі навколо них. Так, до 1-го поселеного ескадрону входили Новомиргород, Паліївка та Мартоноша. У Новомиргороді і Паліївці розташовувалися фурштатські півроти. 2-й поселений ескадрон займав Каніж, Панчеве та Сентове. Терени 3-го поселеного ескадрону включали Велику Виску, Грузьке та Лелеківку. Штаб-квартира полку розміщувалася у Новомиргороді. З 16 листопада 1827 р. до 24 квітня 1832 р. командиром Новомиргородського уланського полку був полковник (з 27 серпня 1829 р.) Юрій Лахман. Його наступником на цій посаді, ймовірно, був підполковник Іван Сорочан. У 1837 р. Новомиргородськими уланами командував підполковник Іван Величко.

У Великій Висці розташовувалася штаб-квартира 3-го поселеного ескадрону. На початку 1830-х років його командиром був ротмістр Дмитрій Поппе. Станом на 1829 р. населення села становило 1 916 осіб (936 чоловіків і 980 жінок)¹⁰³, а у 1831 р. – 2 210 осіб (1 088 чоловіків і 1 122 жінок)¹⁰⁴. Командиром

Унтер-офіцери 2-го, 3-го та 4-го
Українських уланських полків
у 1819 – 1825 рр.

Із книги О. В. Висковатого
«Историческое описание одежды
и вооружения российских войск»

¹⁰² Хроника российской императорской армии, составленная по Высочайшему повелению. Часть V. 5 и 6-й пехотные и 1 и 2-й резервные корпуса... – С. 378.

¹⁰³ Відомості про склад поселенських округів 3-ї Уланської дивізії за статистичними описами 1829 року. – Центральний державний історичний архів України у м. Київ (далі – ЦДІАК України). – КМФ-12. – Оп. 1. – Спр. 126.

¹⁰⁴ Відомості про склад Новоросійського військового поселення за атласом округів 1831 року. – ЦДІАК України. – КМФ-12. – Оп. 1. – Спр. 112.

1-го ескадрону (центр – Новомиргород) був поручик Тренчинський, а 2-го (центр – Каніж) – штаб-ротмістр Турович.

У 1836 р. відбулася реформа управління поселеної частини військових поселень. Відтепер округи стали називатися не за назвами полків, а за порядковими номерами, які вони отримали відповідно до затвердженого розпису. На чолі округу стояв командир, якому підпорядковувалися ескадронні командири. У свою чергу командир кавалерійського округу звітував перед начальником округів (кожні чотири округи мали начальника), який підпорядковувався командиру корпусу. З цього часу округ Новомиргородського уланського полку став називатися VII-м кавалерійським округом Новоросійського військового поселення. Слід розуміти, що відбулося перейменування не назви полку, а лише території, на якій він був поселений.

Отже, після реформи 1836 р. Велика Виска продовжує залишатися місцем розміщення штаб-квартири 3-го поселеного ескадрону, але вже не округу Новомиргородського уланського полку, а VII-го кавалерійського округу. Також у селі розміщувався 2-й кантоністський ескадрон. У середині 30-х років XIX ст. у Великій Висці мешкало 2 129 осіб (1 123 чоловіка і 1 006 жінок)¹⁰⁵.

Велика Виска на фрагменті Спеціальної карти західної частини Російської імперії генерал-лейтенанта Федора Шуберта 1842 року

У квітні 1838 р. замість поділу поселеної частини на ескадрони був запроваджений поділ на волості. Очевидно, ця реформа обмежилася лише змінами назви поселених одиниць, адже немає підстав говорити, що вони змінили також свої територіальні межі. З цього часу Велика Виска стає центром 3-ї волості VII-го кавалерійського округу Новоросійського військового поселення. У селі був будинок для волосного начальника з кухнею, коморою, льодовником, підкатним сараєм і конюшнею, будинок для приїзду начальників та 3 будинки для квартирування офіцерів із кухнею, двома підкатними сараями і коморою¹⁰⁶.

Наприкінці 1830-х років командиром VII-го округу був підполковник Степан Курбанов, а наприкінці 40-х років XIX ст. – полковник Олексій Айгустов, начальниками волостей – ротмістр Олександр Піонтовський, штабс-ротмістром – Модест Богданович, поручиком – Герасим Рибчинський. Округ підпорядковувалися командиру V-го – VIII-го округів полковнику Шміту Отто Карловичу, який мав штаб-квартиру у Новомиргороді. Всього на території кавалерійського округу станом на 1849 р. мешкало 14 966 осіб (7 863 чоловіки і 7 103 жінки)¹⁰⁷.

У середині 50-х років XIX ст. посаду начальника 3-ї волості займав штаб-ротмістр Михайло Александров. 1-ю волостю округу командував ротмістр Болеслав Бочковський, а 2-ю – ротмістр Модест Бог-

¹⁰⁵ Шевченко С. Військові поселення на Херсонщині р. 1835 (Історично-економічний нарис) // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. – Кн. XVII. – 1926. – С. 323.

¹⁰⁶ Статистический атлас 5, 6, 7 и 8 кавалерийских округов Новороссийского военного поселения за 1854 год.

¹⁰⁷ Відомості про склад Новоросійського військового поселення за атласом округів 1849 року. – ЦДІАК України. – КМФ-12. – Оп. 1. – Спр. 104 – 105.

данович. Командиром VII-го кавалерійського округу Новоросійського військового поселення був підполковник Едуард Гайлі.

У 30-х роках XX ст., як і зрештою протягом всього часу свого існування, Новомиргородський уланський полк, котрий, ще раз зауважимо, становив діючу частину військових поселень, зазнавав періодичних структурних трансформацій та змін кількості особового складу. У березні 1833 р. перші два резервні ескадрони Новомиргородського уланського полку були переведені у статус діючих. Після цих змін у полку стало 8 діючих, 1 резервний ескадрон та 1 нестройова рота, у яких було 1 853 чол. і 1 264 стройових коня. Кількість і штат поселених ескадронів не змінювався. У квітні 1834 р. нестройову роту Новомиргородського уланського полку разом із ротами інших полків дивізії було включено до фуруштатського батальйону, який, у свою чергу, увійшов до 9-ї фуруштатської бригади 2-го Резервного кавалерійського корпусу. У серпні 1834 р. у Новомиргородському полку, у зв'язку зі встановленням безстрокової відпустки для солдат, був введений запасний півескадрон, який отримав сорок третій номер, а з квітня 1836 р. – тридцять дев'ятий. У березні 1835 р. 7-й і 8-й діючі ескадрони були перейменовані у резервні ескадрони Санкт-Петербурзького уланського та Єлисаветградського гусарського полків. Внаслідок цього у Новомиргородському полку знову стало 6 діючих ескадронів, а також 1 резервний ескадрон та нестройова рота. Особовий склад полку відтепер нараховував, без врахування 3 поселених ескадронів, 1 490 чол. і 982 стройових коня. Також у мирний час із кожного діючого ескадрону вилучалося 10 рядових солдат. Зауважимо, що згадані 7-й та 8-й діючі ескадрони були переведені у статус резервних ескадронів вказаних полків і продовжували дислокуватися на території поселення Новомиргородського уланського полку.

Для поліпшення ситуації з комплектуванням унтер-офіцерським складом у VII-му кавалерійському окрузі у серпні 1836 р. було затверджено створення двох кантоністських ескадронів, які отримали найменування 1-го і 2-го ескадронів кантоністів Новомиргородського уланського полку та кількісно нараховували 281 чол. і 30 стройових коней.

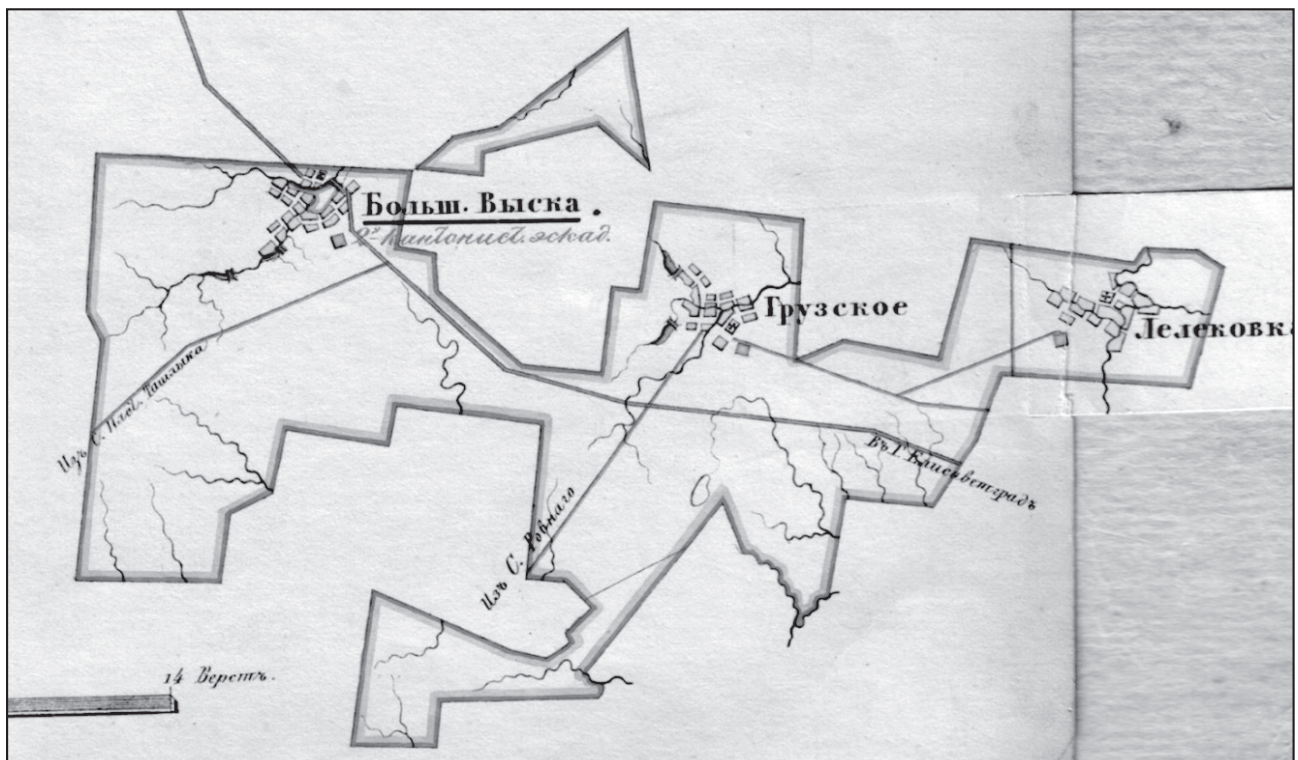
У грудні 1841 р. у Новомиргородському уланському полку був ліквідований резервний ескадрон. Натомість наприкінці січня 1842 р. із безстрокововідпускних нижніх чинів створювалися два ескадрони: резервний (201 чол.) і запасний (85 чол.). У лютому цього ж року до штату цих ескадронів були добавлені один штаб-офіцер та десять обер-офіцерів. У червні 1848 р. для резервного і запасного ескадронів був визначений штат у 13 кінних рядів, якщо вони формувалися пішими, а якщо кінними, то 20 кінних рядів у взводі. На початку лютого 1849 р. у резервному та запасному ескадронах потрібно було мати по 212 чол. нижніх чинів.

У грудні 1848 р. із штату Новомиргородському полку були виключені два обер-офіцера, чотири унтер-офіцера і шістнадцять рядових, які увійшли до так званих резервних і запасних кадрів. Також було наказано не утримувати у полку в мирний час двох штаб-ротмістрів, десять унтер-офіцерів та сорок рядових. У вересні 1850 р. штаб-офіцер і обер-офіцери резервного і запасного ескадронів були введені у штат полку. У жовтні 1849 р. відповідно до нового штатного розпису у кожному ескадроні Новомиргородського полку було п'ять унтер-офіцерів та тридцять піших рядових.

31 грудня 1851 р. до Новомиргородського уланського полку були включені 1-й і 2-й ескадрони з переданням шефства розформованого уланського Його Величності Принца Олександра Гессенського полку. Таким чином, полк мав вже 8 діючих ескадронів. Більш того, від цього часу Новомиргородський уланський полк отримує нову назву – Уланський Його Величності Принца Олександра Гессенського полк. Найменування полка походить від імені та прізвища його шефа російського і австрійського генерала, засновника німецького аристократичного роду Баттенбергів, принца Олександра Гессенського-Дармштадтського (1823 – 1888 рр.).

У липні 1856 р. Уланський Його Величності Принца Олександра Гессенського полк припинив своє існування. 1-й і 2-й його ескадрони, зі своїми штандартами, знаками «*За отличие*» та Срібними трубами, були включені до складу Вознесенського уланського полку. Окрім двох ескадронів Вознесенському полку, було передано також шефство, що за собою спричинило його перейменування на Уланський Його Величності Принца Олександра Гессенського полк. У вересні 1856 р. цей полк приведений у склад чотирьох діючих і двох резервних ескадронів.

25 березня 1864 р. Уланський Його Величності Принца Олександра Гессенського полк отримав найменування 8-го Вознесенського Його Величності Принца Олександра Гессенського полку. У 1882 р. він став 23-м драгунським Вознесенським Його Величності Принца Олександра Гессенського полком, а з 1911 р. – 8-м уланським Вознесенським Її Імператорської Величності Великої Княгині Тетяни Миколаївни полком. Останнім військовим конфліктом, у якому взяв участь цей підрозділ, стала Перша світова війна (1914 – 1918 рр.).

Територія 3-ї волості VII-го кавалерійського округу Новоросійського військового поселення у 1854 р.
 Из «Статистического атласа 5, 6, 7 и 8 кавалерийских округов
 Новороссийского военного поселения за 1854 год»

Віднесення Великої Виски до складу Новоросійського військового поселення є, безперечно, ключовою подією її історії у XIX ст. Адже після того, яка вона стала військовим поселенням, її соціальний, економічний та культурний розвиток значною мірою відрізнявся від розвитку розташованих зовсім поруч населених пунктів.

ДИНАМІКА ЗМІНИ ЧИСЕЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ВЕЛИКОЇ ВИСКИ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТОЛІТТЯ¹⁰⁸

Загальна кількість	Чоловіків	Жінок
1829 р.		
1 916	936	980
1831 р.		
2 210	1 088	1 122
1835 р.		
2 129	1 123	1 006
1854 р.		
2 484	1 479	1 005

Відразу після того, як Велика Виска перейшла у статус військового поселення, розпочався процес переведення її корінних жителів у військових поселян. Він відбувався у декілька етапів. Спочатку після створення округу і формування комітету полкового управління проводився перепис населення чоловічої статі. Потім усі чоловіки розподілялися на три групи: 1) кантоністи; 2) придатні до військової служби (віком до 45 років); 3) старші 45 років і непридатні до військової служби. Після цього відбувався розподіл корінних жителів відповідно до їх віку, роду занять і майновому стану. Ті корінні жителі, які мали не менше двох пар волів, входили до такої категорії військових поселян, як «господарі». Саме на основі господарів формувалися поселенські ескадрони. Решта мешканців, у яких не було такої кількості робочої худоби, входили до складу до іншої категорії – «помічники господарів» і складали основу резервних ескадронів. Важливо розуміти, що хоча господарі і їх помічники належали до різних ескадронів,

¹⁰⁸ Відомості про склад поселенських округів 3-ї Уланської дивізії за статистичними описами 1829 року. – ЦДІАК України. – КМФ-12. – Оп. 1. – Спр. 126; Відомості про склад Новоросійського військового поселення за атласом округів 1831 року. – ЦДІАК України. – КМФ-12. – Оп. 1. – Спр. 112; Шевченко С. Військові поселення на Херсонщині р. 1835 (Історично-економічний нарис)... – С. 323; Статистический атлас 5, 6, 7 и 8 кавалерийских округов Новороссийского военного поселения за 1854 год.

вони вели спільне господарство і, як говорилося вище, повинні були забезпечувати продовольством та фуражем двох солдат і їхніх коней із діючих ескадронів. Приписка помічника-господаря до поселянина-господаря відбувалася як на основі родинних зв'язків, так і без їх урахування. Помічники господарів зі своїми сім'ями мешкали у власних будинках, які разом із будинками господарів складали єдине подвір'я¹⁰⁹.

Згідно зі штатним розписом у 3 поселених ескадронах нараховувалося 573 поселянина-господаря. Така ж кількість помічників господарів повинна була числитися у 3 резервних ескадронах. Поселені і резервні ескадрони брали на розквартирування та утримання 6 діючих ескадронів. Таким чином, кожне поселенське господарство, складаючись із поселянина-господаря і його поселянина-помічника, мало забезпечувати продовольством та фуражем двох солдат і їхніх коней із діючих ескадронів.

До діючих ескадронів направлялися корінні жителі, які зовсім не мали власного господарства і були придатні до військової служби. Рядовий склад діючих ескадронів складав ще одну категорію військових поселенців – «постояльці». Це саме їх мали утримувати поселенці-господарі разом зі своїми помічниками. Після вислуги встановленого терміну (до 45 років) постояльці переводилися у категорію неслужбових інвалідів, отримували земельний наділ розміром у 2 десятини і мали право займати нестройові посади. Досить часто постояльці ставали поселенцями-господарями. Це відбувалося у випадку відкриття вакансії на господарство, коли помирав поселенець-господар і не залишав нащадків, а також коли його позбавляли господарства за якусь провину.

Чоловіки, яким на час переведення у статус військових поселенців виповнилося 45 років або які ж були непридатні до строювої служби за станом здоров'я, складали таку категорію, як «необмундированные» поселенці та інваліди. Необмундировані поселенці, як правило на родинній основі, приписувалися до сімей поселенців-господарів та їхніх помічників, але займалися веденням власного окремого господарства. Якщо ж в необмундированого поселенця не було господарства, він ставав додатковим робітником у господарстві поселенців-господарів¹¹⁰.

Небагато відомо про становище жінок у військових поселеннях. Знаємо, що, окрім виконання домашніх робіт і виховання дітей, вони разом зі своїми чоловіками займалися веденням господарства: в'язали снопи, доглядали за худобою, обробляли городи тощо. Після смерті поселенця-господаря господарством продовжувала керувати його дружина. Також зазначимо, що у військових поселеннях планувалося створити систему навчальних закладів для жінок.

Дослідники зазначають, що одруженими була переважна більшість поселенців-господарів, а от серед помічників господарів і солдат діючих ескадронів частка одружених сягала щонайбільше третини. Хоча вище керівництво всіляко сприяло одруженню поселенців із резервних і діючих ескадронів. Жінкам-поселянкам, перш ніж вийти заміж за чоловіка, який не був військовим поселенцем, належало отримати спеціальний дозвіл. Це при тому, що тогочасне законодавство декларувало принцип обов'язкової згоди під час укладання шлюбу і не забороняло виходити заміж поселянкам за чоловіків із «другого стану»¹¹¹. У фондах Кіровоградського обласного краєзнавчого музею зберігаються декілька весільних свідоцтв періоду військових поселень. Для прикладу наведемо текст весільного свідоцтва жителів поселення Лелеківка 3-го поселеного ескадрону, центром якого, нагадаємо, була Велика Виска:

«Свадебное Свидетельство

Января 7 дня 1838 года

7-го поселенного Кавалерийского округа Новороссийского военного поселения 3-го поселенного эскадрона селения Лелековки хозяин 1-го разряда Степан Вербовой, желает вступить в первой законной брак с дочерью неслужащего инвалида одного же селения Федора Веремеева девицею Ульяною по обоюдному их согласию января 23 дня селения Лелековки в церкви Свято Троицкой приходским Священником Григорием Дубицким обвенчаним, подлинное подписали... штаб ротмистры Борисенко, Кременецкий, майор Вукайлович, священник протоирей Маляржевский, подполковник Курбанов»¹¹².

Як вже зазначалося, наприкінці 1820-х – у першій половині 1830-х років відбулося значне реформування системи військових поселень. Зміни торкнулися і соціального становища військових поселенців. Затверджене 5 травня 1827 р. «Положение о военном поселении регулярной кавалерии» декларувало про наступні трансформації. По-перше, змінювався кількісний склад поселених ескадронів. Тепер у трьох поселених ескадронах легкокавалерійського полку мало бути 936 поселенців-господарів. Нагадаємо, до цього їх нараховувалося 573 поселенців-господарів. Внаслідок цього зменшувався економічний тиск на

¹⁰⁹ Ячменихин К. М. Армия и реформы: военные поселения в политике российского самодержавия... – С. 143.

¹¹⁰ Ячменихин К. М. Армия и реформы: военные поселения в политике российского самодержавия... – С. 155.

¹¹¹ Ячменихин К. М. Армия и реформы: военные поселения в политике российского самодержавия... – С. 156.

господарство поселянина-господаря і його помічника, адже відтепер вони мали утримувати не двох постояльців із діючих ескадронів, а одного. Це, беззаперечно, сприяло покращенню матеріального становища поселян-господарів, а також позитивному розвитку їхнього господарства. По-друге, поселяни-господарі звільнялися від несення військової служби і таким чином мали повністю зосередитися на веденні власного господарства. З цього часу головним завданням поселян-господарів стало забезпечення діючих і резервних ескадронів продовольством і фуражем. Збільшувався об'єм громадських робіт за рахунок масового введення суспільних посівів. Від несення військової служби були звільнені також помічники господарів. Їх зарахували до поселенської частини кавалерійських полків. А в резервних ескадронах (по 495 нижніх чинів) тепер здійснювалася підготовка кантоністів до служби в армії.

Також реформування системи військових поселень кінця 20-х – середини 30-х років XIX ст. передбачали поділ поселян-господарів на дві категорії: господарів 1-го розряду і господарів 2-го розряду. Господарем 1-го розряду вважався той, хто мав не менше трьох волів і коней та земельний наділ до 24 десятин, який за потреби міг бути збільшений за рахунок земель запасного фонду. Господар 2-го розряду мав 12 десятин землі, коня і двоє волів. Господарям видавали землеробський та інший інвентар із фонду військового поселення. Замість помічників господарів вводилася категорія «негосподарів» – поселян, які не мали землі та робочої худоби у вищезазначеній кількості. Тому їх направляли на підмогу господарям, використовували на громадських роботах, а при нестачі землі при поселенні відповідно до визначених норм вони ставали першими кандидатами на переселення з малоземельних до малозаселених округів¹¹³.

Після того, як військовому поселянину виповнювалося 45 років або ж він за станом здоров'я не міг більше продовжувати стрійову службу, його зараховували до категорії інвалідів. Їх звільняли від військових занять і землеробських повинностей, вони отримували жалування і провіант із казни. Неслужбових інвалідів залучали до виконання різних робіт: призначали в обслугу до госпіталів, для нагляду за казенними будовами, для випасу худоби військових поселян тощо¹¹⁴. При переході в інваліди поселянин мав завчасно знайти собі господаря-наступника. У випадку, якщо він нікого не знаходив, то призначався господар, якому належало здати все рухоме і нерухоме майно, що надавалося для ведення господарства. Якщо чогось не вистачало, інвалід повинен був все відшкодувати за свій рахунок, а якщо він не міг цього зробити, то його власність описувалася і передавалася новому власнику. Хоча, якщо новий власник не заперечував, то неслужбовий інвалід мав можливість залишитися проживати у своєму будинку. В іншому випадку його виселяли у спеціальний будинок для інвалідів¹¹⁵.

У 1835 році у Великій Висці було 132 поселенці-господарі і 150 негосподарів¹¹⁶. Згідно зі статистичним атласом військових поселень за 1854 рік, у Великій Висці нараховувалося 2 484 військових поселян (1 479 чоловіків і 1 005 жінок), із яких господарями 1-го розряду були 110 осіб, господарями 2-го розряду – 167 осіб, негосподарями – 433 особи, не поселеними нижніми чинами – 8 осіб, нестройовими у госпіталях – 5 осіб та неслужбовими інвалідами – 18 осіб. Також було 586 дітей (хлопчиків) військових поселян¹¹⁷.

Ще однією категорією військових поселян були кантоністи – діти військових поселян, які з десятирічного віку навчалися в ескадронних школах. Досягнувши 18 річного віку, вони переходили на службу до резервних ескадронів, а з 20 років – у діючі військові підрозділи. Після відновлення на початку 1830-х років рекрутських наборів у кожному полку було від двох до трьох кантоністських шкіл. Провіант для кантоністів відпускали запасні хлібні магазини. Станом на 1854 рік серед поселян Великої Виски було 17 військових кантоністів. Окрім того, у селі розміщувався 2-й кантоністський ескадрон, де було 135 кантоністів. У Великій Висці був спеціальний комплекс приміщень для кантоністського ескадрону: будівля для школи, будівля для столової, конюшня з коморою (цейхгауз), погріб та окрема комора¹¹⁸. 1-й кантоністський ескадрон розташовувався у Новомиргороді, який, нагадаємо, був центром 1-ї волості (Новомиргород, Паліївка та Коробчине) VII-го кавалерійського округу, а також місцем розміщення окружної штаб-квартири.

Отже, розглянемо детальніше, які конкретно права та обов'язки мали військові поселяни. Головним обов'язком поселенця-господаря і його помічника (а з 1830-х років – негосподаря), було уважне ставлен-

¹¹² Свадебное Свидетельство от Января 7 дня 1838 года. – КОКМ: фонды. – КОМ-1373-АИ-25.

¹¹³ Голованова О. В. Злинка: від витоків до сьогодення. – Кіровоград, 2014. – С. 24; Ячменихин К. М. Армия и реформы: военные поселения в политике российского самодержавия... – С. 179.

¹¹⁴ Філоретова Л. М. Господарська діяльність військових поселень Півдня України // Український селянин. – 2004. – Вип. 8. – С. 151.

¹¹⁵ Голованова О. В. Злинка: від витоків до сьогодення... – С. 24.

¹¹⁶ Шевченко С. Військові поселення на Херсонщині р. 1835 (Історично-економічний нарис)... – С. 228.

¹¹⁷ Статистический атлас 5, 6, 7 и 8 кавалерийских округов Новороссийского военного поселения за 1854 год.

¹¹⁸ Статистический атлас 5, 6, 7 и 8 кавалерийских округов Новороссийского военного поселения за 1854 год.

ня до свого господарства, його постійне вдосконалення і розвиток. Кожне поселенське господарство мало приймати на постій та забезпечувати продовольством і фуражем спочатку двох солдат разом із їхніми кінними з діючих ескадронів, а згодом – одного солдата разом із його конем. Також вони мали забезпечити фуражем ще одного коня з кінного заводу та постачати полкам дрова і соломі, опалювати і освітлювати державні будівлі, надавати підводи, відводити пасовища для коней під час військових навчань і зборів, ремонтувати та будувати приміщення та інше.

Постійним обов'язком поселенців було формування громадських запасів хліба і фуражу, а також поповнення позикового грошового капіталу. Запасні хлібні магазини створювалися на випадок неврожайів, їхній об'єм повинен був складати річну потребу для всіх жителів кавалерійського округу. Запасний хлібний магазин був також у Великій Висці. До завдань поселенців входила також заготівля не менше ніж чотирьохмісячної норми фуражу для кінних заводів, підтримання у належному стані військового обмундирування, амуніції і зброї, порядку у будинках, їх своєчасне лагодження, ремонт доріг, мостів і переправ¹¹⁹.

Одночасно з виконанням господарських обов'язків поселення-господарі повинні були займатися військовою справою: строювою підготовкою, оволодіння холодною і вогнепальною зброєю. Поселення-господарі військовою підготовкою займалися один день, а сільськогосподарськими роботами п'ять днів на тиждень. Поселення-помічники навчалися військовій справі два дні на тиждень. Неділя була обов'язковим днем відвідування церкви. Реформою 1826 – 1827 рр. поселення-господарі і їхні помічники були звільнені від несення військової служби.

Військові поселенці звільнялися від усіх державних податків і повинностей, а також до початку 1830-х років від рекрутських наборів. Будучи військовослужбовцями, поселення-господарі отримували обмундирування, амуніцію, зброю та жалування (до 1827 р.), яке складало 9 рублів асигнаціями на рік. Із жалування поселенців утримувалися 3 рублі, які зачислялися до позикового грошового капіталу. Останній був створений для надання допомоги поселенцям у складних ситуаціях, коли вони потребували коштів для купівлі худоби, сільськогосподарського інвентарю тощо. Також запасний грошовий капітал поповнювався за рахунок різних штрафів, які накладалися на поселенців та зборів за продаж алкогольних напоїв, ловлі риби, створення торговельних лавок у полкових штабах. Практикувалося також надання поселенцям перші два роки після поселення продовольчого пайка. Поселення безкоштовно лікувалися у лазаретах і госпіталах, які діяли на території кожного кавалерійського округу. У Великій Висці знаходилося приміщення лікарні 3-ї волості VII-го кавалерійського округу.

Під час зведення житлових і господарських приміщень поселення могли розраховувати на отримання від держави будівельних матеріалів, насамперед, дефіцитної деревини¹²⁰. Щоб якось поліпшити ситуацію з нестачею деревини, в окрузі кожного кавалерійського полку відводилися спеціальні ділянки, на яких висаджувалися сажанці дерев. Велика Виска була серед тих військових поселень, жителі яких не могли похвалитися наявністю у достатній мірі цього важливого будівельного матеріалу. Поруч із селом не було значних лісових масивів, але карта кавалерійських округів 1847 р. фіксує розташування неподалік Великої Виски декількох байраків і балок. Так, північно-західніше села розміщувалися байраки Мануйлів і Чумацький, а західніше і південно-західніше – байраки Круглик і Курінний. На північний захід від поселення були дві балки – Дублінова та Бабанська. Північно-східніше знаходилася балка Дідова.

Слід відзначити, що у військових поселеннях відбувалося активне будівництво. Забудова населених пунктів проводилася за спеціальними проектами, розробленими у Центральному Управлінні військових поселень. Будівництвом займалися воєнно-робочі батальйони. Так, згідно зі статистичним атласом військових поселень 1854 р. будівельні роботи у Великій Висці проводила 2-га рота 3-го воєнно-робочого батальйону. У військових поселеннях переважало лінійне планування. Тобто всі нові будівлі зводили на конкретному місці, яке було затверджене відповідним проектом забудови поселення. Широко практикувався переніс вже існуючих будівель на нові місця для того, щоб досягти лінійності їхнього розташування. На території військових поселень житло, як правило, будували із саману, вальків овальної форми, глиносолом'яної маси, інколи з каменю і цегли. Покрівля будинків була солом'яною або з черепиці. Так, серед приміщень, які станом на 1854 р. були у Великій Висці, значаться сарай для вичинки і збереження цегли, майстерня для виготовлення черепиці, дві печі для обпалювання цегли та піч для обпалювання вапна¹²¹. Вапно, поміж іншого, використовували для побілки військово-поселенських будинків. У 1854 році

¹¹⁹ Ячменихин К. М. Армия и реформы: военные поселения в политике российского самодержавия... – С. 145 – 146.

¹²⁰ Ячменихин К. М. Армия и реформы: военные поселения в политике российского самодержавия... – С. 148.

¹²¹ Статистический атлас 5, 6, 7 и 8 кавалерийских округов Новороссийского военного поселения за 1854 год.

у Великій Висці було 53 військово-поселенські будинки¹²². За типовим проектом військово-поселенський будинок поділявся на дві половини й призначався для проживання чотирьох поселенців-господарів¹²³.

Загалом станом на 1835 рік у Великій Висці нараховувалося 354 будинки, а на середину XIX ст. – 391 будівля та 40 державних та економічних приміщень¹²⁴. Всього у селі був 391 двір. Маємо відомості також про кількість дворів та наявність окремих господарських будівель у деяких приватновласницьких селах сучасної Маловисківщини, які, на той час, належали до Бобринецького повіту. Наприклад, с. Хмельове, власником якого була родина Кір'якових, у середині XIX ст. мало 180 дворів, кам'яну церкву, водяний і вітряний млини, торгівельні лавки, винокурню. Також проводилися ярмарки, а через р. Кільтень була облаштована гребля. У Малій Висці родини Кудашевих нараховувалося 269 дворів і були церква, винокурня, водяний та два вітряних млина, поштова станція, а на місцевій річці існували дві греблі. Два вітряних млина, церква, гребля через р. Кільтень та 65 дворів було в с. Янопіль¹²⁵. Як буде пізніше зазначено, кількість млинів у приватновласницьких селах суттєво відрізнялася від кількості млинів у військових поселеннях, зокрема, й у Великій Висці.

Велика Виска та її околиці на фрагменті карти 3-ї волості VII-го кавалерійського округу
Новоросійського військового поселення 1847 р.

Із «Собрания 28-ми планов старых крепостей и карт округов 1, 2, 3, 4
Киевских и Новороссийских военных поселений с показанием всех курганов,
существующих в сих округах»

У військових поселеннях багато уваги приділяли господарському розвитку. Це було закономірно, оскільки від ефективності поселенських господарств залежала їхня спроможність утримувати солдат із діючих військових підрозділів. Основу господарства військових поселенців складало землеробство і тваринництво.

Усі землі військових поселень були поділені на громадські (обслуговували потреби кавалерійських полків), поселенські (належали поселенцям), запасні (для видачі в користування поселенцям при переході з негосподарів у господарі), пасовиська та церковні. Наділи поселенців і громадські землі поділялися на орну землю і сінокіс для забезпечення фуражем худоби. У землеробстві використовувалася раціональна сівозміна. У перший рік сіяли льон, просо, яру пшеницю. На другий рік – озиму пшеницю, озиме жито. Третього року сіяли ярий ячмінь, овес, сочевицю, горох, гречку. На четвертий рік – озиме жито, а на п'я-

¹²² Статистический атлас 5, 6, 7 и 8 кавалерийских округов Новороссийского военного поселения за 1854 год.

¹²³ Цубенко В. Л. Планування й забудова військових поселень кавалерії на території України в першій половині XIX ст. // Наукові записки КДПУ. Серія: Історичні науки. – Вип. 13. – Кіровоград, 2010. – С. 135.

¹²⁴ Цубенко В. Л. Документи з історії військових поселень в Україні. – Х., 2008. – С. 165.

¹²⁵ Военно-статистическое обозрение Херсонской губернии. По рекогносцировкам и материалам, собранным на местах, составляли: Генеральнаго Штаба Капитан Роголев и Штабс-капитаны Фон-Витте и Пестов. Сведения специальныя. Алфавитный список мест, удобных для помещения различных штабов и ротных дворов // Военно-статистическое обозрение Российской империи. Том XI. Часть 1. Херсонская губерния. – Санктпетербург, 1849. – С. 10, 17, 21.

тий – ячмінь, овес або ж землю відводили під пар¹²⁶. Окрім зазначених культур, у невеликих кількостях також вирощували полбу, тютюн і коноплю. Для збільшення розмірів врожаїв активно використовувалося удобрення землі. Обробляли земельні наділи двоколісними плугами, сохами, ралами із залізними і дерев'яними зубцями, простими і подвійними бородами та іншим сільськогосподарським реманентом.

Приблизно половину зібраного врожаю зерна поселянин мав здати до запасного хлібного магазину, а решту, відклавши частину як посівний матеріал, використовував для своїх потреб. У переліку приміщень, які станом на 1854 р. були у Великій Висці, знаходимо громадський тік, клуню для молотьби хліба, сарай для просушування зерна, сарай для земляного мукомельного млина, 33 вітряних млина та один водяний млин¹²⁷. Маємо відомості про кількість вітряних млинів у Великій Висці дещо раніше: у 1835 році їх нараховувалося 23. Це було значно більше від кількості млинів у двох інших селах 3-го ескадрону. Так, у Грузькому було 17 вітряних млинів, а у Лелеківці – лише 5 млинів¹²⁸.

Активно розвивалося у військових поселеннях городництво. Поселяни вирощували капусту, ріпу, редьку, хрін, цибулю, часник, баклажани, перець, картоплю, буряки, баштан, огірки, кабаки, квасолу, боби, горох, петрушку, кріп, селеру, мак¹²⁹. Для зберігання городини у Великій Висці був спеціально призначений погріб.

Дослідники відзначають, що початок весняно-літніх польових робіт і збір урожаю суворо контролювалися військовими та цивільними керівниками. Характерною особливістю періоду збору врожаю чи сінокошу було те, що всі групи військових поселенців майже в повному складі, окрім неслужбових інвалідів, дітей молодшого віку та хворих, виїжджали у поле працювати. Протягом періоду термінових польових робіт збільшувався і трудовий день¹³⁰. Примітно, що поселенці навіть під час виконання сільськогосподарських робіт повинні були носити військову форму.

Окрім роботи у власному господарстві, поселяни повинні були працювати на громадських полях, які запроваджувалися з 1827 року. Вирощена на них продукція йшла на задоволення потреб розквартированого в окрузі кавалерійського полку¹³¹. Таким чином, поселяни працювали і на себе, і на державу. Це їх деякою мірою наближало до жителів приватновласницьких сіл, адже ті також працювали у своєму господарстві та господарстві поміщика. Однак завдяки використанню колективної праці (пашня, сінокіс) та виконанню завдань поселянином-господарем і негосподарем почергово кількість днів громадських робіт складала не більше 70 – 75 днів на рік. Натомість приватновласницькі селяни працювали на поміщика до 156 днів протягом року¹³².

Важливе значення у господарстві військових поселень відігравало тваринництво. Для обробітку землі, перевезення продукції чи інших різноманітних матеріалів та виконання різноманітних сільськогосподарських робіт була необхідна достатня кількість робочої худоби. Власне, у поселеннях свійські тварини і поділялися на робочу та неробочу худобу. Поселяни вирощували волів, коней, корів, овець, свиней, домашню птицю тощо. Для покращення поселенської худоби в кожному окрузі кавалерійського полку заводилися племенні громадські бики кращої породи та жеребці, вирощені у державних кінних заводах¹³³. Дослідники відмічають, що на початку 1830-х років заможні поселенські господарства у середньому мали 4 коня, 14 волів і до 60 корів¹³⁴.

Згідно з матеріалами статистичного атласу військових поселень 1835 року, у Великій Висці було 1 214 робочих волів, 1 208 голів неробочої худоби, 497 овець та 240 коней. Для порівняння наведемо дані по двох інших поселеннях 3-го ескадрону Новомиргородського уланського полку: у Грузькому числилося 824 робочих волів та 218 коней, а у Лелеківці – 502 робочих вола, 542 голови неробочої худоби, 514 овець та 98 коней¹³⁵.

¹²⁶ Ковальков О. Л. Криза феодално-кріпосницької системи // Кіровоградщина. Історія рідного краю: навч. посіб. / за ред. І. А. Козир. – Кіровоград, 2012. – С. 104.

¹²⁷ Статистический атлас 5, 6, 7 и 8 кавалерийских округов Новороссийского военного поселения за 1854 год.

¹²⁸ Шевченко С. Військові поселення на Херсонщині р. 1835 (Історично-економічний нарис)... – С. 340.

¹²⁹ Ковальков О. Л. Криза феодално-кріпосницької системи... – С. 104.

¹³⁰ Цубенко В. Л. Військові поселення кавалерії на території України. 1817 – 1867 рр. (формування, соціально-економічний розвиток, побут). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. – Одеса, 2010. – С. 15.

¹³¹ Філоретова Л. М. Господарська діяльність військових поселень Півдня України... – С. 151.

¹³² Кандаурова Т. Н. Военные поселения XIX века: «Худший вид крепостничества» или рациональный элемент модернизационного реформаторства Александра I? // Труды исторического факультета Санкт-Петербургского университета. – Вып. 11. – Санкт-Петербург, 2012. – С. 94.

¹³³ Філоретова Л. М. Господарська діяльність військових поселень Півдня України... – С. 151.

¹³⁴ Ячменихин К. М. Армия и реформы: военные поселения в политике российского самодержавия... – С. 257.

¹³⁵ Шевченко С. Військові поселення на Херсонщині р. 1835 (Історично-економічний нарис)... – С. 228, 330, 334.

Прослідувати динаміку розвитку тваринництва у поселеннях 3-го ескадрону можна за допомогою порівняння вказаних даних із даними із статистичного атласу за 1854 рік. Отже, майже через двадцять років спостерігаємо таку кількість свійських тварин: у Великій Висці – 158 коней, 795 волів, 1 542 вівці та 1 192 голови неробочої худоби, у Грузькому – 143 коня, 601 віл, 1 845 овець та 864 голови неробочої худоби, у Лелеківці – 79 коней, 570 волів, 1 405 овець та 684 голови неробочої худоби¹³⁶.

Для утримання коней у Великій Висці у 1835 році було 2 стайні. У 1854 році у селі були такі приміщення, що мали відношення до тваринництва: 2 взводні конюшні з коморами (цейхгаузами) для зберігання зброї і амуніції, ескадронна ковальня, конюшня. Також були окремі конюшні біля трьох будинків для квартирування офіцерів та будинку начальника волості¹³⁷.

Помітну роль у сільськогосподарському розвитку військових поселень відігравали такі галузі, як бджільництво та мисливство. З огляду на те, що Велика Виска розташовується на берегах річки Велика Вись (у середині XIX ст. на річці була споруджена гребля), то її жителі активно займалися також рибальством та виробництвом рибної продукції.

Окрім землеробства і тваринництва поселенці займалися промислами та ремеслами (винокурінням, краєцтвом, теслярством, ковальством, перевезенням різних багажів тощо), а також торгівлею. На базарах і ярмарках продавали ремісничі товари, сільськогосподарські продукти і сировину, свійських тварин, предмети заводської промисловості та інше¹³⁸. Очевидно, поселяни Великої Виски відвідували ярмарки, які відбувалися у Новомиргороді та Єлисаветграді. У середині XIX століття у Новомиргороді проходили такі щорічні ярмарки: Похвальна (на п'ятий тиждень великого посту), Вознесенська, Різдва Богородиці (8 вересня) та Дмитрівська (26 жовтня), а у Єлисаветграді – Середньопістна (на четвертому тижні великого посту), Георгіївська (23 квітня), Петропавлівська (29 червня) та Семенівська (1 вересня). Також у вказаних містах регулярно відбувалися так звані базарні дні¹³⁹. Придбати необхідний товар поселенець із Великої Виски міг безпосередньо за місцем проживання, оскільки у селі постійно працювала крамниця (сільська лавочка).

Торговельному розвитку сприяло те, що Велика Виска мала досить розгалужену систему шляхів сполучення з іншими поселеннями: Каніжом, Панчевим, Плетеним Ташликом, Рівним та Злинкою. Окрім того, через село простягалася дорога з Новомиргорода до Єлисаветграда. Також із Великої Виски була дорога на губернське місто Херсон¹⁴⁰. У селі була поштова станція.

Зображення фасаду поштового будинку у Великій Висці згідно з проектом 1848 р.
Із фондів Кіровоградського обласного краєзнавчого музею

¹³⁶ Статистический атлас 5, 6, 7 и 8 кавалерийских округов Новороссийского военного поселения за 1854 год.

¹³⁷ Статистический атлас 5, 6, 7 и 8 кавалерийских округов Новороссийского военного поселения за 1854 год.

¹³⁸ Цубенко В. Л. Історія Новоросійського (Херсонського) військового поселення кавалерії. 1817 – 1857 рр. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Одеса, 2003. – С. 12.

¹³⁹ Военно-статистическое обозрение Херсонской губернии. По рекогносцировкам и материалам, собранным на местах, составили: Генеральнаго Штаба Капитан Рогалев и Штабс-капитаны Фон-Витте и Пестов // Военно-статистическое обозрение Российской империи. Том XI. Часть 1. Херсонская губерния. – Санктпетербург, 1849. – С. 155.

¹⁴⁰ Карта V-го, VI-го, VII-го, VIII-го кавалерийских округов Новороссийского Военнаго Поселения с показанием всех курганов существующих в этих Округах // Собрания 28-ми планов старых крепостей и карт округов 1, 2, 3, 4 Киевских и Новороссийских военных поселений с показанием всех курганов, существующих в сих округах 1847 года // Библиотека Одесского археологического музея.

У липні 1848 р. Департамент військових поселень розглянув і затвердив проект будівництва у Великій Висці поштової стаціонарної станції. Розміщуватися вона повинна була неподалік лікарні, будинку для квартирування офіцерів та будинку ескадронного командира. Проект передбачав наявність у приміщенні поштового будинку сіней, зліва від яких були кімната для запису мандрівників, квартира для наглядача та кухня, а справа – кімнати для зупинки подорожуючих та ямщиків. Через сіни можна було потрапити на задній двір станції, де розташовувалися сарай, критий навіс та конюшня на 20 коней¹⁴¹.

Загалом дослідники відмічають, що військові поселення у своєму господарському розвитку і рівні соціальної інфраструктури дещо випереджали приватновласницькі та державні села.

Важливо також відмітити, що поселяни-господарі, хоча й жили за військовим розпорядком і займалися військовою підготовкою, все ж не брали участі у бойових діях російської армії. Нагадаємо, що ця категорія військових поселенців формувала поселенські ескадрони кавалерійського полку і головним обов'язком мала утримання солдат із діючих ескадронів. Власне, солдати із діючих ескадронів кавалерійських полків і залучалися до участі у військових походах, бойових діях під час війн, які у першій половині – середині XIX ст. проводила Російська імперія. Як було сказано, у Великій Висці розміщувалася штаб-квартира 3-го поселеного ескадрону спочатку 1-го уланського полку, а з 1830-х років – Новомиргородського уланського полку 3-ї Уланської дивізії. Службовці поселеного ескадрону брали на постій солдат із діючих ескадронів. Для їх квартирування у Великій Висці були створені, окрім вже перелічених, відповідні спеціальні приміщення: баня, крите приміщення для військових занять у погану погоду (екзерцицгауз), казарма для нижніх чинів, флігель для кухні з підкатним сараєм, два караульні пости при в'їзді у поселення¹⁴².

Достеменно відомо, що солдати з діючих ескадронів Новомиргородського уланського полку, які розміщувалися у Великій Висці, несли внутрішню охоронну службу, брали участь у придушенні Польського національного повстання 1830 – 1831 рр., поході Російської армії до Угорщини у 1849 р. та Кримській війні 1853 – 1856 років¹⁴³.

Після поразки у Кримській війні вище керівництво Російської імперії вирішило реформувати систему військових поселень. Це реформування зрештою призвело до їх повної ліквідації. Вже 4 червня 1857 р. імператор Олександр II розпорядився розпочати процес ліквідації військових поселень кавалерії і створення так званих Південних поселень. Новоросійське поселення було ліквідовано і з січня 1858 р. під назвою «Херсонське поселення» разом із військовими поселеннями у Харківській, Київській і Подільській губерніях увійшло до складу Південного поселення. У 1859 р. Південні поселення було виключено з відомства військового міністерства і переведено у підпорядкування міністерства державного майна у відомство загальних губернських, повітових управлінь, а також місцевих установ, які займалися розглядом селянських справ¹⁴⁴. У 1867 р. південні поселення були ліквідовані, а військові поселяни стали державними селянами.

Таким чином, із 1867 р. Велика Виска припинила бути військовим поселенням, а її жителі – військовими поселянами. З цього часу село знову, як було у другій половині XVIII – на початку XIX ст., стало державним, а люди, які у ньому мешкали, отримали статус державних селян.

Обер-офіцер Новомиргородського уланського полку в 1852 – 1855 рр.

Із книги О. В Висковатого
«Историческое описание одежды
и вооружения российских войск»

¹⁴¹ Проект для построения стационарного дома в селении Большой Виски лежащего по почтовой дороге от Елисаветграда к Вознесенску в Бобринецком уезде 1848 г. – КОКМ: фонды. – КОМ-36337-АИ-16440.

¹⁴² Статистический атлас 5, 6, 7 и 8 кавалерийских округов Новороссийского военного поселения за 1854 год.

¹⁴³ Цубенко В. Л. Військові поселення кавалерії на території України. 1817 – 1867 рр. (формування, соціально-економічний розвиток, побут). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук... – С. 13.

¹⁴⁴ Цубенко В. Л. Військові поселення кавалерії на території України. 1817 – 1867 рр. (формування, соціально-економічний розвиток, побут). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук... – С. 12.

Велика Виска в останній третині XIX — на початку XX століть

Поразка Російської імперії у Кримській війні стала каталізатором не лише ліквідації системи військових поселень, а й проведення масштабного реформування держави. Початок серії буржуазних реформ 60 – 70-х років XIX ст. поклав маніфест імператора Олександра II від 19 лютого 1861 р. про скасування кріпосного права. Надалі радикальні зміни були спричинені судовою реформою, впровадженням земського самоврядування, перетвореннями в освітній, медичній, фінансовій, військовій сферах. Звичайно, усі ці реформи безпосередньо торкнулися жителів Великої Виски.

Після ліквідації військових поселень повітове управління з Бобринця було переведено назад до Єлисаветграда, який таким чином знову став повітовим центром. Із цього часу і аж до 20-х років XX ст. Велика Виска перебувала у складі Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. Станом на 1859 р. у Великій Висці нараховувалося 568 дворів та мешкало 2 857 осіб (1 499 чоловіків і 1 358 жінок)¹⁴⁵. У 60-х роках XIX ст. Єлисаветградський повіт було поділено на волості, які були найнижчою адміністративно-територіальною одиницею. Велика Виска стала центром однойменної волості.

**ДИНАМІКА ЗМІНИ ЧИСЕЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ВЕЛИКОЇ ВИСКИ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX — НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ¹⁴⁶**

Загальна кількість	Чоловіків	Жінок
1859 р.		
2 857	1 499	1 358
1883 р.		
5 079	2 601	2 478
1892 р.		
5 855	2 968	2 887
1896 р.		
5 991	3 035	2 956
1897 р.		
6 902	3 390	3 512
1907 р.		
8 074	4 114	3 960
1915 р.		
8 855	4 487	4 368

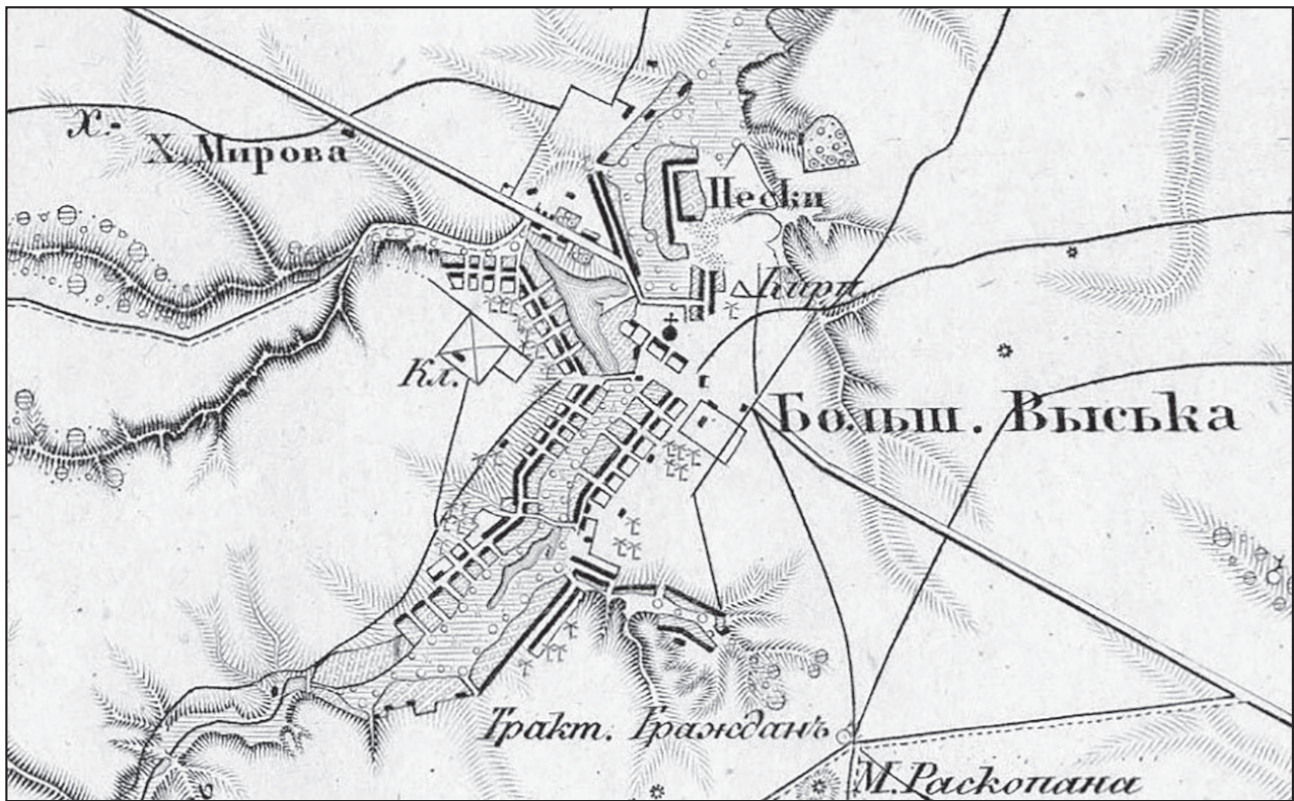
Як відомо, головним положенням Селянської реформи 1861 р. була відміна кріпосного права, тобто особистої залежності селян від поміщиків. З огляду на те, що жителі Великої Виски не були кріпосними, а мали статус державних селян, це положення безпосередньо їх не торкалося. Для них значення реформи полягало в іншому. Селянська реформа, окрім відміни кріпосного права, містила положення про поземельні відносини різних категорій селян, у тому числі й державних, визначала форми господарювання та органи управління на селі. Іншими словами, реформа 1861 р. та прийняті суміжні законодавчі акти на багато років вперед визначали, яким буде життя селянського населення.

За законом від 18 січня 1866 р. державні селяни вилучалися з відомства міністерства державних маєтностей і адміністративно підлягали губернським, повітовим та місцевим селянським установам, створеним відповідно до положення 19 лютого 1861 р. Згідно з законодавчими актами кожен державний селянин отримував в особисте користування земельний наділ, середній розмір якого на теренах сучасної Кіровоградщини коливався від 5,7 до 7 десятин на ревізську душу. У другій половині 1860-х років за селянами Великої Виски було закріплено 8 571 дес. землі: 1 444 наділи по 5,5 дес. на ревізську душу.

За отримані наділи державні селяни повинні були сплачувати в казну визначений законом щорічний

¹⁴⁵ Херсонская губерния. Список населенных мест по сведениям 1859 года. Издан Центральным статистическим комитетом Министерства внутренних дел. Обработан редактором Л. Майковым. — Санктпетербург, 1868. — С. 109.

¹⁴⁶ Херсонская губерния. Список населенных мест по сведениям 1859 года... — С. 109; Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883 — 1885 гг. Приложение к II тому Материалов для оценки земель Херсонской губернии. Издание Елисаветградского Уездной Земской Управы. — Херсон, 1886. — С. 19; Список населенных мест Херсонской губернии. Статистические данные о каждом поселении. Издание Губернского Статистического Комитета. — Херсон, 1896. — С. 196 — 197; Населенные места Российской империи в 500 и более жителей с указанием всего наличного в них населения и числа жителей преобладающих вероисповеданий по данным первой всеобщей переписи населения 1897 г. — С.-Петербург, 1905. — С. 254 — 257, 260; Статистико-экономический обзор по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1907 год. Составлен статистическим отделением. — Елисаветград, 1908. — С. 34 — 35; О численности населения в г. Елисаветград и уезде по возрастам (по сведениям священников) за 1915 год // Приложение к медико-санитарному обзору по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1915 год. Выпуск второй. — Елисаветград, 1917. — С. 2, 10 — 11, 22.

Велика Виска на фрагменті карти Херсонської губернії Російської імперії 1863 року

платіж під назвою «державний оброчний податок». Його розмір, як і кількість відведеної в користування селян землі, фіксувалися у спеціальних документах – володільних записах. Згідно з указами 1866 – 1867 рр. розмір оброку становив 1 рубель 87 копійок на душу, а з 1872 р. – 3 руб. 44 коп. на душу¹⁴⁷. В 1897 р. у Великовисківській волості нараховувалося 9 562 дес. землі, а селянські товариства сплатили податків на суму 16 311 руб. 97 коп. Однак очікувалося, що податкові надходження цього року становитимуть 42 858 руб. 61 коп. Для погашення заборгованості у селян, які не заплатили податків, був проведений опис майна на суму 13 123 руб. Також у 518 селян було тимчасово відібрано земельні ділянки. Помітно кращою ситуація зі сплатою податків була у Маловисківській волості, де нараховувалося 7 561 дес. 6 саж. землі. У 1897 р. очікувалося, що податкові надходження від селянських товариств становитимуть 22 483 руб. 18 коп. На кінець року поступило 21 174 руб. 31 коп., а залишалося заплатити 1 308 руб. 85 копійок¹⁴⁸.

Положення Селянської реформи 1861 р. передбачали, що головною економічною одиницею на селі будуть селянські товариства. Вони були двох видів: общинні та подвірні. Різниця між ними полягала у формі обробітку землі та ведення господарства. Общинна форма визначала, що господарство велося спільно всіма членами товариства. Сутність іншої форми випливає з її назви – подвірна, тобто кожен селянський двір самостійно обробляв свою землю і займався господарством, але при цьому був членом товариства. На території Великовисківської волості були селянські товариства і общинної, і подвірної форм. Щоб забезпечити своєчасне надходження оброчних платежів до державної казни, а також всіх інших податків, у обох видах селянських товариств була кругова порука, яка передбачала відповідальність усіх членів громади за їх сплату.

Окрім оброку та інших грошових податків, селяни виконували мирські повинності. Наприклад, утримання у належному стані приміщень органів управління, громадського і господарського користування, культових споруд, навчальних закладів, лікарень, магазинів, доріг, мостів, межових знаків тощо. Також було передбачена сплата селянами мирських грошових податків, які головним чином йшли на ремонт вищезазначених об'єктів.

¹⁴⁷ Ковальков О. Л. Буржуазні реформи другої половини XIX ст. // Кіровоградщина. Історія рідного краю: навч. посіб. / за ред. І. А. Козир. – Кіровоград, 2012. – С. 108.

¹⁴⁸ Статистико-экономический обзор по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1897 год. Составлено Оценочно-Статистическим Отделением Елисаветградской Земской Управы. – Елисаветград, 1898. – С. 65 – 66, 70.

Зауважимо, що подвірна форма товариства давала селянину більшу самостійність у роботі та прийнятті тих чи інших рішень. Однак перехід від общинної до подвірної форми господарювання всіляко обмежувався. Ось лише деякі умови, за якими селян міг вийти з товариства: потрібно було отримати дозвіл батьків, його родина не повинна була мати жодних державних, земських чи мирських недоїмок, всі податки мали бути сплачені до 1 січня наступного року, він не мав перебувати під судом чи слідством. Окрім цього, вихід із товариства не повинен був завадити селянину у проходженні ним служби у війську, тобто виконання так званої рекрутської повинності. І навіть виконавши ці та інші, не зазначені вимоги, селянин, залишаючи склад товариства, був зобов'язаний надати *«приемный приговор от того общества, куда он переходит, кроме случая, указанного в ст. 147-й, в котором приговор заменяется свидетельством волостного старшины»*¹⁴⁹.

Селянське товариство складалося із жителів одного або декількох населених пунктів. Його керівними органами були сільський сход та сільський староста. За потреби законодавство дозволяло товариствам мати особливих збиральників податків, наглядачів за хлібними магазинами, училищами і лікарнями, лісових і польових сторожів, сільських писарів тощо. Скликався сільський сход за потребою, і, як правило, у вихідні та святкові дні. До його повноважень належали: вибір посадових осіб, виключення селян із товариства і прийняття до його складу нових членів, призначення опікунів і попечителів, розв'язання сімейних суперечок, вирішення всілякого роду земельних питань, прийняття рішень про звернення до вищих органів влади, визначення видів податків на громадські потреби, облік жителів тощо.

Виконував і контролював рішення сільських сходів сільський староста. Поміж цього, він скликав і розпускав сход, формував його порядок денний, спостерігав за цілісністю межових знаків, належним станом доріг та мостів, виконанням селянами повинностей і сплатою ними різних податків, дотриманням порядку в установах громадського користування, частково виконував функції поліції з охорони правопорядку та інше. Сільському старості надавалось право за малозначні провини піддавати винних покаранню: призначати на громадські роботи строком до двох днів, накладати штраф до одного карбованця або арештовувати на строк до двох днів. Сільський староста підпорядковувався волосному старшині та правлінню волості, котра, як говорилося, була найнижчою адміністративно-територіальною одиницею. Згідно з законодавчими актами волості створювалися на основі об'єднання декількох селянських товариств. У волості повинно було нараховуватися щонайменше трьох сотень ревізійних душ чоловічої статті, а найбільше – біля двох тисяч. Під час формування території волості обов'язково враховувалося розмежування церковних приходів.

Зважаючи на те, що Велика Виска була центром однойменної волості, варто детальніше зупинитися на розгляді процесу створення і функціональних обов'язків її органів управління. Так, до системи управління волості належали: волосний сход, волосний старшина з волосним правлінням та волосний селянський суд.

Волосний сход складався із сільських і волосних посадових осіб та з селян від кожного поселення, по одному з кожних десяти дворів, які користуються землею і виконують повинності. Із селян, котрі брали участь у сході, вибиралися волосні судді. Рішення волосного сходу вважалося дійсним за умови присутності на ньому волосного старшини чи його заступників та не менше ніж двох третин селян, які мали право голосу. Постанови на волосному сході, як і на сільському, приймалися більшістю голосів.

До складу волосного правління входили виборні старшина, старости селянських товариств та інші посадові особи. Збиралося правління у неділю, але за потребою й в інші дні. До його компетенції належали наступні питання: виділення із волосного бюджету коштів на ті чи інші потреби, продаж приватного селянського майна та звільнення волосних посадових осіб і службовців. Вирішення решти питань покладалося на волосного старшину.

Розв'язанням спорів між селянами та розглядом незначних порушень займався волосний суд. До його складу входило від чотирьох до дванадцяти виборних суддів. У волосному судді розглядалися *«все споры и тяжбы собственно между крестьянами ценою до ста рублей включительно как о недвижимом и движимом имуществе в пределах крестьянского надела, так и по займам, покупкам, продажам и всякого рода сделкам и обязательствам, а равно и дела по вознаграждению за убытки и ущерб, крестьянскому имуществу причиненные»*¹⁵⁰. Якщо справа перевищувала суму в 100 рублів, то її розгляд передавався до вищих судових інстанцій. У випадку доведення провини волосний суд міг застосувати до селянина такі

¹⁴⁹ Общее положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости / Сост. Н. Макшеев. – 4-е изд., доп. всеми узаконениями по 1-е июля 1899 г. – Москва, 1899. – С. 120.

¹⁵⁰ Общее положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости... – С. 99.

заходи: до 6 днів громадських робіт, штраф розміром до 3 руб., до 6 днів арешту та тілесні покарання (максимум 20 ударів). Цікаво, що тілесні покарання не могли застосовуватися до людей похилого віку, посадових осіб та селян, котрі закінчили повітове училище і вищі навчальні заклади. Волосний суд не був постійно діючою установою і для вирішення справ мав засідати за можливості у неділю через кожні два тижні, а в разі необхідності – за скликанням волосного старшини в інші дні і частіше. Усі вирoki волосних судів були остаточними і не підлягали оскарженню. Однак указ від 14 лютого 1866 р. «Про порядок скасування рішень волосних судів» передбачав можливість скасування рішень волосних судів волосним мировим з'їздом. Справа у волосному суді розпочиналась лише за скаргою позивача. Своє рішення суд приймав переважно на підставі місцевих звичаїв, які були прийняті у селянському побуті, і на підставі законів, що стосувалися лише селян. Законодавчі акти декларували незалежність волосного суду. Волосний старшина як представник виконавчої влади у волості не повинен був втручатися в судочинство. Волосні старшини і сільські старости не мали навіть права бути присутніми на суді. Але насправді волосні старшини, безумовно, впливали на волосний суд. Скликання суду, призначення справ до розгляду, виклик позивачів, свідків – усе це залежало від волосного старшини. На рішення волосних судів ще більше, ніж старшини і писарі, впливали мирові посередники і земські начальники.

Підсумовуючи розгляд системи селянського управління, слід відзначити, що вона не була незмінною. Так, у 1874 р. була проведена реформа селянських установ, яка підпорядковувала волосні правління адміністративному нагляду поліцейського управління. А у 1889 р. був запроваджений інститут земських дільничних начальників, який здійснював загальний нагляд за органами селянського управління.

У другій половині XIX ст. селяни Великої Виски вирощували ячмінь, пшеницю, жито, овес, просо, гречку, кукурудзу, чечевицю, горох, льон, рапс, коноплі, квасолю, боби, соняшник, гірчицю, картоплю, баштан, різні городні культури, мак, полбу, буряк. Для годування свійських тварин активно використовувалося сіно: лугове, степове, могоара, люцерна, еспарцет, мішанка.

Важливе місце у сільському господарстві займало тваринництво. Жителі Великої Виски тримали коней, волів, бичків, корів, телят, овець, свиней, кіз, різноманітну домашню птицю.

Із «Результатов подворной переписи Елисаветградского уезда 1883 – 1885 гг.»:

«с. Большая Выська. Существовала до 1756 года. Бывшее военное поселение. По обе стороны р. Выси, но больше по левой; есть каменные ограды и дома, крытые железом. Земская плотина. Колодцы в селе и по степу 2; прудов 5.

Ярмарки и базары: базары каждое воскресенье на все, кроме скота, торговых заведений 52, промышленных заведений 69.

Общественные здания: церкви 1, школа 1, волостное правление 1, запасные магазины 1, прочие учреждения 3.

Частные жилые постройки: домов 51, хат 885, землянок 28, комнат 1342, холодных хозяйственных построек 1 389.

Число дворов и жителей: По переписи 1859 г.: дворов 568, жителей 1 499 муж., 1 358 жен. По переписи 1883 г.: хозяйств 966, жителей 2 601 муж., 2 478 жен.

Орудия: возов 888, гарб 4, фургонов 30, экипажей 130, плугов 302, рал 79, борон 958, молотилок 13, веялок и сеялок 18.

Количество скота: лошадей 584, лошадей 195, волов 1 201, гулевого рогатого скота 1 477, коров 733, овец простых 1 880, свиней 901»¹⁵¹.

Станом на 1886 р. у Єлисаветградському повіті було 57 волостей, шість із яких – Великовисківська, Злинська, Маловисківська, Плетеноташлицька, Хмелівська та Ерделівська – охоплювали територію Маловисківського району. У 1896 р. на землях Маловисківщини була утворена ще одна волость – Якимівська. У 1887 р. у межах Великовисківської волості розташовувалися три населені пункти: село Велика Виска, сільце Флорівка і хутір Єлисаветградського лісництва. Територія волості належала до десятої мирової і третьої слідчої ділянок та першого поліцейського стану.

У 1886 р. на території Великовисківської волості нараховувалося 762 двори. Кількість землі становила 7 195 десятин (5 733 дес. орних земель). У власності приватних осіб перебувало 679 дес., з яких 140 дес. відносилися до орних земель. У державному відомстві числилося 1 287 дес. (411 дес. орних) землі. Також у межах волості діяли два селянські товариства общинної форми і два товариства подвірної форми господарювання. У Великій Висці цього року було 745 дворів, православна церква, єврей-

¹⁵¹ Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883 – 1885 гг... – С. 19, 250.

Територія Великовисківської волості
на фрагменті карти Єлисаветградського повіту 1883 року

ський молитовний дім, три постоялих двори¹⁵². Станом на 1887 р. у Великій Висці мешкало 5 079 осіб (2 601 чоловік і 2 478 жінок), у Флорівці – 113 осіб (62 чоловіка і 51 жінка), на хуторі Єлисаветградського лісництва – 44 особи (21 чоловік і 23 жінки)¹⁵³.

У травні 1881 р. Єлисаветградська повітова земська управа розглядала питання про виділення 600 руб. на ремонт мосту у Великій Висці. Згодом у травні 1888 р. земська управа вирішила, що в селі необхідно спорудити новий міст через р. Вись на поштової дорозі, а також замостити під'їзди до нього. Вже наступного року міст був збудований¹⁵⁴.

Згідно з економічним районуванням Єлисаветградського повіту, Великовисківська волость разом із Новомиргородською, Панчевською, Мартоношською, Володимирівською, Маловисківською, Злинською, Плетеноташлицькою та Грузькою волостями входила до північно-східного економічного району. Всього на теренах повіту було шість економічних районів.

У 1891 – 1892 рр. на значній території Єлисаветградського повіту був неврожай, який торкнувся і території Великовисківської волості. У кінці грудня 1892 – на початку січня 1893 років для мешканців Великої Виски, господарства яких постраждали від неврожаю, було закуплено 6 тис. пудів пшениці та ячменю¹⁵⁵. У липні 1895 р. у Великовисківській волості градом було вибито 492 дес. ярів пшениці на суму в 14 419 руб. Загалом врожай цього року становив (з однієї десятини): озимого жита – 47 пудів, озимої пшениці – 42 пуд., ярів пшениці – 29 пуд., ячменю – 40 пуд., вівса – 36 пуд., проса – 19 пуд., гречки – 4 пуд., картоплі – 210 пуд., коноплі на зерно – 6 пуд., коноплі на волокно – 5 пуд. Для порівняння наведемо дані про врожайність вказаних сільськогосподарських культур у Плетеноташлицькій волості: озимого жита – 44 пуда, озимої пшениці – 42 пуд., ярів пшениці – 32 пуд., ячменю – 48 пуд., вівса – 48 пуд., проса – 21 пуд., гречки – 13 пуд., картоплі – 245 пуд., коноплі на зерно – 14 пудів¹⁵⁶.

¹⁵² Волости и важнейшие селения Европейской России. По данным обследования, произведенного статистическими учреждениями Министерства Внутренних Дел, по поручению Статистического Совета. Издание Центрального статистического комитета. Выпуск VIII. Губернии Новороссийской группы. Екатеринославская, Таврическая, Херсонская, Бессарабская. Составил младший редактор Г. Г. Ершов. – Санкт-Петербург, 1886. – С. 76 – 77, 92.

¹⁵³ Список населенных мест Херсонской губернии по сведениям 1887 года: Александрийский, Ананьевский, Елисаветградский, Одесский, Тираспольский, Херсонский уезды. – Херсон, 1888. – С. 71.

¹⁵⁴ Свод постановлений Елисаветградского Уездного Земского Собрания за 1865 – 1895 годы. Издание Елисаветградского Уездного Земства. – Елисаветград, 1895. – С. 249.

¹⁵⁵ Свод постановлений Елисаветградского Уездного Земского Собрания за 1865 – 1895 годы... – С. 445.

¹⁵⁶ Приложения к Статистико-Экономическому обзору по Елисаветградскому уезду за 1895 год // Статистико-экономический обзор по Елисаветградскому уезду за 1895 год. Составлен Статистическим Отделением Управы. – Елисаветград, 1896. – С. 2 – 9.

Селяни мали можливість орендувати землю. Плата за оренду у кожній волості була різною. Так, у Великовисківській волості в 1897 р. довготривала оренда державної землі коштувала 7 руб. 6 коп. за десятину, а за оренду на 10 р. у приватних власників потрібно було заплатити 8 руб. за десятину. Окремою була плата (на рік) за випас худоби: 10 р. за пару волів, 5 руб. за коня, 4 руб. 80 коп. за корову, 3 руб. за голову іншої свійської худоби. У Хмельівській волості розцінки були такими: оренда землі у держави коштувала селянину 5 руб. 70 коп. за десятину, випас пари волів – 8 руб. 20 коп., випас коня – 4 руб., випас однієї корови – 4 руб. 50 коп., випас іншої свійської тварини – 3 руб. 70 коп. за голову¹⁵⁷.

Станом на 1895 р. у Великовисківській волості нараховувалося 2 667 коней, 1 291 волів і биків, 1 097 корів, 875 голів іншої рогатої худоби, 1 269 овець, 888 свиней. Цього ж року в господарствах волості померло 31 кінь, 16 волів і бичків, 25 голів іншої рогатої худоби, 10 овець та 143 свині.

Цікаво, що на території сучасного Маловисківського району наприкінці XIX ст. діяли декілька кінних заводів. Так, у с. Хмельове станом на 1 січня 1896 р. на кінному заводі, який належав купцеві Осипу Кулицькому, було 4 жеребця та 40 маток. У Копанках, де розведенням коней займався генерал-майор Олександр Оводов, нараховувалося 2 жеребці і 27 маток. У Малій Висці власником кінного заводу (станом на 1 січня 1896 р. було 3 жеребця) був дворянин Октавіан Улашин. У всіх перелічених кінних заводах вирощували верхову породу коней. Розведенням робочої породи коней займалися на кінному заводі у Ерделівці, який належав колезькому асесору Якову Ерделі. На цьому заводі на початок 1896 р. числилося 1 жеребець і 18 маток. Також у Малій Висці працював завод рогатої худоби (на 1 січня 1896 р. було 5 бичків), власником якого був Улашин¹⁵⁸.

Станом на 1892 р. у Великій Висці було 1 036 дворів та 5 855 жителів (2 968 чоловіків і 2 887 жінок), із яких 5 532 осіб мали земельні наділи, тобто були надільними селянами. За кількістю населення Велика Виска на той час значно випереджала Плетений Ташлик (5 067 жителів), Малу Виску (3 859 жителів), Хмельове (2 304 жителя), Паліївку (2 275 жителів), Янопіль (1 024 жителя), Лозуватку (843 жителя), Оникієве (668 жителів). Власне, наприкінці XIX ст. Велика Виска за кількістю населення займала друге місце серед сучасних населених пунктів Маловисківщини, поступаючись лише Злинці, де мешкало 7 852 особи.

Надалі Велика Виска продовжувала розвиватися і розбудовуватися. Ось короткий опис села вже станом на 1896 р.: 1 094 двори, 5 991 житель (3 035 чоловіків і 2 956 жінок), православна церква, єврейський молитовний дім, земська школа з 104 учнями (93 хлопчики і 11 дівчаток), церковно-приходська школа, де навчалося 98 дітей (90 хлопчиків і 8 дівчаток), державна кінно-поштова станція, земська кінно-поштова станція, аптека, 26 торговельних лавок, 4 постійних двори, 2 корчми, 3 винних лавки, оптовий і лісний склади, 6 хлібних комор, 6 олієнь. Також у Великій Висці протягом року проходило 50 базарних днів¹⁵⁹.

Окрім Великої Виски, до однойменної волості входили також хутір Єлисаветградського лісництва (5 дворів, 46 жителів), Мар'янівка (114 дворів, 581 житель), економія Мар'янівська (9 дворів, 104 жителя), Петрівка (109 дворів, 643 жителя), економія Петрівська (5 дворів, 93 жителя) та Флорівка (23 двори, 107 жителів). Загальна площа Великовисківської волості у 1896 р. становила 144,1 кв. верст (153,7 кв. км).

Згідно з загальним переписом населення 1897 р. у Великій Висці нараховувалося 6 902 жителя (3 390 чоловіків і 3 512 жінок), із яких 6 640 осіб були православного віросповідання. Майже на три тисячі жителів менше було у Малій Висці – 4 038 осіб (3 955 православних). У Злинці мешкало 10 376 жителів, у Плетеному Ташлику – 6 155, у Паліївці – 2 635, в Лозуватці – 1 120, у Миролюбівці – 917, у Мар'янівці – 705, в Олексіївці – 793, в Ерделівці – 634, в Якимівці – 544¹⁶⁰.

У другій половині XIX ст. активно розвивалася торгівля. Як і раніше, у Великій Висці протягом року відбувалося декілька ярмарок. У травні 1879 р. Великовисківське товариство селян зверталося до Єлисаветградської Повітової Земської Управи з проханням збільшити кількість ярмарок до чотирьох на рік. Однак це прохання залишилося без задоволення, бо, як зазначила земська управа, Велика Виска знаходиться неподалік Єлисаветграда і Новомиргорода, де у запропоновані великовищанами дати вже відбуваються ярмарки¹⁶¹. У 1895 р. земська управа повідомляла повітове земське зібрання про те, що Великовисківсь-

¹⁵⁷ Приложения к Статистико-Экономическому обзору по Елисаветградскому уезду за 1897 год // Статистико-экономический обзор по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1897 год. Составлено Оценочно-Статистическим Отделением Елисаветградской Земской Управы. – Елисаветград, 1898. – С. 32 – 33.

¹⁵⁸ Приложения к Статистико-Экономическому обзору по Елисаветградскому уезду за 1895 год... – С. 70 – 71, 76 – 77, 82 – 85.

¹⁵⁹ Список населенных мест Херсонской губернии. Статистические данные о каждом поселении... – С. 196 – 197.

¹⁶⁰ Населенные места Российской империи в 500 и более жителей с указанием всего наличного в них населения и числа жителей преобладающих вероисповеданий по данным первой всеобщей переписи населения 1897 г... – С. 254 – 257, 260.

¹⁶¹ Свод постановлений Елисаветградского Уездного Земского Собрания за 1865 – 1895 годы... – С. 322.

ке товариство просить дозвіл на проведення у населеному пункті трьох ярмарок: 25 березня, 6 серпня і 14 листопада.

Із «Доклада Елисаветградской Уездной Земской Управы очередному Елисаветградскому Уездному Земскому Собранию сессии 1895 года»:

«...против открытия двух последних ярмарок нельзя ничего возразить, так как в это время в окрестных селениях нет ярмарки: в учреждении же ярмарки Благовещенской (25 марта), следует отказать, так как в последнем случае будет окончательно подорвана и без того ничтожная ярмарка в с. Малой Выське, назначенная на 17 марта; существование Благовещенской ярмарки в с. Большой Выське можно бы допустить лишь в том случае, если закрыть ярмарку в с. Малой Выське; так как в действительности Благовещенская ярмарка была бы более уместна в с. Большой Выське, чем, указанная 17 марта, в с. Малой Выське, в виду более центрального положения с. Большой Выськи сравнительно с м. Малой Выской»¹⁶².

Отже, наприкінці XIX ст. у Великій Висці проходили дві ярмарки: 6 – 7 серпня Преображенська та 14 – 15 листопада – Пилипівська¹⁶³.

Окрім ярмаркової торгівлі, у Великій Висці щонеділі відбувався базар, на якому можна було придбати різноманітну продукцію. Маємо інформацію про ціни на зерно, муку та картоплю у 1895 р. Так, пуд пшениці коштував 45 – 50 коп., пуд жита – 28 – 29 коп., пуд ячменю – 25 – 30 коп., пуд вівса – 28 – 29 коп., пуд проса – 32 – 37 коп., пуд гречки – 60 коп., пуд льону – 1 руб., пуд рапсу – 75 коп., пуд муки пшеничної – 60 коп., пуд муки житньої – 35 коп., пуд картоплі – 6 коп. На базарі у Малій Висці цю продукцію можна було купити за дещо іншими цінами: пуд пшениці коштував 33 – 48 коп., пуд жита – 21 – 28 коп., пуд ячменю – 22 – 28 коп., пуд вівса – 27 – 33 коп., пуд проса – 30 – 50 коп., пуд муки пшеничної – 50 коп., пуд муки житньої – 30 коп., пуд пшона – 80 коп.

Грошовий обіг щотижневого базару у Великій Висці у 1895 р. мав такі показники: було привезено різного товару на 168 501 руб., а продано – на 8 538 руб. Значно більші показники мав грошовий обіг базару у Злинці (відбувався щоп'ятниці): привезено зерна 500 пуд., а реалізовано 160 пуд. на суму 110 руб. Інших товарів привезли на 95 995 руб., а продали на 18 360 рублів¹⁶⁴. У 1904 р. грошовий обіг базару у Великій Висці становив 8 234 руб. Всього ж товару було завезено на суму 143 106 рублів¹⁶⁵. Станом на 1903 р. на території Великовисківської волості діяли 2 казенні винні лавки, у яких за вказаний рік було продано 5 419 93 відрів вина на 41 349 руб. 75 копійок¹⁶⁶.

У 1905 р. в Російській імперії почалася революція. Революційні події торкнулися також Великої Виски і території однойменної волості. Так, в 1905 р. у Великовисківській волості відбувся страйк селян, які працювали в поміщицьких господарствах, що діяли в розташованих поруч із Великою Вискою селах. Вони вимагали збільшення заробітної плати і поліпшення умов праці, скаржилися на занадто високі ціни на літній випас худоби та річний найм землі під посіви. Керували страйком великовисківські селяни Павло Биканов, Аврам Граждан, Федір Пономаренко. Щоб врегулювати ситуацію, до Великовисківської волості виїхали навіть представники повітової земської управи. Вислухавши претензії робітників, висловлені ними на зборах, які були скликані волосним правлінням, чиновники з Єлисаветграда зуміли переконати їх закінчити страйк і перейти до роботи. Однак у липні 1906 р. деякі робітники з Великої Виски знову відмовилися виходити на роботу у поміщицькі господарства. До них приєдналися також жителі Петрівки, Мар'янівки та інших навколишніх населених пунктів.

Відомо, що в роки Першої російської революції (1905 – 1907 рр.) у Великій Висці діяв осередок Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП), котрий мав зв'язок із організацією партії соціалістів-революціонерів, яка працювала у с. Іванівка. В 1906 р. у Великій Висці була організована бойова група, до якої входили брати Вишневські, Головацький, Бобришев, Короп, Іван і Ларіон Компанійці та інші¹⁶⁷. Вочевидь, метою діяльності цієї групи була організація у селі демонстрацій, страйків,

¹⁶² Доклады Елисаветградской Уездной Земской Управы очередному Елисаветградскому Уездному Земскому Собранию сессии 1895 года. – С. 8.

¹⁶³ Статистико-экономический обзор по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1897 год... – С. 55.

¹⁶⁴ Приложения к Статистико-Экономическому обзору по Елисаветградскому уезду за 1895 год... – С. 94 – 103, 116 – 119.

¹⁶⁵ Приложение к Статистико-Экономическому обзору по Елисаветградскому уезду за 1904 год // Статистико-экономический обзор по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1904 год. Составлен статистическим отделением. – Елисаветград, 1905. – С. 76 – 77.

¹⁶⁶ Статистико-экономический обзор по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1903 год. Составлен статистическим отделением. – Елисаветград, 1904. – С. 51.

¹⁶⁷ Красные веги. Сборник воспоминаний и материалов по истории революционного движения на Зиновьевщине / Под редакцией Магри. – Первый выпуск. – Зиновьевск, 1925. – С. 172.

грабунку та убивств поміщиків тощо. Так, протягом 1907 р. у Великій Висці та Мар'янівці майже кожного дня відбувалися демонстрації. Відзначимо, що підпільники Великої Виски були тісно пов'язані з терористичною групою, яка діяла у с. Мар'янівка. Конспіративна квартира вказаної групи розміщувалася у будинку тамтешнього жителя Данила Рябоштана. Саме в цьому будинку її члени виготовляли бомби для здійснення майбутніх терористичних актів. Згодом штаб групи був перенесений до будинку Кіндрата Главного. У середині вересня 1906 р. члени підпільної терористичної групи отримали від своїх однодумців із Великої Виски інформацію про те, що до Мар'янівки прямує кінний загін поліції. Отримавши попередження, члени бойової групи вирішили поспіхом припинити свою діяльність і ліквідувати будь-які її сліди, зокрема, вивезти з конспіративної квартири боеприпаси та агітаційні матеріали. Але один із бойовиків випадково торкнувся бомби, яка здетонувала. Вибух був настільки сильним, що його було помітно з великої відстані. Прибувши до Мар'янівки, поліція заарештувала старосту села Якова Кравченка та двох членів бойової групи Кіндрата Главного і його сина Павла. Їх відправили до в'язниці у Єлисаветграді. Іншим терористам вдалося уникнути арешту. Дочекавшись ночі, вони оглянули залишки будинку і забрали звідти зброю, агітаційні матеріали та інші речі, необхідні для подальшого виготовлення бомб. Після цих подій бойова група продовжила свою діяльність у Мар'янівці. Її нова конспіративна квартира деякий час розміщувалася у будинку Діонісія Скрипніченка. Але вже у листопаді 1906 р. частина членів групи була заарештована у Єлисаветграді. Також були проведені обшуки у Мар'янівці та Великій Висці. Загалом поліція заарештувала 24 жителів вказаних сіл, які були причетні до терористичної групи¹⁶⁸.

Однією із причин Першої російської революції 1905 – 1907 рр. було земельне питання. Головна проблема полягала у тому, що селяни згідно реформи 1861 р. отримували свободу, але не відразу ставали власниками землі. Вона продовжувала залишатися у володінні поміщиків. Селянин за посередництва держави повинен був викупити земельний наділ, який той чи інший поміщик відрізав від своїх землеволодінь. Високі викупні платежі, спротив поміщиків, чітко не визначений розмір земельної ділянки призвели до того, що переважна кількість селян мала наділи незначної площі, що не дозволяло їм рентабельно займатися господарством. Чимало селян взагалі були безземельними, оскільки, не маючи змоги виплатити викупні платежі, розмір яких часом перевищував ринкову вартість землі, вони відмовлялися від своїх наділів. Все це призвело до того, що на початку XX ст. основана частина земель перебувала у власності поміщиків. Ще одним моментом, який не влаштовував вище керівництво Російської імперії була селянська община, котра замість того, щоб контролювати настрої селян, відіграла значну роль в організації їхніх виступів у 1905 – 1907 рр.

Вирішення аграрного питання запропонував голова ради міністрів і міністр внутрішніх справ Петро Столипін. У листопаді 1906 р. ним було видано указ, який 14 червня 1910 р. був затверджений імператором Миколою II і таким чином став законом, у якому містилися основні положення реформи. Столипінська реформа передбачала: руйнування товариств общинного типу і закріплення у приватну власність за кожним домогосподарем земельної ділянки, яка йому належить; надання кредитної допомоги селянам через Селянський земельний банк для купівлі землі у поміщиків; переселення селян у малоземельні райони Сибіру, Північного Кавказу, Середньої Азії. Отримуючи надільну землю у приватну власність, селянин мав можливість об'єднати свої ділянки в один так званий «відруб», після чого залишитися на старому місці проживання, або виселитися на хутір, побудований на власній землі за межами населеного пункту. Таким чином, за задумом Столипіна, це призводило до руйнування селянської общини і перерозподілу селянських земель на користь заможних селян. Заможні селяни, яких пізніше радянська влада назве куркулями, повинні були стати разом із поміщиками опорою царського режиму на селі і одночасно виробниками додаткового товарного хліба.

Слід відзначити, що руйнування селянської общини відбувалося досить повільно. Зміна традиційного укладу насторожувала більшість селян, і ті не поспішали покидати общину. У 1909 р. із 962 господарств общини Великої Виски лише 28 господарств вирішили відділитися і почати самостійну економічну діяльність. Згодом, за наполяганням Єлисаветградської повітової землевпорядної комісії, селянська община Великої Виски змушена була виділити під відруби 273 десятини землі¹⁶⁹. Так за селом почали з'являтися куркульські хутори. Протягом 1907 – 1913 рр. з Великої Виски до Середньої Азії виїхало 246 сімей, які не мали взагалі власної землі або ж володіли незначними наділами.

Оцінюючи результати Столипінської аграрної реформи, зазначимо, що за словами дослідників, остаточно зруйнувати селянську общину їй не вдалося. Не змогла реформа ліквідувати і поміщицьке земле-

¹⁶⁸ Красные вехи. Сборник воспоминаний и материалов по истории революционного движения на Зиновьевщине... – С. 182.

¹⁶⁹ Історія міст і сіл Української РСР: Кіровоградська область... – С. 395.

володіння, хоча спроби перерозподілу поміщицьких земель шляхом купівлі-продажу через Селянський земельний банк робилися владою досить енергійно. Певною мірою зазнала краху і переселенська політика Столипіна. Натомість реформа збільшила соціальне розшарування селянства: поруч із поміщиками з'явився прошарок селян, які, покинувши общину, зуміли налагодити своє господарство і з часом досягти певного матеріального достатку. Саме їх радянська влада наприкінці 1920 – на початку 1930 років назве куркулями і відбере їхнє майно, худобу, землю та запроторить до в'язниць, виселить за межі населених пунктів чи відправить у північні райони радянської держави. Інша частина селян, яка не зуміла налагодити ефективну роботу свого господарства, продавала або віддавала в оренду свої земельні наділи. Була певна кількість і тих, хто взагалі не мав власної землі. Отже, якщо раніше, коли існувала община, усі селяни мали практично однаковий рівень прибутків, то з введенням Столипінської реформи їхній матеріальний достаток почав різнитися. А це разом з іншими чинниками призводило до поступового зростання соціальної напруги серед селян. Власне кажучи, Столипіну не вдалося вирішити таке болюче для Російської імперії земельне питання, і, як наслідок, воно стало однією із причин революції 1917 року.

Щоб проілюструвати земельне становище селян Великої Виски на початку XX ст., наведемо деякі статистичні дані. Станом на 1907 р. у селі було 1 316 селянських господарств, із яких 15 господарств мали земельні наділи розміром від 1 до 2 дес., 20 господарств – від 2 до 3 дес., 24 господарства – від 3 до 5 дес., 696 господарств – від 5 до 10 дес., 331 господарство – більше 10 дес. Для обробітки землі господарства мали 2 228 голів робочої худоби. Безземельними були 130 господарств. Вони орендували 297 дес. 25 саж. землі, котру обробляла 131 голова робочої худоби. Також в цей час у Великій Висці нараховувалося 6 господарств різночинців – людей, які не належали до жодної категорії населення (дворянства, міщанства, духовенства, селянства). Вказані господарства орендували 2,5 дес. землі та мали 8 голів робочої худоби. Власної землі у них не було.

У 1907 р. у Великій Висці налічувалося 8 038 селян (4 101 чоловік і 3 937 жінок) та 36 різночинців (13 чоловіків і 23 жінки)¹⁷⁰.

Маємо відомості про врожайність сільськогосподарських культур на теренах Великовисківської волості у 1908 р. Так, у селянських господарствах з однієї десятини у середньому було зібрано 59,7 пудів ярої пшениці, 63,7 пудів ячменю, 58,2 пуди вівса, 72,9 пудів проса, 34,8 пудів гречки, 50 пудів кукурудзи, 12 пудів чечевиці, 18 пудів гороху, 20 пудів квасолі і бобів, 35 пудів конопель, 40 пудів соняшнику, 72,5 пудів картоплі та 1 500 пудів цукрового буряку¹⁷¹. Відзначимо, що вирощені і зібрані поблизу Великої Виски цукрові буряки доставлялися на Маловисківський цукровий завод.

Окремо слід розглянути розвиток у цей час бджільництва у Великій Висці. У 1909 р. в селі розташовувалася прокатна станція вуликів. Земський пасічник Тищенко звітував про те, що він цього року взяв для пасіки один вулик Дадана-Блатта на вказаній станції. Узимку 1909 р. земська пасіка розмішувалася у с. Мар'янівка, в тамтешній економії. Весною 1909 р. пасіка була вивезена у Макаложеньську лісову дачу, котра знаходилася по дорозі з Великої Виски на залізничну станцію Шостаківка. У травні пасіка була перевезена до лісу, який розташовувався поруч із великовисківською толокою. На початку жовтня її з лісу доставили у Велику Виску, де розмістили на зимівлю у спеціально пристосованому приміщенні. Також пасічник Тищенко повідомляв земській повітовій управі, що протягом 1909 р. він відвідав селян, які займалися бджільництвом, щоб надати їм необхідні рекомендації. З цієї метою Тищенко побував у Великій Висці, Мар'янівці, Ковалівці, Володимирівці, Олексіївці, Малій Висці, Ерделівці, Хмельовому, Янополі, Оникієвому, Плетеному Ташлиці та Злинці. Оглянувши пасіки у вказаних населених пунктах, Тищенко відзначив, що селяни загалом розводять бджіл у дуплянках, і лише деякі господарі поступово переходять до використання рамок вуликів¹⁷².

Значні зміни у житті мешканців Великої Виски внесла Перша світова війна, яка розпочалася у 1914 році. Ця війна стала закономірним результатом гострих економічних, політичних, територіальних суперечностей між тогочасними великими світовими державами. Як відомо, поштовхом до розв'язання війни було вбивство у місті Сараєво у липні 1914 р. сербом Гаврилом Принципом австрійського ерцгерцога Франца-Фердинанда. Уряд Австро-Угорської імперії звинуватив у цьому злочині Сербію та вручив їй керівництву ультиматум. Сербія відмовилася задовольнити висунуті вимоги, що дало підстави Австро-

¹⁷⁰ Статистико-экономический обзор по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1907 год... – С. 34 – 35.

¹⁷¹ Приложение к Статистико-Экономическому обзору по Елисаветградскому уезду за 1908 год // Статистико-экономический обзор по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1908 год. Составлен статистическим отделением. – Елисаветград, 1909. – С. 20 – 23.

¹⁷² Отчет Елисаветградской Уездной Земской Управы за 1909 г. – КОКМ: фонды. – Инв. №. АИ 13206.

Угорщині оголосити 28 липня 1914 р. їй війну. На захист Сербії виступила Російська імперія, а Австро-Угорщину підтримала Німеччина. На той час існували два великі військово-політичні блоки: Троїстий союз (Австро-Угорщина, Німеччина, Італія) та Антанта (Англія, Франція, Російська імперія). Після виходу із Троїстого союзу Італії до нього увійшли Туреччина і Болгарія. Відповідно Троїстий союз перетворився на Четвертиний союз. До Антанти під час війни приєдналися Японія, Італія, Румунія та Сполучені Штати Америки. Поступово країни вказаних військово-політичних блоків оголосили одна одній війну, яка до кінця 1914 р. набула світового масштабу. Загалом у Першу світову війну (1914 – 1918 рр.) було втягнуто 38 держав світу. На жаль, територія сучасної України також виявилася ареною воєнних дій під час Першої світової війни. На тих українських землях, які тоді входили до складу Російської імперії, розтягнувся Південно-Західний фронт, де російським військам протистояли війська Австро-Угорщини.

Велика Виска знаходилася далеко від лінії фронту, але початок війни і подальший її перебіг вплинули на життя мешканців села. Із вступом Росії у Першу світову війну розпочалася мобілізація чоловічого населення до складу імператорської армії. На війну було призвано і чоловіків із Великої Виски. Нижче представлені відомості про уродженців села, які воювали на фронтах Першої світової війни. Зауважимо, що ці відомості не включають всіх уродженців і мешканців Великої Виски, які були призвані до лав російської армії і воювали у 1914 – 1917 роках. У них міститься інформація лише про тих, хто загинув, був поранений, зник безвісти, перебував у полоні чи, захворівши, лікувався у медичних закладах. Відомості складені на основі документів із Російського державного військово-історичного архіву.

№	Прізвище, ім'я та по батькові, рік народження	Посада або військове звання	Місце служби	
1	Алексєєв Іван Лук'янович	рядовий	5-й Заарумський прикордонний кінний полк	1.05.1916 р. був поранений неподалік с. Винятинці. 10.05.1916 р. був доставлений в лазарет у м. Вінниця
2	Алексєєв Федір Терентійович, 1885	рядовий	12-та рота 253-го Перекопського піхотного полку	08.10.1914 р. був поранений неподалік м. Августів. 23.10.1914 р. прийнятий в лазарет у Тверській губернії
3	Алексєєнко Іван Данилович, 1894	рядовий	408-й Кузнецький піхотний полк	02.10.1916 р. був поранений неподалік м. Володимир-Волинський. 22.10.1916 р. прийнятий у лазарет у Самарській губернії
4	Андрєєв Трифон Пилипович	єфрейтор	91-й Двінський піхотний полк	22.09.1916 р. був поранений на Австрійському фронті. 19.04.1917 р. прийнятий на лікування в лазарет Слов'янського комітету Червоного Хреста
5	Афанасьєв Іван Омелянович	рядовий	10-та рота 76-го Кубанського піхотного полку	10.03.1915 р. був поранений неподалік м. Мезолаборч. 11.03.1915 р. доставлений у 1-й лазарет 19-ї піхотної дивізії
6	Афанасьєв Ілля Григорович	рядовий	58-й Празький піхотний полк	27.11.1914 р. помер біля с. Явожно
7	Бабак Леонтій Дмитрович	рядовий	55-й Подільський піхотний полк	22(26).07.1916 р. був поранений неподалік с. Шельвів. 29.07.1916 р. поступив в лазарет 57-го тилового евакуаційного пункту
8	Бабуло Гаврило Ілліч	рядовий	277-й Переяславський піхотний полк	17.12.1914 р. був поранений і доставлений у дивізійний лазарет 70-ї піхотної дивізії
9	Барбасура Максим Афанасійович	рядовий	10-та рота 24-го Сибірського стрілецького полку	11.02 – 17.02.1915 р. зник безвісти неподалік фортеці Гродно. 4.06.1916 р. був контужений неподалік м. Бучач
10	Бекано Наум, 1891		192-й Римникський піхотний полк	28.01 – 1.02.1915 р. потрапив у полон
11	Беліненко Петро Васильович	єфрейтор	133-й Сімферопольський піхотний полк	22.08.1916 р. загинув
12	Бельмас Олексій Іванович	рядовий	58-й Празький піхотний полк	07.09.1916 р. зник безвісти

№	Прізвище, ім'я та по батькові, рік народження	Посада або військове звання	Місце служби	
13	Беглецов Єгор Григорович	рядовий	61-й Володимирський піхотний полк 16-ї піхотної дивізії (1915 – 1916 рр.); 127-й Путивльський піхотний полк 32-ї піхотної дивізії (1917 р.)	13.09.1915 р. поранений неподалік с. Новий Олексинець і був доставлений у лазарет 16-ї піхотної дивізії. 25.06.1916 р. зник безвісти північніше с. Цебрів. 08.09.1917 р. був поранений
14	Беглецов Павло	рядовий	51-й Литовський піхотний полк	09.10.1916 р. був поранений, знаходився у перев'язочному загоні 13-ї піхотної дивізії
15	Биханов Степан Пилипович	рядовий	277-й Переяславський піхотний полк	16.12.1914 р. був поранений і доставлений у дивізійний лазарет 70-ї піхотної дивізії
16	Бобришев Микола Кіндратович, 1872	бомбардир	3-тя Лейб-гвардії артилерійська бригада	07.06.1915 р. поранений неподалік м. Рава-Руська. 13.06.1915 р. прийнятий у спеціальний госпіталь № 7 у м. Орел. 25.08.1915 р. нагороджений Георгіївським хрестом IV ступеня
17	Бодашка Володимир Михайлович, 1887	рядовий	166-та піхотна дивізія	14.06.1917 р. захворів, перебуваючи на Австрійському фронті. 02.07.1917 р. був прийнятий у лазарет № 16 у м. Нахичеван-на-Дону
18	Бодашко Григорій Іванович	розвідник	294-й Березинський піхотний полк	25.08.1915 р. зник безвісти
19	Булат Іван Григорович	рядовий	280-й Сурський піхотний полк	03.10.1915 р. загинув неподалік о. Безіменне
20	Васильченко Юхим Іванович	рядовий	243-й Холмський піхотний полк	28.08.1915 р. зник безвісти
21	Власенков Данило Іванович, 1884	єфрейтор	15-й Фінляндський стрілецький полк	23.02.1915 р. поранений і 2.03.1915 р. був доставлений у перев'язочний загін 4-ї Фінляндської стрілецької бригади. 20.08.1915 р. з діагнозом контузія черепа був відправлений у лазарет
22	Гайдрабура Микола Федорович	рядовий	51-й Литовський піхотний полк	29.07.1917 р. зник безвісти
23	Гендрабуров Яків Никифорович, 1887	рядовий	15-та рота 254-го Миколаївського піхотного полку	11.10.1914 р. був поранений і 29.10.1914 р. прийнятий у спеціальний лазарет № 3 у м. Пенза
24	Гілета Яків Петрович	рядовий; стрілець	21-й Туркестанський стрілецький полк; 86-й Сибірський стрілецький полк	2.06.1916 р. захворів перебуваючи на Австрійському фронті. 22.06.1916 р. був прийнятий до 4-ї роти Єлисаветградської команди одужуючих. 23.06.1917 р. був поранений (86-й Сибірський стрілецький полк)
25	Головецький Микола Ісайович, 1889		135-й Керч-Єнікальський піхотний полк	Був залишений на полі бою і 26.06.1915 р. потрапив у полон
26	Головін Дмитро	рядовий	414-й Торопецький піхотний полк	1.08.1915 р. був поранений
27	Головін Павло Антонович	рядовий	298-й Мстиславський піхотний полк	Захворів і 9.03.1916 р. був прийнятий в лазарет у м. Тамбов
28	Гольша Іван Андрійович, 1891	єфрейтор	4-та рота 1-го батальйону 50-го Білоостоцького піхотного полку	4.04.1915 р. був поранений і 12.05.1915 р. прибув у Новочеркаський міський лазарет. 2.06.1916 р. загинув під час бою неподалік с. Розтоки
29	Гольша Іван Савелійович, 1893	старший унтер-офіцер	277-й Переяславський піхотний полк	5(6).09.1916 р. був поранений неподалік о. Дрісвати і доставлений у лазарет 70-ї піхотної дивізії. 25.02.1917 р. прийнятий у Балашовський лазарет Саратовської губернії

№	Прізвище, ім'я та по батькові, рік народження	Посада або військове звання	Місце служби	
30	Гончаров Юстин Самуїлович	рядовий	60-й Замосцький піхотний полк	3.09.1916 р. загинув
31	Гражда Микола Степанович	рядовий	133-й Сімферопольський піхотний полк	20.01.1915 р. загинув
32	Граждан Іван Степанович (Стефанович), 1896	рядовий	46-й Дніпровський піхотний полк	25.06.1916 р. після поранення був доставлений в лазарет у м. Володимир
33	Григаний Пантелій Григорович	рядовий	52-й Віленський піхотний полк	1.07 – 31.07.1917 р. поранений і доставлений у пе- редовий перев'язочний загін 13-ї піхотної дивізії
34	Григоращенко Мифодій Опанасович	рядовий	200-й Кроншлотський піхотний полк	4.07.1916 р. зник безвісти
35	Грицаєв Спиридон Федорови	старший унтер- офіцер	192-й Римнікський піхотний полк	8.03.1915 р. був поранений і доставлений у дивізійний лазарет. 29.07.1916 р. був поранений неподалік с. Неверішки Віленської губернії
36	Давидов Афанасій Іванович	рядовий	19-й Фінляндський стрілецький полк	Захворів, перебуваючи на Австрійському фронті, і 14.07.1918 р. був прийнятий в лазарет у м. Єли- саветград
37	Дамаскін Григорій Іванович	рядовий; ополченець	240-й Ваврський піхотний полк	23.03.1915 р. був поранений. 4.04.1915 р. прийнятий у лазарет у м. Єлисаветград
38	Дмитренко Микола Павлович	рядовий	20-й стрілецький полк	17.04.1916 р. захворів
39	Добровольський Корнелій Дмитрович	рядовий	294-й Березінський піхотний полк	15.12.1915 р. був поранений
40	Доруль Іван	рядовий	414-й Торопецький піхотний полк	31.07 – 8.08.1915 р. зник безвісти
41	Дудник Федір Кононович	рядовий	160-та Воронезька дружина	5.04.1915 р. був поранений і 28.04.1915 р. прийнятий у медичний заклад
42	Елшлян Іван Никифорович	старший унтер- офіцер	83-й Самурський піхотний полк	21.04.1915 р. був поранений
43	Ерган Спиридон Стефанович	рядовий	49-й Брестський піхотний полк	26.07.1917 р. був поранений
44	Жданов Герасим Микитович	єфрейтор	61-й Володимирський піхотний полк	15.09.1915 р. поранений неподалік с. Новий Олексинець
45	Жердів Тихон Авксентійович, 1884	рядовий	151-ша Воронезька дружина	19.04.1915 р. поранений під час боїв у Карпат- ських горах. 25.05.1915 р. прийнятий у лазарет №55 у Кубанській області
46	Жердів Олексій Мефодійович, 1895	рядовий	331-й Орський піхотний полк	15.09.1915 р. поранений неподалік м. Пінськ. 3.10.1915 р. прийнятий у лазарет у Тульській губернії
47	Жердів Олексій Савелійович, 1890	рядовий	500-й Інгульський піхотний полк	11.10.1916 р. захворів і був прийнятий у лазарет
48	Жердів Трохим Федорович		42-й Якутський піхотний полк	31.01.1915 р. поранений під час боїв у Карпатських горах
49	Жердів Федір Афанасійович	рядовий	121-й Пензенський піхотний полк	15 – 30.04.1915 р. поранений
50	Жердій Кирило Олександрович	рядовий	133-й Сімферопольський піхотний полк	8.04.1916 р. поранений неподалік с. Новий Олек- синець. 18.04.1916 р. прийнятий в лазарет у м. Козятин Київської губернії

№	Прізвище, ім'я та по батькові, рік народження	Посада або військове звання	Місце служби	
51	Живага Федір Миколайович, 1889	рядовий	135-й Керч-Єнікальський піхотний полк	1.03 – 30.04.1915 р. був поранений. 7.04.1915 р. прийнятий у лазарет у Єлисавет- градському повіті Херсонської губернії
52	Жиров Дмитро Якович	рядовий	253-й Перекопський піхотний полк	1.09.1916 р. був поранений і доставлений у перев'язочний пункт
53	Задорожній Микола Іванович	рядовий	89-й Біломорський піхотний полк	22 – 28.1916 р. був поранений неподалік м. Галич і доставлений у перев'язочний загін 23-ї піхотної дивізії
54	Зінов'єв Василь Єгорович, 1893	молодший унтер- офіцер	275-й Лебединський піхотний полк	18.05.1916 р. захворів
55	Зінов'єв Іван Якович, 1894	рядовий	24-й Симбірський піхотний полк	11.05.1915 р. поранений неподалік р. Дубіса. 19.05.1915 р. прийнятий у лазарет
56	Зінов'єв Феодосій Іванович	рядовий	43-й Охотський піхотний полк	25.12.1915 р. був поранений
57	Згама Гаврило Ігнатович, 1888	рядовий	51-й Литовський піхотний полк	19.01.1915 р. потрапив у полон
58	Іванов Іван Прокопович	рядовий	133-й Сімферопольський піхотний полк	8.09.1916 р. був поранений і доставлений у полковий перев'язочний пункт
59	Каблуков Кузьма Михайлович, 1886	рядовий	294-й Березинський піхотний полк	3.09.1915 – 1.03.1916 рр. неподалік м. Бучач потрапив у полон
60	Каблуков Мойсей Іванович	рядовий	256-й Єлисаветградський піхотний полк	23.09.1914 р. був поранений
61	Кериленко Федір Никифорович	рядовий	238-й Ветлужський піхотний полк; 403-й Вольський піхотний полк	30.03.1915 р. був поранений під час боїв у Карпатських горах (238-й Ветлужський піхотний полк). 12.07.1916 р. був поранений неподалік м. Радивилів. 30.09.1916 р. прийнятий в 154-ту команду команди одужуючих у м. Тирасполь
62	Кирилов Микола Іванович	рядовий	14-та рота 63-го Углицько- го піхотного полку	8.10.1915 р. зник безвісти неподалік с. Новий Олексинець
63	Кишлян Ілля, 1889	унтер- офіцер	192-й Римнікський піхот- ний полк	Перебував у полоні
64	Клісрус Михайло Антонович	рядовий	127-й Путивльський піхотний полк	7.07.1917 р. був поранений і доставлений у перев'язочний загін 32-ї піхотної дивізії
65	Колесников Калістрат Григорович		2-й Ростовський гренадерський полк	7.07.1915 р. був поранений і залишений на полі бою
66	Колесников Василь	рядовий	414-й Торопецький піхотний полк	1.08.1915 р. був поранений
67	Корниця Антон Микитович, 1890 (91)	рядовий	41-й Селенгінський піхотний полк	14.02. – 26.02.1915 р. під час боїв у Карпатських горах потрапив у полон
68	Корниця Севастьян Микитович	рядовий	1-й Фінляндський стрілецький полк	
69	Корниця Стефан Микитович	рядовий	277-й Переяславський піхотний полк	19.12.1914 р. був поранений і доставлений у лазарет 70-ї піхотної дивізії
70	Кошовий Петро Якович	рядовий	49-й Брестський піхотний полк	28.07.1916 р. був поранений і доставлений у лазарет 13-ї піхотної дивізії
71	Кравченко Феодосій Юхимович	єфрейтор	91-й Двінський піхотний полк	1.08.1916 р. зник безвісти

№	Прізвище, ім'я та по батькові, рік народження	Посада або військове звання	Місце служби	
72	Левицький Павло Дмитрович	рядовий		27.09.1915 р. був поранений. 22 – 29.09.1915 р. прийнятий у лазарет
73	Левченко Никифір Юхимович	рядовий	9-й Інгерманландський піхотний полк	9.05.1915 р. був поранений
74	Леонов Митрофан Мефодійович	молодший дезінфектор	15-й військовий дорожній дезінфекційний загін	3.06.1916 р. захворів
75	Леонтьєв Микола Федосійович, 1883 (86)	рядовий	66-й Бутирський піхотний полк	Був поранений і 28.11.1914 р. прийнятий у медичний заклад. 21.01.1915 р. був поранений і захворів на бронхіт
76	Лисенко Петро Костянтинович	рядовий	15-та артилерійська паркова бригада	29.08.1914 р. був поранений неподалік Львову. 4.04.1915 р. прийнятий у лікарню Святої Анни у м. Єлисаветград
77	Литвиненко Пантелій Артемович	єфрейтор	173-й Кам'янецький піхотний полк	27.04.1915 р. був поранений
78	Литвинов Андрій Микитович	рядовий	50-й Білостоцький піхотний полк	15.01.1915 р. був поранений
79	Луньов Василь Никифорович, 1888		136-й Таганрозький піхотний полк	28.01.1915 – 13.01.1916 рр. потрапив у полон
80	Луньов Григорій Михайлович	рядовий	43-й Охотський піхотний полк	26.09.1915 р. був поранений і доставлений у перев'язочний загін 11-ї піхотної дивізії. 15.06.1916 р. був поранений на Австрійському фронті. 29.06.1916 р. прийнятий у лазарет у м. Єлисаветград
81	Луньов Григорій Павлович, 1880	старший унтер- офіцер	254-й Миколаївський піхотний полк	8.09.1916 р. був поранений. 28.09.1916 р. прийнятий у лазарет
82	Луньов Дмитро Кіндратович, 1885		76-й Кубанський піхотний полк	15.03.1915 р. був поранений. 21.04.1915 р. прийнятий у лікарню у Слов'яно- сербському повіті Катеринославської губернії
83	Луньов Захарій Федорович	рядовий; молодший унтер- офіцер (з 1915 р.)	60-й Замосцький піхотний полк	27.09 – 24.10.1914 р. поранений неподалік м. Хирів. 1.02.1915 р. зник безвісти
84	Луньов Іван Мефодійович	рядовий	50-й Білостоцький піхотний полк	27.07.1917 р. був поранений і доставлений у перев'язочний загін
85	Луньов Іван Петрович	рядовий	238-й Ветлужський піхотний полк	30.03.1915 р. був поранений під час боїв у Карпатських горах
86	Луньов Михайло	рядовий	414-й Торопецький піхотний полк	31.07 – 8.08.1915 р. зник безвісти
87	Луньов Никифір Максимович	рядовий	253-й Перекопський піхотний полк	23.09.1914 р. був поранений і доставлений у перев'язочний пункт
88	Луньов Олександр Леонтійович, 1897	рядовий	51-й Литовський піхотний полк	13.11.1916 р. був поранений і доставлений у перев'язочний загін 13-ї піхотної дивізії
89	Луньов Петро Леонтійович	рядовий	60-й Замосцький піхотний полк	7.09.1916 р. був поранений і доставлений у лазарет 15-ї піхотної дивізії
90	Луньов Павло Мефодійович, 1891	рядовий	189-й Ізмаїльський піхотний полк	Захворів і 8.03.1915 р. був прийнятий у лазарет у м. Белгород. 18.07.1915 р. неподалік м. Холм потрапив у полон

№	Прізвище, ім'я та по батькові, рік народження	Посада або військове звання	Місце служби	
91	Луньов Павло Федорович	рядовий	7-й залізничний батальйон	Захворів і 5.02.1916 р. був прийнятий у госпіталь № 3
92	Луньов Самуїл Костянтинович, 1885 (1887)	рядовий	59-й Люблінський піхотний полк	2.02.1915 р. був поранений і доставлений у лазарет 15-ї піхотної дивізії. 19.05.1915 – 1.07.1916 рр. потрапив у полон
93	Луньов Юхим, 1889		189-й Ізмаїльський піхотний полк	Потрапив у полон у Карпатських горах
94	Луньов Харитон Савелійович	санітар	Госпіталь Червоного Хреста	2.05.1917 р. захворів
95	Луньов Яків Авксентійович	рядовий		22.03.1917 р. захворів
96	Мазуренко Савелій Мойсейович	рядовий	92-й Печорський піхотний полк	3.09.1916 р. був поранений і доставлений у полковий лазарет
97	Макаренко Федір Афанасійович, 1894	рядовий	51-й Литовський піхотний полк	19.08.1917 р. був поранений на Румунському фронті. 29.07.1917 р. прийнятий у лазарет
98	Маслов Гаврило Онуфрійович	рядовий	53-й Волинський піхотний полк	23.01.1915 р. був поранений і доставлений у госпіталь 14-ї піхотної дивізії
99	Матвієнко Василь Іванович		43-й Охотський піхотний полк	18.06.1915 р. зник безвісти
100	Матвієнко Василь Дмитрович	рядовий	9-й Інгерманландський піхотний полк	9.05.1915 р. був поранений
101	Матвієнко Іван Авксентійович	рядовий	51-й Литовський піхотний полк	1.10.1916 р. був поранений і доставлений у перев'язочний загін 13-ї піхотної дивізії
102	Матвієнко Іван Якович	рядовий	277-й Переяславський піхотний полк	20.12.1914 р. був поранений і доставлений у лазарет 70-ї піхотної дивізії
103	Михайлов Логвин Микитович	єфрейтор	24-й Симбірський піхотний полк	9.07.1915 р. зник безвісти
104	Мокряк Діонісій Пилипович	лейб-гвардії єфрейтор	Лейб-гвардії Ізмаїльський полк	Захворів і 9.05.1917 р. був прийнятий у 1-й резервний військовий госпіталь у м. Прилуки
105	Москальов Йосип Калинович	рядовий	9-й Туркестанський стрілецький полк	15.11.1916 р. був поранений
106	Москальов Яків Антонович	молодший унтер- офіцер	46-й Дніпровський піхотний полк	11.07.1917 р. був поранений на Австрійському фронті
107	Новак Федосій Андрійович	підпрапор- щик	7-й Ревельський піхотний полк	13.08.1914 р. зник безвісти
108	Обрежа Григорій Іванович	рядовий	24-й Сибірський стрілецький полк	11.02.1915 р. був поранений неподалік м. Гродно
109	Онаша Микола Архіпович	рядовий	200-й Кроншлотський піхотний полк	4.07.1916 р. зник безвісти
110	Павличенко Яків Якович, 1888	унтер- офіцер	49-й Брестський піхотний полк	19.06 – 1.08.1915 р. потрапив у полон
111	Пашков Андрій Спиридонович	рядовий	192-й Римнікський піхотний полк	11.11.1914 р. зник безвісти
112	Пашков Петро Кузьмович	рядовий	60-й Замосцький піхотний полк	7.09.1915 р. був поранений і доставлений у лазарет 15-ї піхотної дивізії
113	Петлецький Федір Іванович	рядовий	95-й Красноярський піхотний полк	18.02.1915 р. був поранений

№	Прізвище, ім'я та по батькові, рік народження	Посада або військове звання	Місце служби	
114	Пісчаний		24-й Симбірський піхотний полк	7.07.1915 р. був поранений
115	Піт Василь Никифорович	єфрейтор	83-й Самурський піхотний полк	21.06.1916 р. був поранений
116	Поркуян Феодосій		135-й Керч-Єнікальський піхотний полк	1.03 – 30.04.1915 р. був поранений
117	Решетов Іван Макарович	стрілець	15-й Його Величності короля Чорногорського Миколи I стрілецький полк	1.09 – 30.09.1915 р. був поранений
118	Решетов Іван Єрмолайович	єфрейтор	61-й Володимирський піхотний полк	11.09.1915 р. зник безвісти неподалік с. Новий Олексинець. 18.06.1917 р. був поранений і доставлений у лазарет 16-ї піхотної дивізії
119	Решетов Йосип Іванович, 1893	рядовий	17-й Туркестанський стрілецький полк	27.06.1916 р. був поранений. 27.07.1916 р. прий- нятий у госпіталь № 1 у м. Ставропіль
120	Решетов Микола Макарович	рядовий	24-й Симбірський піхотний полк	14.02.1915 р. був поранений неподалік фортеці Гродно
121	Рибальчик Євген Миколайович, 1885	рядовий	5-й стрілецький полк	23.06.1916 р. був поранений неподалік м. Луцьк. 8.07.1916 р. прийнятий у госпіталь
122	Рибачук Володимир Захарович, 1880	рядовий	315-й Глухівський полк	24.08.1915 р. був поранений. 1.09.1915 р. у госпіталь
123	Ротарь Василь Каленикович	рядовий	125-й Курський полк	Захворів, перебуваючи на Австрійському фронті, і 19.09.1917 р. був прийнятий до 4-ї роти Єліса- ветградської команди одужуючих
124	Русал Петро	рядовий	414-й Торопецький піхотний полк	31.07 – 8.08.1915 р. зник безвісти
125	Сагондет Василь Семенович	рядовий	277-й Переяславський піхотний полк	17.12.1914 р. був поранений і доставлений у лазарет 70-ї піхотної дивізії
126	Салов Володимир Максимович	єфрейтор	256-й Єлисаветградський піхотний полк	24.02.1915 р. був поранений і доставлений у дивізійний лазарет. 5.10.1915 р. захворів на черевний тиф
127	Салов Захар Трохимович	рядовий	277-й Переяславський піхотний полк	19.12.1914 р. був поранений і доставлений у лазарет 70-ї піхотної дивізії
128	Салов Іван Харитонович	рядовий	10-й Кавказький стрілецький полк	12.07.1915 р. був поранений неподалік м. Холм. 21.01.1916 р. прийнятий у медичний заклад. 10.08.1915 р. нагороджений Георгіївським хрестом IV ступеня
129	Салов Кирило Калинович	рядовий	24-й Симбірський піхотний полк	
130	Салов Микола Савелійович	рядовий	52-й Віленський піхотний полк	16.07.1917 р. захворів
131	Салов Митрофан Фролович, 1884		391-й польовий рухомий госпіталь	6.10.1914 р. захворів
132	Салов Олексій Іванович	єфрейтор	254-й Миколаївський піхотний полк	23.09.1914 р. був поранений і доставлений у 178-й польовий рухомий госпіталь
133	Салов Самуїл Григорович		254-й Миколаївський піхотний полк	Був поранений
134	Сапенко Іван Григорович	рядовий	137-й Ніженський піхотний полк	1.08.1916 р. був поранений і доставлений у дивізійний лазарет

№	Прізвище, ім'я та по батькові, рік народження	Посада або військове звання	Місце служби	
135	Скіфолос Микола Максимович	старший унтер-офіцер	53-й Волинський піхотний полк	15.07.1916 р. був поранений і доставлений у лазарет 14-ї піхотної дивізії
136	Скрипниченко Григорій Матвійович	підпрапорщик	60-й Замосцький піхотний полк	11.07.1917 р. був поранений і доставлений у лазарет 15-ї піхотної дивізії
137	Скрипниченко Микола Сидорович	рядовий	60-й Замосцький піхотний полк	11.07.1917 р. був поранений і доставлений у лазарет 15-ї піхотної дивізії
138	Слюсаренко Григорій Михайлович	рядовий	332-й Обоянський піхотний полк	13.10.1914 р. був поранений. 6.11.1914 р. прийнятий у медичний заклад
139	Слюсаренко Микола Михайлович	рядовий	51-й Литовський піхотний полк	11.10.1916 р. був поранений і доставлений у перев'язочний загін 13-ї піхотної дивізії. 29.07.1917 р. зник безвісти
140	Сорочан Трохим Іванович	рядовий	76-й Кубанський піхотний полк	20.12.1915 р. загинув
141	Спориш Андрій Андрійович	рядовий	14-й Олонецький піхотний полк	30.09.1915 р. загинув
142	Степаненко Гаврило Корнійович, 1890	єфрейтор	47-й Український піхотний полк	27.04.1915 р. зник безвісти. 16.05.1915 р. потрапив у полон
143	Степаненко Іван Гаврилович	рядовий	277-й Переяславський піхотний полк	17.12.1914 р. був поранений і доставлений у лазарет 70-ї піхотної дивізії
144	Стерпув Андрій Кіндратович	рядовий	59-й Люблінський піхотний полк	29.05.1915 р. був поранений і доставлений у дивізійний лазарет
145	Стрепув Василь Кіндратович	рядовий	56-й Житомирський полк	
146	Сукота Іван Єгорович	рядовий	24-й Симбірський піхотний полк	14.02.1915 р. був поранений неподалік фортеці Гродно і доставлений у Гродненський евакуаційний пункт
147	Ткаченко Антон Кузьмович, 1884	рядовий	135-й Керч-Єнікальський піхотний полк	28.05.1915 р. захворів
148	Ткаченко Степан Мойсейович	рядовий	121-й Пензенський піхотний полк	19.04.1915 р. зник безвісти
149	Федоров Павло Іванович		139-й Моршанський полк	30.05.1916 р. був поранений неподалік р. Іква
150	Фісті Микола Федотович	гренадер	9-й Сибірський гренадерський полк	22 (24).06.1915 р. був поранений
151	Фітенко Аврам Петрович	рядовий	51-й Литовський піхотний полк	1.10.1916 р. був поранений і доставлений у перев'язочний загін 13-ї піхотної дивізії
152	Фітенко Дмитро Максимович	рядовий	70-й Рязький піхотний полк	22.05.1915 р. був поранений і доставлений у перев'язочний загін 18-ї піхотної дивізії
153	Харченко Олександр Абрамович	рядовий	200-й Кроншлотський піхотний полк	4.07.1916 р. зник безвісти
154	Харченко Іван Абрамович	рядовий	248-й Слов'яносербський піхотний полк	27.07.1916 р. був поранений і доставлений у перев'язочний загін 62-ї піхотної дивізії
155	Хмільнюк Іван Тарасович	рядовий	76-й Кубанський піхотний полк	15.03.1915 р. був поранений неподалік м. Ме-золаборч і доставлений у лазарет 19-ї піхотної дивізії
156	Цапенко Григорій Ілліч	молодший унтер-офіцер	60-й Замосцький піхотний полк	13.06.1916 р. був поранений. 16.07.1916 р. прийнятий у лазарет у м. Херсон

№	Прізвище, ім'я та по батькові, рік народження	Посада або військове звання	Місце служби	
157	Цапун Кирило Савелійович	рядовий	294-й Березинський піхотний полк	23.12.1915 р. був поранений
158	Цуркан Архип Петрович	рядовий	43-й Охотський піхотний полк	10.08.1916 р. був поранений
159	Чепуша Іван Максимович	рядовий	24-й Симбірський піхотний полк	9.07.1915 р. зник безвісти
160	Чернога Яків Васильович	рядовий	61-й Володимирівський піхотний полк	13.09.1915 р. був поранений неподалік с. Новий Олексинець і доставлений у лазарет 16-ї піхотної дивізії 4.02.1916 р. був поранений
161	Шведулка Корній Іванович, 1893		54-й Мінський полк; 242-й Луковський піхотний полк (з 1915 р.)	Захворів і 29.08.1914 р. був прийнятий у лазарет. 2.05.1915 р. потрапив у полон
162	Шеллер Федор Михайлович	рядовий	91-й Двінський піхотний полк	3 – 4.09.1916 р. був поранений і доставлений у перев'язочний загін 23-ї піхотної дивізії
163	Шепиценко Іван Митрофанович	рядовий	277-й Переяславський піхотний полк	16.12.1914 р. був поранений і доставлений у лазарет 70-ї піхотної дивізії
164	Шиш Федор Савелійович	рядовий	51-й Литовський піхотний полк	24.09.1916 р. загинув
165	Шишненко Микола Михайлович	рядовий	51-й Литовський піхотний полк	12.03.1917 р. захворів. 29.07.1917 р. зник безвісти
166	Шульженк Ігнат Васильович	рядовий	253-й Перекопський піхотний полк	24.09.1914 р. був поранений і доставлений у перев'язочний пункт

Перша світова війна негативно вплинула на соціально-економічний розвиток Великої Виски. У жителів села на потреби армії здійснювалися реквізиції свійських тварин, домашньої птиці, зерна, фуражу, теплого одягу та інших побутових речей. Через брак достатньої кількості робочої сили знизилася якість обробітку землі і, відповідно, рівень врожаїв. Спалахнула продовольча криза, яка супроводжувалася швидким зростанням цін.

Згідно з церковними даними, у Великій Висці станом на 1915 р. мешкало 8 855 осіб – 4 487 чоловіків і 4 368 жінок. Дітей до 8 років нараховувалося 1 790 осіб (870 хлопчиків і 920 жінок), дітей від 8 до 15 років – 1 791 особа (905 хлопчиків і 886 дівчаток), дорослого населення – 5 274 особи (2 712 чоловіків і 2 562 жінки). Маємо відомості про кількість народжених та померлих у Великій Висці в 1915 р. Так, протягом вказаного року народилося 198 хлопчиків і 175 дівчаток, а померло 135 чоловіків та 98 жінок. Також є інформація, що у 1915 р. було укладено 27 шлюбів¹⁷³.

Загалом участь Російської імперії в Першій світовій війні (1914 – 1918 рр.) стала каталізатором загострення в державі соціально-економічних та політичних протиріч, які спричинили початок Лютневої революції 1917 року.

Родина Пономаренків –
жителів Великої Виски. 1917 р.
Із фондів етнографічного музею
«Світлиця Великописківської
ЗШ I – III ст.»

¹⁷³ О численности населения в г. Елисаветград и уезде по возрастам (по сведениям священников) за 1915 год... – С. 2, 10 – 11, 22.

РОЗДІЛ III.

ВЕЛИКА ВИСКА В РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЯХ 1917 – 1921 РОКІВ.

УТВЕРДЖЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

Лютнева революція 1917 р. у Російській імперії стала початком національного відродження українського народу. За тривалий час українці отримали реальну можливість створити власну незалежну державу. У Києві виник керівний орган українського національного руху – Центральна Рада, лідерами якої стали історик Михайло Грушевський, письменник Володимир Винниченко, літературознавець Сергій Євремів та інші. Вже в червні 1917 р. Центральна Рада проголосила автономію України, а в листопаді цього ж року – Українська Народна Республіка (УНР). Про те, як в цей час розвивалися події у Великій Висці, дізнаємося із спогадів Івана Матвієнка:

«Лютнева революція застала мене в селі Велика Виска. 5 березня 1917 року трудящим села стало відомо, що цар зрікся престолу і влада перейшла до рук Тимчасового буржуазного уряду. В селі почалися серйозні розмови про взяття влади і розподіл поміщицької землі. Тоді у Висці були немалі поліцейські сили – пристав, урядник і 30 кінних стражників...

В цей час у Виску почали прибувати політичні в'язні – потьомкінець Василь Козубенко, Віктор Гольша і інші, фронтовики Бобришов М., Компанієць Іван і Макаренко М., які взяли на себе керівництво по розпуску і роззброєнню поліції. 8 березня ряд товаришів, в тому числі і я, прямо на вулиці роззброїли урядника, віддібрано було зброю в частини поліцаїв... Влада перейшла в руки революційного комітету»¹⁷⁴.

У листопаді 1917 р. в столиці вже колишньої Російської імперії Петрограді відбувається більшовицький переворот. Владу захоплюють більшовики – члени ліворадикального крила Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП) на чолі з Володимиром Леніним.

У середині грудня 1917 р. Рада Народних Комісарів більшовицької Росії оголосила Центральній Раді маніфест, у якому звинуватила її у контрреволюційності та вимагала дозволити прохід українською територією більшовицьких загонів із фронту на Дон і натомість не пропускати туди козачі частини, а також припинити роззброєння підрозділів червоної гвардії в Україні. 18 грудня уряд УНР відхилив зазначені вимоги і Раднарком ухвалив рішення вважати українську державу в стані війни з більшовицькою Росією. Так почалася перша більшовицько-українська війна, яка тривала з грудня 1917 р. до середини червня 1918 року.

У грудні 1917 р. більшовицькі війська на чолі з Володимиром Антоновим-Овсієнком захопили Хар-

¹⁷⁴ Спогади учасника боротьби за встановлення радянської влади у Великій Висці І. С. Матвієнка // Сторінки з історії села Велика Виска. – Музей історії Маловисківського району: фонди.

ків, а протягом січня 1918 р. – всю територію Лівобережної України. На Правобережжі ситуація також поступово складалася на користь більшовиків – 27 – 29 січня вони встановили свою владу в Одесі, 28 січня – в Єлисаветграді, 31 січня – в Херсоні. На початку лютого 1918 р. радянську владу вперше було встановлено у Великій Висці, а також в інших населених пунктах сучасної Маловисківщини. В селі був організований більшовицький революційний комітет (ревком), члени якого зосередили у своїх руках всю повноту влади.

Тим часом більшовики захоплюють Київ і змушують Центральну Раду та уряд УНР виїхати до Житомира, а українські війська відступити на Волинь. Стало зрозуміло, що Україна не

зможе дати належної відсічі більшовицькій агресії без зовнішньої допомоги. У ніч на 9 лютого 1918 р. делегація УНР підписала з Німеччиною і Австро-Угорщиною Брест-Литовський мирний договір. 12 лютого український уряд звернувся до керівництва зазначених держав із проханням надати військову допомогу проти агресії більшовицької Росії. Протягом лютого – травня 1918 р. австро-угорські і німецькі війська та підрозділи Центральної Ради звільнили від більшовиків всю територію України.

У березні 1918 р. австро-німецькі війська звільнили від більшовиків територію Єлисаветградщини. У Великій Висці місцеві більшовики також втратили владу. Їхній ревком пішов у підпілля. Ось як про це згадує учасник боротьби за встановлення радянської влади у Великій Висці Іван Матвієнко:

*«В цей час у Велику Виску прибув представник Одеської більшовицької організації Фаїна Бершадська, яка провела засідання підпільних ревкомів Великовисківської, Володимирівської і Панчевської волостей. Засідання, на яке зібралось коло 40 чоловік, відбулося в Овсяниківському лісі. Від нашого ревкому там були Бобришов М. К., Крамаренко А. І., Бур'янський М. і Матвієнко І. С.»*¹⁷⁵.

У Великій Висці та Мар'янівці деякий час розташовувалися підрозділи австро-угорських і німецьких військ, котрі наприкінці травня – на початку червня 1918 р. брали участь у придушенні Канізького повстання. Приводом до селянського виступу стало прибуття у Павлівку поміщика Лупенка, який прагнув повернути відібрану в нього раніше тамтешню економію. Він, заручившись підтримкою австро-угорців і німців, почав вимагати від селян видачі ініціаторів розділення його майна. Про події в Павлівці стало відомо у Каніжі, де на сільському сході було прийняте рішення сформувати військовий загін та виступити проти каральних дій австро-угорських і німецьких військ. Спочатку повсталим селянам вдалося здобути перемогу неподалік Веселівки, але згодом вони зазнали поразки у бою під Арсенівкою. На початку червня 1918 р. два полки австро-угорських і німецьких військ придушили повстання, розстрілявши і повісивши його керівників та найбільш помітних учасників¹⁷⁶.

Через декілька днів після придушення Канізького повстання в околиці Єлисаветграда для посилення контролю на бунтівними районами прибув легіон Українських січових стрільців (УСС), який перебував у складі армії Австро-Угорської імперії. Основна частина легіону УСС розмістилася у Єлисаветграді, а штаб – у приміщенні Єлисаветградського земського реального училища. Командувач легіону ерцгерцог Вільгельм Габсбург (Василь Вишиваний) проживав у звичайній селянській хаті в с. Масляниківка. Кіш УСС – запасна частина для поповнення особового складу легіону – розташовувався спочатку у Карлівці, а згодом – в Іванівці. Вишкіл УСС, який займався навчанням військових легіону, перебував у Грузькому, Гуцульська сотня – в Масляниківці, а з серпня 1918 р. у Соколівці¹⁷⁷.

Учасники встановлення радянської влади у Великій Висці.

Із альбому «Перші роки боротьби і перемог села Велика Виска»

¹⁷⁵ Спогади учасника боротьби за встановлення радянської влади у Великій Висці І. С. Матвієнка // Сторінки з історії села Велика Виска. – Музей історії Маловисківського району: фонди.

¹⁷⁶ Колечкін В. П. Канізьке повстання 1918 р. у документах Державного архіву Кіровоградської області // Між Бугом і Дніпром. Науково-краснознавчий вісник Центральної України. – Випуск VII/VIII. – Кропивницький, 2017. – С. 43.

¹⁷⁷ Вівсяна І. А. Соборницька місія Українських Січових Стрільців у Наддніпрянщині. – Харків, 2018. – С. 132.

У липні 1918 р. 44-та сотня УСС розміщувалася у Великій Висці. Ця сотня була визначена як зразкова для чотирьох куренів одного з корпусів австро-угорських військ. Справа в тім, що *«після вишколу німецькою методою, Стрільці перевищали справністю і знанням воєнного діла австрійські відділи. Доказом на це є факт, що австрійські вишкільні осередки просили визначити їм сотню УСС, як показову»*¹⁷⁸. Також відомо, що у Великій Висці розташовувалася Вишкілька Група, яка здійснювала керівництво вишколом легіону Українських січових стрільців¹⁷⁹. У жовтні 1918 р. підрозділи легіону УСС за наказом австро-угорського військового командування залишили Велику Виску, Єлисаветграда та його навколишні села і вирушили на Західну Україну.

Тим часом політичний і соціально-економічний курс Гетьманату Павла Скоропадського, який прийшов до влади у квітні 1918 р., спричинив загострення конфлікту із селянством та українськими партіями соціалістичного спрямування. У середині листопада 1918 р. опозиційні до влади гетьмана Скоропадського сили утворили Директорію, яка закликала до протигетьманського повстання. 14 грудня 1918 р. Скоропадський втратив владу, після чого була відновлена Українська народна республіка, керівним органом якої стала Директорія. У Великій Висці прихильники Директорії встановили свою владу наприкінці грудня 1918 року. Однак вже 7 лютого 1919 р. більшовицький партизанський загін роззброїв представників Директорії і захопив владу у Великій Висці. Відносно швидкий прихід до влади більшовиків був спричинений черговою більшовицько-українською війною, яка розпочалася в листопаді 1918 р. Протягом листопада 1918 – лютого 1919 рр. більшовицькі війська, завдавши декілька поразок підрозділам Директорії УНР, окупували значні території України і захопили Київ.

19 лютого 1919 р. на території Великописківської волості відбулися вибори до ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Був сформований волосний виконавчий комітет, членами якого стали винятково комуністи та їхні прихильники. Виконком розгорнув роботу щодо розподілу землі, налагодження селянського господарювання тощо. У травні 1919 р. він займався залученням місцевого населення до революційних дружин, які боролися із загонами отамана Матвія Григор'єва¹⁸⁰. Григор'євці побували у Великій Висці в ніч із 17 на 18 травня – пограбували декілька магазинів і вбили кількох місцевих жителів.

На початку липня 1919 р. більшовики під тиском білогвардійських військ, які виступали за відновлення Російської імперії, змушені були частково залишити Україну. Покинути звичний для себе район дій (Катеринославщину) і відправитися на Правобережну Україну вимушені були й повстанці відомого отамана Нестора Махна. З цього часу і до жовтня 1919 р. в околицях Великої Виски діють махновські повстанці, які ведуть збройну боротьбу з білогвардійцями і більшовиками. Перед тим Нестор Махно 13 липня об'єднався з отаманом Григор'євим. Військово-політичний союз між махновцями і григор'євцями тривав близько двох тижнів, протягом яких вони здійснили напади на Знам'янку, Олександрію та Помічну. 27 липня 1919 р. Махно зустрівся з Григор'євим в Сентовому. Григор'єва було звинувачено у зв'язках із білогвардійцями і вбито. Після вбивства Григор'єва Махно відправився на залізничну станцію у Малій Висці, звідки телеграфом відправив таке повідомлення: *«Всем, Всем, Всем. Копия – Москва, Кремль. Нами убит известный атаман Григорьев. Подпись – Махно»*. Далі отаман попрямував до Хмельового і Глодос, а потім до околиць Піщаного Броду, де згодом почав створювати свою «Партизансько-Повстанську Українську армію імені Нестора Махна».

Внаслідок переможного наступу білогвардійських військ влітку 1919 р. Катеринославщина, Таврія та Херсонщина потрапили під їхню владу. Командування Збройних сил Півдня Росії сподівалося, що лише на Херсонщині вдасться отримати 15 – 20 тис. добровольців за рахунок заможного хліборобського населення краю, німецьких колоністів і міського офіцерського елементу. Однак досягти подібного результату можна було лише за умови остаточної ліквідації кількатисячних повстанських загонів Махна, які діяли в цьому регіоні.

У середині серпня 1919 р. більшовики знову втрачають владу у Великій Висці. В цей час у село входять підрозділи білогвардійських військ. Для організації боротьби з ними Одеська партійна організація направила у Велику Виску комуністів Главного і Климова. Більшовицький волосний виконком знову пішов у підпілля, його очолив Дмитро Главний. Був також створений партизанський загін у складі 70 осіб. Білогвардійці розстріляли члена більшовицького ревкому Гольшу і жителів Великої Виски Івана Цюпу, Івана Кудрю та Якова Лисенка¹⁸¹.

¹⁷⁸ Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво. Визвольна ідея і Збройний Чин. – Нью-Йорк, 1956. – С. 170.

¹⁷⁹ Гіряк Н. Полковник Василь Вишиваний. – Вінніпег, 1956. – С. 29.

¹⁸⁰ Історія міст і сіл Української РСР: Кіровоградська область... – С. 396.

¹⁸¹ Спогади учасника боротьби за встановлення радянської влади у Великій Висці І. С. Матвієнка // Сторінки з історії села Велика Виска. – Музей історії Маловисківського району: фонди.

Наприкінці серпня – на початку вересня 1919 р. південніше Великої Виски, в околицях Новоукраїнки, Помічної та Добровеличківки білогвардійські війська завдають махновцям декілька поразок і змушують їх відступити у напрямку Умані¹⁸². У кінці вересня – на початку жовтня 1919 р. махновська армія, поділена на три колони, вирушила з-під Новоархангельська на Катеринославщину. Одна з колон махновських військ пройшла через Велику Виску.

Наприкінці 1919 – у першій половині 1920 рр. околицями Великої Виски декілька разів проходили підрозділи армії Української народної республіки, які у цей час здійснювали свій знаменитий Перший зимовий похід тилами Добровольчої та Червоної армій. У кінці листопада 1919 р. рештки армії УНР опинилися у так званому «трикутнику смерті» – вони були оточені більшовицькими, білогвардійськими і польськими військами між населеними пунктами Любар, Чорторія та Миропіль. Складність становища українського війська посилювала епідемія тифу, яка охопила його особовий склад. 6 грудня на військовій нараді було ухвалено рішення здійснити боєздатними частинами армії УНР партизанський рейд ворожими тилами. Перед походом армію, яка складалася з близько 10 тис. осіб, із яких 2 тис. були боєздатними, поділили на Запорізьку, Київську, Волинську групи. Також окрему групу становила 3-тя дивізія. Командувачем армії УНР був генерал Михайло Омелянович-Павленко.

Перший зимовий похід безпосередньо розпочався 7 грудня 1919 р. проривом оборонних позицій Української Галицької армії, яка на той час входила до складу білогвардійських військ. Прорив відбувся на території між Козятином – Гайсином – Вінницею – Хмільником. Надалі армія УНР попрямувала у загальному напрямку на Умань. На початку 1920 р. її підрозділи досягли цього населеного пункту і розташувалися в його околицях. У середині січня 1920 р. частини армії УНР вирушили на південний схід від Умані. Протягом 18 – 20 січня вони перейшли р. Синюху через Добринську переправу і розташувалися в околицях Хмельового, Копанок і Миролубівки. 20 січня 1920 р. у Хмельовому, де розташувався штаб армії УНР, був похований померлий від тифу командир 2-го кінного полку полковник Олекса Царенко¹⁸³. У цей час армія УНР перебувала у складній тактичній ситуації – з півночі її загрожували більшовицькі, а з півдня – білогвардійські війська. Тому було вирішено надалі здійснювати похід роз'єднаними колонами, які в середині лютого повинні були з'єднатися в околицях Чигирини і Черкас для спільного походу на лівобережну Україну. Армію поділили на дві колони – північну під командуванням отамана Юрія Тютюнника і південну, яку очолив генерал Омелянович-Павленко. Північна група вирушила на територію сучасної Черкащини, а південна – у складі Запорізької дивізії, 3-го кінного полку та армійського штабу попрямувала на Єлисаветград, поблизу якого мала встановити зв'язок із українськими повстанськими загонами.

22 січня 1920 р. уенерівська розвідка встановила, що білогвардійські підрозділи контролюють район між залізничними станціями Мала Виска – Новоукраїнка, а також вірогідно Єлисаветград – Новоукраїнка. До того ж денікінці перебували у Малій Висці, Лозуватці, Мануйлівці, Олексіївці, Злинці, Олександрівці та, вочевидь, Великій Висці¹⁸⁴.

22 січня 1920 р., перебуваючи ще у Хмельовому, генерал Омелян-Павленко видав наказ, який конкретизував завдання частинам південної групи армії УНР:

«1. В ніч з 22 на 23 січня штаб армії, Запорізька дивізія і 3-й кінний полк повинні сфорсувати фронт Добровольчої армії на участку поміж сс. Мала Виська і Плетений Ташлик...

2. Всі частини групи поділяються на дві маршову колони: першу – кінні і всі більш рухливі частини, а саме: 3-й кінний полк, кінно-гірний дивізіон і інші окремі кінні сотні – всі під командуванням полковника Стефанова, і другу, менш рухливу, – всі піші частини та обози під командою полковника Ткачука; штаб при першій колоні.

3. Послідовність а акції: а) до смерку обидві колони мали пересунутись від м. Хмелеве до збірного пункту – в хутори Олександрівка, що були за 10 верстов на південний захід від Малої Виськи; з цих хуторів повинно бути, як стемніє, проведене форсування залізниці Новоукраїнка – Сміла і потім виконано марш далі з таким розрахунком, щоб завидна вся група зосередилася в хуторах, що були за 5 верстов на південь від села Олексіївки...»¹⁸⁵.

¹⁸² Шевченко Б. Л., Маршанін А. В. Махновці проти білогвардійців: військове протистояння армії Нестора Махна і Збройних Сил Півдня Росії на території Єлисаветградщини (серпень – вересень 1919 р.) // Науковий збірник Кіровоградського обласного краєзнавчого музею / Випуск II. – Кропивницький, 2017. – С. 157 – 165.

¹⁸³ Тинченко Я. Ю. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917 – 1921). Книга 1. – К., 2007. – С. 465.

¹⁸⁴ Доценко О. С. Зимовий похід (6.XII.1919 – 6.V.1920). – К., 2001. – С. 62.

¹⁸⁵ Омелянович-Павленко М. В. Спогади командарма (1917 – 1920): Документально-художнє видання / Упоряд.: М. Ковальчук. – К., 2007. – С. 271.

Вдень 22 січня 1920 р. обидві колони південної групи армії УНР здійснили перехід із Хмельового до збірного пункту в Олександрівці. Як відзначає у своїх спогадах командарм Омелянович-Павленко, марш відбувся без перешкод, незважаючи на те, що українські військові проходили через територію, яка контролювалася роз'їздами Добровольчої армії. Біля 20-ї години 22 січня перша колона залишила Олександрівку і вирушила до околиць Олексіївки. *«Ніч була дуже темна, треба було добре триматися передніх, з другої години пішов рясний сніг. Провідниками, що були взяті за порукою місцевих діячів, перша колона ще удосвіта була заведена гаразд до наміченого наказом вихідного пункту (цебто до хуторів на південь від с. Олексіївки). Не буде помилкою сказати, що колони наші зробили цей марш майже на ворожих очах, доходило до смішного, до анекдотичного: в час, коли колони марширували через залізничний переїзд, коло 5-ти верстов від Малої Виськи, до переїзду під'їхав добровольчий роз'їзд, якому і на думку не могло впасти, що ті тіні, які йшли повз нього добрих півгодини, були ці самі українці...»*, – згадував Михайло Омелянович-Павленко¹⁸⁶.

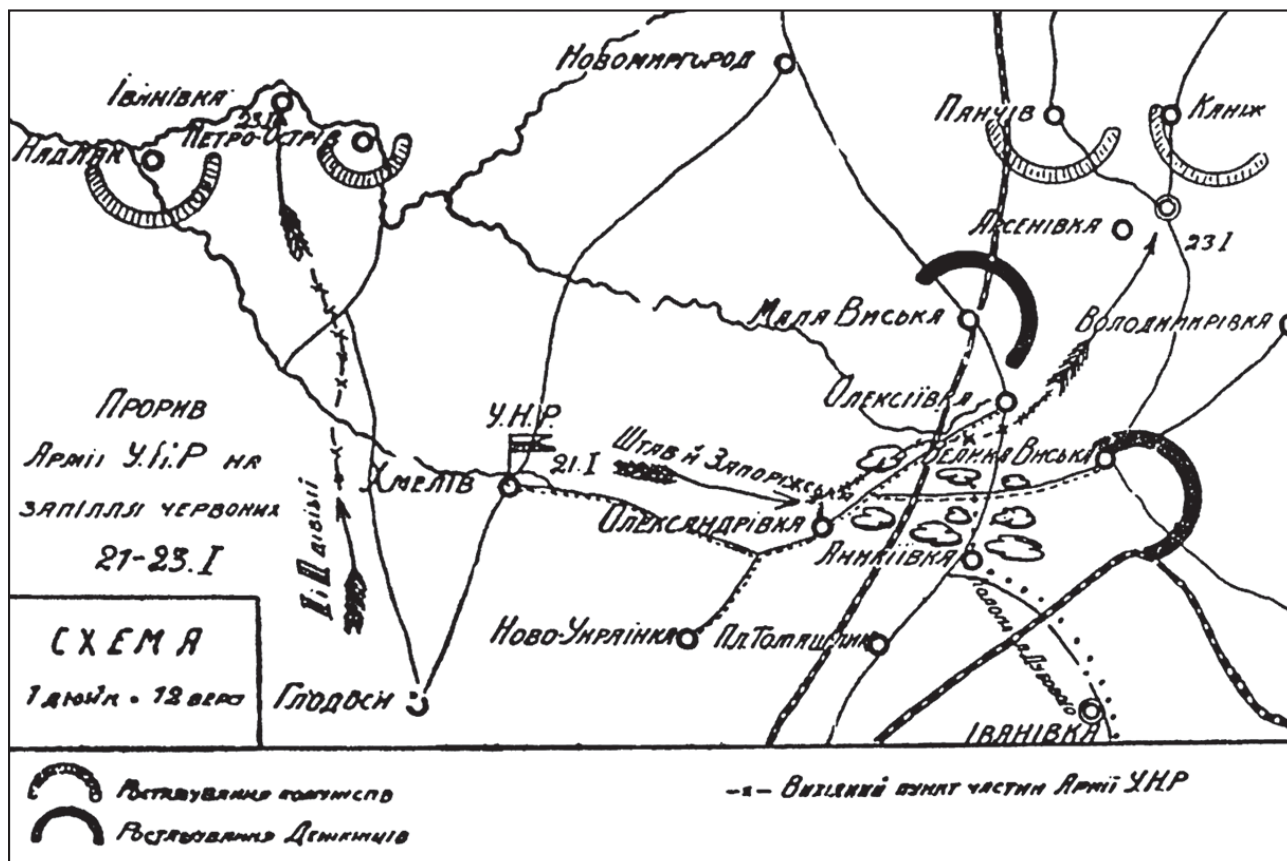

Схема руху підрозділів армії УНР 21 – 23 січня 1920 р.
Із книги М. В. Омелянович-Павленка «Спогади командарма (1917 – 1920)»

Прибувши передсвітанком 23 січня до околиць Олексіївки, перша колона південної групи армії УНР розташувалася на постій. Згодом до неї приєдналася і друга колона під командуванням полковника Ткачука. Тим часом розвідка 3-го кінного полку полковника Стефанова виявила, що в Олексіївці перебувають білогвардійці. Несподіваним для добровольців нападом 3-й кінний полк вранці 23 січня захопив Олексіївку, розігнав ворожу заголу і захопив чималий обоз. Рештки білогвардійців відступили у напрямку Мануйлівки, звідки згодом почали обстрілювати кулеметним вогнем західну частину Олексіївки. Але вогонь гармат кінно-артилерійського дивізіону полковника Алмазова змусив їх знову відступити, і о 9-й годині 23 січня підрозділи армії УНР повністю зайняли Олексіївку. Однак через деякий час білогвардійці вдруге здійснюють спробу вибити унерівські війська з Олексіївки. Цього разу їхня спроба була успішною. Білогвардійським загонам вдалося оволодіти Олексіївкою і захопити обози південної групи армії УНР, роз'єднавши її на дві частини.

¹⁸⁶ Омелянович-Павленко М. В. Спогади командарма (1917 – 1920)... – С. 272.

Після бою в Олексіївці війська УНР, яким вдалося прорватися через ворожі заслони, надвечір 23 січня 1920 р. зібралися в околицях Арсенівки та Максимівки. Решта українських військ – кінно-артилерійський полк Алмазова і піхотні частини полковника Дубового – вирушили у напрямку Оникієвого, маючи на меті обійти Єлисаветград із півдня і продовжити свій шлях до збірного пункту в околицях Чигирина. До Арсенівки зумів дістатися і штаб армії УНР на чолі з генералом Омелянович-Павленком. За його розпорядженням окрема гайдамацька сотня та розрізнені кінні команди були зведені в одну частину – 2-й кінний Запорізький полк на чолі з полковником Волощенком. У цей час українські війська перебували у напівоточеному становищі. Розвідкою було встановлено, що у Мартоноші розміщується більшовицький загін кількістю 600 – 700 осіб, його частина також займає сусіднє село Оситну і контролює дорогу з Панчевого на Арсенівку. За словами місцевих жителів, більшовики перебували також у Панчевому та Іванівці. Південніше Арсенівки наявність ворожих військ розвідка встановила в Олексіївці – Велика Виска та Плетений Ташлик були вільними, а білогвардійці поспішно вантажилися на потяги на залізничній станції поблизу Злинки¹⁸⁷.

24 січня 1920 р. в Арсенівці відбувся бій уенерівських військ із більшовиками. *«О 4-й годині вдень ми ховали козака-кулеметчика, після чого я повернувся до хати священника. Раптом увійшла панімавка – біла як крейда, сіла і ледве спромоглася вимовити «большевики»; прислухався – дійсно кулемет, бій у самому селі... Спочатку було зовсім погано... Врятував метод – ніколи не розташовуватися в одному селі. Коли стався сполох в нашому селі, то 3-й кінний полк встиг стати на поготівлю. Я з командиром Немирівського куреня і конвоєм почали охоплювати большевиків зліва, а 3-й кінний полк тим часом під командою полковника Вишневецького славно розвернувся з правого боку від большевиків і по висотах; незабаром ми примусили большевиків тікати в повному розумінню цього слова, скидаючи навіть для швидкості руху нові кошушки Добровольчої армії»,* – так описував бій в Арсенівці командарм Омелянович-Павленко¹⁸⁸.

26 січня більшовицькі загони знову здійснили напад на Арсенівку та Максимівку. Однак бійцям 3-го кінного полку вдалося зупинити їхнє просування. Особливо відзначився у відбитті атаки більшовиків старшина Богунівського полку Коломийський. Командарм армії УНР наказав вислати розвідувальні роз'їзди у напрямку Оситної, Панчевого, Каніжа та Павлівки, а на приміщення Арсенівської церкви у Максимівці виставити дозорного. Надвечір цього ж дня підрозділи армії УНР залишили околиці Арсенівки і вирушили на захід, у загальному напрямку на Аврамівку. Виконуючи наказ від 25 січня 1920 р. оволодіти територією північніше с. Оситняжка, українські війська поблизу Володимирівки зустрілися з підрозділами отамана Андрія Гулого-Гуленка. Далі, об'єднавшись із військовими частинами, якими командував цей отаман, південна група армії УНР вирушила у напрямку Чигирина для з'єднання з північною групою отамана Тютюника.

12 лютого 1920 р. біля с. Медведівка розрізнені підрозділи армії УНР об'єдналися. Цього дня відбулася нарада армійського командування, на якій було прийнято рішення про перехід армії на лівий берег р. Дніпро. Пробувши на Лівобережній Україні чотири дні, уенерівські війська повертаються назад і вирушають на Уманщину.

22 лютого 1920 р. генерал Омелянович-Павленко видав наказ по армії УНР, який визначав завдання кожному її підрозділу. Загалом вся армія УНР повинна була на 25 лютого зосередитися в околицях Хмельового, Миролюбівки і Копанок. Запорізька дивізія вранці 24 лютого виступила з місця свого розташування та, рухаючись по маршруту Мар'ївка – Юр'ївка – Димине, прибула у Хмельове. Маршрут Київської дивізії проліг через Мар'янопіль, Софіївку, Миколаївку (Патрине) і Копанки. Штаб дивізії розташовувався у Копанках. Волинська дивізія 24 лютого зосередилася у Мар'янівці, де очікувала на підхід полку Чорних запорожців. Потім, із настанням темної пори доби, вони вирушили до Миролюбівки. Їх шлях проліг через Паліївку, Малу Виску, Юр'ївку, Димине. У Миролюбівці розмістився штаб Волинської дивізії¹⁸⁹. Окреме завдання отримав кінний полк Чорних запорожців під командуванням полковника Петра Дяченка. Полк мав до 20-ї години 24 лютого зайняти Малу Виску, а вранці наступного дня вирушити до Ерделівки.

«Над вечір 24. II полк прибув в м. Мала Виска, де застав повстанський відділ от. Гулого. Тут скоївся слідуючий випадок. В роз'їзд була послана третя сотня хор. Соловйова... По наказу от. Гулого вся кіннота повстанців кинулась, щоби обеззброїти третю сотню та арештувати Соловйова, бо рахувала їх большевиками, але більшості козаків сотні вдалося продертись і кар'єром утікати до полку. Почулись у слід стріли. Полк в цей час входив у містечко і прийнявши з свого боку повстанців Гулого за большевиків,

¹⁸⁷ Доценко О. С. Зимовий похід (6.XII.1919 – 6.V.1920)... – С. 64 – 65.

¹⁸⁸ Омелянович-Павленко М. В. Спогади командарма (1917 – 1920)... – С. 277.

¹⁸⁹ Доценко О. С. Зимовий похід (6.XII.1919 – 6.V.1920)... – С. 257 – 258.

перейшов в атаку. Взято в полон 10 – 12 козаків і від них дізнались, що вийшла помилка», – згадував учасник тих подій сотник Борис Монкевич¹⁹⁰.

Після того як було досягнуто порозуміння, 4-ту сотню було відправлено на місцеву цукроварню (було взято близько 400 пудів цукру), а решта полку разом із повстанцями вирушила через Юр'івку і Миролубівку у напрямку Ерделівки. Прибувши 24 лютого близько 11-ї години вечора в Ерделівку, Чорні запорожці стали на ночівлю. Полковник Дяченко у своїх спогадах відзначав, що село було досить багатим¹⁹¹. 25 лютого полк Чорних запорожців з Ерделівки вирушив на Добровеличківку.

Наприкінці лютого 1920 р. армія УНР залишила околиці Хмельового, Миролубівки, Копанок і прямувала на південь і південний схід. Але вже через місяць, наприкінці березня, уенерівські війська повернулися на сучасну Маловисківщину. Із спогадів командуючого армією УНР генерала Михайла Омелянович-Павленка:

«Марш на південний схід у напрямку Хмелеве – Бобринець відповідав намірові командування, бо він приводив армію до району, що давав добре вихідне становище для маршу на Вознесенське, а також виводив до району, порівнюючи спокійного та заможного.

30 березня армія скупчилася в районі Хмелевого (штаб армії й Запорозжці) – Глодоси – Новомиргород.

*Околиці Новоукраїнки, Глодос, Малої та Великої Виськи й далі ближні селища були вже війську добре відомі з попередніх подій, а крім цього, у війську було чимало старшин і козаків із цих самих селищ. Начальник штабу армії полковник Долуд був сам із Плетеного Ташлика, а панотець Пащевський перед війною мав у цих околицях парафію»*¹⁹².

31 березня 1920 р. генерал Омелянович-Павленко наказав частинам армії УНР здійснити перехід від Хмельового, Глодос та Новомиргорода до району між Компаніївкою, Бобринцем і Долинською. Під час цього маршу Запорізька дивізія повинна була пройти Олександрівку та захопити залізничну станцію Плетений Ташлик, а Волинська дивізія – не пізніше полудня 1 квітня оволодіти Малою Вискою. Обидва ці завдання були виконані.

Невеликий кінний загін Волинської дивізії вранці 1 квітня 1920 р. зайняв Малу Виску, захопивши у полон тамтешню більшовицьку залозу. Однак вже надвечір, біля 17-ї години більшовики, отримавши підкріплення із Сміли, знову оволоділи Малою Вискою. Тим часом полк Чорних запорожців отримав наказ від командуючого Запорізької дивізії генерал-хорунжого Гулого-Гуленка захопити ст. Плетений Ташлик. Через Злинку і Олександрівку (тут до запорожців мав приєднатися 2-й кінний полк та гарматний дивізіон, але цього не сталося, бо вони у цей час перебували біля Новоукраїнки) полк Чорних запорожців підійшов до села і станції, за які розгорівся запеклий бій. Його хід детально описав командир полку полковник Дяченко:

*«В роз'їзд вислано 2-гу сотню з наказом зайняти село і вести розвідку на станцію. Не доходячи до села, штаб дивізії отримав відомості від селянина, що на станцію прибув ешелон з кіннотою, близько 200 чоловік... На чолі 1-ї і 3-ї сотень я риссю рушив у бік станції. Яром, що вів аж до самої станції, сотні пробрались і, не розвертаючись у лаву, колоною увірвались на ст. Плетений Ташлик. До 40 червоних потрапили в полон, не давши жодного пострілу. Але ешелон з кіннотою менше як годину тому пішов далі. Весь полк і штаб дивізії підтягнулися до станції. При телеграфі – наш старшина, який невдовзі повідомив, що з Новоукраїнки проситься поїзд. Ворог ще не знав про захоплення станції. Полкові сапери заклали підіривний матеріал під вхідні й вихідні стрілки та чекали наказу. Назустріч потягові я вислав 3-тю сотню з поручником Карлісом Броже, який, зустрівши потяг, наказав затриматись. Машиніст почав давати свистки тривоги, але потяг не спиняв. Сотня відкрила вогонь, і механік вилетів з паротяга вбитий. Нарешті потяг став. Серед цивілів розпізнали комісара, було й зо два десятки червоноармійців»*¹⁹³.

Із захопленням більшовицьким потягом запорожці особливо не церемонилися – пустили під укіс. Остаточно захопивши Плетений Ташлик, полк розташувався на ночівлю. Проте ніч була неспокійною. Опівночі варта, вислана у бік Єлисаветграда, повідомила, що до станції наближається ще один потяг. Йому назустріч була вислана 3-тя сотня полку, яка, наблизившись до потягу, відкрила кулеметний і рушничний вогонь, але звідти відповіли вогнем відразу із 10 – 12 важких кулеметів і трьох гармат. Згодом виявилось, що це був більшовицький броньований потяг «Борець за свободу». Єдине, що змогли зробити запорожці, – підірвати стрілки на залізничній колії, що затримало його майже на годину. Полковник Дя-

¹⁹⁰ Монкевич Б. Чорні Запорозжці. Зимовий похід й остання кампанія Чорних Запорозжців. – Львів, 1929. – С. 38.

¹⁹¹ Дяченко П. Г. Чорні запорожці. Спомины командира 1-го кінного полку Чорних запорожців Армії УНР. – К., 2010. – С. 65.

¹⁹² Омелянович-Павленко М. В. Спогади командарма (1917 – 1920)... – С. 327.

¹⁹³ Дяченко П. Г. Чорні запорожці. Спомины командира 1-го кінного полку Чорних запорожців Армії УНР... – С. 75.

ченко згадував, що «мав полк щастя, що бронепотяг стояв на насипу, а ми крутились у долині, відтак непорозуміння обійшлося майже без втрат з нашого боку, бо вогонь ішов понад наші голови. Направивши зірване місце, «черепаха» (бронепотяг – авт.) відійшла на ст. Шостаківку і далі. Станція знову в наших руках. У бою поранено одного козака та троє коней»¹⁹⁴.

Вночі 2 квітня полк Чорних запорожців отримав наказ залишити Плетений Ташлик. 5 квітня 1920 р. він разом з іншими підрозділами армії УНР зосередився поблизу Долинської. Власне, це були останні події Першого зимового походу, з якими пов'язана сучасна Маловисківщина. Щодо армії УНР, то пізніше її командування отримало наказ Головного отамана Симона Петлюри рухатися на захід на польсько-більшовицький фронт. 6 травня 1920 р. Перший зимовий похід закінчився – в околицях Ямполья відбулося об'єднання дивізій і полків під командуванням генерала Омелянович-Павленка з іншими українськими військами. Перший зимовий похід армії УНР є однією з найгероїчніших сторінок воєнного мистецтва українського війська в період 1917 – 1921 років. Усі учасники цієї воєнної акції отримали високу нагороду – орден Залізного Хреста.

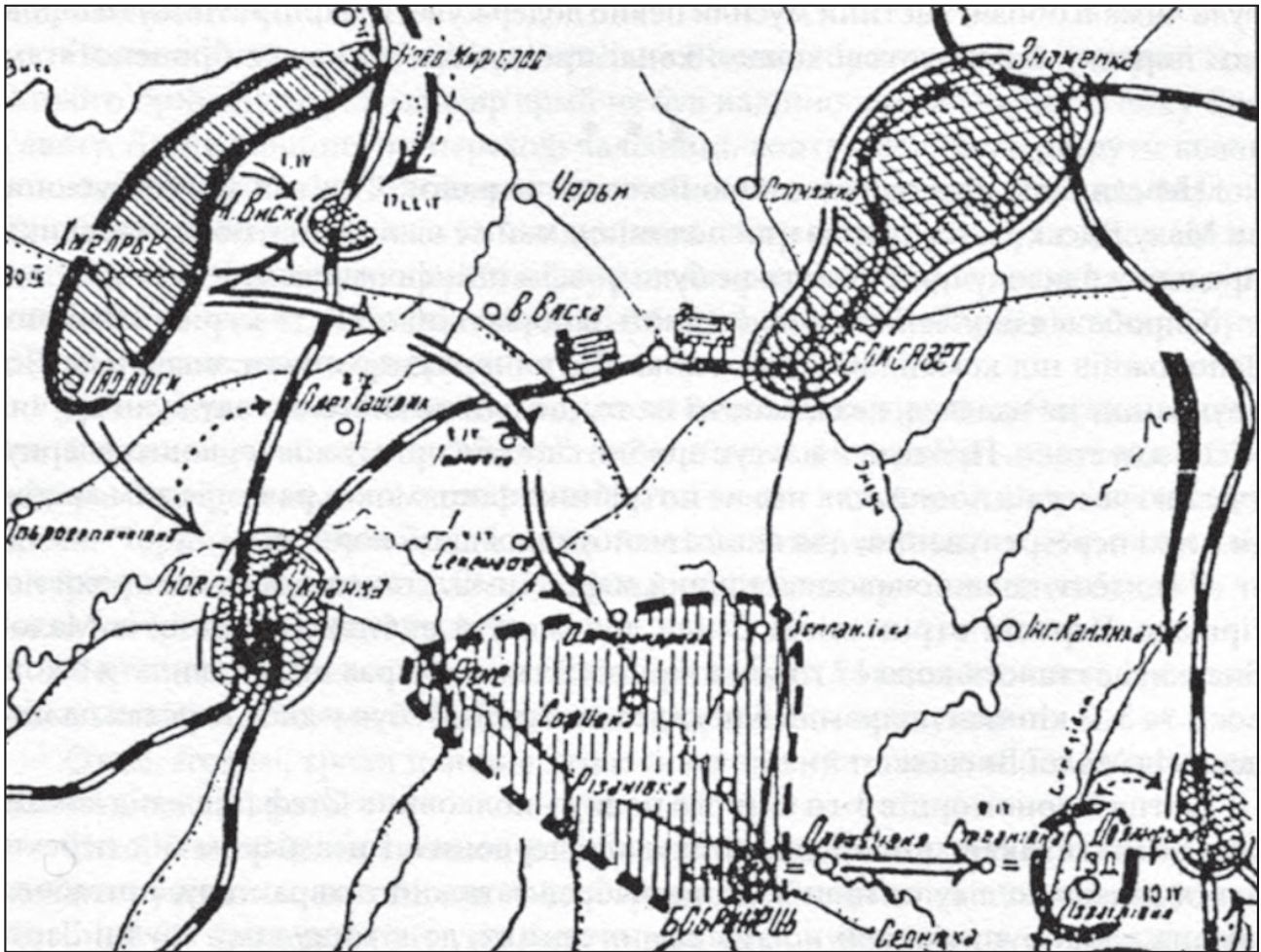

Схема руху підрозділів армії УНР 30 березня – 10 квітня 1920 р.
Із книги М. В. Омелянович-Павленка «Спогади командарма (1917 – 1920)»

Тим часом, у грудні 1919 р. більшовики розгорнули наступ проти білогвардійських військ на Єлисаветградщині. Поступово підрозділи 12-ї і 14-ї Червоних армій Південно-Західного фронту протягом січня 1920 р. захопили всю територію сучасної Кіровоградщини, змусивши білогвардійські війська залишити її межі. Ці події стали початком остаточного утвердження у нашому краї радянської влади.

18 січня 1920 р. підрозділи 12-ї армії зайняли Велику Виску. 4 лютого загальні збори жителів села обрали новий революційний комітет. Для остаточного утвердження радянської влади у Велику Виску з Єлисаветграда прибув 10 березня 1920 р. загін особливого призначення на чолі з Дем'яніним – головою Єлисаветградської повітової революційної трійки. Вмотивовані присутністю озброєного загону

¹⁹⁴ Дяченко П. Г. Чорні запорожці. Споми́ни командира 1-го кінного полку Чорних запорожців Армії УНР... – С. 76.

більшовиків, великовищани під час зібрання 16 березня ухвалили резолюцію, у якій висловили довіру і підтримку радянській владі. Ось що з цього приводу можна прочитати в газеті Червоне село за 16 березня 1920 року:

«Инструктором информационного отдела был созван сход, на котором было постановлено:

*1) Советскую власть временно поддержать и всячески бороться с бандитизмом в уезде. 2) Собрать для Красной армии хлеб бесплатно по 5 фун. с десятины, а кто может, то и больше. К сбору хлеба уже приступлено. 3) Постановлено сформировать отряд в 100 чел., и при продвижении Красной армии всеми средствами пойти ей навстречу. 4) Не признавать Петлюры»*¹⁹⁵.

Остаточне утвердження радянської влади на початку 1920-х років супроводжувалося збройною боротьбою більшовиків із повстанськими загонами. У вказаний час поблизу Великої Виски діяли повстанці під проводом отамана Ларіона Загороднього. Підпільні антирадянські організації були у Плетеному Ташлику, Злинці, Хмельовому, Глодосах, Добровеличківці та інших селах. Отаман Іван Лютий-Лютенко у своїх спогадах «Вогонь з Холодного Яру» говорить, що восени 1922 р. у Великій Висці відбулася нарада повстанських отаманів Загороднього, Гризла, Лютого, Залізняка, Хмари, Кобця, Мелешка, Орлика та інших¹⁹⁶.

Із «Політекономічної характеристики Великовисківського району 1945 року»:

«В период гражданской войны значительная часть населения сел: Большая Выска, Владимировка, Николаевка этого района принимала активное участие в петлюровском движении и оказывали активную поддержку деникинским частям в борьбе против советской власти. Кроме того на территории района оперировали банды: Махна, Тютюника и Загороднего к которым примкнула значительная часть зажиточного населения района.

*После ликвидации указанных банд остатки их и в последние года продолжали себя проявлять в к-р деятельности, распространяя среди населения шовенистические настроения, тенденции террористического характера, направленного против представителей советской власти. В отдельных случаях проводили террористические акты»*¹⁹⁷.

До середини 1920-х років більшовикам загалом вдалося ліквідувати організований повстанський рух на Єлисаветградщині. Помітну роль у збройному придушенні антирадянських виступів місцевого населення відіграла 1-ша Кінна армія під командуванням Семена Будьонного. Однак арешти отаманів та знищення повстанських загонів не призвели до повного припинення виступів проти радянської влади. Вони продовжували відбуватися ледве не до початку німецько-радянської війни в 1941 році.

¹⁹⁵ Червоне село. – 1920. – 16 березня. – С. 4. – Кіровоградський обласний краєзнавчий музей: фонди. – КОКМ-3505-АІ-298.

¹⁹⁶ Лютий-Лютенко І. Вогонь з Холодного Яру. – Детройт, 1986. – С. 38.

¹⁹⁷ Політекономические характеристики районов Кировоградской области УССР. 1945 г. – Архив управления Министерства внутренних дел (далее – МВД) Украины в Кировоградской области. – Ф. 3.6. – Д. 770. – Л. 7 об.

РОЗДІЛ IV.

ВЕЛИКА ВИСКА

У 20 – 30-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Територія і населення.

Утворення Великовисківського району

Впродовж 1917 – 1918 рр. адміністративно-територіальне підпорядкування Великої Виски не змінювалося. Село залишалося центром Великовисківської волості Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. Перші суттєві адміністративно-територіальні зміни відбулися у травні 1919 р., коли Херсонська губернія була розділена на дві – Одеську та Херсонську. 13 березня 1920 р. Херсонську губернію було перейменовано на Миколаївську, яка складалася із чотирьох повітів: Дніпровського, Миколаївського, Херсонського та Єлисаветградського.

У червні 1920 р. V-й Єлисаветградський повітовий з'їзд Рад, беручи до уваги соціально-економічні труднощі в управлінні повітом, ухвалив рішення про необхідність перегляду його адміністративно-територіального поділу з метою створення районів. Постанова щодо цього була ухвалена вже VI-м повітовим з'їздом Рад у лютому 1921 року. Згідно з нею Єлисаветградський повіт був поділений на дев'ять районів – Бобринецький, Володимирівський (ліквідований 24 червня 1921 р.), Єлисаветградський, Злинський, Новомиргородський, Новоукраїнський, Плетено-Ташлицький, Устинівський та Федварський. З утворенням у Єлисаветградському повіті перших районів виникла п'ятиступенева адміністративно-територіальна структура: волость – район – повіт – губернія – столиця. За цією адміністративно-територіальною реформою Велика Виска і вся територія однойменної волості увійшла до Плетеноташлицького району Єлисаветградського повіту Миколаївської губернії. Плетеноташлицький район також складався з Семенастівської та Плетеноташлицької волостей. Злинський район включав у себе Злинську, Петроострівську, Ерделівську і Якимівську волості, а Маловисківська і Хмелівська волості увійшли до складу Новомиргородського району.

Постановою президії Єлисаветградського повітового виконкому від 22 лютого 1922 р. Злинський, Плетеноташлицький, Устинівський райони були ліквідовані. Замість восьми було створено п'ять районів: Бобринецький, Єлисаветградський (до складу увійшла Велика Виска і територія волості), Новомиргородський (до складу були включені Маловисківська, Хмелівська, Ерделівська та Якимівська волості), Новоукраїнський (до складу увійшли Злинська та Плетеноташлицька волості) та Федварський¹⁹⁸.

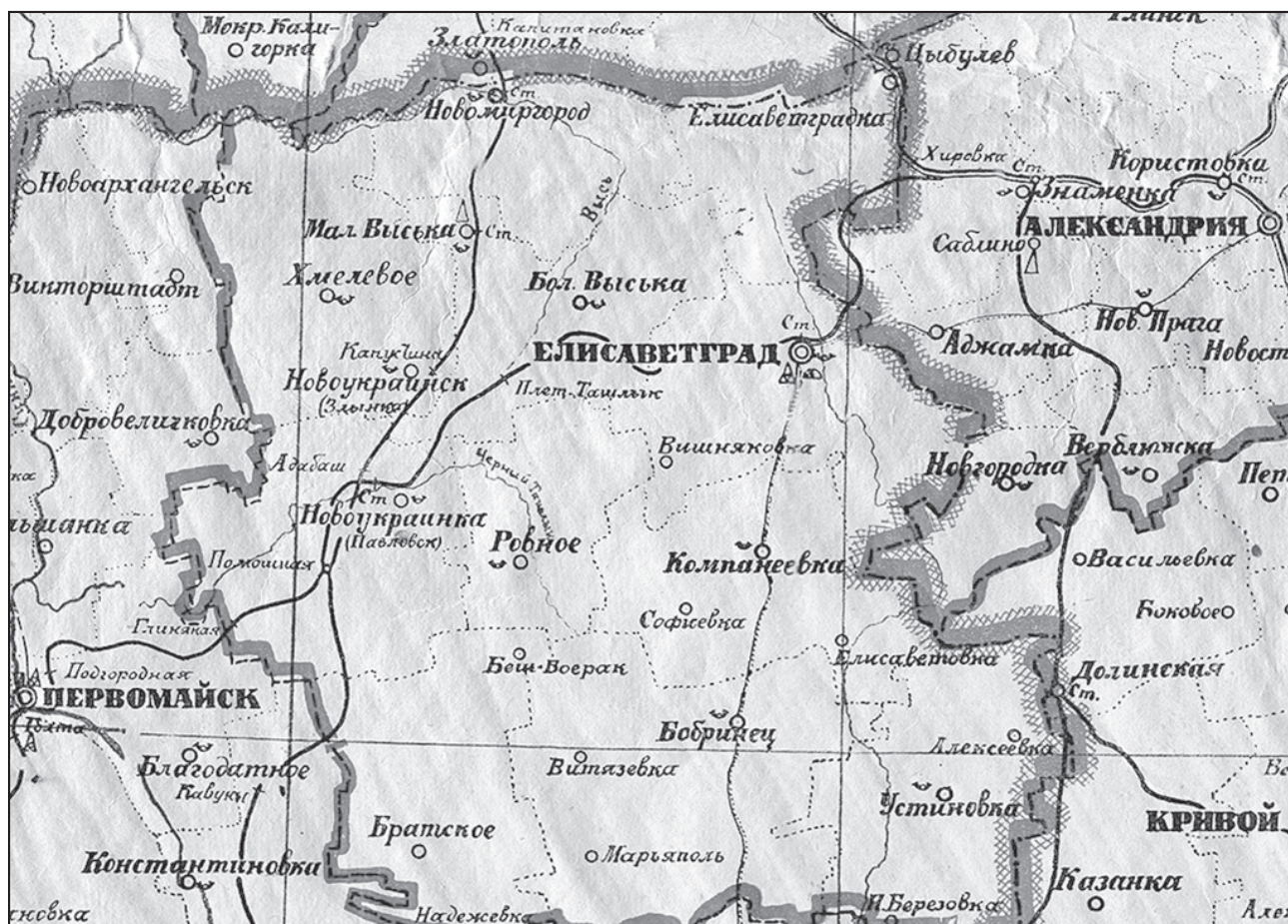
24 травня 1922 р. розширений пленум Єлисаветградського повітового виконавчого комітету прийняв постанову про ліквідацію районів і районних адміністративних установ. У липні 1922 р. в Єлисаветградському повіті відбулося укрупнення волостей – замість 40 стало 24 волості. Торкнулись зміни й Великовисківську волость, частина якої була передана до Ганнівської волості. Натомість до складу Великовисківської волості увійшла частина Володимирівської та Грузчанської волостей. Згідно архівних даних у 1922 р. на території Великовисківської волості розташовувалися такі населені пункти: Петрів-

¹⁹⁸ Шляховий К. В. Історія формування Кіровоградської області // Кіровоградська область: поступ розвитку – бібліографічний показник (до 75-річчя утворення Кіровоградської області) / Укладач Т. П. Макарова. – Кіровоград, 2013. – С. 25.

ка, Олександрівка, Кульпінка, Овсяниківка, П'ятихатка, Скоричевка, Андріївка, Богодарівка (передані з Володимирівської волості), Івано-Благодатне (передане з Грузчанської волості), Олександрівка, Велика Виска, Флорівка, Олено-Косогорівка, Новомиколаївка, Єлисаветівка (з Великовисківської волості)¹⁹⁹.

Такий устрій Єлисаветградського повіту Миколаївської губернії проіснував до березня 1923 р., коли розпочалися великомасштабні адміністративно-територіальні перетворення, які були передбачені ще постановою Всеукраїнського центрального виконавчого комітету (ВУЦВК) від 1 лютого 1922 р. «Про впорядкування і прискорення робіт по адміністративно-територіальному устрою Української СРР».

У грудні 1922 р. була ліквідована Миколаївська губернія, а Єлисаветградський повіт увійшов до складу Одеської губернії. Постановою ВУЦВК від 7 березня 1923 р. «Про адміністративно-територіальний поділ України» був ліквідований поділ на повіти і волості. Єлисаветградський повіт реорганізовувався у Єлисаветградський округ, який поділявся на 13 районів: Бобринецький, Братський, Великовисківський, Єлисаветградський, Єлисаветградківський, Злинський, Компаніївський, Маловисківський, Новомиргородський, Новоукраїнський, Рівнянський, Устинівський та Хмельівський²⁰⁰.

Територія Єлисаветградського округу
на фрагменті Адміністративної карти України 1923 року

Таким чином, у березні 1923 р. Велика Виска стала адміністративним центром такої територіальної одиниці, як район. Великовисківський район був утворений з території Великовисківської та Володимирівської волостей.

Великовисківський район, як і будь-який інший, поділявся на сільські ради, котрі були найнижчими одиницями в структурі радянського адміністративно-територіального устрою. У перший рік свого існування Великовисківський район мав 42 населених пункти, 24 038 жителів та поділявся на 9 сільрад²⁰¹:

¹⁹⁹ Список населенных пунктов Больше-Висковской волости. 1922 г. – Государственный архив Кировоградской области (далее – ГАКО). – Ф. Р-313. – Оп. 1. – Д. 1. – Л. 16.

²⁰⁰ Шляховий К. В. Історія формування Кіровоградської області... – С. 26.

²⁰¹ Историческая справка к фонду Р-253 «Большевиковский исполнительный комитет районного совета депутатов трудящихся». – С. 4. – ГАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 6.

№	Назва сільської ради	Кількість населених пунктів	Кількість населення
1	Великовисківська	2	8 062
2	Великовисківська	3	1 042
3	Миколаївська	7	2 110
4	Овсяниківська	8	3 194
5	Олексіївська	5	2 360
6	Іванівське товариство	4	2 008
7	Володимирівська	4	1 999
8	Максимівська	4	1 348
9	Мар'янівська	5	1 915

Згідно з протоколом № 2 засідання президії Великовисківського районного виконавчого комітету від 12 січня 1924 р. і протоколом № 6 від 2 лютого 1924 р. Великовисківська сільська рада була ліквідована, а замість неї була створена Флорівська сільрада. Таким чином, внаслідок цього рішення Велика Виска припинила поєднувати функції адміністративного центру, району і сільської ради. Відтепер вона була тільки районним центром, розташованим у межах Флорівської сільради.

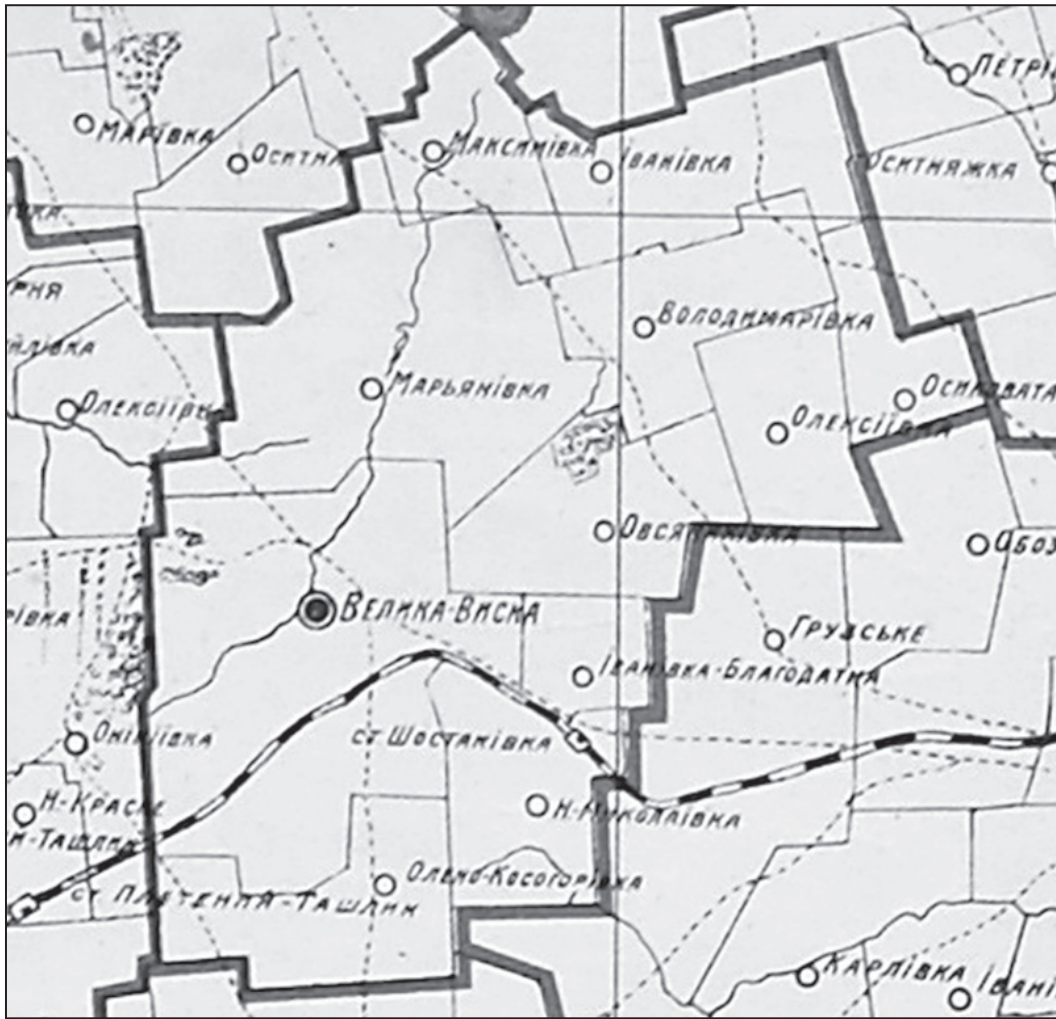
№	Назва сільської ради	Перелік населених пунктів
1	Флорівська	Велика Виска, Квітка, Флорівка, Гражданівка
2	Мар'янівська	Мар'янівка, Петрівка, Павлівка, Матусівка, Ковалівка
3	Максимівка	Максимівка, Арсенівка, Веселівка, Федорівка
4	П'ято-Іванівська	П'ята Іванівка, Перша Іванівка, Аврамівка, Ганнівка
5	Володимирівська	Володимирівка, Володимирівське товариство, Олександрівка, Лісне, Миронівка
6	Олексіївська	Олексіївка, Новомихайлівка, Водяне, Новомиколаївка, Осикувате
7	Овсяниківська	Овсяниківка, Андріївка, Кульпінка, Богодарівка, Кульпінка-3, Кульпінське товариство, Скоричевка, П'ятихатка
8	Миколаївська	Миколаївка, Новоолександрівка, Карлюгівка
9	Олено-Косогорівська	Олено-Косогорівка, Новоєлисаветівка

Адміністративно-територіальний устрій Великовисківського району в 1924 році²⁰²

На початку 1926 р., згідно з рішенням (від 8 січня 1926 р.) центральної Адміністративно-територіальної комісії, до складу Великовисківського району увійшла Івано-Благодатнівська сільська рада Зінов'євського району. Також село Квітка Флорівської сільради було передано до Олено-Косогорівської сільради²⁰³. Окрім того, у 1925 – 1926 рр. на території Великовисківщини була створена ще одна сільрада – Осикуватська. Таким чином, на кінець 1926 р. Великовисківський район поділявся на 11 сільських рад.

²⁰² Историческая справка к фонду Р-253 «Большевиковский исполнительный комитет районного совета депутатов трудящихся». – С. 4 – 5.

²⁰³ Историческая справка к фонду Р-253 «Большевиковский исполнительный комитет районного совета депутатов трудящихся». – С. 5.

Територія Великовисківського району з позначенням меж сільських рад
на фрагменті карти Зінов'євського округу 1927 року

Окрім Великовисківського району, протягом 1923 – 1930 рр. існували ще декілька районів, які включали в себе територію нинішньої Маловисківщини. Це Злинський (Злинська і Глодоська волості), Хмелівський (Хмелівська, Петрівська, Петроострівська, Ерделівська волості) та Маловисківський (Маловисківська і Плетеноташлицька волості) райони.

Згідно з рішенням ВУЦВК від 8 липня 1924 року місто Єлисаветград було перейменовано на Зінов'євськ, що призвело до відповідного перейменування округу. Після цього рішення Великовисківський район входив до складу Зінов'євського округу Одеської губернії. У червні 1925 р. був скасований губернський поділ. Крім того, було проведено укрупнення округів, які відтепер стали найбільшими адміністративно-територіальними одиницями.

У вересні 1930 р. на підставі постанов ВУЦВК і Ради Народних Комісарів Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР) округи як адміністративно-територіальні одиниці були ліквідовані. Натомість запроваджувалася двоступенева система управління – райони напряму підпорядковувалися центральним органам влади. Внаслідок цих перетворень на території колишнього Зінов'євського округу було створено 14 районів – Бобринецький, Братський, Великовисківський, Єлисаветградківський, Знам'янський, Компаніївський, Маловисківський, Новгородківський, Новомиргородський, Новопразький, Новоукраїнський, Рівненський, Устинівський, Хмелівський. Дана територіальна реформа спричинила укрупнення районів, унаслідок чого був ліквідований Злинський район. Його територія переважно увійшла до Хмелівського району. У лютому 1931 р. був також ліквідований Маловисківський район, шляхом приєднання його території до Великовисківського району²⁰⁴.

²⁰⁴ Шляховий К. В. Історія формування Кіровоградської області... – С. 27.

9 лютого 1932 р., на IV-й позачерговій сесії ВУЦВК XII-го скликання, яка відбулася в Харкові, була прийнята постанова про створення на території УСРР п'яти областей – Вінницької, Дніпропетровської, Київської, Харківської та Одеської. За документами Державного архіву Одеської області встановлено, що 13 лютого 1932 р. відбулося перше засідання Бюро Одеського обласного комітету Комуністичної партії більшовиків України (КП(б)У). Фактичним завершенням організаційного оформлення керівних установ нової адміністративно-територіальної одиниці стала Перша обласна партійна конференція, яка відбулася в Одесі 27 – 30 травня 1932 р. Одеська область утворена у складі чотирьох міст, безпосередньо підпорядкованих області (Одеса, Кіровоград, Миколаїв, Херсон) та 46 районів, серед яких були Велико-висківський та Хмельківський.

Отже, на початку 1932 р. Великовисківський район, який після ліквідації у 1931 р. Маловисківського району складався з 22 сільських рад, увійшов до Одеської області. Протягом 1931 – 1935 років Великовисківський район мав площу майже тисяча квадратних кілометрів, більше сотні населених пунктів і складався з таких сільських рад: Олено-Косогорівської, Миколаївської, Івано-Благодатнівської, Флорівської, Овсяниківської, Мар'янівської, Олексіївської, Осикуватської, 5-Іванівської, Володимирівської, Максимівської, Мануйлівської, Димино-Михайлівської, Краснопільської, Олександро-Гапсинської, Олексіївсько-Лутковської, Оникієвської, Лозуватської, Плетеноташлицької, Новокраснівської, Маловисківської, Паліївської.

У 1932 – 1935 рр. Великовисківський район на півночі межував із Новомиргородським районом, на північному сході – Знаменським, на сході – Зінов'євським (з грудня 1934 р. – Кіровським²⁰⁵), на півдні – Новоукраїнським та Рівнянським, на заході – Хмельківським.

На початку 1935 р. з метою покращення керівництва сільським господарством відбулося розкрупнення деяких районів Одеської області. Згідно з постановою ВУЦВК у складі Одеської області був відновлений Маловисківський район. Його територія була сформована з Розсоховатської і Злинської сільських рад Хмельківського району та Мануйлівської, Димино-Михайлівської, Краснопільської, Олександро-Гапсинської, Олексіївсько-Лутковської, Оникієвської, Лозуватської, Плетеноташлицької, Новокраснівської, Маловисківської, Паліївської сільрад Великовисківського району²⁰⁶. Станом на 1937 р. Маловисківський район поділявся на 16 сільських рад. До вищевказаних додалися ще Леніно-Ульянівська, Друга Злинська і Третя Злинська сільради²⁰⁷.

Внаслідок відновлення Маловисківського району зазнала змін територія Великовисківського району. Так, майже вдвічі зменшилася його площа, яка відтепер становила 504 квадратних кілометри. Власне кажучи, віддавши назад Малій Висці ті сільради, які Великовисківський район отримав у 1931 р., він за площею з незначними змінами став таким самим, як це було раніше, на початку 1930-х років. Окрім змін зовнішніх меж Великовисківського району, відбулася також незначна реорганізація його внутрішнього поділу. Зокрема була створена Великовисківська сільська рада, яка стала 12 сільрадою району. З цього часу Велика Виска стала адміністративним центром району і сільської ради, як це вже було у 1923 році.

Отже, станом на 1937 р. Великовисківський район поділявся на Великовисківську, Володимирівську, 5-Іванівську, Федорівську, Мар'янівську, Миколаївську, Івано-Благодатнівську, Овсяниківську, Олексіївську, Олено-Косогорівську, Осикуватську та Флорівську сільські ради²⁰⁸. Такий устрій району зберігався щонайменше до кінця 1940-х років. Залишався він, очевидно, незмінним і у період нацистської окупації району в 1941 – 1944 роках.

Протягом 1935 – 1937 рр. Великовисківський район межував із такими районами: на півночі – з Новомиргородським, на північному сході – з Єлисаветградківським, на сході – з Кіровським районом, на півдні – з Рівнянським, на заході – з Маловисківським.

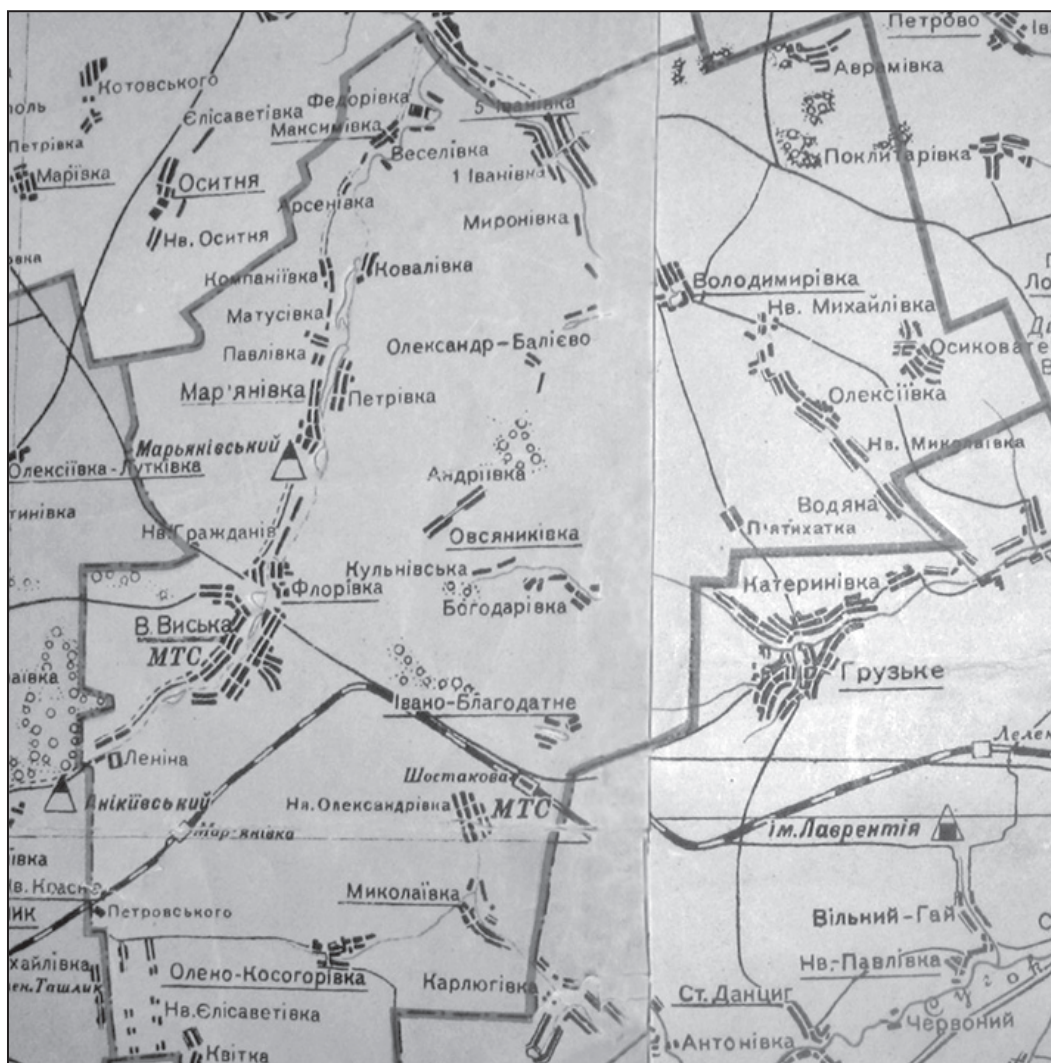
Указом президії Верховної Ради Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) від 22 вересня 1937 р., у рамках процесу розкрупнення областей, із східної частини Одеської області була виділена Миколаївська область. Великовисківський район залишався у складі Одещини, але від цього часу по його східній межі проходив адміністративний кордон між Одеської та новоутвореною Миколаївською областями.

Указом президії Верховної Ради СРСР від 10 січня 1939 р. була утворена Кіровоградська область, а місто Кірово перейменовано на Кіровоград. Формування території області передбачалося за рахунок районів Одеської, Миколаївської, Київської та Полтавської областей. Так, зі складу Одещини в ново-

²⁰⁶ 27 грудня 1934 р. місто Зінов'євськ було перейменовано на Кірово, що призвело до зміни назви району.

²⁰⁷ Историческая справка к фонду Р-253 «Большевиковский исполнительный комитет районного совета депутатов трудящихся». – С. 10.

²⁰⁸ Одеська область. Економічно-адресний довідник. – Одеса, 1937. – С. 144.

Територія Великовисківського району
на фрагменті Адміністративної карти Одеської області 1937 року

створену Кіровоградську область були передані Тишківський, Піщанобридський, Новоархангельський, Хмелівський, Добровеличківський, Новоукраїнський, Рівнянський, Новомиргородський, Маловисківський і Великовисківський райони.

Отже, на початку 1939 р. Велика Виска і територія однойменного району (12 вищеперелічених сільрад) увійшла до складу Кіровоградської області. Ця подія поклала початок тривалому перебуванню Великої Виски у межах Кіровоградщини. За цей час відбулися значні зміни. У середині ХХ ст. був ліквідований Великовисківський район, а Велика Виска, втративши статус районного центра, перетворилася на центр однойменної сільської ради Маловисківського району.

Часті адміністративно-територіальні реформи змушували радянську владу періодично видавати різні довідкові та статистичні матеріали, де зазначалося про зміни. Ці довідники, окрім висвітлення територіальних змін, містять багато іншої важливої інформації. Саме на їхній основі у вигляді таблиць подаються дані про кількість населення районних центрів і району²⁰⁹, його площу, кількість сільських рад і населених пунктів за різні роки²¹⁰.

²⁰⁹ Задля порівняння у таблицях подається інформація не лише по Великовисківському району, а й по інших районах, котрі територіально відносяться до сучасної Маловисківщини.

²¹⁰ Адміністративно-територіальний поділ УСРР при 3-ступеневій системі урядування (за даними на 1 жовтня 1925 року). – Х., 1925. – 109 с.; Адміністративно-територіальний поділ УСРР станом на 1 грудня 1933 року. – Х., 1933. – 175 с.; Нові адміністративні райони УСРР. Статистичний довідник. – Х., 1930. – 292 с.; Райони УСРР. Статистичний довідник / За ред. О. М. Асаткіна. – К., 1936. – 1196 с.; Численность населения СССР на 17 января 1939 г. по районам, районным центрам, городам, рабочим поселкам и крупным сельским населенным пунктам. – М., 1941. – 267 с.

Назва району	Площа	Кількість сільських рад	Кількість населених пунктів	Кількість населення
1923 р.				
Великовисківський		9	42	24 038
1925 р.				
Маловисківський	450,5 кв. в.	14		28 291
Великовисківський	428,5 кв. в.	9		24 440
Хмелівський	438 кв. в.	16		26 322
Злинський	355 кв. в.	6		29 335
1926 р.				
Маловисківський				28 762
Великовисківський				25 776
Хмелівський				57 096
1927 р.				
Маловисківський		11	53	28 767
Великовисківський		11	74	25 782
Хмелівський		17	55	30 140
Злинський		5	19	26 953
1930 р.				
Маловисківський	433 км кв.	11	51	29 207
Великовисківський	488 км кв.	11	71	26 176
Хмелівський	879 км кв.	22	74	57 979
1931 р.				
Великовисківський	921 км кв.	22		55 383
Хмелівський	879 км кв.	22		57 979
1932 р.				
Великовисківський	959,7 км кв.	22	70	58,1
Хмелівський	897,5 км кв.	23		60,7
1933 р.				
Великовисківський	955,7 км кв.	22		45 193
Хмелівський	911,5 км кв.	23		52 612
1934 р.				
Великовисківський	956 км кв.	22		43,7
Хмелівський	911 км кв.	23		50,9
1936 р.				
Маловисківський	65 тис. га	16		34 606
Великовисківський	50,4 тис. га	12		21 536
Хмелівський	71,6 тис. га	20		38 395

Назва району	Площа	Кількість сільських рад	Кількість населених пунктів	Кількість населення
1938 р.				
Маловисківський	700 км кв.	16		
Великовисківський	500 км кв.	12		
Хмельівський	700 км кв.	20		
1939 р.				
Маловисківський				37 643
Великовисківський				19 940
Хмельівський				34 951

Щодо вказаної кількості населення у 1939 р. є дещо інші дані. Так, згідно з «Відомостями про кількість населення в розрізі районів по Кіровоградській області за даними Всесоюзної переписі населення 17-го січня 1939 року» у Великовисківському районі мешкав 18 801 житель (8 385 чоловіків і 10 506 жінок), з яких 11 022 особи були старше 18 років, а у Маловисківському районі – 35 249 жителів (15 832 чоловіка і 19 417 жінок), вік понад 18 років мали 20 353 осіб²¹¹.

Назва районного центру	Кількість населення
1926 р.	
Мала Виска	5 937
Велика Виска	6 884
Хмельове	3 507
1930 р.	
Мала Виска	6 292
Велика Виска	7 264
Хмельове	3 779
1932 р.	
Велика Виска	майже 8 000
1933 р.	
Велика Виска	6 150
Хмельове	3 560
1936 р.	
Мала Виска	4 364
Велика Виска	5 926
Хмельове	3 444
1939 р.	
Мала Виска	8 092
Велика Виска	5 069
Хмельове	3 950

Згідно з переписом населення 1926 р. у Великовисківському районі проживало 97,4% українців, 1,3% росіян, 0,2% євреїв, 0,1% поляків, 0,1% німців, 0,6% молдован, 0,3% інших національностей²¹².

У 1932 р. голова планового відділу Великовисківського районного виконавчого комітету Тишківський, описуючи народне господарство, дав таку коротку характеристику Великої Виски: *«В Райцентрі відсутнє комунальне та житлове господарство / лазня, електростанція, тощо/. Райвиконком розташований в декількох будинках. Райустанови розкидані по селуна 1 – 1,5 кілом. одна від одної. Впорядкованих доріг в Райцентрі немає, лише в цьому році прокладено 1,5 кілом. Взагалі село В-Виска мало відповідає своєму призначенню як Райцентра, хоча територіально вона лежить майже в центрі району. Для впорядкування цього пункту потрібні великі капіталовкладення і кредити»*²¹³.

Благоустрій Великої Виски розглядався на засіданні бюро РК КП(б)У 21 квітня 1941 р. Із протоколу цього засідання дізнаємося, що комунальне господарство райцентру перебувало у поганому стані: напівзруйнованими були надвірні споруди і 20 житлових будинків, не приймала відвідувачів лазня, погано працювала електростанція, були засмічені криниці громадського користування, приміщення сільських рад і громадських установ мали неохайний вигляд. Голова райвиконкому Кишляк отримав від бюро райкому завдання виправити недоліки у комунальному господарстві, зокрема, до 25 квітня 1941 р. розпочати ремонт будівель, відновити роботу лазні та відремонтувати електростанцію, а протягом найближчого часу завершити висадження дерев у Великій Висці і в центрах сільрад²¹⁴.

В архівних матеріалах вдалося натрапити на короткий опис

²¹¹ Відомості про кількість населення в розрізі районів по Кіровоградській області за даними Всесоюзного перепису населення 17-го січня 1939 року. – Державний архів Кіровоградської області (далі – ДАКО). – Ф. Р-2860. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 6а.

²¹² Національні процеси на Кіровоградщині у 20-х рр. XX ст. Збірник документів і матеріалів / Авт.-упоряд. Л. Маренець, О. Недбальська, В. Орлик, С. Орлик, Л. Рябошапка, Ю. Чорна. – Кіровоград, 2004. – С. 134.

²¹³ Контрольні числа народного господарства Великовисківського району на 1932 р. – ДАКО. – Ф. Р-1351. – Оп. 1. – Спр. 133. – Арк. 11.

²¹⁴ Протокол № 103 засідання бюро Большевиковского РК КП(б)У от 21 апреля 1941 г. – ГАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Д. 181. – Л. 11.

лісових масивів Великоvisківщини станом на 1932 р., коли до її складу входив Маловисківський район. Отже, у вказаний час на території району було 3 482 гектара (га) лісів – 550 га селянських, 2 843 га державних, 89 га радгоспних. Селянські лісові насадження перебували у підпорядкуванні районної колгоспної спілки, а державні – Оникіївського, Хмелівського та Сентівського лісництв. Серед порід дерев переважали дуб, ясен та берест, які, однак, практично не підходили для будівельних робіт.

Наведемо також короткі відомості про стан шляхів сполучення, розвиток зв'язку та засобів масової інформації, кількість закладів культури Великоvisківського району в 1930 – на початку 1940-х років. У 1931 р. на Великоvisківщині нараховувалося 11 км брукованих доріг, 40 дерев'яних, 5 залізобетонних і 6 кам'яно-дерев'яних мостів. У вищезгаданій характеристиці народного господарства району, підготовленої плановим відділом РВК, з приводу будівництва шляхів сполучення зазначалося:

«На 1932 рік проектується значне розширення брукованих доріг, поліпшення ґрунтових та спорудження нових і ремонт старих містків. Досить значне вантажонапруження наших доріг вимагає якнайшвидшого їх впорядкування. Перевозка ц/буряку в районі Цукроварні, потреба в забезпеченні добрими шляхами механізованого Маслозаводу, що будуватиметься в 1932 р. в районі, інтенсивні перевози зернових та технічних культур на прийомні пункти тощо, потребують відповідальної уваги та асигнувань з боку зацікавлених організацій. В 1931 р. Цукрокомбінатом було виділено коштів на ці міроприємства, а також і іншими організаціями.

На 1932 р., за орієнтовними даними, Союзцукром виділяється значні суми на шляхове будівництво / біля 700 тис. карб./, з цієї суми на наш район, як основний район бурякосіяння, припадає до 600 тис. крб. Участь Райвиконкома може дорівнюватись в розмірах до 350 тис. крб. /Трудгужповинність/. Експлуатаційною ділянкою Головиляхуправи проводиться за планом 2 кілометрів бруківки та споруджуються 3 мостки в 32 р... Для забезпечення цього будівництва в районі є в достатній кількості будівельного каміння /з 9 кам'яних кар'єрів – 6 граніт/ і піску»²¹⁵.

А ось яким був стан доріг Великоvisківського району в 1941 році. За вказаний рік районний відділ дорожнього будівництва мав побудувати 12 мостів та завести для поліпшення існуючих і створення нових шляхів сполучення 859 кубометрів каміння, 1 408 кубометрів піску, 5 286 кубометрів жорстви. Загалом дороги Великоvisківщини в середині 1941 р. перебували у поганому стані, на території Флорівської, Мар'янівської, Олексіївської і Осикуватської сільрад були повністю зруйновані мости, у багатьох колгоспах не було створено бригад, які мали займатися ремонтом дорожнього покриття, районна виконавча влада не забезпечувала догляд за польовими дорогами, не контролювала пересування ними автотранспорту і кінних підвод²¹⁶.

У 1930-х роках основним джерелом інформації були газети і журнали. На теренах Великоvisківщини регулярно видавалася районна газета, яка до 1938 р. мала назву «Соціалістичний штурм», а протягом 1938 – 1958 рр. – «Ленінська правда». Рішення про перейменування газети було прийняте зборами Великоvisківської районної організації КП(б)У, які відбулися 12 – 15 грудня 1937 р. В архівних документах вдалося відшукати відомості про редакторів і працівників редакції районної газети. Так, у 1936 – 1938 рр. головним редактором працював Кузьменко. У жовтні 1936 р. його було звинувачено у безвідповідальному ставленні до роботи, а саме у розміщенні в газеті портретів Героїв Радянського Союзу В'ячеслава Молотова і Михайла Громова поруч із статею, у якій розповідалося про членів троцькістсько-зінов'євського угруповання. За цей суттєвий, на думку членів бюро РПК, прорахунок Кузьменка планували звільнити з посади і перевести на іншу роботу. Великоvisківський РПК навіть звертався у жовтні 1936 р. до обласного комітету КП(б)У з проханням надіслати нового редактора газети. Однак щонайменше до початку 1938 р. Кузьменко продовжував працювати на своїй посаді. Його було звільнено під час процесу перейменування районної газети на початку 1938 р. Тоді тимчасово виконуючим обов'язки редактора «Соціалістичний штурм» став Пилип Косенко, а його заступником – колишній працівник Володимирівської машино-тракторної станції (МТС) Андрій Павловський. Новим співробітником також не вдалося уникнути прорахунків у підготовці до друку газети. Ось фрагмент постанови бюро Великоvisківського РК КП(б)У від 20 лютого 1938 року:

«З боку робітників районової редакції «Соцштурм» також допущені неприпустимі перекручення змісту окремих статей вміщених на сторінках газети «Соцштурм», граматичні та стилістичні по-

²¹⁵ Контрольні числа народного господарства Великоvisківського району на 1932 р. – ДАКО. – Ф. Р-1351. – Оп. 1. – Спр. 133. – Арк. 25 – 26.

²¹⁶ Протокол № 103 засідання бюро Большевиковского РК КП(б)У от 21 апреля 1941 г. – ГАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Д. 181. – Л. 10 – 11.

милки. У номері газети від 19 лютого 1938 року, в якому вміщена відповідь товариша СТАЛІНА пропагандисту тов. ІВАНОВУ, лише з-за неохайного безвідповідального ставлення з боку ТВО редактора тов. КОСЕНКО і райліта тов. КІФОРЕНКО припущене грубе перекручення...»²¹⁷.

За допущені помилки Косенко отримав від бюро райкому сувору догану і зобов'язання надрукувати спеціальний випуск районної газети з відповіддю керівника СРСР Йосипа Сталіна. Також була створена комісія, членами якої стали представники РПК, котра повинна була перевірити роботу редакції газети «Соціалістичний штурм». 14 травня 1938 р. головним редактором Великоvisківської районної газети «Ленінська правда» був призначений Андрій Чередник.

Кожного року на теренах Великоvisківського району відбувалися заходи, приурочені Дню більшовицької преси, який відзначався 5 травня. Напередодні цього дня і, власне, безпосередньо 5 травня у сільських радах проводилися конференції читачів районної газети, у редакції організовувалися виробничі практики редакторів колгоспних і польових газет, створювалися виставки з історії преси, стенди з фотографіями кращих кореспондентів, відбувалися районні збори кореспондентів тощо.

Організацією передплати населенням Великоvisківщини друкованих засобів масової інформації займався районний відділ зв'язку та бюро союзного друку. 8 грудня 1938 р. бюро РПК видало постанову «Про роботу райбюросоюзпечать». Із цієї постанови можна дізнатися про те, як місцевими органами влади проводилася робота з передплати газет, журналів. Наприклад, працівники райвідділу зв'язку, партійні організатори первинних організацій КП(б)У, голови сільських рад і колгоспів особисто роз'яснювали людям про необхідність купівлі та читання преси. У колгоспах створювалися вітрини з газетами і журналами, працювали листоноші та на громадських засадах розповсюджувачі друкованої продукції²¹⁸.

На початку 1920-х років у Великоvisківській поштово-телеграфній конторі працювали: завідувач – Максим Коршук, поштовий працівник – Григорій Ракул, наглядачі – Тихон Панченко та Іван Фоменко, листоноші – Кирило Короленко, Митрофан Кіянов, Михайло Кодрик, Матвій Грабар, монтер – Афанасій Пересаденко, сторож – Никифір Булат²¹⁹.

На початку 1930-х років у Великоvisківському районі працювало 4 поштових відділення, одне відділення поштово-телеграфно-телефонного зв'язку та один радіоприймач загального користування. У 1935 – 1937 рр. вже нараховувалося 8 стаціонарних поштових закладів – одна районна контора зв'язку, два відділення, п'ять агентств.

У 1930-х роках починає активно впроваджуватися телефонний зв'язок. Так, у 1932 р. районна влада планувала телефонізувати всі сільські ради та радгоспи, а також 36 колгоспів. На ці роботи необхідно було витратити майже 100 тис. крб. У 1935 р. було забезпечено телефонами 10 сільських рад, Мар'янівський радгосп, Шостаківську і Володимирівську МТС, 10 колгоспів²²⁰.

Із закладів сфери культури в 1930-х роках у Великоvisківському районі діяли бібліотеки, клуби, театри і кінотеатри. Власне, ще у середині червня 1920 р. волосний відділ народної освіти на своєму засіданні розглядав питання про роботу секції театральних постановок. А наступного року виконавчий комітет прийняв рішення організувати у Великій Висці постійнодіючий театр²²¹. Із газети «Червоний шлях» за 17 червня 1924 року:

«Є в селі Великій Висці театр: може хтось чув, – «Зіронькою» називається. В театрі цім стеля завалилася ще в 1923 році. А в 1924 – почепили до цієї стелі балку, до балки – клечання. Підлога колись була дощана, а зараз вона така, що об неї люде підбори одривають.

Коли зайдеш перед виставою в середину, то побачиш таку картину: на стіні ледве блимає вогник, на кону «любителі» гримуються. В залі в темряві глядачі регочуться. Часто буває, що під час вистави артисти позичають в кого-небудь з публіки кисетика «для ефекту». За оркестр править якийсь музика, що сидить в куточку й нарізує щось на скрипку.

На чолі театральної справи стоять наче й солідні люде, які при бажанню могли б подбати, щоб театр не мав такого злиденного вигляду й відповідав своєму призначенню, а не був посміховищем для людей»²²².

²¹⁷ ДАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Спр. 157. – Арк. 58.

²¹⁸ Постанова бюро Великоvisківського РК КП(б)У «Про роботу райбюросоюзпечать» від 8 грудня 1938 р. – ДАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Спр. 158. – Арк. 119.

²¹⁹ ДАКО. – Ф. Р-934. – Оп. 1. – Спр. 21. – Арк. 60. – 60 зв.

²²⁰ Райони УСРР. Статистичний довідник... – С. 847.

²²¹ ДАКО. – Ф. Р-331. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 15 зв. – 16.

²²² Червоний шлях. – 1924. – 17 червня. – С. 3.

У середині 1930-х років на Великовисківщині працювали одна стаціонарна і дві пересувні кіноматографічні установки, 30 клубів, у яких діяли театральні, хореографічні та музикальні гуртки, 14 бібліотек, книжковий фонд котрих становив 24 тис. одиниць. Радянська влада постійно слідкувала, щоб люди читали лише ідеологічно правильну літературу. Тому періодично проводилося вилучення книг, журналів та газет, які містили так звану контрреволюційну інформацію. Наприклад, у 1936 р. Великовисківський РПК постановив створити групу в складі Масляної, Кузьменка, Шафіро, Ткаченка, Мальцева, Косенка, Савинка і Чередника, яка повинна була до 15 листопада здійснити вилучення контрреволюційної літератури з бібліотек і книжкових магазинів. У 1940 р. завідуючою районною бібліотекою була Галина Болдарєва, а бібліотекою партійного кабінету – Оксана Колесник. До речі, у грудні 1938 р. при парткабінеті було створене лекційне бюро, яке очолив Лобарєв, а членами стали Косенко, Жмурко, Шелегеда та Перетко. Лекційне бюро мало оборонну, літературно-художню і науково-технічну секції.

«Вся влада Радам!»

У грудні 1917 р. в Україні були утворені перші вищі органи радянської влади – Центральний виконавчий комітет та Народний Секретаріат. Наприкінці 1918 р. був сформований Тимчасовий робітничо-селянський уряд України. 10 березня 1919 р. була утворена УСРР, яка з 30 січня 1937 р. змінила свою офіційну назву на Українську Радянську Соціалістичну Республіку (УРСР). 30 грудня 1922 р. вона увійшла до складу СРСР.

Протягом 1919 – 1922 рр. найвищим органом влади був Всеукраїнський з'їзд робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, який обирав ВУЦВК, що здійснював керівництво між всеукраїнськими з'їздами. Виконавчо-адміністративним органом була Рада Народних Комісарів. На місцях діяли ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів²²³, які, залежно від адміністративно-територіальної одиниці та статусу населеного пункту, були міськими, сільськими, волосними, повітовими і губернськими. Виконавчими органами місцевих рад були сформовані з їхнього складу виконавчі комітети (виконкоми). Окрім того, при кожному виконкомі працювали різноманітні відділи, інспектури та комісії. Варто відзначити, що до остаточного захоплення більшовиками влади, а потім залежно від політичної ситуації, виконавчі комітети часто перейменовувалися на підпільні або революційні комітети (ревкоми). Так, зокрема, у 1922 р. Великоvisківський волосний виконком був перетворений у революційний комітет Єлисаветградського повітового революційного комітету.

Найвищим органом влади на місцевому рівні були з'їзди рад – губернські, повітові та волосні. З'їзд сільських рад з однієї волості називався волосним, з'їзд волосних рад – повітовим, а з'їзд повітових рад – губернським. З'їзди рад вирішували питання та ухвалювали постанови, які стосувалися всієї підпорядкованої їм території. Також до органів радянської влади можна віднести окремі різного профілю комітети, товариства, інспекції, установи, організації тощо.

У Великоvisківській волості рада робітничих, селянських і червоноармійських депутатів була створена наприкінці 1917 року. Її головою став Бобришов. Після встановлення радянської влади, 19 лютого 1918 р. відбулися вибори до ради, а згодом був сформований виконавчий комітет. У 1920 р. при Великоvisківському волосному виконкомі працювали земельний відділ, відділ соціального забезпечення та відділ народної освіти.

Станом на 25 квітня 1920 р. у штаті Великоvisківського волосного виконавчого комітету (волвиконком) було 7 співробітників: голова волвиконкому – Іван Главний, товариш (заступник) голови – Григорій Щерба, секретар – Дмитро Курський, рахівник – Афанасій Лаврентов, діловод – Микола Шушкевич, писар – Всеволод Сіренко, сторож і розсильний – Андрій Чикаленко²²⁴.

Наприкінці квітня 1920 р. до президії Великоvisківського волвиконкому входили: голова волвиконкому – Іван Главний, товариш голови – Григорій Щерба, завідувач земельного відділу – Федосій Поліщук, товариш завідувача земельного відділу і завіділу соціального забезпечення – Роман Сорочан, завідувач відділу народної освіти – Мирон Зінов'єв²²⁵.

25 березня 1920 р. були проведені вибори до Великоvisківської сільської ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Газета «Червоне село» за 3 квітня 1920 р. повідомила про закінчення виборів, зазначивши, що до ради були обрані 10 осіб: 3 комуніста, 2 співчуваючих комуністичній партії та 5 безпартійних²²⁶. У липні 1920 р. відбувся з'їзд рад Великоvisківської волості. Наприкінці січня 1921 р. знову проходять вибори до Великоvisківської волосної ради та створюється новий виконавчий комітет. Головою волвиконкому був обраний Микола Макаренко²²⁷. Цю посаду від, вочевидь, обіймав до червня 1921 р. Після нього головою волвиконкому став Петро Пашков. Очевидно, стабільно волвиконком працював із середини травня 1921 р. Зокрема 15 травня датується протокол № 1 засідання Великоvisківської волосної ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Головою засідання був Макаренко, писарем – Кирилов. На засіданні були присутні 30 депутатів: Олександр Видайко, Єремій Смоляков, Трофим Яновський, Лука Лазукин, Лавр Гричаний, Севостьян Горас, Михайло Протасов, Матвій Танський,

²²³ У 1936 р. була прийнята Конституція Радянського Союзу, де Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів були перейменовані на Ради депутатів трудящих.

²²⁴ Список личного состава членов Большеvisковского волисполкома и его сотрудников. 25 апреля 1920 г. – ГАКО. – Ф. Р-314 – Оп. 2. – Д. 1. – Л. 1.

²²⁵ Список президиума Большеvisковского волисполкома и его сотрудников. 25 апреля 1920 г. – ГАКО. – Ф. Р-314 – Оп. 2. – Д. 1. – Л. 2.

²²⁶ Червоне село. – 1920. – 3 квітня. – С. 4. – Кіровоградський обласний краєзнавчий музей: фонди. – КОКМ-3508-АІ-301

²²⁷ Історія міст і сіл Української РСР: Кіровоградська область... – С. 396 – 397.

Олександр Мішин та інші. Порядок денний засідання волосної ради складав п'ять питань: про відновлення діяльності волвиконкому та його відділів, земельний податок, роботу міліції, самовільну рубку дерев і труєння хліба та трудову дисципліну працівників майстерень. Із протоколу № 1 засідання Великови-сківської волосної ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів від 15 травня 1921 року:

«Слушали:

О возобновлении действий исполкома и его отделов делает доклад тов. Граждан, который главным образом указал, на то что банда разогнавшая учреждения, это есть не пролетарии, абуржуазия и не защищает Украину, а на оборот борется с пролетарием. Кроме того указал на бездействие комячейки, которые со дня прибывания здесь банды до сих пор не являлась и не принимали участие в возобновлении действий учреждений.

Постановили:

Доклад тов. Граждана и Пашкова принять к сведению. Завтра 16-го мая все учреждения волости должны приступить к работе, комячейки изъавить согласие явится с оружием в распоряжение Волисполкома для совместной работы, членов ВолИсполкома неявившихся на заседание и не предоставили уважительных причин арестовать и отправить отделу Управления, а членов Совета неявившихся арестовать и выдерживать под арестом при милиции»²²⁸.

22 травня 1921 р. голова Великови-сківського волвиконкому Петро Пашков виступив на волосному з'їзді рад, де ознайомив його делегатів із прийнятими рішеннями на засіданні волосної ради від 15 травня, а також з іншими питаннями.

9 червня 1921 р. у Великій Висці відбувся волосний з'їзд президіумів волвиконкому, сільських рад, сільських комітетів незаможних селян (КНС). На з'їзді, який відбувався під головуванням Пашкова, були присутні: від волосного земельного відділу – Сорочан, від волосного відділу народної освіти – Сімов, від волосного військового відділу – Кирилов, волосного комітету праці – Ралков, від волосного КНС – Матвієнко, від волосного партійного комітету – Кудря, від Плетеноташлицького районного партійного комітету – Долуб, від Новоолександрівського сільського партійного осередку – Ягниченко, від Миколаївського сільського партійного осередку – Доренко, від Плетеноташлицької районної міліції – Макаренко, від Великої Виски – Танський, від Мар'янівки – Рябоштан і Дрига, від Новоолександрівки – Гетьманенко, Левченко і Федоров, від Миколаївки – Мельников, Мачула, Корецький, Волошин, від Олено-Косогорівки – Кононченко, Жданов і Ковальов, від Новоєлисаветівки – Гольша, Олексіїв і Лихота. На з'їзді були розглянуті питання щодо забезпечення охорони залізничних шляхів, звітування органів влади та налагодження роботи сільських Рад та КНС²²⁹.

Об'єднане засідання Великови-сківського волосного виконавчого комітету під головуванням Петра Пашкова відбулося 29 червня 1921 р. Були розглянуті наступні питання: облаштування сцени у місцевому театрі, про роботу сільських клубів, хат-читалень і дитячого будинку, скликання на 30 червня у Великій Висці безпартійної жіночої конференції, про вилучення хлібних залишків у селян²³⁰.

Серед документів і матеріалів Державного архіву Кіровоградської області вдалося відшукати список працівників радянських установ, які діяли на території Великови-сківської волості Єлисаветградського повіту станом на 1 серпня 1921 року²³¹. Так, у штаті Великови-сківського волосного виконкому було 9 членів: голова – Петро Пашков; товариш голови – Олександр Самойленко (з 1919 р.); секретар – Леонід Сербул (з 1 квітня 1920 р.); діловод – Сергій Матвієнко (з 1 липня 1920 р.); журналіст – Микола Матвієнко (з 17 червня 1921 р.); переписувач – Григорій Матвієнко (15 червня 1921 р.); телефоніст – Захарій Олексієнко (з 1 червня 1921 р.); сторож – Дем'ян Бурделя (з 1917 р.); діловод органу реєстрації актів цивільного стану населення (РАЦС) – Петро Деркач (з 1 грудня 1920 р.).

Чотири працівники були у військовому відділі Великови-сківського волвиконкому: завідувач – Федір Кирилов (з 1918 р.); діловод – Павло Фітенко (з 7 червня 1920 р.); переписувач – Дмитро Мешинський (з 1 червня 1921 р.); розсильний – Іван Фітенко (з 1 вересня 1920 р.).

У земельному відділі волвиконкому нараховувалося 5 працівників: завідувач – Матвій Сорочан

²²⁸ Протокол № 1 заседания Большевикского волосного Совета крестьянских депутатов. 15-го мая 1921 г. – ГАКО. – Ф. Р-314. – Оп. 1. – Д. 5. – Л. 1 – 1 об.

²²⁹ Протокол № 6 Большевикского волосного Съезда призидиумов волисполкома, сельских Советов, сельских комитетов бедноты от 9-го июня 1921 г. – ГАКО. – Ф. Р-314. – Оп. 1. – Д. 5. – Л. 7.

²³⁰ Протокол № 9 объединенного заседания Большевикского волисполкома от 29-го июня 1921 г. – ГАКО. – Ф. Р-314. – Оп. 1. – Д. 5. – Л. 10 об. – 11 об.

²³¹ Список служащих всех Советских учреждений находящихся на территории Большевикской волости Елисаветградского уезда на 1-е августа 1921 г. – ГАКО. – Ф. Р-314. – Оп. 1. – Д. 6. – Л. 8 об. – 11.

(з 27 лютого 1921 р.); Василь Рабоштан (з 27 лютого 1921 р.); діловод – Іван Кубрицький (з 15 жовтня 1920 р.); агроном – Андрій Бурковський (з 20 березня 1920 р.); розсильний – Андрій Чикаленко (з 1 березня 1920 р.).

Волосний відділ народної освіти мав 2 працівників: завідувач – Іван Сімов (з 1 червня 1920 р.); діловод – Петро Вільченко (з 22 травня 1920 р.).

У волосному комітеті праці було 3 співробітників: голова – Василь Луньов (з 1 квітня 1921 р.); товариш голови – Петро Видатко (з 10 квітня 1921 р.); секретар – Григорій Фистик (з 1 червня 1921 р.).

З лютого 1921 р. головою Великовисківської сільської ради був Матвій Танський. Він був одружений і станом на серпень 1921 р. мав двох дітей віком до 5 років. Також на той час був живим його батько, якому було 67 років. Посаду секретаря Великовисківської сільської ради з 1 червня 1921 р. обіймав Олександр Визир.

Двоє працівників було також у Флорівській сільській раді: голова – Окритченко (з березня 1921 р.) та секретар – Михайло Білошевський (з червня 1921 р.). Мар'янівська сільська рада мала дещо більший штат – 6 співробітників. Головою був Корній Щерба (з квітня 1921 р.), секретарями – Іван Щерба (з червня 1921 р.), Ярема Туртурих (з березня 1921 р.) та Микола Рябоштан (з січня 1921 р.), співробітниками – Микита Рябоштан (з січня 1921 р.) і Тимофій Мельник (з червня 1921 р.)²³².

25 жовтня 1921 р. з метою обрання нового складу волосного виконкому був скликаний Великовисківський волосний з'їзд рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Головою з'їзду був обраний Іван Главний, його заступником – Федір Кирилов, а секретарем – Іван Петров. Після заслуховування доповіді про роботу волвиконкому за попередній час, на з'їзді був обраний його новий склад.

27 жовтня 1921 р. відбулося засідання новообраної президії Великовисківського волосного виконавчого комітету. На ньому були присутні члени президії: Аврам Граждан, Федір Кирилов, Іван Петров, Матвій Сорочан, Кудря. Окрім них, участь у засіданні взяли секретар волвиконкому Леонід Сербул, колишній голова волвиконкому Петро Пашков і начальник волосної міліції Главний. Після обговорення відбулося розподілення обов'язків між членами президії. Так, головою волвиконкому став Граждан, товаришем голови – Кудря, завідувачем військового відділу – Кирилов, завідувачем земельного відділу – Сорочан, завідувачем відділом народної освіти – Петров. Прийняття справ новим волвиконкомом та його відділами було призначено на 30 жовтня 1921 року²³³.

№	Займана посада	Прізвище та ім'я співробітника	Основний оклад жалування	Премія 75%	Належить до виплати
1	Голова волвиконкому	Пашков Петро	7 800		7 800
2	Член волвиконкому	Самойленко Олександр	7 800		7 800
3	Секретар і член волвиконкому	Сербул Леонід	7 800		7 800
4	Діловод волвиконкому	Матвієнко Сергій	2 965	2 224	5 189
5	Діловод РАЦС	Деркач Петро	2 965	2 224	5 189
6	Журналіст	Матвієнко Микола	2 210	1 657	3 867
7	Переписувач	Матвієнко Григорій	2 210	1 657	3 867
8	Телефоніст волвиконкому	Олексієнко Захарій	2 210	1 657	3 867
9	Сторож	Бурделя Дем'ян	1 664	1 248	2 912
10	Завідувач волосного військового відділу	Кирилов Федір	7 800		7 800
11	Діловод	Фітенко Павло	2 965	2 224	5 189

²³² Список служащих всех Советских учреждений находящихся на территории Большевиковской волости Елисаветградского уезда на 1-е августа 1921 г. – ГАКО. – Ф. Р-314. – Оп. 1. – Д. 6. – Л. 11.

²³³ Протокол № 27 Большевиковского волосного съезда Советов крестьянских депутатов для выборов волосного исполнительного комитета от 25 октября 1921 г. – ГАКО. – Ф. Р-314. – Оп. 1. – Д. 5. – Л. 30; Протокол № 28 заседания вновь избранного президиума Большевиковского волосного исполнительного комитета от 27 октября 1921 г. – ГАКО. – Ф. Р-314. – Оп. 1. – Д. 5. – Л. 30 об.

№	Займана посада	Прізвище та ім'я співробітника	Основний оклад жалування	Премія 75%	Належить до виплати
12	Перепишувач	Мешинський Дмитро	2 210	1 657	3 867
13	Кур'єр	Фітенко Іван	1 664	1 248	2 912
14	Завідуючий волосного земельного відділу	Сорочан Матвій	7 800		7 800
15	Діловод	Кубрицький Іван	2 965	2 224	5 189
16	Помічник діловода	Харченко Михайло	2 210	1 657	3 867
17	Сторож	Чикаленко Андрій	1 664	1 248	2 912
18	Діловод	Короп Павло	2 965	2 224	5 189
19	Завідувач волосного відділу народної освіти	Сімов Іван	7 800		7 800
20	Діловод	Хільченко Петро	2 965	2 224	5 189
			80 632	25 373	106 005

Відомість на отримання зарплати співробітниками
Великовисківського волосного виконавчого комітету за липень 1921 року²³⁴

У 1922 – 1923 рр. головою Великовисківського виконавчого комітету був Сидоренко, секретарем – Нестеренко, а членами президії – Сорочан, Афанасьєв, Кравченко, Товстоган. На початку 1923 р. працівником волвиконкому став також Юхим Бурдюжа. Питання про його призначення розглядалося на засіданні президії волвиконкому, яке відбулося 24 січня цього року. Бурдюжа увійшов до виконкому замість Долута, який вступив на навчання партійну школу. Окрім того, на вказаному засіданні були розглянуті питання щодо необхідності ведення сімейно-майнових книг та роботи дитячого будинку і лікарні у Великій Вищі²³⁵.

Виконавчі комітети мали подвійне підпорядкування: вищому органу управління (виконкому вищої за статусом ради чи центральному органу влади) і відповідній місцевій раді, при якій вони створювалися. Так, протягом 1919 – 1922 рр. Великовисківський волосний виконавчий комітет підпорядковувався безпосередньо Великовисківській волосній раді робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, а також Єлисаветградському повітовому та Миколаївському (з грудня 1922 р. – Одеському) губернському виконкомам. У підпорядкуванні Великовисківської волосної ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів та її виконкому перебували сільські ради з їхніми виконавчими комітетами.

У 1923 р., після того, як на початку березня був утворений Великовисківський район, Великовисківська волосна рада була перейменована на районну раду робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Її виконавчий комітет підпорядковувався Єлисаветградському (з липня 1924 р. – Зінов'євського) окружному виконкому, а той відповідно Одеському губернському виконкому.

Постановою ВУЦВК від 30 травня 1923 р. у районах були створені районні виконавчі комітети (райвиконкоми, РВК) рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Райвиконкоми вибиралися на районних з'їздах рад, терміном на один рік. Між з'їздами рад, вони вважалися вищими органами влади на території району.

До компетенції районних виконавчих комітетів належало: розподілення обов'язків між членами виконкому і затвердження пропозицій, доповідей, звітів голови і членів райвиконкому, керівництво і контроль за діяльністю посадових осіб райвиконкому і сільських рад, виконання розпоряджень вищих органів влади, підготовка районного бюджету і його виконання, проведення податкової політики у районі,

²³⁴ Предворительная ведомость на получения жалования сотрудникам Большевиковского волысполкома за июль 1921 года. – ГАКО. – Ф. Р-314. – Оп. 1. – Д. 6. – Л. 14 об. – 15.

²³⁵ Протокол № 4 заседания президиума Большевиковского волысполкома от 24 января 1923 г. – ГАКО. – Ф. Р-314. – Оп. 1. – Д. 32. – Л. 80.

розпорядження місцевими фінансами, накладення адміністративних стягнень за порушення обов'язкових постанов, вжиття заходів щодо посилення роботи у культурній і господарській галузях, сприяння всім видам громадської взаємодопомоги, яка має на меті розвиток сільського господарства, промисловості і кооперації, відкриття медичних закладів, шкіл та інших просвітницьких установ і спостереження за їхньою діяльністю, охорона «революційного порядку», спостереження за діяльністю товариств та об'єднань релігійного характеру, вжиття заходів щодо попередження стихійних лих і надання допомоги постраждалим, охорона громадських будівель, залізничних, телефонних і телеграфних ліній, спостереження за реєстрацією актів цивільного стану, керівництво районною міліцією, ведення обліку військовозобов'язаних і призив їх до армії, організація землеустрою, земле використання і охорони лісів, благоустрій населених пунктів, організація протипожежних заходів, охорона праці²³⁶.

Райвиконкоми за масштабом і характером своєї діяльності поділялися на дві категорії: сільські та сільсько-міські²³⁷. Великоvisківський райвиконком належав до категорії сільських.

До складу РВК входило п'ять осіб: три члена і два кандидата у члени. Члени райвиконкому складали його президію. Кожен із членів райвиконкому мав свої обов'язки: голова райвиконкому керував загальною роботою виконкому, а також здійснював управління адміністративною, військовою і фінансово-податковою галузями; заступник голови райвиконкому займався земельними і комунальними справами; третій член райвиконкому відповідав за культурно-просвітницьку роботу, діяльність закладів охорони здоров'я, соціального забезпечення та охорони праці²³⁸.

Згідно з циркуляром Єлисаветградського окружного відділу управління і постанови Великоvisківського районного виконкому від 8 листопада 1923 р. при райвиконкомі була утворена Великоvisківська районна ревізійна комісія, котра виконувала контролюючі функції.

В 1925 р. у зв'язку з ліквідацією поділу на губернії та переходом на триступеневу систему управління структурі райвиконкомів відбулися зміни. Від цього часу райвиконком мав такі структурні підрозділи: секретаріат; районну судово-земельну комісію; опікунську раду; районну комісію місцевих податків; комісію у справах неповнолітніх правопорушників; раду фізичної культури і спорту; адміністративний (звійськовим столом і бюро примусової праці) відділ; фінансово-податковий відділ; земельний (із земельно-технічною радою) відділ; відділ місцевого господарства; культурно-соціальний відділ²³⁹.

У 1929 р. структура РВК знову зазнала змін. Це було пов'язане з реорганізацією Зінов'євського округу в дослідно-показовий округ. Райвиконкоми отримали ширші повноваження, внаслідок передання їм частини функцій окружного виконавчого комітету. Також залежно від розміру території, кількості населення і сільських рад, райвиконкоми були розподілені на три групи. Належність до тієї чи іншої групи визначала штатний розпис райвиконкому.

Великовисківський районний виконавчий комітет був віднесений до третьої групи і у 1929 – 1930 рр. мав таку штатну структуру: голова райвиконкому; два члени президії райвиконкому (один із них голова районного комітету незаможних селян); секретар; голова ревізійної комісії; інспектор із державних податків і позик; інспектор із бюджету; інспектор із єдиного сільськогосподарського податку; старший бухгалтер; рахівник бюджету; рахівник із єдиного сільськогосподарського податку; рахівник із окладного рахівництва; рахівник із страхування; державний агроном; помічник агронома; меліоратор; районний земельний упорядник; інструктор зрегулювання земельних питань; інспектор торгівлі; інспектор із державного страхування; ветеринар (завідувач ветеринарної лікарні); інспектор народної освіти; технік із будівництва і нагляду за промисловими підприємствами; інспектор з охорони здоров'я (головний лікар); інспектор із соціального страхування; інспектор із статистики; старший діловод; діловод; інспектор із соціального забезпечення; статист; машиніст²⁴⁰.

У 1930 р. як адміністративно-територіальні одиниці були ліквідовані округи. Була встановлена двоступенева система управління – районні виконкоми підпорядковувалися безпосередньо центральним органам влади. Розширення обсягів роботи вимагало зміни штатної структури райвиконкомів. 29 серпня 1930 р. ВУЦВК прийняв постанову, якою була затверджена типова структура і штати райвиконкомів.

Із 1 липня 1923 р. головою Великоvisківського районного виконавчого комітету був Марк Євтухович

²³⁶ Историческая справка к фонду Р-253 «Большевиковский исполнительный комитет районного совета депутатов трудящихся». – С. 2.

²³⁷ До сільсько-міських райвиконкомів належали ті, на території яких розташовувалися колишні повітові і заштатні міста та селища міського типу.

²³⁸ Историческая справка к фонду Р-253 «Большевиковский исполнительный комитет районного совета депутатов трудящихся». – С. 3.

²³⁹ Историческая справка к фонду Р-253 «Большевиковский исполнительный комитет районного совета депутатов трудящихся». – С. 4.

²⁴⁰ Историческая справка к фонду Р-253 «Большевиковский исполнительный комитет районного совета депутатов трудящихся». – С. 6.

Манойленко – хлібороб, мав початкову освіту, член КП(б)У з 1921 р., служив у Червоній армії, з 1918 р. працював у радянських органах влади. Впродовж січня – березня 1925 р. головою Великописківського РВК працював Антон Кузьмич Живодьоров, який також був членом компартії з 1921 р., мав початкову освіту, служив у Червоній армії і мав 7 років стажу роботи у радянських органах влади. З 25 березня до 13 червня 1925 р. Великописківський РВК очолював Степан Михайлович Моспан – член компартії з 1920 р., служив у Червоній армії, мав початкову освіту і 4 роки стажу роботи у радянських органах влади. 13 червня 1925 р. головою Великописківського РВК став Федір Лукич Олексієнко – робітник, член компартії з 1919 р., мав початкову освіту, служив у Червоній армії, з 1917 р. працював у радянських органах влади²⁴¹.

У 1924 – 1925 рр. секретарями Великописківського РВК були Іван Трохимович Дога (хлібороб, мав початкову освіту, 6 р. стажу роботи у радянських органах влади і 4 десятини землі, член компартії з 1920 р.), Іван Степанович Кононцев (хлібороб, мав середню освіту, 6 р. стажу роботи у радянських органах влади, служив у Червоній армії, з 1919 р. член компартії), Єгор Кирилович Кударенко (позапартійний, мав початкову освіту, 6 років стажу роботи у радянських органах влади і 6 десятин землі) та Федір Чистяків.

Інспекторами освіти у 1920-х роках працювали Семен Андрійович Цертій (член компартії з 1920 р., служив у Червоній армії, мав початкову освіту і 3 р. стажу роботи у радянських органах влади) та Андрій Григорович Полункін. Також членом райвиконкому був учитель Федір Тимофійович Єрмолаєв (член компартії з 1924 р., мав середню освіту, 6 р. стажу роботи у радянських органах).

У 1926 р. членами Великописківського РВК були Іван Олексійович Главний, Терентій Пилипович Шевченко, Тетяна Іванівна Ключка, Микола Максимович Скліфус, Сергій Венедиктович Чмихун, Харлампій Пилипович Іщенко, Дорош Антонович Бур'янський, Никонор Трохимович Петренко, Тихін Олексійович Кононченко, Микола Андрійович Макаренко. Кандидатами у члени РВК числилися Павло Євламійович Пономар, Василь Матвійович Махінко, Василь Афанасійович Черненко, Іван Гурійович Хомуськов²⁴².

Протягом вересня 1931 – вересня 1932 рр. посаду голови Великописківського РВК обіймав Горбань, а з вересня 1932 р. – Маленко. Секретарем райвиконкому увесь цей час був Гібалевич. У 1934 р. головою Великописківського РВК працював Буда, а секретарем – Яценко. У 1936 р. посаду голови виконкому обіймав Сторчак, у 1937 р. – Огель, у 1937 – 1938 рр. – Нездатний, у 1938 – 1939 рр. – Петро Тимофєєв, а із середини 1940 р. – Омелян Кишлян. Кишлян Омелян Митрофанович, член компартії з 1939 р., був рекомендований на посаду голови районної ради депутатів трудящих, а отже і голови РВК, Великописківським районним комітетом компартії. 30 червня 1940 р. відбулося засідання бюро районного партійного комітету, де було обговорено кандидатуру Кишляна. Згідно з партійною характеристикою, він народився у 1900 році, за національністю був молдованин, походив із селян, у 1932 р. закінчив школу юристів у Харкові, працював секретарем виконкому²⁴³. У 1941 р. головою Великописківського РВК працював Батюта.

Роботу Великописківського РВК перевіряла районна ревізійна комісія. У 1926 р. її головою був Юхим Іванович Бордюжа, секретарем – Григорій Корнійович Щерба, членом – Іван Сергійович Кольчанський, кандидатами у члени – Прокіп Васильович Клубенко та Федір Гаврилович Пашков.

27 травня 1931 р. президія Великописківського райвиконкому прийняла постанову про організацію відділів та інспектур. Згідно з нею при РВК створювалися земельний, фінансовий відділи, відділи постачання, народної освіти та робітничо-селянської інспекції. Крім того, утворювалося планове бюро та управління міліції і кримінального розшуку. Також організовувалися інспектури місцевого господарства та шляхового будівництва, праці та соціального забезпечення й охорони здоров'я. Цією ж постановою були призначені керівники управлінських підрозділів: Вареник – очолив земельний відділ, Горбов – відділ постачання, Крепкер – фінансовий відділ, Сорочан – відділ народної освіти, Бондаренко – відділ робітничо-селянської інспекції, Тишківський – планове бюро, Кац – управління міліції і кримінального розшуку, Касацький – інспектуру місцевого господарства та шляхового будівництва, Савчук – інспектуру соціального забезпечення, Руденко – інспектуру охорони здоров'я. Постанову підписав голова Великописківського РВК Тишківський²⁴⁴.

²⁴¹ Книга обліку особистого складу робітників Великописківського РВК. 1 січня 1925 – 15 серпня 1927 рр. – ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 2. – Спр. 206. – Арк. 2.

²⁴² Книга обліку особистого складу робітників Великописківського РВК. 1 січня 1925 – 15 серпня 1927 рр. – ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 2. – Спр. 206. – Арк. 45 – 48.

²⁴³ Протокол № 39 засідання бюро Большевиковского РК КП(б)Уот 30 июня 1940 года. – ГАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Д. 176. – Л. 17.

²⁴⁴ Постанова президії Великописківського РВК про організацію відділів та інспектур при районному виконавчому комітеті (протокол № 10 – 27 травня 1931 р.) – ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 2. – Спр. 10. – Арк. 69.

Наприкінці 1931 р. президією Великоvisківського РВК була видана постанова, яка запроваджувала шестиденний робочий тиждень у районних органах влади, установах та організаціях.

У 1931 р., коли територія Великоvisківського району значно збільшилася внаслідок включення до його складу ліквідованого району, для допомоги райвиконкому були створені 7 секцій: радянського будівництва, сільського господарства, постачання, фінансова, народної освіти, охорони здоров'я і соціального забезпечення, робітничо-селянської інспекції. До складу секцій входили члени і кандидати райвиконкому, члени центральних органів влади, що постійно перебували на теренах району, завідувачі відділів та інструктори райвиконкому, керівники окремих організацій і установ, представники промислових підприємств, радянських і колективних господарств, партійних і комсомольських організацій. Персональний склад секцій затверджувався рішенням президії райвиконкому. Засідання секцій відбувалися за затвердженням президією планом, у неробочий час, не менше одного разу на місяць. Рішення про створення вказаних секцій було прийнято на засіданні президії Великоvisківського райвиконкому, яке відбулося 1 листопада 1931 р. У протоколі засідання був розписаний персональний склад кожної секції і зазначалося, що їхні голови мають до 20 листопада скласти план роботи та подати його на затвердження президії райвиконкому²⁴⁵.

Для здійснення оперативного керівництва і контролю за виконанням програм капітального будівництва при Великоvisківському райвиконкомі був створений будівельний комітет. Відповідне рішення було прийняте на засіданні президії райвиконкому від 3 травня 1932 року. На цьому ж засіданні відбулося утворення при райвиконкомі Великоvisківського районного архівного управління.

9 лютого 1932 р. на IV-й позачерговій сесії ВУЦВК XII-го скликання була прийнята постанова про створення на території УСРР п'яти областей. Як вже говорилося, згідно з цим рішенням Великоvisківський район увійшов до складу Одеської області і відповідно його органи влади відтепер були підлеглими Одеській обласній раді та її виконкому. У 1932 – 1933 рр. головою Одеського обласного виконкому був Яків Пахомов.

Серед документів і матеріалів Державного архіву Кіровоградської області вдалося віднайти план роботи президії Великоvisківського РВК на III-й квартал 1932 р. Ознайомлення з цим планом дає уявлення про питання, які розглядалися на засіданнях президії РВК, що відбувалися тричі на місяць. Так, 4 липня 1932 р. члени президії обговорювали і приймали рішення щодо ходу боротьби зі шкідниками сільського господарства, підготовки до збиральної кампанії та хлібозаготівлі. На засідання президії РВК, які пройшли 14 і 24 липня, були винесені питання про хід кампанії щодо сільськогосподарського оподаткування, підсумки перевірки стану забезпечення червоноармійських родин, перебіг молокозаготівлі та будівництва маслозаводу, результати навчання в школах, перевірку доцільності накладання штрафів райміліцією. Протягом серпня – вересня 1932 р. президія Великоvisківського РВК, окрім обговорення і вирішення господарських проблем, розглядала роботу секцій і депутатських груп сільських рад та працівників районної міліції²⁴⁶.

У 1938 р. Великоvisківський районний фінансовий відділ очолювали Микола Морозов і Нездатний, районний плановий відділ – Олексій Рябоштан, районну ощадну касу – Григорій Гетманенко, раду районного ТСОАВІАХІМУ – Гелета, районний партійний кабінет – Пилип Косенко, районний клуб – Берневек, районний відділ соціального забезпечення – Григорій Сочинський, районний земельний відділ – Козлов і Василь Гнедін. Районним уповноваженим Народного комісаріату заготівлі був Григорій Кравчук, а Союзхлібторгу – Данило Доренко.

Впродовж 1931 – 1935 рр. Великоvisківській районній раді робітничих, селянських і червоноармійських депутатів підпорядковувалися 22 сільські ради: Олено-Косогорівська, Миколаївська, Івано-Благодатнівська, Флорівська, Овсяниківська, Мар'янівська, Олексіївська, Осикуватська, 5-Іванівська, Володимирівська, Максимівська, Мануйлівська, Димино-Михайлівська, Краснопільська, Олександро-Гапсинська, Олексіївсько-Лутківська, Оникієвська, Лозуватська, Плетеноташлицька, Новокраснівська, Маловисківська, Паліївська.

У фондах Державного архіву Кіровоградської області зберігається чимало різних документів і матеріалів, які висвітлюють діяльність сільських рад Великоvisківського району в 1930-х роках. З огляду на те, що у вказаний час Велика Виска підпорядковувалася Флорівській сільській раді, наведемо інформацію саме про її роботу.

²⁴⁵ Протокол № 34 засідання президії Великоvisківського РВК від 1 листопада 1931 року. – ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 2. – Спр. 10. – Арк. 90.

²⁴⁶ План роботи президії Великоvisківського РВК на III-й квартал 1932 р. – ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 2. – Спр. 13. – Арк. 131 – 132.

З 12 грудня 1924 р. головою Флорівської сільської ради був Василь Матвійович Махінко, який мав початкову освіту, 7 десятин землі, 5 р. стажу роботи у радянських органах влади, служив у Червоній армії, а з 1920 р. був кандидатом у члени КП(б)У. Посаду секретаря сільради протягом 1924 – 1925 рр. займали Абрам Зільберман, Никифір Фомічов, Микола Зінов'єв, а діловода – Григорій Єременко та Данило Доренко²⁴⁷.

З травня (за іншими даними – з 1 червня) 1930 р. Флорівську сільську раду очолював Павло Федорович Надутий, 1903 року народження. Окрім нього, у сільраді на початку 1932 р. працювали секретар Михайло Левкович Білошевський (з 15 вересня 1931 р.), рахівник Василь Григорович Дмитренко (з 1 травня 1929 р.) і діловод Андрій Павлович Коленко (з 15 лютого 1932 р.)²⁴⁸.

Відомий також графік відпусток співробітників Флорівської сільради у 1932 р. Так, голова Надутий відпочивав від роботи з 15 червня до 15 липня, секретар Білошевський – з 15 травня до 1 червня, рахівник Дмитренко – з 1 до 15 травня, діловод Косенко – з 1 до 15 вересня. Зауважимо, що графік відпусток затверджувався РВК, але лише після того, як сільрада подавала відомість, де чітко вказувалося, хто буде замінити працівника на час відсутності його на роботі. Існувала практика виплати компенсації за невикористану відпустку. Так, завідувач господарства Великоvisківського РВК Биканов на початку грудня 1931 р. отримав гроші за невикористану відпустку і вихідні дні за період із 15 липня до 10 листопада²⁴⁹.

Напевно, у другій половині 1932 р. головою Флорівської сільради став Михайло Сускін, який до цього спочатку працював у раді с. 5-Іванівка, а потім у Паліївській сільській раді. Ці кадрові зміни відбулися у зв'язку з тим, що Павло Надутий перейшов працювати інструктором у Великоvisківський РВК.

Взагалі слід відзначити, що протягом 1932 р. відбулися численні зміни серед керівництва сільських рад Великоvisківщини. Для прикладу наведемо дані по окремих сільрадах. Так, на початок 1932 р. головою Маловисківської сільської ради був Володимир Заспа, який на цій посаді замінив Афонькіна, котрого було переведено на господарську роботу. Афонькін свого часу був призначений головою сільради замість Кислиці, якого зняли за зловживання. З часом Заспу також перевели на господарську роботу, а його місце зайняв Архип Козубенко. Згодом його звільнили за пияцтво, а головою сільради тимчасово призначили Тетеріва. 6 липня 1932 р. на засіданні президії Великоvisківського РВК було вирішено нагородити Тетеріва годинником із написом «За довголітню активну роботу у сільських радах у день IX роковин Конституції СРСР В.-Висківський Р.В.К. 6/VII-32 року». Наприкінці 1932 р. головою Маловисківської сільради був Іван Маруценко, колишній голова Олексіївської і Краснопілської сільських рад.

А ось як протягом 1932 р. змінювалися голови Олександро-Гапсинської сільської ради. Станом на 1 лютого 1932 р. головою був Григорій Ковтун, якого через деякий час було переведено до іншої сільради. Замість Ковтуна призначили Милая, котрий, однак, через бездіяльність згодом був звільнений. Потім із членів сільради головою було обрано Ільчевича. До Ковтуна Олександро-Гапсинську сільську раду очолювали Радул (знятий за зловживання) та Самойленко (переведений на колгоспну роботу)²⁵⁰.

Відзначимо, що на той час окремого голосування жителів села за голову сільради не проводилося. Він обирався зі складу членів сільської ради. Очевидно, другою особою у керівництві сільради був її секретар. На початку 1932 р. секретарем Маловисківської сільради був Терентій Данов, Паліївської – Михайло Шутенко, Онікіївської – Кирило Юрченко, Олександро-Гапсинської – Микола Горбенко, Лозуватської – Степан Домбріцький, Олексіївсько-Лутківської – Яків Лисенко, Мануйлівської – Дмитро Крючков, Краснопілської – Шевцов, Димино-Михайлівської – Архип Драган, Мар'янівської – Яків Рябоштан.

Пізніше Яків Рябоштан працював секретарем Маловисківської сільської ради. Він 23 липня 1932 р. письмово звертався до секретаря Великоvisківського РВК із проханням звільнити його із займаної посади. Причини, що змусили його так вчинити, Рябоштан пояснював наступним чином: «В зв'язку з тим, що я зараз очутися в дуже скрутному стані... де надалі працювати в таких умовах як відсутність продуктів для споживання, яких лише одержав один пуд борошна за місяць на 5 їдців, при всіх моїх бажаннях працювати не можу, що і прохаю звільнити мене з посади Секретаря...»²⁵¹.

3 листопада 1932 р. заяву про звільнення написав секретар Плетеноташлицької сільської ради Петро

²⁴⁷ Книга обліку особистого складу робітників Великоvisківського РВК. 1 січня 1925 – 15 серпня 1927 рр. – ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 2. – Спр. 206. – Арк. 10 – 11.

²⁴⁸ Список службовців Флорівської сільської Ради Великоvisківського району. 1932 р. – ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 2. – Спр. 83. – Арк. 50.

²⁴⁹ ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 2. – Спр. 52. – Арк. 85 – 86; Спр. 10. – Арк. 123.

²⁵⁰ Відомість про зміни в складі голів сільських Рад Великоvisківського району. 1932 р. – ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 2. – Спр. 52. – Арк. 170.

²⁵¹ ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 2. – Спр. 52. – Арк. 202.

Матвієнко. Своє прохання він обґрунтовував тим, що для нього робота секретаря незрозуміла, особливо у фінансовій сфері. Також Матвієнко відзначав, що вже написав три заяви про звільнення, але вони були проігноровані головою сільради.

Перевірку роботи сільських рад здійснювала ревізійна комісія. У 1926 р. головою ревкомісії Флорівської сільради був Іван Макарович Луньов, секретарем – Іван Йосипович Зінов'єв, членом – Дмитро Трохимович Кишляк, а кандидатами у члени – Павло Савич Гольша та Тихон Матвійович Козіз.

Після відновлення на початку 1935 р. Маловисківського району кількість сільських рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів на теренах Великоисківщини зменшилася до одинадцяти. Згодом до них додалася ще утворена Великоисківська сільська рада. У 1937 р. її головою був Семен Феодосійович Хоменко. Після того, як його було призначено інструктором РПК, посаду голови Великоисківської сільради посів Іван Дмитрович Жердій. Наприкінці січня 1938 р. Жердій став головою колгоспу імені Сталіна, а його місце зайняв Михайло Степанович Дудник. 6 жовтня 1938 р. бюро РПК вирішило призначити Дудника головою колгоспу «Червоне об'єднання», а на його посаду призначити колишнього голову колгоспу імені Кірова Петра Миколайовича Паливоду. У 1941 р. головою Великоисківської сільради був Калачов. Таким чином, станом на 1937 р. на території Великоисківського району діяли одна районна та 12 сільських рад (Великоисківська, Володимирівська, 5-Іванівська, Максимівська, Мар'янівська, Миколаївська, Івано-Благодатнівська, Овсяниківська, Олексіївська, Олено-Косогорівська, Осикуватська, Флорівська).

На початку 1939 р. Великоисківський район з Одеської області був переданий до складу новоствореної Кіровоградської області. Від цього часу органи влади Великоисківщини підпорядковувалися не Одесі, а Кіровограду. Створення нової області передбачало формування органів її управління, зокрема, проведення виборів до місцевих рад. Після проведення необхідних організаційних заходів 12 грудня 1939 р. на території Кіровоградської області відбулися вибори до місцевих органів влади. Першим головою виконавчого комітету Кіровоградської обласної ради (було обрано 71 депутата) став Віталій Іщенко, який спочатку займав цю посаду з січня 1940 р. до серпня 1941 р., а потім із лютого 1944 р. до лютого 1949 р. Заступниками голови виконкому були обрані Луценко, Третяков, Волощенко, секретарем – Березнюк, членами – Колупаєв, Скірда, Коган, Чернишов, Небораков, Срибна, Сафонов, Дубілін та інші. Загалом до складу виконавчого комітету увійшло 17 осіб. Також при обласній раді були створені декілька депутатських комісій: бюджетна, сільськогосподарська, шкільна, комунального господарства, торгово-заготівельна і оборонна.

У структурі і поза структурою Великоисківського РВК діяли різні інспекції, контори, товариства, спілки, комітети тощо. У квітні 1920 р. був створений Великоисківський волосний (із 1923 р. – районний) комітет незаможних селян (КНС), який займав чи не найголовнішу роль в організації хлібозаготівель, зокрема через створення так званих «буксирних бригад», котрі вилучали зерно у селян. Також КНС опікувався проведенням посівних кампаній та вчасної сплатою селянами сільськогосподарського податку. У 1920 р. до КНС входили Олександр Литвинов, Марко Мельник, Михайло Суремєєв, Михайло Кодренко, Микола Товстоган²⁵².

№	Прізвище, ім'я та по батькові	Займана посада	Кількість дорослих	Кількість дітей віком від 1 до 5 років	Кількість дітей віком від 5 до 16 років
1	Жердієв Володимир Петрович	Голова	2		4
2	Яновський Трохим Корнійович	Секретар	2		
3	Головецький Севастьян	Казначей	2		2
4	Черниченко Григорій	Член	2	2	3
5	Денисов Олександр Афанасійович	Секретар	1		1
6	Панченко Стефан Матвійович	Писар			1
7	Денисов Афанасій Якович	Сторож	1		

Список службовців Великоисківського волосного комітету незаможних селян на отримання пайка за лютий 1921 року²⁵³

²⁵² Колесник М., Михайлова Т. Історія села Велика Виска... – С. 22.

²⁵³ ДАКО. – Ф. Р-314. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 24.

Станом на серпень 1921 р. у Великоvisкiвському волосному КНС працювали: голова – Іван Матвієнко, секретар – Микола Мушкет, члени – Максим Скрипниченко, Єгор Корніца, Клим Обрежа, діловод – Олександр Денисов, сторож – Афанасій Денисов²⁵⁴. Із 8 серпня 1924 р. головою Великоvisкiвського районного КНС працював Іван Семенович Матвієнко – хлібороб, мав середню освіту і 4 р. стажу роботи у радянських органах влади, володів 4 десятинами землі, з 1921 р. був членом компартії. Після того, як він 23 квітня 1925 р. виїхав в Устинівку, його замінив Микола Іванович Амільйохін. Останній працював столярем, мав початкову освіту, з 1915 р. перебував у компартії. 1 жовтня 1925 р. посаду голови районного КНС обійняв хлібороб, власник 7 десятин землі Микола Андрійович Макаренко²⁵⁵. На початку 1930-х років головами Великоvisкiвського районного КНС були Бондаренко і Григорій Сочинський, а його членами – Параска Олександрівна Бобришова, Шишненко, Сочинська, Дудник, Бодашко, Григорій Федорович Жердїй, Бобришова та інші.

На території кожної із сільських рад Великоvisкiвського району діяли власні комітети незаможних селян. У середині 1932 р. головою КНС Флорівської сільради був Петро Бобришов, Мар'янівської – Поркуян, Плетеноташлицької – Ілько Жипливий, Лозуватської – Мельник, Димино-Михайлівської – Степан Услюстий, Краснопільської – Іван Капінус, Маловисківської – Прокіп Шевченко, Мануйлівської – Волошин.

Розробкою і здійсненням заходів, спрямованих на вдосконалення державного апарату, контроль за роботою існуючих державних, громадських установ, організацій та підприємств, вивченням стану розвитку галузей господарства займалася Великоvisкiвська районна контрольна комісія робітничо-селянської інспекції (КК РСІ). На початку 1930-х років її головою був Іустінов. Також при цій контролюючій організації працювала комісія з чистки радянського чиновницького апарату. Діяла районна контрольна комісія РСІ впродовж 1919 – 1934 років.

Грошові розрахунки здійснювалися через Великоvisкiвську районну філію Державного банку. Ось список штатних робітників і службовців цієї установи станом на 10 квітня 1931 року²⁵⁶:

№	Прізвище, ім'я та по батькові	р/н	Соціальний стан	Займана посада	Партійність	Звідки прибув
1	Лопінін Дмитро Іванович	1889	Робітник	Управляючий	Член партії	
2	Мунтян Юхим Данилович	1885	Службовець	Головний бухгалтер	Безпартійний	Братське
3	Семенчук Олександр Григорович	1904	Службовець	Помічник головного бухгалтера	Безпартійний	
4	Флоря Гаврило Єфремович	1899	Службовець	Інспектор	Безпартійний	Мала Виска
5	Белік Іван Зінов'євич	1896	Службовець	Інспектор	Безпартійний	Зінов'євськ
6	Старчеус Борис Меєрович	1905	Робітник	Інструктор	Член партії	Мала Виска
7	Лебедь Василь Петрович	1902	Службовець	Бухгалтер	Безпартійний	Зінов'євськ
8	Кучеренко Омелян Онисимович	1900	Службовець	Бухгалтер	Безпартійний	
9	Карьєв Олександр Федорович	1898	Службовець	Бухгалтер	Безпартійний	Братське
10	Волошин Никонор Прохорович	1896	Службовець	Бухгалтер	Безпартійний	Мала Виска
11	Ковальов Антон Минович	1884	Службовець	Бухгалтер	Безпартійний	Мала Виска
12	Сердюк Вукол Фадійович	1881	Службовець	Касир	Безпартійний	
13	Солодчук Яків Олексійович	1893	Службовець	Касир	Безпартійний	Мала Виска
14	Зацарина Ольга Павлівна	1912	Службовець	Рахівник	Безпартійний	Зінов'євськ
15	Гавриленко Мусій Петрович	1893	Службовець	Статистик	Безпартійний	
16	Грицаєв Дем'ян Федорович	1885	Службовець	Секретар	Безпартійний	
17	Стаценко Тихін Мефодійович	1896	Службовець	Кур'єр	Безпартійний	

²⁵⁴ Список служащих всех Советских учреждений находящихся на территории Большевикской волости Елисаветградского уезда на 1-е августа 1921 г. – ГАКО. – Ф. Р-314. – Оп. 1. – Д. 6. – Л. 10.

²⁵⁵ Книга обліку особистого складу робітників Великоvisкiвського РВК. 1 січня 1925 – 15 серпня 1927 рр. – ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 2. – Спр. 206. – Арк. 12.

²⁵⁶ Список штатних робітників та службовців Великоvisкiвської філії Державного банку станом на 10 квітня 1931 р. – ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 5. – Спр. 25. – Арк. 243.

Співробітники Великовисківської районної філії Державного банку. 1931 р.
Із приватної колекції З. Ф. Шевченко

На початку 1918 р. радянською владою була прийнята постанова «Про введення народного суду на Україні». Окрім створення нових народних судів, вона передбачала ліквідацію старої судової системи. 14 лютого 1919 р. Рада Народних Комісарів УСРР ухвалила декрет «Про суд», яким було затверджено Положення про народні суди і революційні трибунали.

У першій половині 1920-х років у Великій Висці працював Народний суд 9-ї ділянки Єлисаветградського повіту. Народним суддею став Олександр Харченко, секретарем – Юхим Січкан, діловодом – Стефан Панченко, посильним – Іван Булат²⁵⁷. У зазначений час Народний суд розглядав цивільні та кримінальні справи з таких питань: оформлення спадщини, розподіл нерухомого майна, суперечки за присадибну ділянку, виселення з будинків, пограбування, вбивства, нанесення побоїв, крадіжку коней і корів, незаконну вирубку лісу, крадіжку сала і шкіри з магазину, варіння самогону, самовільного вилову риби, незаконного зберігання зброї, агітації проти Робітничо-селянської Червоної армії тощо. У 1923 р. житель Великої Виски Биков позивався до односельчанина Тимошкольського про повернення ним двох корів, Голікова зверталася до суду, аби той визнав за нею право на спадщину, залишену її померлим чоловіком, а Матвієнко вимагав стягнути з великовищанина Кропа 250 крб. за завдані матеріальні збитки.

Упродовж 1931 р. у Народному суді Великовисківського району працювали: народними суддями – Яків Аністратенко і Юхим Матвєєв, секретарем – Павло Старухін, завідувачем технічним бюро – Степан Панченко, судовим виконавцем – Михайло Крамаренко, друкарями – Грабовик і Чудновська, посильними – Віра Новак і Мазуренко, конюхом – Сергій Жердієв та Луньов. Зауважимо, що протягом зазначеного року відбувалося поступове збільшення штатних співробітників суду²⁵⁸. У 1940 р. суддями Народного суду Великовисківського району були Гедзь та Микита Кириленко. Останній був членом партії з 1939 р. і раніше працював судовим виконавцем.

²⁵⁷ Список служащих всех Советских учреждений находящихся на территории Большевиковской волости Елисаветградского уезда на 1-е августа 1921 г. – ГАКО. – Ф. Р-314. – Оп. 1. – Д. 6. – Л. 9 зв.

²⁵⁸ ДАКО. – Ф. Р-2098. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 1 зв. – 2, 9 зв. – 10, 45 зв. – 46.

Члени організації Ленінського комуністичного союзу молоді України. с. Велика Виска, 1920-ті рр.
 (Стоять зліва направо: Гаркуша, Сизоненко, Борис Булат, Іван Скрипченко, Данило Доренко.
 Сидять зліва направо: Андрій Жердій, Іван Алексєєв, Сергій Денисов, Арабаджи).
 Із фондів етнографічного музею «Світлиця Великоvisківської ЗШ I – III ст.»

Активно працювали на території Великоvisківського району добровільні організації – Товариство сприяння обороні, авіаційному та хімічному будівництву (ТСОАВІАХІМ), міжнародна організація допомоги борцям революції (МОДР), Ленінський комуністичний союз молоді України (ЛКСМУ).

ТСОАВІАХІМ було масовою добровільною громадською організацією, члени якої займалися військовою підготовкою. З середини 1930 років мешканці Великоvisківщини, як і всієї радянської України, жили в постійному очікуванні війни. Створивши у людей передчуття загрози початку нового збройного конфлікту, радянська влада оголосила про необхідність їх навчання військовій справі через систему ТСОАВІАХІМ. Членів товариства, а це були селяни, робітники, службовці, домогосподарки, пенсіонери, учні, студенти, навчали технічній будові вогнепальної зброї та військового спорядження, вмінню влучно стріляти, користуватися протигазом і стрибати з парашутом тощо.

У 1935 – 1936 рр. членами Великоvisківського районного ТСОАВІАХІМ було 255 осіб. Штатних співробітників товариства нараховувалося троє чоловік: голова – Синявський, начальник навчального пункту – Усатенко, рахівник – Гетманенко. Фінансово товариство сприяння обороні забезпечувалося за рахунок сплати членських внесків, продажу лотерей, бюджетних надходжень, оплати організаціями, установами, колгоспами військового навчання своїх працівників тощо. На одержані кошти товариство виплачувало зарплату працівникам і купувало необхідне для навчання матеріально-технічне забезпечення. Наприклад, в середині 1930-х років у Великоvisківському районному товаристві сприяння обороні під час навчального процесу використовували плакати, посібники, макети станкових кулеметів, справжні кулемети Люїса і Дегтярьова, 20 протигазів, 11 дрібнокаліберних одиниць зброї, один хімічний спостерігач²⁵⁹.

У 1938 р. у колгоспах Великоvisківської сільради були створені первинні організації ТСОАВІАХІМу,

²⁵⁹ Акт проверки работы Райсовета ОСОАВИАХИМУ Большевиковского района. 2 апреля 1936 г. – ГАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Д. 123. – Л. 129 – 134.

в яких розпочали роботу військовий, санітарний, автомобільний, топографічний гуртки, а також гурток протиповітряної оборони. До кінця жовтня кожна первинна організація мала підготувати по 5 ворошиловських стрілків. Окремо гурток волошиловських стрілків діяв у Великій Висці, де розташовувався тир. У 1940 р. значки «Ворошиловський стрілок» одержали 177 осіб, а значки протиповітряної і хімічної оборони – 143 особи. Для здачі норм програми фізкультурної підготовки – «Готов к труду и обороне» (ГТО) – на стадіоні у Великій Висці була споруджена смуга перешкод. Також було створено організаційне бюро ТСОАВІАХІМу, до складу якого увійшли голова товариства Дудник, політичний комісар товариства Нівалов, завідувачі військовими відділами РК КП(б)У Хоменко і РК ЛКСМУ Самченко та інші²⁶⁰. У різні роки головами ТСОАВІАХІМу, окрім названих, працювали Рибачук, Іван Лось, Зінов'єв.

У 1920 – 1930-х роках на території Великовисківщини також діяли районна спілка колгоспників Одеської спілки сільськогосподарських колективів, районний комітет селянських товариств взаємодопомоги Зінов'євської окружної секції селянських товариств взаємодопомоги, районна контора Всеукраїнського центру сільськогосподарської кооперації, районний комітет професійної спілки радянських торговельних службовців, груповий комітет професійної спілки працівників політичних просвітницьких установ. Страхуванням населення та їхнього майна, а також державного і кооперативного майна займався агент Великовисківської районної страхової дільниці № 25 Зінов'євського окружного відділення державного страхування.

²⁶⁰ Постановление бюро Большевикского РК КП(б)У «О работе райсовета ОСОАВИАХИМА, руководстве и помощи первичным ОСОАВИАХИМОВСКИМ организациям» от 1 июня 1940 г. – ГАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Д. 175. – Л. 155 – 156.

Вся влада — Комуністичній партії

Важливе місце у системі радянського управління займала Комуністична партія більшовиків України (КП(б)У)²⁶¹, яка де-факто підпорядковувалася Всесоюзній комуністичній партії більшовиків (ВКП(б))²⁶². Не буде перебільшенням сказати, що виконавчі органи радянської влади без узгодження з партійним комітетом відповідного рівня не могли прийняти жодного важливого рішення. Окрім того, члени виконкомів сільських, районних та обласних рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів у переважній більшості самі були членами або кандидатами компартії. До того ж працівники виконавчих комітетів як члени Комуністичної партії могли одночасно входити і до партійного органу — бюро обласного чи районного комітетів. Під цілковитим контролем компартії перебували й різного рівня ради. Таким чином, був створений міцний союз законодавчих, виконавчих органів влади і партії. На підтвердження сказаного: у середині 1940 р. бюро Великовисківського районного комітету КП(б)У на своєму засіданні розглянуло і направило до обласного партійного комітету прохання про затвердження кандидатури Омеляна Кишляна на посаду голови районної ради трудящих і її виконавчого комітету. Також затверджувалися голови сільських рад, але вже на засіданнях бюро райкому КП(б)У.

Загалом організаційна будова КП(б)У виглядала таким чином. Вищим керівним колективним партійним органом був Центральний комітет (ЦК), який обирався на з'їзді КП(б)У. Зі складу ЦК обиралося Політичне бюро (Політбюро), яке здійснювало керівництво між пленумами Центрального комітету КП(б)У. В Політбюро входили найбільш впливові члени ЦК. На щабель нижче знаходилися обласні організації компартії, а за ними — районні. Найнижчим підрозділом КП(б)У були первинні партійні осередки. Вони створювалися при колгоспах і радгоспах, закладах промисловості, виконавчих комітетах, їхніх відділах і управліннях, правоохоронних органах та інших різногалузевих організаціях і установах. Наприклад, до первинної партійної організації при Великовисківській сільській Раді у 1940 р. входили члени ВКП(б) Кузьменко, Калачов, Ніколаєнко, Скрипниченко і кандидат у члени партії Товстоган. Секретарем парторганізації таємним голосуванням був обраний член ВКП(б) з 1920 р. Микита Кузьменко.

Всі первинні партійні осередки району об'єднувалися у районну партійну організацію. Кожна організація чи осередок КП(б)У мала свої керівні органи — комітети. Так, на зборах районної партійної організації обирався районний комітет (РК) КП(б)У. Потім на пленумі районного комітету або районного партійного комітету (РПК) з його складу обиралося бюро, яке через регулярне проведення засідань і видання постанов, здійснювало разом із виконкомом керівництво районом.

Великовисківський райком підпорядковувався обласному та Центральному комітетам КП(б)У. Упродовж 1932 — 1939 рр., коли Великовисківщина входила до Одеської області, бюро райкому виконувало вказівки Одеського обкому КП(б)У. У 1933 — 1937 рр. першим секретарем Одеського обкому був Євген Вегер, посаду другого секретаря обіймав Федір Голуб, а у 1935 р. — Микола Кудрявцев.

На початку 1939 р. Великовисківський район стає частиною новоутвореної Кіровоградської області, після цього районний комітет компартії переходить у підпорядкування вже нового обкому КП(б)У — Кіровоградського. 10 січня 1939 р. Політбюро ЦК КП(б)У затвердило організаційне бюро (оргбюро) ЦК КП(б)У по Кіровоградській області. До його складу увійшли: Мірошкін (перший секретар оргбюро), Колупаєв (другий секретар оргбюро), Іщенко (голова оргкомітету Президії Верховної Ради УСРР), Шаповалов (начальник облземуправління) та Лобода (завідувач відділом керівних партійних органів оргбюро ЦК КП(б)У)²⁶³. 15 січня 1939 р. відбулося перше засідання оргбюро, на якому були обговорені і вирішені організаційні питання щодо оформлення обласної партійної організації та підготовки і скликання партійної конференції. 24 — 27 лютого 1939 р. відбулася перша Кіровоградська обласна партійна конференція, яка, поміж інших рішень, обрала обласний комітет (обком) партії (63 особи) та ревізійну комісію. Відразу після партійної конференції пройшов пленум обкому, на якому було вибрано бюро і секретарів. Так, 1-м секретарем Кіровоградського обласного комітету КП(б)У став Олександр Мірошкін, 2-м секретарем — Іларіон Колупаєв, 3-м секретарем — Михайло Скирда, секретарем по кадрах — Ситник.

7 — 9 лютого 1940 р. відбулася друга звітно-виборча партійна конференція, на якій було обрано нові склади обкому (63 особи) і ревізійної комісії (7 осіб). Після цього на пленумі затвердили нових членів бюро (9 осіб): Федора Горенкова, Колупаєва, Івана Ігнатенка, Скирду, Ситника, Віталія Іщенка, Петра

²⁶¹ З 1952 р. — Комуністична партія України (КПУ).

²⁶² З 1952 р. — Комуністична партія Радянського Союзу (КПРС).

²⁶³ Очерки истории Кировоградской областной партийной организации / Ред. кол.: А. И. Погребняк (председатель), В. Д. Бабий, П. М. Безтака, Ф. К. Белявин, В. Л. Калиниченко, И. П. Олифиренко. — Днепропетровск, 1981. — С. 94 — 95.

Василину та інших. Першим секретарем обкому партії став Горенков, другим – Колупаєв, третім – Ігнатенко, секретарем по кадрах – Скирда.

Згідно з доповіддю про роботу Великовисківського райкому КП(б)У, яка була підписана секретарем Догою і, вочевидь, датується серединою 1924 р., районна партійна організація складалася з 12 членів і 16 кандидатів у члени. Її засідання відбувалися кожного тижня. *«Работа в первое время была трудная, были случаи отказа партийцев от выполнения работы, недисциплинированность, склока и т.п., в данное время все это изжито. Застои в работе были во время отпускного периода, где пользовались отпусками почти все партийцы. Необходимо отметить низкий уровень культуры и политических знаний среди членов организации. На партработе находятся 5 тов., на советской работе 11 тов., по культпросвету 2 тов., на профработе 2 тов., на кооперативной 2 тов., на производстве 6 тов. Вполне способных для активной и ответственной партийной работы в районе масштабе имеется только два тов. Старых партийцев до 1917 г. нет... На собраниях и занятиях присутствуют до 90%»* – зазначав у своїй доповіді секретар Великовисківського райкому КП(б)У Іван Дога²⁶⁴.

У 1924 р. на території Великовисківського району було два осередки КП(б)У: один у Мар'янівці, а другий – у Миколаївці. До складу Мар'янівського осередку входили 6 осіб: два члени і чотири кандидати. За словами секретаря райкому Доги *«эта ячейка обхватывает Совхоз М-Висковского Сахзавода который находится в с. Марьяновке, и Совхоз того же завода д. Павловки. Ячейка работает удовлетворительно, секретарь соответствует своему назначению, работающий на должности Председатель КНС и получающий 10 р. 76 к. в мес., от чего и страдает отчасти работа. Райкомом приняты меры к дополнительному удовлетворению зарплаты данному товарищу. ячейка находится в трех верстах от районного центра, к ней прикреплен один из членов Бюро Райкома. Ячейка имеет свой партдень, устраивает один раз в неделю партсобрания»*²⁶⁵.

До складу бюро Великовисківського РК КП(б)У входило п'ять осіб: члени – секретар райкому, голова райвиконкому, голова районної організації сільськогосподарської кооперації, кандидати – голова районного КНС та завідувач районного земельного відділу. Засідання бюро відбувалися один раз на тиждень, окрім позачергових зібрань. За березень – червень 1924 р. бюро Великовисківського райкому провело 17 засідань, на яких розглянуло 56 питань.

Існував також первинний осередок КП(б)У у Великій Висці. Він нібито виник у березні 1920 р. і кількісно нараховував 10 – 12 осіб. Секретарем осередку був обраний Павло Кондратьєв, а членами партійного комітету – Григорій Міщенко, Олександр Візир, Трохим Дорошенко²⁶⁶. Однак у звітах райкому за 1924 р. Великовисківський осередок чомусь не згадується. Хоча в інших документах за цей рік вказується, що у Великій Висці є партосередок, де нараховується 21 особа²⁶⁷. Секретарем Великовисківського партійного осередку в середині 1920-х років був колишній очільник волосного парткомітету Кудря. Можливо, це був Григорій Михайлович Кудря – голова одного з колгоспів Великовисківщини наприкінці 1920-х років.

Станом на 31 січня 1926 р. первинний осередок КП(б)У у Великій Висці нараховував 7 членів компартії та 20 (16 чоловіків і 4 жінки) кандидатів у члени. Протягом січня 1926 р. до партосередку надійшло 8 заяв про вступ: дві заяви від батраків, п'ять – від селян, які працюють у власному господарстві, одна – від службовців²⁶⁸.

На початок квітня 1929 р. до партосередку Великої Виски входило 24 (21 чоловік і 3 жінки) члени КП(б)У та 5 кандидатів у члени партії. За січень – березень надійшло 5 заяв про вступ до партосередку, з яких три заяви було задоволено, а двом заявам відмовлено у прийомі.

18 січня 1929 р. Великовисківський РК КП(б)У підготував статистичний звіт про склад районної партійної організації за жовтень – грудень 1928 р. Згідно з цим звітом на Великовисківщині було 49 (42 чоловіка і 7 жінок) членів КП(б)У та 24 (20 чоловіків і 4 жінки) кандидатів у члени компартії. За звітний період надійшло 9 заяв про вступ: дві заяви від найманих робітників, шість – від селян, одна – від службовців. Загалом бюро районної парторганізації за IV квартал 1928 р. розглянуло 14 заяв про вступ, але задовольнило лише дев'ять. Партійні квитки отримали Іван Компанієць, Петро Зимський, Мотрона Вовченко, Арсентій Шиян, Павло Сорочан, Михайло Доренко, Іван Биканов, Микола Воскривенко²⁶⁹.

²⁶⁴ Доклад Большевисковского РК КП(б)У Зиновьевского округа. 1924 г. – ГАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Д. 11. – Л. 3.

²⁶⁵ Доклад Большевисковского РК КП(б)У Зиновьевского округа. 1924 г. – ГАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Д. 11. – Л. 3.

²⁶⁶ Колесник М., Михайлова Т. Історія села Велика Виска... – С. 20.

²⁶⁷ Схема изучения религиозного состояния Большевисковского района за октябрь 1924 г. – ГАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Д. 11. – Л. 16.

²⁶⁸ Отчет о составе ячейки КП(б)У с. Большая Виска за январь 1926 г. – ГАКО. – Ф. П-2. – Оп. 1. – Д. 662. – Л. 2.

²⁶⁹ Трьохмісячний звіт осередку КП(б)у Великовисківського району Зінов'євської округи за 1 жовтня 1928 р. – 1 січня 1929 р. – ДАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Спр. 45. – Арк. 2; Список членів КП(б)У на одержання партійних квитків Великовисківської районної партійної організації. 1929 р. – ДАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Спр. 45. – Арк. 3.

На початку 1930-х років Великоvisківський РПК мав таку штатну структуру: секретар, організаційний відділ, відділ агітації, відділ культурно-просвітньої роботи, відділ роботи серед жінок, інформаційний відділ, діловод, друкувальник, керівник справами. Надалі штатний розпис райкому змінювався, зокрема, були введені посади першого, другого і третього секретарів.

№	Прізвище	Займана посада	Сума (в карбованцях)
1	Літвінов	Секретар РК	155
2	Романенко	Завідувач організаційного відділу	135
3	Гаркуша	Завідувач культурно-просвітницького відділу	135
4	Бель	Завідувач відділу роботи серед жінок	135
5	Хмара	Завідувач відділу агітації	135
6	Рябоштан	Завідувач інформаційного відділу	100
7	Войнова	Керуюча справами	70

Відомість на отримання заробітної плати співробітниками
Великовисківського РК КП(б)У за червень 1931 року²⁷⁰

Як керівництво, так і особовий склад співробітників Великоvisківського РК КП(б)У періодично змінювався. Вже зазначалося, що у 1924 р. секретарем райкому був Іван Трохимович Дога. Його для цієї роботи відрядив 4 квітня 1924 р. Єлисаветградський окружний парткомітет. Три секретарі Великоvisківського райкому змінилися впродовж 1931 – 1932 років. До серпня 1931 р. секретарем був Літвінов, із серпня до середини лютого 1932 р. – Іляшов, а потім Чечко. Вочевидь, такі часті зміни керівників РПК пояснюються невиконанням районом господарських завдань, зокрема, хлібозаготівлі. Наприклад, Іляшов був знятий із посади на засіданні бюро Одеського обкому КП(б)У 13 лютого 1932 р. за «...фактичне припинення хлібозаготівель в січні та першій десятиденці лютого, за формальне ставлення до боротьби за хліб, потурання демобілізійним настроям...».

У 1935 – 1936 рр. секретарем Великоvisківського райкому працював Васильєв. До бюро РПК входили секретар райкому Васильєв, начальник районного відділення НКВС Куринський, голова райвиконкому Сторчак. Кандидатом у члени бюро був редактор районної газети «Соціалістичний штурм» Кузьменко. 3 квітня 1936 р. першим секретарем РК КП(б)У був Бобров, а другим – Іван Андрійович Плитенко.

У 1938 р. керівництво Великоvisківського РПК було таким: перший секретар Матвій Сергійович Скобелєв (до початку 1940 р.), другий секретар – Іван Плитенко, третій секретар – Максим Федосійович Кіфоренко. Також документи фіксують на посадах секретарів райкому Олексієнка та колишню завідувачку районним відділом народної освіти Анастасію Ісаківну Масляну. Протягом 1938 р. до бюро РПК входили Скобелєв, Плитенко, Кіфоренко, Слободяник, Березовський, Пригор, Мальцев, Шафіро.

Наприкінці лютого 1940 р. відбулися звітно-виборчі збори Великоvisківської районної організації КП(б)У, на яких було обрано склад пленуму, бюро та секретарів районного комітету партії. Так, першим секретарем РК КП(б)У став Іван Плитенко, другим секретарем – Григорій Матвійович Лагун, який із березня 1938 р. працював начальником політичного відділу Мар'янівського буракового радянського господарства (радгоспу), а третім – колишній завідувач партійного кабінету (у 1935 – 1939 рр.) та відділу пропаганди і агітації райкому Пилип Федорович Косенко. Головою ревізійної комісії Великоvisківського РК КП(б)У був обраний Володимир Мойсейович Бабченицер, котрий із липня 1939 р. працював у районній філії Державного банку²⁷¹.

Кожного року РК КП(б)У звітував про свою роботу на зборах районної партійної організації. Загалом зібрання райпарторганізації проходили щомісяця, на них розглядалися питання, котрі стосувалися компартії та життя і діяльності її членів, а також приймалися рішення щодо загальних проблем соціаль-

²⁷⁰ Відомість на отримання заробітної плати співробітниками Великоvisківського РК КП(б)У за червень 1931 р. – ДАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Спр. 57. – Арк. 1.

²⁷¹ Протокол № 1 засідання бюро Большевиковского РК КП(б)У от 29 лютого 1940 года. – ГАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Д. 175. – Л. 49 – 51.

но-економічного чи культурного розвитку району. Для прикладу розглянемо роботу декількох партійних зібрань комуністів Великоvisківського району в 1937 році. Так, 12 – 15 січня до повістки денної входило п'ять питань: звіт про роботу РК КП(б)У, звіт ревізійної комісії райкому, вибори членів і ревізійної комісії РК КП(б)У, вибори делегатів на III-тю Одеську обласну партійну конференцію.

26 січня 1937 р. на зібранні Великоvisківської районної парторганізації було обговорено рішення ЦК ВК(б) від 13 січня про незадовільне партійне керівництво Київського обкому КП(б)У і недоліках роботи ЦК КП(б)У. Також був вибраний склад членів пленуму райкому. З огляду на вибуття із райпарторганізації Васильєва, Сторчака, Родіонова, Звездок членами пленуму стали Пригор, Мальцев, Ткаченко і Деміденко.

6 вересня 1937 р. відбулася нарада секретарів і партійних організаторів парторганізації Великоvisківського району, на якій секретар РК КП(б)У Плитенко доповів присутнім про проведення 5 – 15 вересня обласної і районної стаханівської декади роботи тракторного парку та постанову Одеського обкому про облік урожаю в 1937 році.

Окремої уваги заслуговує засідання Великоvisківської районної організації КП(б)У, яке відбулося 15 – 16 лютого 1937 р. На цьому зібранні, де були присутні 73 члена компартії і 28 кандидатів, обговорювалися лютневий пленум ЦК КП(б)У та засідання Одеського обласного партійного активу, які були присвячені недолікам роботи парторганізації і, головне, боротьбі з троцькістами – членами партії, котрі нібито підтримували Льва Троцького. На майже тридцяти сторінках машинописного тексту детально зафіксований перебіг засідання, наведені виступи місцевих комуністів, у яких вони звинувачують своїх соратників по партії в негідних вчинках, симпатіях до Троцького, антирадянських діях чи висловлюваннях. Першим після вступної доповіді секретаря РК КП(б)У Боброва виступив районний прокурор Верещак, який закликав своїх товаришів звернути увагу на колишнього секретаря райкому Васильєва. Він, у вересні 1936 р. виступаючи у партійній школі, нібито неправильно, на думку Верещака, трактував слова Володимира Леніна щодо діяльності Троцького. Цікаво те, що прокурор на цьому засіданні і сам був звинувачений у спілкуванні з троцькістами. Ось як діяльність районного прокурора і загалом ситуацію в партійній організації охарактеризував у своєму виступі голова Великоvisківської сільської ради, партійний організатор первинної парторганізації колгоспу імені Сталіна Семен Хоменко:

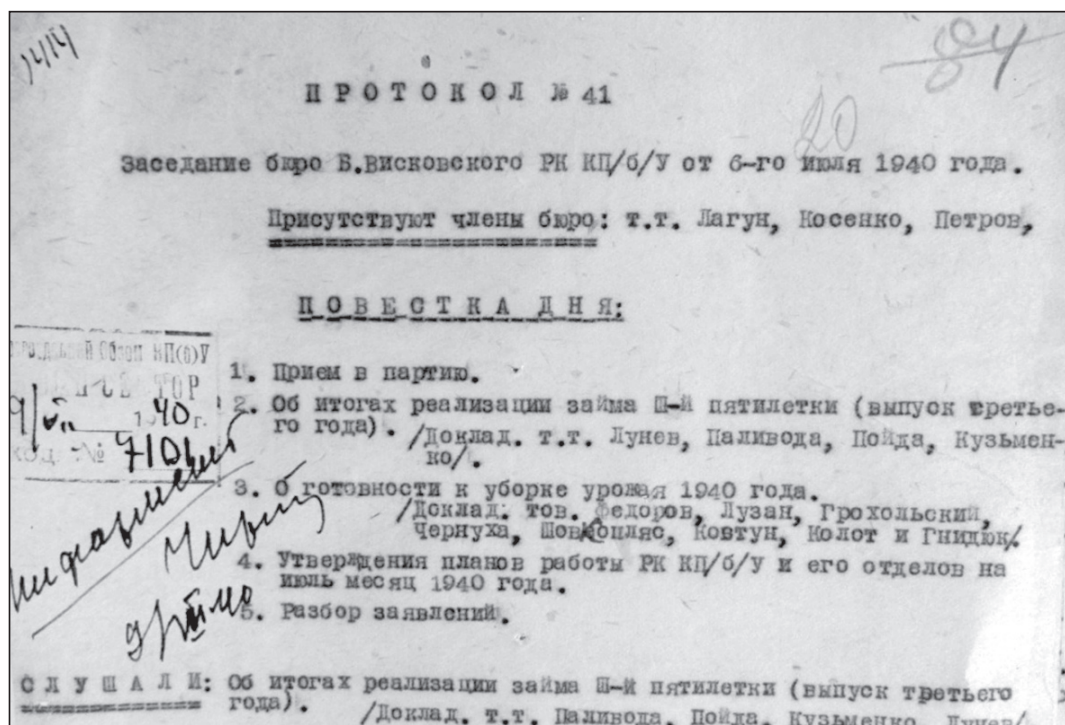
«Наша парторганізація многое сделала, но вся работа заклевалась в хозяйственных вопросах, партийными целями не занимались, в результате чего члены партии нарушают устав и партийную этику, взяли хотя бы Ткаченко он побил свою жену, нам РПК предложил этот вопрос разобрать на собрании коммунистов, а мы держим около месяца и еще не разрешили. Поступок тов. Верещака не партийный, он связан был с Седлецким зная, что Седлецкий имеет связь с троцкистом Гасухой и после всего Верещак берет жену Седleckого на работу в аппарат прокуратуры. Верещак игнорирует пред. с/с, сменяет сельисполнителя без моего ведома, да и вообще Верещак как прокурор не пользуется авторитетом среди сельских работников. Тут меня Тимофеев обвиняет, что я пьянствую и ничего не делаю, это не верно, тов. Тимофеев должен был сказать сам о себе, ведь дело с финансами обстоит очень плохо, а Тимофеев сидит в кабинете и никуда не ездит, помощи председателям сельсоветов и финсекциям нет никакой»²⁷².

Окрім Верещака і Хоменка, з промовами, в яких викривалося засилля у райпарторганізації троцькістів, виступали: начальник спеціального бюро райвиконкому Доренко, домогосподарка Пшенична, інструктор РК КП(б)У Скобелев, завідувач тваринництва Петрівського відділення Мар'янівського радгоспу Саєнко, інструктор РК КП(б)У Деміденко, завідувач обліку РК КП(б)У Барський, завідувач районного фінансового відділу Тимофєєв, співробітник НКВС Вінницький, секретар патрійного відділу Мар'янівського радгоспу Мазурик, голова РВК Огель, завідувач партійного кабінету Косенко, секретар РВК Фабриков, голова робітничого комітету Мар'янівського радгоспу Павловський, директор Мар'янівського радгоспу Філоненко, голова районної споживчої спілки Нездатний, редактор районної газети «Ленінська правда» Кузьменко, заступник начальника політичного відділу з комсомольської роботи Мар'янівського радгоспу Шаповалов, помічник начальника політвідділу з роботи серед жінок Мар'янівського радгоспу Барська, заступник директора Володимирівської МТС із розрахунків із колгоспами Сочинський, комендант Шо-стаківського пункту «Заготзерно» Котляренко, працівник районної внутрішньої торгівлі Луньов, секретар РК КП(б)У Олександр Савинок, завідувач районного відділу охорони здоров'я Терещенко, голова колгоспу «Перебудова села» Рачкован, голова колгоспу імені Йосипа Сталіна Ткаченко, директор агрономічної школи Борецький, уповноважений із розшуку, голова парторганізації НКВС і міліції Гноєвий, начальник районного відділення НКВС Пригор, районний уповноважений із постачання м'яса Самойленко та інші.

²⁷² Протокол общерайонного партийного собрания Большеvisковской районной партийной организации от 15 – 16 февраля 1937 года. – ГАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Д. 135. – Л. 113.

У результаті тривалого обговорення районні партійні збори постановили: повністю підтримали рішення Одеського обкому КП(б)У щодо звільнення окремих працівників облпарткомітету і облвиконкому, доручити РК КП(б)У терміново перевірити причетність до троцькістів Верещака, Ігнат'єва, Сочинського і Васильєва, запропонувати райпарткому створити партійну комісію для перевірки роботи районних судів і прокуратури, звільнити з посади директора Шостаківської МТС Калмикова, який служив у Добровольчій армії і був сином працівника поліції Російської імперії, провести розслідування про зв'язок уповноваженого Великовисківського районного відділу НКВС Шарова з троцькістом Гасухою, обговорити на засіданнях партійних осередків поведінку комуністів Терещенка, Фабрики, Поліщука і Балашова, які вживали спиртні напої із священиком на весіллі безпартійного Коропа²⁷³.

У сховищі Державного архіву Кіровоградської області зберігаються протоколи засідань бюро Великовисківського РК КП(б)У за 1930 – початок 1940-х років. Ознайомлення з ними дає можливість досить детально дізнатися як про партійне життя, так і про економічний, соціальний та культурний розвиток краю. Звичайно, повноцінний розгляд всіх засідань займе не одну сотню сторінок книги, тому пропонуємо читачам лише вибірковий перелік тих рішень і постанов, які були прийняті бюро райкому. Так, протягом 1940 р. на засіданнях бюро Великовисківського РК КП(б)У розглядалися такі питання: прийняття і виключення зі складу членів компартії, про підсумки роботи районної споживчої спілки за 1939 р. (голова – Брюховець), про характеристики членів компартії, які ставали працівниками райкому, призначення на посади голів колгоспів, радгоспів, завідувачів ферм, бригадирів, про призначення керівником районного ТСОАВІАХІМ Михайла Дудника, який також працював комісаром приписного пункту, про дозвіл на виїзд Скобелева з Великовисківського району на постійне місце проживання у Кам'янець-Подільську область, про ремонт техніки у Шостаківській та Володимирівській МТС, про підсумки роботи навчальних закладів за 1939 – 1940 навчальний рік, про підготовку та проведення Дня більшовицької преси, про заселення хуторських господарств, про виконання плану м'ясозаготівлі, про хід ремонту сільськогосподарського збирального інвентарю у колгоспах, про стан цукрових плантацій Мар'янівського радгоспу, про підготовку приміщення Шостаківського «Заготзерно» до прийому врожаю зерна тощо²⁷⁴.

Фрагмент протоколу № 41 засідання бюро
Великовисківського РК КП(б)У від 6 липня 1940 р.
Із фондів Державного архіву Кіровоградської області

²⁷² Протокол общерайонного партийного собрания Большевикской районной партийной организации от 15 – 16 февраля 1937 года. – ГАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Д. 135. – Л. 119 – 120.

²⁷⁴ Протоколы заседаний бюро Большевикского РК КП(б)У за 1940 год. – ГАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Д. 175 (январь – июнь); Д. 176 (июнь – декабрь).

У 1941 р. першим секретарем Великовисківського РК КП(б)У замість Івана Плитенка став Коваленко. Другим і третім секретарями, як і попереднього року, продовжили працювати Григорій Лагун та Пилип Косенко. До складу бюро входили Коваленко, Лагун, Косенко, Гедзь, Федоров. У кінці травня членом бюро став редактор районної газети Чередник, котрий замінив Федорова.

Під час своєї роботи протягом першої половини 1941 р. бюро Великовисківського райкому приймало рішення щодо членства у компартії, роботи комунального господарства, благоустрою Великої Виски і центрів сільських рад, виконання плану натуральної оплати за 1940 р., ремонту колгоспного автопарку, виконання плану посіву багаторічних трав, стану розвитку торгівлі, фактів загибелі свиней від сказу, обліку майна партійного кабінету, створення колгоспних водойм і рибних розплідників у 1941 р., культурного обслуговування пасажирів залізничної станції Шостаківка, підготовки чергового призиву до Червоної армії, створення ділянок ветеринарно-санітарної мережі району, підготовки до збору врожаю у 1941 р., проведення семінару редакторів газет колгоспів, радгоспу і МТС, стану конярства у колгоспах тощо²⁷⁵.

На початку кожного засідання бюро РК КП(б)У розглядало подання первинними партійними осередками кандидатур на вступ до ВКП(б). Так, у 1941 р. членами всесоюзної компартії стали помічник управляючого Петрівською філією Мар'янівського радгоспу Василь Дрига, голова колгоспу «Червоні віхи» Афанасія Ключка, бригадир Григорій Бодашко, голова колгоспу імені Сталіна Федір Коцар та інші, а кандидатом у члени – Іван Самойленко. Не вдалося поповнити ряди кандидатів у члени компартії заступнику голови Великовисківського райвиконкому, завідувачу планового відділу Василю Ткаченку. Попри рішення первинної парторганізації РВК та рекомендації членів ВКП(б) Григорія Нечитайла, Романа Федорова і Григорія Сочинського, бюро райкому вирішило відмовити Ткаченку, бо він недостатньо проявив себе на основній роботі і мав слабку політичну підготовку.

З початком 22 червня 1941 р. німецько-радянської війни у порядку денному засідань бюро Великовисківського РК КП(б)У з'являються питання, присвячені створенню на території району народного ополчення, забезпечення громадського порядку, мобілізації людських і матеріальних ресурсів для потреб Червоної армії тощо. Останнє засідання Великовисківського райкому перед окупацією Великовисківщини німецько-фашистськими військами, вочевидь, відбулося 21 липня 1941 року.

²⁷⁵ Протоколи засідань бюро Большевикского РК КП(б)У за 1941 год. – ГАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Д. 181.

НКВС: Робітничо-селянська міліція та органи державної безпеки

На початку 1919 р. була створена Робітничо-селянська міліція УСРР. До цього часу, тобто у перші роки існування радянської влади, єдиної системи органів охорони правопорядку на українських землях, які контролювалися більшовиками, не існувало. Упродовж першої половини 1919 р. після ухвалення 9 лютого РНК УСРР декрету «Про організацію міліції» відбулося її організаційне і структурне оформлення. На основі досвіду створення міліції у радянській Росії, беручи до уваги прийняті там нормативні акти, зокрема, спільну інструкцію Народних комісарів внутрішніх справ і юстиції «Про організацію Радянської Робітничо-Селянської міліції» (12 жовтня 1918 р.), уряд Української СРР видав нормативні документи, які регламентували створення окремих служб міліції: загальної, судово-кримінальної, промислової, залізничної, річкової та морської міліції, кримінального розшуку.

На початку 1920-х років у Великій Висці розташовувалося управління Робітничо-селянської міліції 2-ї району (ділянки) Єлисаветградського повіту. Слід пояснити, що спочатку радянська влада зберегла дореволюційну територіальну організацію міліції, хоча й дещо її змінивши. Якщо до 1917 р. Велика Виска входила до 1-го поліцейського стану, то на початку 1920-х років її було віднесено до 2-го району Єлисаветградського повіту. Радянські міліцейські райони, як і царські поліцейські стани, об'єднували декілька волостей. Так само деякий час зберігався поділ на слідчі райони. Великовисківська волость входила до 5-го району народного слідчого. Тобто, якщо у Великій Висці або десь на теренах волості траплявся злочин, який необхідно було розслідувати, то цим займалися не місцеві міліціонери, а слідчі 5-го району Єлисаветградського повіту. З ліквідацією у 1923 р. волостей і повітів поділ на міліцейські і слідчі райони перестав існувати. Завданнями Робітничо-селянської міліції було забезпечення громадського порядку на теренах міліцейського району, боротьба з бандитизмом, розшук і затримання злочинців, розслідування цивільних і кримінальних справ, припинення протиправних дій місцевих мешканців тощо.

У 1920 – середині 1921 років начальником міліції 2-го району був Подгорний, а співробітниками Омелян Кишлян, Вакула Сорочан, Вовченко та інші. За допомогою віднайдених в обласному державному архіві телеграм²⁷⁶ начальника Робітничо-селянської міліції 2-го району, котрі він надсилав начальнику міліції Єлисаветградського повіту, наведемо окремі епізоди роботи великовисківських правоохоронців. 14 жовтня 1920 р. Подгорний надіслав начальнику Єлисаветградської повітової міліції телеграму, в якій прохав відправити у його розпорядження 30 міліціонерів для припинення самовільної вирубки лісу та затримання дезертирів. Здійснити ці дії силами співробітників Великовисківської міліції було неможливо, оскільки ті якраз займалися наведенням громадського порядку в с. Володимирівка.

3 січня 1921 р. начальник Великовисківської міліції повідомляв вищому керівництву, що наприкінці грудня 1920 р. мешканці Великої Виски Степан Троян, Марко та Іван Скліфуси здійснили напад на будинок жителя с. Новоелисаветівки Трохима Донцова. Однак через те, що їм не вдалося відкрити вхідні двері, вони викрали із сараю бугая. Нападники були затримані, а свійська тварина повернута власнику. У січні 1921 р. невідомі службовці Робітничо-селянської Червоної армії (РСЧА) відібрали у жителя Великої Виски Миколи Вижолі фургон запряжений кіньми. Пригода сталася у Великій Висці на вулиці Велика. Фургон був червоного кольору з ящиком. 21 січня 1921 р. о 19 годині вечора поблизу Мар'янівки трьома озброєними гвинтівками кавалеристами у формі 1-ї Кінної армії Семена Будьоного був убитий командир 8-ї роти 89-го стрілецького полку внутрішньої служби Андриков і важко поранений його помічник Антонов. Начальник міліції Подгорний повідомив про цю подію начальника повітової міліції, народного слідчого 5-ї ділянки, начальника штабу і командира 89-го полку.

Відзначимо, що начальник Великовисківської міліції 2-го району регулярно надсилав телеграми в управління повітової міліції, де інформував її керівництво про ті чи інші інциденти на теренах волості та загальну ситуацію на дорогах та залізничних шляхах. Ось одна з таких телеграм від 12 жовтня 1920 року:

«Єлисаветград. Начальнику Уездной милиции.233/901 На участке спокойно. Полотно железной дороги благополучно. 592/1166»²⁷⁷.

Трапляються телеграми, котрі містять інформацію про організаційні моменти у роботі міліції. Так,

²⁷⁶ Телеграммы начальника советской Рабочее-крестьянской милиции 2-го участка Елисаветградского уезда. Большевиковское почтово-телеграфное отделение. – ГАКО. – Ф. Р-934. – Оп. 1. – Д. 9 (1920 г.); Д. 10 (1921 г.).

²⁷⁷ Телеграммы начальника советской Рабочее-крестьянской милиции 2-го участка Елисаветградского уезда. Большевиковское почтово-телеграфное отделение. – ГАКО. – Ф. Р-934. – Оп. 1. – Д. 9. – Л. 43.

Співробітники Великоvisківської районної міліції:
начальник – Кац, старший лейтенант – Гончарук,
міліціонер – Товстоган. с. Велика Виска, 1929 – 1930 рр.
*Із альбому «Перші роки боротьби
і перемог села Велика Виска»*

наприклад, 27 жовтня 1920 р. очільник Великоvisківської міліції звертався до свого вищого начальства з проханням пришвидшити доставку зимового обмундирування для службовців, інакше ті не матимуть змоги працювати.

Більше сорока співробітників мало Великоvisківське управління міліції 2-го району станом на 1 серпня 1921 р. Зокрема посаду начальника органу правопорядку обіймав Леонід Белецький, страшого помічника – Микола Петров, переписувача – Микола Зінов'єв, старших міліціонерів – Тимофій Щуцький і Семен Белов, міліціонерів – Іван Матвієнко, Микола Рожко, Іван Жердієв, Семен Мельник, Сергій Пигида, Іван Фадєєв, Іван Новаков, Григорій Граждан, Іван Соколов, Дмитро Яровий, Стефан Кобзан, Петро Зубенко та

інші. Усі працівники мали невеликий стаж роботи і були прийняті на роботу в міліцію Великоvisківської волості переважно у кінці 1920 – середині 1921 років²⁷⁸.

У 1923 р. з утворенням Великоvisківського району було створене районне відділення Робітничо-селянської міліції. На жаль, відомості про його керівництво, кількість працівників та діяльність протягом другої половини 1920-х років поки що відсутні. Знаємо лише те, що у 1929 – 1930 рр. начальником міліції і кримінального розшуку був Кац, а співробітниками – Микола Гончарук, Микола Кудря, Товстаган. У 1931 р. обов'язки начальника міліції виконував Кривошапко.

У 1936 р. посаду начальника міліції Великоvisківського району займав Щербатюк, а працівником у 1938 р. був Сергій Дудник. З 1940 р. керівником міліції Великоvisківщини був призначений Митрофан Іванович Белкін, який народився у 1902 р. У 1931 р. він закінчив школу середнього керівного складу Робітничо-селянської міліції, у 1939 р. став членом комуністичної партії, а 23 листопада 1940 р. увійшов до складу пленуму Великоvisківського РК КП(б)У²⁷⁹. Уповноваженим кримінального розшуку Великоvisківської районної міліції у 1940 р. працював Максим Миколайович Фисан. Він народився у 1911 р., а у 1940 р. закінчив школу сержантів у Харкові і вступив до комуністичної партії.

Слід відзначити, що Робітничо-селянська міліція Української СРР не була самостійною правоохоронною структурою, вона перебувала у складі Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС). Відповідно Великоvisківський районний відділ міліції входив до районного відділення НКВС. Загалом утворений у 1919 р. НКВС займався охороною громадського порядку, обліком місця проживання, реєстрацією актів громадського стану, кримінальним розшуком, державною безпекою, зовнішньою розвідкою, контррозвідкою, наглядом за офіцерським складом РСЧА, управлінням таборами примусової праці і в'язницями, виконанням судових вироків тощо. Власне, НКВС був головним каральним органом у системі радянської влади, який здійснював масовий політичний терор.

У 1936 р. начальником Великоvisківського районного відділу НКВС був Костянтин Курінський, секретарем – Бойко, а комендантом НКВС Шостаківського пункту «Заготзерно» – Троцкан. У 1938 р. посаду керівника райвідділу НКВС обіймав Пригора, а у 1941 р. – Коломієць. У кінці травня 1941 р. очільником Великоvisківського райвідділу НКВС був призначений Тимофій Гноевий.

Періодично у структурі НКВС перебували органи державної безпеки. Їхня діяльність була спрямована на припинення і розкриття злочинів проти радянського державного ладу, боротьбу з бандитизмом, державною зрадою, шпигунством, диверсіями, повстаннями, політичним інакомисленням, економічними злочинами тощо. Дослідники відмічають, що радянські органи держбезпеки були тісно пов'язані з правлячою комуністичною партією, фактично становлячи собою її бойовий і каральний підрозділ.

²⁷⁸ Список служащих всех Советских учреждений находящихся на территории Большевиковской волости Елисаветградского уезда на 1-е августа 1921 г. – ГАКО. – Ф. Р-314. – Оп. 1. – Д. 6. – Л. 10 об. – 10.

²⁷⁹ ДАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Спр. 175. – Арк. 102.

Першим органом держбезпеки Української СРР стала утворена у грудні 1918 р. Всеукраїнська надзвичайна комісія (ВНК). Для виконання поставлених завдань у її підпорядкуванні перебували військові підрозділи, зокрема, частини особливого призначення (ЧОП). На теренах Єлисаветградського повіту ЧОП були створені у 1921 – 1922 рр. У 1923 р. вони склалися із трьох взводів. Особовий склад 3-го взводу формувався за рахунок жителів Єлисаветградківського, Великовисківського, Маловисківського, Злинського, Хмельнського і Новомиргородського районів. Штаб 3-го взводу розміщувався у Малій Висці²⁸⁰.

У 1922 р. Всеукраїнську надзвичайну комісію ліквідовано, а натомість було організовано при НКВС Державне політичне управління (ДПУ). Місцевими органами ДПУ були спочатку губернські, а згодом окружні відділи, а також районні відділення. Припинення існування ВНК і створення ДПУ мало на меті трансформацію органів держбезпеки з тимчасових і надзвичайних у такі, які б входили через НКВС у загальну систему тодішньої радянської державності²⁸¹.

Після утворення Радянського Союзу відбулися чергові зміни в органах держбезпеки. У листопаді 1923 р. Президія ЦВК СРСР прийняла постанову про створення Об'єднаного державного політичного управління (ОДПУ) СРСР, до складу якого увійшли ДПУ союзних республік. Головою ОДПУ Радянської держави став Фелікс Дзержинський. Окрім цього, відтепер республіканські ДПУ були виведені зі складу НКВС і стали самостійними структурами правоохоронної системи.

На початку 1930-х років Державному політичному управлінню УСРР було передано в підпорядкування Робітничо-селянську міліцію. Після цього рішення ДПУ отримали право призначати, переміщати і звільняти працівників міліції та кримінального розшуку, а також використовувати в своїх цілях їхню агентурну мережу.

22 грудня 1931 р. Великовисківський районний виконавчий комітет постановив нагородити з нагоди святкування XXIV-ї річниці створення Всеросійської надзвичайної комісії (ВЧК – аббревіатура російською мовою) місцевих чекістів Абрама Карасьова шкіряним пальто, портфелем та револьвером, Костянтина Курінського – револьвером, Георгія Щербакова та Леоніда Вахліса – портфелями, Якова Гофмана і Дмитра Яїцького – польовими сумками, Григорія Тарасенка – відрізом на костюм²⁸².

У липні 1934 р. ДПУ Української СРР знову увійшло до складу республіканського Народного комісаріату внутрішніх справ, який від цього часу підпорядковувався утвореному загальносоюзному НКВС. Відбулася також зміна назви органу держбезпеки – замість Державного політичного управління він отримав найменування Управління державної безпеки (УДБ). Окрім УДБ, у складі НКВС УСРР були Управління робітничо-селянської міліції, прикордонної та внутрішньої охорони, пожежної охорони та інші. Система місцевих органів НКВС будувалася вертикально: були створені обласні, районні, міські управління (відділи) НКВС та відділи міліції. У 1930-х роках встановили спеціальні звання керівного складу органів держбезпеки, були введені цифрові позначення відділів УДБ у республіканських та обласних управліннях НКВС.

12 березня 1941 р. НКВС Української РСР було розділено на два народних комісаріати – внутрішніх справ (НКВС) і державної безпеки (НКДБ). Але вже у серпні 1941 р., в умовах воєнного часу, цей поділ був відмінений. Народний комісаріат державної безпеки радянської України був відновлений у травні 1943 р. Після закінчення Другої світової війни, у березні 1946 р. Раду Народних Комісарів України було перетворено у Раду Міністрів, а народні комісаріати – на міністерства. Таким чином, НКДБ став Міністерством державної безпеки (МДБ), а НКВС – Міністерством внутрішніх справ (МВС). У 1954 р. із МДБ і декількох управлінь, служб та відділів МВС був створений загальносоюзний орган забезпечення державної безпеки – Комітет державної безпеки при раді Міністрів СРСР. У 1978 р. він був перейменований на Комітет державної безпеки (КДБ) та підпорядкований безпосередньо Політичному бюро ЦК КПРС. В радянській Україні республіканський КДБ діяв до 1991 р. Його правонаступником стала Служба безпеки України (СБУ).

Нагляд за діяльністю органів держбезпеки здійснювала прокуратура. 14 лютого 1919 р. Рада Народних Комісарів УСРР прийняла декрет «Про суд», яким при судових установах було ліквідовано прокурорський нагляд. З цього часу нагляд за законністю зосереджувався у Народному комісаріаті юстиції і його місцевих органах. У 1922 р. у складі комісаріату юстиції було створено Державну прокуратуру

²⁸⁰ Колечкін В. П. Частини особливого призначення Єлисаветградського повіту у 1921 – 1924 рр. // Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник. – Випуск VI. Спеціальний випуск за матеріалами обласної науково-практичної конференції «Земля, що народжує героїв: Центрально-Український регіон вшановує захисників Вітчизни». – Кропивницький, 2016. – С. 174.

²⁸¹ Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК – ГПУ – НКВД в Україні: особи, факти, документи. – К., 1997. – С. 8 – 9.

²⁸² Протокол № 39 засідання президії Великовисківського РВК від 22 грудня 1931 р. – ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 2. – Спр. 10. – Арк. 49.

УСРР. Протягом 1930-х років періодично відбувалися структурні перебудови прокуратури, результатом яких стало її остаточне оформлення, як організації з нагляду за дотриманням законності, передусім у роботі співробітників НКВС. Загалом прокуратура мала право здійснювати перевірку діяльності майже всіх органів влади та управління, а також господарських і громадських організацій, порушувати кримінальні справи проти тих, хто вчинив злочин, опротестовувати постанови, накази, циркуляри і розпорядження, якщо вони не відповідали закону.

До 1932 р. діяли міжрайонні, міські та дільничні прокуратури. З організацією областей було скасовано міжрайонні прокуратури і створено дільничні, міські, обласні прокуратури. У 1934 р. замість дільничних прокуратур в усіх районах Української СРР було утворено районні прокуратури. У 1936 р. керівником Великоvisківської районної прокуратури був Верещак, у 1938 р. – Семен Борисович Шафіро. 23 серпня 1938 р. районного прокурора Шафіро було звільнено згідно з рішенням Одеського обкому КП(б)У. На його місце був призначений Калюжний. Упродовж 1940 р. посаду райпрокурорів обіймали Омелян Митрофанович Кишляк і Ошаровська. 21 липня 1940 р. при Великоvisківській районній прокуратурі були затверджені громадські обвинувачі. Ними стали уповноважений Народного комісаріату заготівлі Петро Колесник, завідувач торгівлею районної споживчої спілки Микола Нагорний та директор Великоvisківської середньої школи Михайло Пойда²⁸³. Із постанови бюро Великоvisківського РК КП(б)У «О работе нарсуда и прокуратуры» від 11 серпня 1940 року:

«Заслушав доклад нарсудьи тов. Гедзя и райпрокурора тов. Ошаровской о работе нарсуда и прокуратуры, – РК КП(б)У отмечает некоторое улучшение работы за последнее время.

Райпрокуратуру укомплектовано лучшими кадрами...

Удовлетворительно поставлено расследование прокуратурой и рассмотрение нарсудом дел в части борьбы с расхищением социалистической собственности, спекуляцией, хулиганством и др. Случаи возвращение дел на доследование и для пересмотра, а также отмена приговоров очень не значительны»²⁸⁴.

²⁸³ ДАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Спр. 176. – Арк. 42.

²⁸⁴ Постановление бюро Большеvisковского РК КП(б)У «О работе нарсуда и прокуратуры» от 11-го августа 1940 г. – ГАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Д. 176. – Л. 69.

Політичні репресії

Утвердження тоталітарного режиму радянської влади супроводжувалося політичними репресіями щодо практично всіх верств населення – від селян і робітників до керівних кадрів Комуністичної партії та посадових осіб центральних і місцевих органів управління. Під маховик репресій потрапляли також представники інтелігенції – педагоги, вчені, літератори, художники, священнослужителі тощо. Від самого початку свого існування радянська влада застосовувала політичні репресії, але особливо широкого розмаху вони набули у 1937 – 1938 рр., які в історичній літературі називаються періодом «великого терору». У цей час були репресовані також і жителі та уродженці Великої Виски.

Наприкінці вересня 1928 р. Зінов'євський окружний відділ (окрвідділ) Державного політичного управління (ДПУ) заарештував жителів Великої Виски, хліборобів Андрія Федоровича Чуйкова, 1894 року народження (р. н.) та Івана Федотовича Зінов'єва, 1902 р. н. Вони були звинувачені у зберіганні та розповсюдженні прокламацій контрреволюційного характеру. 15 лютого 1929 р. Особливою нарадою при колегії ДПУ позбавлені права проживати у містах Москві, Ленінграді, Ростові-на-Дону, в Україні та у прикордонній смузі протягом 3-х років. Реабілітовані 25 лютого 1994 р. Кіровоградською обласною прокуратурою²⁸⁵.

На початку 1929 р. за читання антирадянських листівок Зінов'євським окрвідділом ДПУ були заарештовані жителі Великої Виски, колгоспники Іван Омелянович Афанасьєв, 1892 р. н., Олексій Сергійович Дудник, 1884 р. н., голова Комітету незаможних селян (КНС) Яків Іванович Сухота, 1866 р. н. та Володимир Іванович Піщанський, 1902 р. н. 3 вересня 1929 р. колегією обласного ДПУ Афанасьєв і Піщанський були засуджені до 5 років, Дудник – до 10 років таборів, а Сухота до розстрілу. Реабілітовані 14 січня 1961 р. Кіровоградським обласним судом.

26 квітня 1929 р. Зінов'євський окрвідділ ДПУ заарештував великовищан, робітника млину Івана Кіндратовича Матвієнка, 1907 р. н. і колгоспників Тихіна Ілліча Панченка, 1870 р. н. та Миколу Івановича Товстого, 1892 р. н. Їх також звинуватили у читанні антирадянських листівок. Матвієнка засудили 3 вересня 1929 р. до 3 років таборів, Товстого до 5 років, а Панченка 19 червня 1929 р. звільнили з-під варти. Матвієнко і Товстоган реабілітовані 14 січня 1961 р. Кіровоградським обласним судом.

У 1933 році до 6 місяців примусових робіт був засуджений Дмитро Миколайович Короп, 1895 р. н. – комбайнер Шостаківської МТС. Вдруге його заарештували 22 липня 1941 р. Співробітники Велико-висківського районного відділення (РВ) Народного комісаріату державної безпеки (НКДБ) звинуватили Коропа у тому, що він *«в 1919 р. мав зв'язки з петлюрівським рухом та німецькою владою; вів антирадянську агітацію проти колективізації; при нападі фашистської Німеччини розповсюджував капітулянтські настрої, чинив опір спорудженню бомбосховища: «Для чого ви мене змушуєте копати яму? Чи з Гітлером, чи без Гітлера – однаково моя сім'я голодує»*. У зв'язку з воєнними діями етапований у Казахстан. 25 березня 1942 р. особливою нарадою при Народному комісаріаті внутрішніх справ (НКВС) СРСР засуджений до 8 років ув'язнення у виправно-трудових таборах. Реабілітований 20 вересня 1989 р. Кіровоградською обласною прокуратурою.

У кінці 1935 р. Велико-висківське РВ НКВС заарештувало завідувача районного відділу народної освіти Івана Васильовича Дзвонецького. Він був звинувачений в українському націоналізмі та антирадянській агітації. Покінчив життя самогубством у камері в'язниці.

За агітацію проти радянської влади та Конституції Радянського Союзу Велико-висківське РВ НКВС 27 червня 1937 р. заарештувало жителя Великої Виски Івана Васильовича Гончарова. 27 жовтня 1937 р. трійкою управління НКВС Одеської області засуджений до 10 років ув'язнення у виправно-трудових таборах. Реабілітований 12 квітня 1989 р. Кіровоградською обласною прокуратурою.

12 вересня 1937 р. Велико-висківське РВ НКВС заарештувало робітника Оникіївського радянського господарства, жителя Великої Виски Кирила Гнатовича Фурмана, 1892 р. н. Був звинувачений у контрреволюційній діяльності і 22 жовтня 1937 р. трійкою управління НКВС Одеської області до розстрілу. Вирок виконано 26 листопада 1937 р. Реабілітований 26 березня 1960 р. Кіровоградським обласним судом.

У контрреволюційній діяльності та шкідництві був звинувачений директор Шостаківської МТС, житель Великої Виски Олексій Олексійович Калмиков. Велико-висківське РВ НКВС заарештувало його 13 жовтня 1937 р., а трійка управління НКВС Одеської області 4 грудня засудила до 10 років ув'язнення у виправно-трудових таборах. Реабілітований 14 листопада 1959 р. Кіровоградським обласним судом.

²⁸⁵ Цей та інші епізоди застосування радянською владою політичних репресій описані на основі слідчих справ, які зберігаються у фондах Державного архіву Кіровоградської області.

Наприкінці 1937 р. була заарештована Явдокія Савеліївна Костюченко, жителька Великої Виски, 1888 р. н. Великовисківське РВ НКВС звинуватило її у зв'язках із репресованими священиками. 5 грудня 1937 р. трійкою управління НКВС Одеської області засуджена до 10 років ув'язнення у виправно-трудових таборах. Реабілітована 21 квітня 1989 р. Кіровоградською обласною прокуратурою.

22 лютого 1938 р. Великовисківське РВ НКВС заарештувало жительку Великої Виски Ксенію Дмитрівну Чинченко, 1899 р. н. Вона була звинувачена у шпигунстві на користь Румунії, зведенні наклепів на радянську владу. Засуджена 4 жовтня 1938 р. трійкою управління НКВС Одеської області до розстрілу. Вирок виконано 14 жовтня 1938 р. Реабілітована 1 червня 1989 р. Кіровоградською обласною прокуратурою.

Житель Великої Виски Микола Олексійович Зайцев, 1893 р. н., член колгоспу імені газети «Правда» був заарештований Великовисківським РВ НКВС 14 березня 1938 р. Його звинуватили в антирадянській агітації. 15 квітня 1939 р. Кіровоградський обласний суд справу припинив.

Колгоспник Григорій Петрович Гелета, 1905 р. н., був заарештований 12 березня 1938 р. Великовисківським РВ НКВС за антирадянську агітацію. 20 квітня 1938 р. засуджений трійкою управління НКВС Одеської області до розстрілу. Вирок виконано 6 червня 1938 р. Реабілітований 12 жовтня 1989 р. Кіровоградською обласною прокуратурою.

Член колгоспу «Правдивий шлях», великовисщанин Сергій Гордійович Луньов, 1876 р. н. був заарештований за контрреволюційну діяльність Великовисківським РВ НКВС 15 березня 1938 р. Засуджений 7 квітня 1938 р. трійкою управління НКВС Одеської області до розстрілу. Вирок виконано 5 червня 1938 р. Реабілітований 10 серпня 1989 р. Кіровоградською обласною прокуратурою.

В участі у контрреволюційній організації та шкідницькій роботі був звинувачений інспектор Великовисківського районного фінансового відділу Дементій Савович Присяжнюк, 1898 р. н. 16 березня 1938 р. заарештований Великовисківським РВ НКВС, а 20 квітня 1938 р. засуджений трійкою УНКВС Одеської області до розстрілу. Вирок виконано 6 червня 1938 р. Реабілітований 29 серпня 1959 р. Кіровоградським обласним судом.

Ветеринарний фельдшер колгоспу Корній Явдокимович Журбенко, 1887 р. н., був заарештований 8 жовтня 1939 3-м відділом управління Державної Безпеки управління НКВС Кіровоградської області за участь у повстанні проти радянської влади. 23 грудня 1939 р. Кіровоградським обласним судом справу припинено, з-під варті звільнений.

Вихваляв нацистську Німеччину, проводив капітулянтську агітацію і за це був заарештований житель Великої Виски, член колгоспу імені Кагановича Олександр Карпович Ворона, 1884 р. н. 28 липня 1941 р. засуджений Кіровоградським обласним судом до 8 років ув'язнення у виправно-трудових таборах із позбавленням громадянських прав на 3 роки. Реабілітований 28 лютого 1992 р. Генеральною прокуратурою України.

За контрреволюційну діяльність був заарештований уродженець Великої Виски, працівник пошти у Зінов'євську Олекса Григорович Цюпа, 1895 р. н. 23 квітня 1933 р. дорожньо-транспортним відділом Одеського обласного управління ДПУ справу припинено, з-під варті звільнений.

Уродженець Великої Виски Лука Григорович Бобришев, 1899 р. н., був заарештований 23 грудня 1932 р. Новоукраїнським РВ ДПУ за контрреволюційну агітацію. Засуджений 26 березня 1933 р. особливою нарадою при колегії ДПУ УСРР до 3 років заслання у північний край. Реабілітований 31 березня 1994 р. Кіровоградською обласною прокуратурою.

Кондуктор товарних потягів залізничної станції у м. Зінов'євськ, уродженець Великої Виски Іван Никифорович Луньов, 1898 р. н., заарештований 9 квітня 1933 р. дорожньо-транспортним відділом Одеського обласного відділення ДПУ за антирадянську діяльність. 23 квітня 1933 р. справу припинено, з-під варті звільнений.

Харченко Олександр Кіндратович, 1895 р. н., уродженець Великої Виски, викладач кавалерійської школи у м. Зінов'євськ, був заарештований у кінці 1932 р. Одеським обласним відділенням ДПУ за участь у контрреволюційній повстанській організації. Засуджений 14 квітня 1933 р. трійкою колегії ДПУ УСРР до 5 років ув'язнення у виправно-трудових таборах. Трійкою НКВС Радянського Союзу 19 травня 1935 р. звільнений із-під варті достроково. Реабілітований 24 червня 1958 р. трибуналом Київського військового округу.

Наприкінці 1937 р. Кіровським міським відділом (МВ) НКВС заарештовано двох уродженців Великої Виски, членів колгоспу імені Петровського Матвія Федоровича Грицаєва, 1888 р. н. та Йосипа Івановича Решетова, 1893 р. н. За звинуваченням у контрреволюційній діяльності вони були засуджені 1 грудня

1937 р. трійкою управління НКВС Миколаївської області до 10 років ув'язнення у виправно-трудових таборах. Реабілітовані 25 січня 1958 р. Кіровоградським обласним судом.

14 грудня 1937 р. був заарештований уродженець Великої Виски, бухгалтер заводу у м. Кірово Платон Іванович Пашков, 1886 р. н. Радянські правоохоронні органи звинуватили його у проведенні активної антирадянської агітації, зокрема відкритому висловлюванні незадоволення існуючим державним ладом. 22 квітня 1938 р. трійка управління НКВС Миколаївської області приговорила Пашкова до вищої міри покарання – розстрілу з конфіскацією всього його майна.

Литвинов Андрій Остапович, який народився в 1891 р. у Великій Висці, був заарештований Кіровським МВ НКВС за участь у повстанській організації, котра готувала замах на життя комуністів. Засуджений 4 квітня 1938 р. трійкою управління НКВС Миколаївської області до розстрілу. Вирок виконано 26 травня 1938 р. Реабілітований 29 березня 1956 р. Кіровоградським обласним судом.

Уродженців Великої Виски, бухгалтера кондитерської фабрики у м. Кірово Михайла Григоровича Білоцерківського, 1899 р. н. та виховательку дитячого будинку Вікторію Ісаївну Волинську, 1896 р. н. було заарештовано 8 квітня 1938 р. за участь в організації, котра здійснювала контрреволюційну діяльність. Засуджені 20 квітня 1938 р. трійкою управління НКВС Миколаївської області до розстрілу. Вирок виконано 21 липня 1938 р. Реабілітовані 24 квітня 1959 р. трибуналом Київського військового округу.

Салов Іван Константинович, народився в 1897 р. у Великій Висці, член КП(б)У до 1933 року, проживав у м. Кірово, працював майстром підготовчого відділення лабораторії заводу «Червона зірка», 23 серпня 1937 р. був заарештований Кіровським МВ НКВС за участь у контрреволюційній організації. Одеським управлінням Державної Безпеки НКВС 15 жовтня 1938 р. справа припинена, з-під варті звільнений.

Робітник гудзикової фабрики у м. Кірово, уродженець Великої Виски Іван Антонович Цюпа, 1888 р. н., у 1929 р. був розкуркулений, а 16 вересня 1937 р. – заарештований Кіровським МВ НКВС за вихваляння дореволюційного ладу, зведення наклепів на комуністичну партію та радянський уряд. Трійка управління НКВС Одеської області засудила його 25 вересня 1937 р. до 8 років ув'язнення у виправно-трудових таборах. На початку 1940 р. термін покарання зменшено до 4 років. Реабілітований 31 січня 1994 р. Кіровоградською обласною прокуратурою.

Антирадянська агітація стала підставою для арешту у вересні 1937 р. Кіровським МВ НКВС уродженця Великої Виски Миколи Антоновича Скліфуса, 1899 р. н. Засуджений у листопаді 1937 р. трійкою управління НКВС Миколаївської області до 10 років ув'язнення у виправно-трудових таборах. Реабілітований 13 червня 1989 р. Кіровоградською обласною прокуратурою.

Електромонтер шахти «Піонер» у м. Кіровоград Микола Петрович Матвієнко, який народився в 1915 р. у Великій Висці, був заарештований наприкінці листопада 1939 р. управлінням НКВС Кіровоградської області. Його звинуватили у здійсненні на шахті пожежі з метою підризу стахановського руху. На початку 1940 р. управлінням НКВС Кіровоградської області справу припинено, з-під варті звільнений.

«Социалистическая реконструкция села»

20 – 30-ті роки ХХ ст. увійшли в історію нашої держави як період остаточної поразки Української національної революції і становлення в Україні радянської влади. Внаслідок її політики всі сфери і галузі нашої країни у цей час зазнали радикальних і здебільшого трагічних змін. Для сільського господарства і українського селянства 1920 – 1930-ті роки – час створення колективних господарств (колгоспів) і налагодження їхньої роботи. Колективізація сільського господарства, яка загалом здійснювалася примусово, призвела до двох трагедій українського селянства – розкуркулення і Голодомору 1932 – 1933 років. Історики, які займаються дослідженнями цих подій, відзначають, що, створюючи колгоспи, радянська влада прагнула позбавити одноосібних сільських виробників економічної незалежності від держави, взяти під цілковитий контроль виробництво і розподіл селянами своєї продукції. Отримані від колективізації кошти влада планувала направити на індустріалізацію економіки країни²⁸⁶.

Однією із постанов керівництва СРСР були визначені райони, де передбачалося повністю колективізувати сільське господарство. До таких районів увійшла й територія Зінов'євського округу УСРР. Нагадаємо, до Зінов'євського округу належали Хмельівський, Маловисківський та Великовисківський райони. До 1930 р. існував Злинський район. У лютому 1931 р. був також ліквідований Маловисківський район шляхом приєднання його території до Великовисківського району.

Колективізація сільського господарства у 1920-х роках

Перш ніж почати розповідь про колективізацію сільського господарства, коротко скажемо про одну з подій, яка їй передувала – голод 1921 – 1923 років. Необдумані економічні заходи радянської влади, запроваджені нею великі продовольчі податки, вилучення у населення продовольчими загонами сільсько-господарської продукції і свійських тварин, несприятливі погодні умови стали причинами гуманітарної катастрофи – голоду в 1921 – 1923 рр., який призвів до смерті значної кількості жителів тодішнього Єлисаветградського повіту. Не оминула ця демографічна трагедія і терени Великовисківської волості.

17 липня 1921 р. о 14 годині відкривалося чергове засідання президіумів Великовисківського волвиконкому, сільських рад та сільських Комітетів незаможних селян. У порядку денному було два питання: про облік посівного матеріалу та зняття з господарств волості продовольчого податку. Доповідаючи з другого питання, голова волвиконкому Пашков наголосив, що «...ввиду постигшего нашу волость в этом году неурожая, как видно из предоставленных нам цифровых данных из коих заключается, что даже для продовольствия населения волости в текущем и 1922 г., считать по 30 ф. на душу в месяц, нам урожая не хватит»²⁸⁷. Враховуючи викладену інформацію, члени засідання вирішили звернутися до Єлисаветградського окружного виконавчого комітету з проханням зняти з господарств волості продовольчий податок із врожаю 1921 року. Чи прислухалася повітова влада до прохання керівництва Великовисківської волості, невідомо. Однак навіть якщо з господарств волості й був знятий обов'язок сплати продподатку, це не врятувало її населення від голоду. Ось зміст листа голови Великовисківського волосного виконкому про підтримку пунктів харчування, який датується 8 червня 1922 року:

«В Большевиковской волости голод доходит до ужасающих размеров. Ежедневно умирают от голода по несколько человек. Например, сегодня поступило заявление о голодных смертях.

Всего умерло от голода около 200 человек. Масса случаев отравления суррогатами. Подкидывают маленьких детей исполкому, бросают в речку. Положение ужасное и с каждым днем ухудшается.

*Пункт питания, в котором питается 170 душ, имеет запас на 2 дня, т.е. на 9 и 10 июня, больше нет. Если не будет оказана помощь, пункт будет закрыт с 11 июня. На месте средства брать уже неоткуда...»*²⁸⁸.

У 1921 р. у Флорівці потерпали від голоду Антон і Лукерія Ткаченки та, вочевидь, їхні діти Анастасія, Микола, Антон і Євгенія, Митрофан і Параскева Григоренки, Федір, Окулина і Яків Білошевські. Також голодували родини Ткаченків, Скрипниченків, Бабаків, Лисенків, Луньових та інші²⁸⁹.

²⁸⁶ Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921 – 1939 рр.). – К., 1999. – С. 147.

²⁸⁷ Протокол № 17 заседания призидиумов сельских Советов, сельских комитетов бедноты Большевиковской волости от 17-го июня 1921 г. – ГАКО. – Ф. Р-314. – Оп. 1. – Д. 16 об. – Л. 17 об.

²⁸⁸ ДАКО. – Ф. Р-1074. – Оп. 1. – Спр. 43. – Арк. 66.

²⁸⁹ Список граждан деревни Фроловки Большевиковской волости совершенно голодающих. 1921 г. – ГАКО. – Ф. Р-314. – Оп. 1. – Д. 6. – Л. 4.

Згідно з архівними документами у Великоvisківській волості станом на 1 вересня 1922 р. від голодної смерті померло 226 чоловіків, 338 жінок та 327 дітей віком до 16 років. У 1921 р. кількість їдців становила 13 157 осіб, а у 1922 р. – 12 415 осіб. Тобто за перший рік голоду вона скоротилася на 742 їдці²⁹⁰. У 1923 р. населення Великоvisківської волості продовжувало голодувати. На середину лютого у волості страждали від голоду 1 837 дорослих осіб і 1 311 дітей. Дещо менша кількість голодуючих була у Плетеноташлицькій волості – 937 дорослих і 1 376 дітей²⁹¹.

Допомогу голодуючим надавали міжнародні організації «АРА» та місія Нансена, які з травня 1922 р. розгорнули свою активну роботу в Україні. Завдяки їхнім діям у кожному районі Єлисаветградського повіту, а, нагадаємо, Великоvisківська волость на той час входила до Плетеноташлицького району, були створені комітети «АРА», співробітники яких та члени місії Нансена з середини 1922 р. налагодили доставку продуктів харчування та організували громадські їдальні. Радянська влада, у свою чергу, закуповувала хліб для голодного населення, організовувала різні заходи допомоги голодуючим. Наприклад, в січні 1922 р. у Великоvisківській і Плетеноташлицькій волостях був проведений двотижневик, під час якого відбувалися театральні постановки і мітинги, на яких збиралися кошти для голодуючих. За організацію двотижневика у Великоvisківській волості відповідав Загурський²⁹².

У 1923 р. радянській владі завдяки великій міжнародній допомозі вдалося зупинити голодування населення. Жахливі події, що відбулася у 1921 – 1923 рр., мали б змусити вище керівництво радянської держави переглянути свою політику на селі. Але, як виявилось, ця трагедія не зупинила владу від проведення інших експериментів у сільському господарстві. У близькому майбутньому українське селянство чакав великий грандіозний експеримент – масове створення колективних господарств (колгоспів). В одній із анкет розкуркуленого селянина з Великої Виски цей масштабний процес названий *«Социалистической реконструкцией села»*.

Колективізація сільського господарства розпочалася зі створення таких колективних форм господарювання, як комуні, товариства спільного обробітку землі (ТСОЗ) та артіль. Різниця між цими формами полягала у ступені усупільнення землі, реманенту, майна, худоби, птиці тощо. Під час створення ТСОЗів усупільнювалися лише земельні ділянки. В артілях колективною власністю ставали земля та майно, але у приватній власності селянина залишалися присадибна ділянка та необхідні для її обробітку робоча худоба і реманент. Комуні передбачали повне усупільнення селянського господарства. З весни 1930 р. пануючою формою колективного господарства стали артілі, а протягом 1933 – 1937 років вони утвердилися як єдина форма колгоспу. Відтоді термін «колгосп» став тотожним поняттю «артіль».

Є відомості, що у Великій Висці перші колективні господарства виникли у 1923 році. Тоді почали свою роботу колгоспи артільної форми – буряковий «Орач», городницький «Культура» та сільськогосподарський «Праця»²⁹³. Ще раніше, у 1920 р., в селі було створено прокатну станцію сільськогосподарських машин і знаряддя.

У 1928 р. колгосп було організовано у Флорівці. Дев'ятнадцять одноосібних господарств об'єдналися у товариство спільного обробітку землі під назвою «Пролетарій». Очолив господарство Григорій Кудря. Ось як він згадував про заснування колгоспу:

«В кінці 1927 року, після рішення XV з'їзду Комуністичної партії про всемірне розгортання колективізації сільського господарства, комуністу Василю Махинько, комсомольцю І. Скрипніченку і мені райком партії постановив конкретне завдання – організувати в районі перший колгосп. При цьому треба враховувати недоліки, що були допущені при створенні комуні «Червоний Жовтень» в селі Богодаровці Овсяниківської сільради.

Порадившись між собою, ми вирішили, що найкраще за цю справу братися на території Мирини. Тут і нас добре знали, і ми знали кожну людину...

Майже всі чоловіки, з якими ми вели роботу, записалися до списку майбутніх членів СОЗУ. Разом з активом в цей список увійшло 13 чоловіків. Поруч з роботою серед чоловіків ми немало попрацювали серед жінок. В список членів СОЗУ добавилось 6 жінок-вдів.

Так в першій половині травня 1928 р. на території нинішньої шостої бригади колгоспу ім. Жданова ініціативною групою з 5-ти комуністів і двох комсомольців було засновано СОЗ /товариство по спільному обробітку землі/ «Пролетарій». До його складу увійшло 19 господарств, серед яких було 8 господарств службовців, 11 – селянських, з них 6 вдовиних. Землі у нас налічувалось 240 га.

²⁹⁰ ДАКО. – Ф. Р-1074. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 31.

²⁹¹ ДАКО. – Ф. Р-1074. – Оп. 1. – Спр. 68. – Арк. 11.

²⁹² ДАКО. – Ф. П-255. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 1 – 2.

²⁹³ Колесник М., Михайлова Т. Історія села Велика Виска... – С. 28.

На осінь ми вже мали свого «Фордзона», тракторну молотарку, одержали від держави кредит на купівлю двох коней і воза. пізніше під контракцію майбутнього врожаю ми одержали кредит на придбання ще двох коней і воза, двох культиваторів, двох станів борін, двох пукарів та іншіе.

Тяжкими були перші кроки нашого колгоспу. Посіви цукрових буряків, соняшника, бабтану загинули. Через слабке знання техніки вийшов з ладу старенький «Фордзон». А куркулі і їх приспішники раділи з наших невдач, підбурювали вдів і других людей виходити з СОЗУ, виводили з ладу машини, лякали голодом і т.п. Вороги колгоспного ладу намагалися в своїй підривної роботі використати найменший привід, щоб переконати людей не йти в СОЗ, або покинути його. Та їх потуги були марними. Господарство наше міцніло, а колективна праця приносила свої плоди. По ініціативі Волощука І. було відкрито артільну кузню, в якій він безмінно працює і зараз. Єгор Корниця з допомогою артільців відкрив плотню, організував колгоспну пасіку. Зросли машинний парк, кількість коней, ми вже мали своє сортове насіння...

У місцевого багача Тарасевича було конфісковано мельницю і весь двір. Його будинок зайняли під контору. В стайнях розмістили худобу, в сараях – комору, кузню, плотню. після цього за рішенням загальних зборів членів колгоспів «Пролетарій» та ім. Воровського, артілі зливаються в одну, якій присвоєно ім'я газети «Правда...»²⁹⁴.

Зі спогадів Петра Жердієва:

«Після революції і громадянської війни родина жила в землянці, батьківська хата була зруйнована. 1921 року пережили першу голодівку. Розпочався НЕП. Отримали 8 гектарів землі, батько збудував хату. Земля, правда, була нарізана клинами в різних місцях... Батьки мали коней, корівку, реманент і все, що потрібно для господарства... В 1928 р. батька викликали в сільраду і запропонували вступити в тсоз – товариство спільного обробітку землі. Батько не впирався, віддав худобу і відвіз реманент. Контора тсозу знаходилася в будинку вже розкуркуленого Цюпи. Той «куркуль» мав жатку, молотарку та іншіий реманент, корисний як для нього, так і для всього села... У тсозі було все спільне, дуже тісно коням і худобі, адже в конюшні у Цюпи було четверо коней, а в тсозі – тридцять... Так само і з корівками. Власністю тсозівців стали і борони, декілька сівалок, культиватор – весь нехитрий скарб Цюпи. Потім розбагатіли – з'явився в селі трактор «Фордзон»...»²⁹⁵.

Хлібозаготівлі, оподаткування, позбавлення виборчих прав

Незважаючи на те, що радянська влада всіляко сприяла виникненню у сільськогосподарській сфері ТСОЗів і артілей, більшість господарств залишалося одноосібними. У 1920-х роках становище одноосібних господарств було складним. Свою продукцію вони могли продати різноманітним державним або кооперативним організаціям. Це була певна ринкова система, що діяла на основі попиту і пропозиції. Головним покупцем хліба на ринку була держава. Відповідно вона визначала і рівень закупівельних цін. У цей час для викачки коштів із селян радянська влада вигала так звані «ножиці цін». Суть цієї політики полягала у штучному створенні перепаду цін на сільськогосподарську продукцію і промислові товари. У липні 1928 р. генеральний секретар СРСР Йосип Сталін говорив так: «Воно (селянство – автор) сплачує державі не тільки звичайні податки, прямі й опосередковані, але воно переплачує на порівняно високих цінах на товари промисловості – це по-перше, і більш або менш недоодержує на цінах на сільськогосподарські продукти – це по-друге. Це є додатковий податок на селянство в інтересах індустрії...»²⁹⁶.

У політиці «ножиці цін» існував один, але суттєвий недолік. Якщо селянина або селянський кооператив не влаштовувала запропонована ціна, вони могли утриматися від продажу і залишити державу без хліба. Що й сталося взимку 1927 – 1928 рр. Селяни не погодилися продавати хліб за заниженими цінами і в країні спалахнула хлібозаготівельна криза. Існували щонайменше два шляхи розв'язання кризи. Можна було підвищити закупівельні ціни на хліб або організувати його вилучення. Радянська влада вирішила за допомогою сили вилучити у селян-виробників хліб. Розпочалися хлібозаготівлі.

У червні – липні 1929 р. вищі керівні органи Радянського Союзу і УСРР прийняли закон «Про поширення прав місцевих рад щодо сприяння виконанню загальнодержавних завдань і планів». Цей закон запроваджував обов'язкові планові завдання щодо хлібоздачі. Коли селянин-господар ухилявся від поставок зерна, кількість якого визначалася на сільських зборах, де керували підтримані владою незможні

²⁹⁴ Спогади Г. М. Кудрі про виникнення у Великій Висці першого колективного господарства // Сторінки з історії села Велика Виска. – Музей історії Маловисківського району: фонди.

²⁹⁵ Голоси із 33-го (Голодомор на Кіровоградщині) / Упоряд. В. В. Бондар. – Кіровоград, 1993. – С. 65 – 67.

²⁹⁶ Кульницький С. В. Колективізація сільського господарства на Донбасі: 1928 – 1938. Науково-популярний нарис. – К., 2015. – С. 14.

односельці, сільрадам дозволялося його штрафувати в межах п'ятикратного розміру вартості хліба, який підлягав здаванню. Якщо штрафи не вносилися, майно боржників продавалося з торгів. Також селянина, який не здавав зерно, могли на короткий час відправити у в'язницю або позбавити виборчих прав²⁹⁷. Власне, позбавлення селян виборчих прав як спосіб покарання широко використовувалося радянською владою. Серед документів Державного архіву Кіровоградської області зустрічаються списки позбавлених виборчих прав по сільських радах Великоvisківського району за різні роки, довідки та анкети по окремих селянах, які були позбавлені права голосу, заяви селян із проханням поновити їм виборчі права тощо. Станом на 1 лютого 1932 р. по Флорівській сільраді виборчих прав було позбавлено 209 осіб: Марію Обрежу, Килину Матвієнко, Григорія Булата, Василя Мокряка, Василя Корницю, Георгія Ракула, Івана Жердія, Василя Погоню, Явдоху Лефтор, Ганну Мирзу, Феодосія Танського та інших²⁹⁸.

У Великоvisківському районі діяла комісія з перегляду списків і поданих скарг особами, котрі були позбавлені виборчих прав. У 1930 р. її очолював Катеринич. У березні 1932 р. виборчі права повернули Марії Кудрі, яка їх втратила через те, що перебувала на утриманні свого чоловіка розкуркуленого Григорія Коропа.

Економічним методом тиску на господарства заможних селян було оподаткування їх в індивідуальному порядку – так званім «експертним податком». Наприкінці 1930 р. Великоvisківський райвиконком повідомляв Народний комісаріат фінансів Української СРР, що у районі оподатковано в індивідуальному порядку 70 куркульських господарств, які сплатили податків на суму в 12 522 крб. 6 грудня 1930 р. відбулося спільне засідання пленуму Флорівської сільської ради і бідняцько-батрацького активу, на якому був обговорений список господарств, яких належало оподаткувати в індивідуальному порядку. За підсумками засідання до цього списку були внесені 34 господарства: Олександра Терехова, Матвія Візіра, Будулатого, Омеляна Давидова, Остапа Литвиненка, Гандрабури, Матвія Кожухара, Степана Матвієнко, Олексія Нагорного, Білошевського, Федіра Луньова, Дем'яна Сіденка, Леонтія Жердія, Петра Кириленка, Володимира Візіра, Тихона Козися, Дмитра Домаскина, Андрія Бобришова та інших²⁹⁹.

У грудні 1929 р. житель Великої Виски Олександр Чуйко звернувся із заявою до ВУЦВК про відміну незаконного оподаткування його господарства експертним податком. У заяві Чуйко пояснював, що має велику родину з непрацездатних дітей (8 ідців) і раніше індивідуально не оподатковувався. У 1929 р. він не зміг сплатити податок, здавши навіть увесь зібраний врожай, не залишивши нічого для годування своєї родини. За це його Народний суд оштрафував на 1 тис. карбованців³⁰⁰.

У 1929 р. не виконав хлібозаготівлі і був оштрафований на 2 500 крб. шістдесятидворічний Олександр Ігорович Чуйков із Великої Виски. Житель с. Миколаївка Великоvisківського району Василь Тарабанов за невиконання плану хлібоздачі був ув'язнений терміном на 1 рік. Селянин мав 120 дес. власної землі і 30 дес. землі орендував, використовував найману працю. Григорій Шуленко із Олено-Косогорівки Великоvisківського району був оштрафований на 300 крб. Він мав власну (10 дес.) і орендовану (20 дес.) землі, 6 коней, 3 корів, сільськогосподарський реманент. Агітував проти хлібозаготівлі та її не виконував селянин Іван Федорович Шевченко із Олексіївки Великоvisківського району. Його було оштрафовано на 600 крб. Господарник мав 14 дес. власної землі, 4 коней і 3 корів³⁰¹. 13 жовтня 1931 р. Народний суд 2-го Поділу Зінов'євського округу повідомляв Великоvisківському райвідділу постачання, що протягом вересня до кримінальної відповідальності за невиконання плану хлібозаготівлі притягнуто 17 куркульських господарств і засуджено 19 осіб³⁰².

На початку 1928 р. керівництво одного із колективних господарств Великої Виски було звинувачено у невиконанні плану хлібозаготівлі. Уклавши договір на 60 тис. пудів зернохліба, господарство здало державі лише 30 тис. пудів. Правління і голова колгоспу, виступаючи перед селянами, говорили: *«Тот дурак будет, кто сейчас будет сдавать хлеб, потому что рабочие города очень дорого ценят свой товар, а вот когда у нихне станет хлеба, то тогда они уступят 3/4 стоимости, и тогда мужик, ясно, кто имеет хлеб, купит, что нужно»*³⁰³.

²⁹⁷ Кульницький С. В. Колективізація сільського господарства на Донбасі: 1928 – 1938... – С. 18 – 19.

²⁹⁸ Список позбавлених виборчих прав по Великоvisківському району станом на 1 лютого 1932 р. – ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 5. – Спр. 32. – Арк. 1 – 4.

²⁹⁹ Витяг з протоколу № 22 засідання пленуму Флорівської сільської Ради і бідняцько-батрацького активу від 6 грудня 1930 р. – ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 5. – Спр. 15. – Арк. 153 – 155.

³⁰⁰ ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 3. – Спр. 16. – Арк. 68.

³⁰¹ Дело по учету кулаков. – Архив управления МВД Украины в Кировоградской области. – Ф. 5.1. – Д. 1614. – Л. 254, 292, 295, 304.

³⁰² ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 5. – Спр. 28. – Арк. 5.

³⁰³ Советская деревня глазами ВЧК – ОГПУ – НКВД. 1918 – 1939. Документы и материалы. В 4-х т. / Т. 2. 1923 – 1929 / Под ред. А. Береловича, В. Данилова. – М., 2000. – С. 676.

Хлібозаготівельна кампанія не дала необхідного результату. Радянська держава продовжувала економічно залежати від селянських одноосібних господарств. Тому вище керівництво СРСР бере курс на суцільну колективізацію сільського господарства.

Розкуркулення

Більшість селян не хотіла добровільно вступати до колгоспів. Отримавши на початку 1920-х років від держави земельні наділи, деякі селяни зуміли розвинути своє господарство, обзавестися реманентом, молотарками, жниварками, свійською худобою тощо. Багато із селян, обробляючи свою землю, брали також земельні наділи в оренду. Селяни завдяки своїм господарствам, у яких вони тяжко працювали, досягали на кінець 1920-х років певного матеріального достатку. Вступ до колгоспу передбачав передачу селянином свого господарства в колективне управління. Природно, що тих, хто бажав це робити, було небагато. Ніхто не хотів втрачати своє роками напрацьоване господарство. Радянська влада вирішила насильно колективізувати господарства і проголосила політику «розкуркулення» – примусового відбирання у можливих селян усього їхнього домашнього майна, землі, свійської худоби і птиці, сільськогосподарського реманенту, житла, запасів зерна та інших харчів. Розкуркулення обов'язково супроводжувалося зміною для селян місця та умов проживання.

Які ж селянські господарства радянська влада проголошувала куркульськими? 21 травня 1929 р. Рада Народних Комісарів (РНК) СРСР видала постанову «Про ознаки куркульських господарств, на яких повинно прикладати Кодекс законів про працю», а 13 серпня 1929 р. аналогічну постанову ухвалила Рада народних комісарів України. У цій постанові відзначалося, що розкуркулювати необхідно селянське господарство, яке використовує найману працю, має млин, олійню, круподерню тощо, здає у найм сільськогосподарську техніку та інвентар. Також господарство можна розкуркулювали, якщо його члени займалися торгівлею, лихварством, комерційним посередництвом.

У другій половині січня 1930 р. спеціальна комісія Політбюро ЦК ВКП(б) під керівництвом В'ячеслава Молотова розробила план із розкуркулення. 30 січня його було затверджено в таємній постанові ЦК ВКП(б) «Про заходи в справі ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації». Згідно з цим документом господарства, що підлягали ліквідації, поділялися на три категорії. До першої категорії належали учасники й організатори антирадянських виступів. Вони мали бути «ізолювані» в тюрмах і концтаборах. До другої категорії потрапляли всі, хто чинив «менш активний опір» кампанії розкуркулення. Їх разом із сім'ями виселяли у північні райони країни. До третьої категорії належали всі, хто не опирався розкуркуленню. Їм надавалися зменшені земельні ділянки за межами колгоспних масивів.

1 лютого 1930 р. Центральний виконавчий комітет (ЦВК) і РНК СРСР прийняли постанову «Про заходи щодо зміцнення соціалістичної перебудови сільських господарств у районах суцільної колективізації і щодо боротьби з куркульством». Ця постанова оголошувала скасування законів, які дозволяли оренду землі та найману працю в аграрному секторі, а також конфіскацію у куркулів засобів виробництва. Списки розкуркулюваних із поділом на категорії мали складатися за постановою наймитсько-бідняцьких зборів або сільських сходів.

На початку 1930 р. Зінов'євський округ було віднесено до 5 степових округів, де планувалося провести суцільну колективізацію до осені цього року. Вже станом на 17 січня 1930 р. в окрузі було колективізовано 76% всіх господарств. Однак рівень колективізації був нерівномірним. Наприклад, на кінець січня 1930 р. у Малій Висці та Паліївці було колективізовано 10% господарств³⁰⁴.

1 лютого 1930 р. Зінов'євський окружний відділ ДПУ надіслав до окружного комітету партії (ОКП) «План роботи Зінов'євського окружного відділу ДПУ з проведення операції щодо ліквідації куркульства». Зінов'євський округ був поділений на 4 сектори. Великовисківський, Маловисківський, Хмельнський райони увійшли до сектору № 4, штаб якого розташовувався у Великій Висці. До цього сектору, окрім вказаних районів, входили ще Новомиргородський і Зінов'євський райони.

Для проведення колективізації у кожному районі округу політуправлінням було створено «трійки» (секретар РПК, голова РВК, оперативний працівник ДПУ), «маневрені групи» (із членів партії) та «ударні бригади» (із «бідняків, колгоспників і комсомольців»). Також Зінов'євським ДПУ були організовані і розподілені по секторах озброєні загони. Штаб сектору № 4 мав у своєму розпорядженні озброєних 35 чекістів і 50 членів партії³⁰⁵. Згідно із вказаним планом у Великовисківському і Маловисківському

³⁰⁴ Петренко І. Д. Відібране життя (Розкуркулення на Кіровоградщині). – Кіровоград, 2009. – С. 45 – 46.

³⁰⁵ Петренко І. Д. Відібране життя (Розкуркулення на Кіровоградщині)... – С. 50 – 51.

районах передбачалося ліквідувати по 100 господарств (800 чол.), а у Хмельівському – 280 господарств (1 120 чол.).

Станом на 10 березня 1930 р. у Маловисківському районі куркулів 3-ї категорії нараховувалося 170 чол., у Хмельівському районі – 422 чол., у Великоисківському районі – 183 чол.

Орієнтовно 7 лютого 1930 р. до Зінов'євського ОКП від ДПУ надійшов ще один план – «План оперативної роботи з масової ліквідації куркульства та їх сімей». Він передбачав різке збільшення кількості господарств, які підлягали розкуркуленню. У Великоисківському районі тепер передбачалося ліквідували 270 господарств, у Маловисківському – 230 господарств, у Хмельівському – 550 господарств. У кожному район були направлені групи по розкуркуленню. У Великоисківському районі оперативну групу очолював Сушецький, у Маловисківському – Белов, у Хмельівському – Ільзіт.

Зінов'євське окружне відділення ДПУ відправило додаткові озброєні загони, які мали посилити вже наявні у районах «ударні групи». На території Великоисківського району чисельність озброєного загону, який брав участь у розкуркуленні, сягала 29 осіб. У Маловисківському районі в озброєному загоні нараховувалося 30 осіб, а у Хмельівському – 50 осіб.

Для виселення розкуркулених селян із території Зінов'євського округу було створено три пересильні пункти, які розташовувалися на залізничних станціях. Розкуркулені з Великоисківщини прибували на пересильний пункт № 2 на залізничній станції Шостаківка. Начальником пересильного пункту був керівник Великоисківського районного адміністративного відділу. Селяни, які зазнали розкуркулення, прибували на пересильні пункти на підводах під озброєною охороною комуністів, комсомольців та активістів. Колони з розкуркуленими обов'язково рухалися тільки другорядними дорогами, уникаючи великих сіл і міст. Прибувши на пересильний пункт, розкуркулені чекали прибуття залізничних ешелонів у залізничних складських приміщеннях. Ешелони складалися з 44 товарних вагонів, обладнаних дошками для спання, фонарним освітленням, відрами для гарячої їжі та металевими діжками для опалення. Домашні речі завантажувалися в окремих вагон. Один вагон виділявся для озброєної охорони в кількості 13 осіб, одного коменданта та його помічника³⁰⁶. 28 лютого на станцію Шостаківка прибув ешелон № 115, а 1 березня – ешелон № 116 із трьома додатковими вагонами. Саме у цих ешелонах у лютому – березні 1930 р. були вивезені у північні регіони Радянського Союзу розкуркулені селяни з Великоисківщини.

Станом на березень 1930 р. у заможних селян Хмельівського району було відібрано 1 990 га землі та майна вартістю 100,416 крб., Великоисківського району – 763 га землі та майна вартістю 49,614 крб., Маловисківського району – 1 085 га землі та майна вартістю 81 760 крб.

У лютому 1930 р. була розкуркулена родина Кириленків із Великої Виски. Підставою для вислання Михайла Івановича (66 р.), його дружини Тетяни Яківни (60 р.) та їхніх синів Степана (17 р.) і Михайла (15 р.) стало те, що вони мали 35 дес. власної, 15 дес. орендованої землі та використовували найману працю³⁰⁷.

Не зумів заплатити 600 крб. штрафу за невиконання плану по хлібозаготівлі Йосип Пожара з с. Велика Виска: щоб не бути розкуркуленим, забрав деякі речі і разом із дружиною зник у невідомому напрямку. Флорівська сільська рада Великоисківського району подала клопотання до інспекції адмінвідділу з проханням дозволити продати його майно.

Архівні документи дають певні відомості про кількість розкуркулених і виселених селянських господарств. Про чисельність виселених із Маловисківщини куркулів 2-ї категорії дізнаємося із таблиці, яку для Зінов'євського окружного комітету партії підготували начальник окружного ДПУ Йодко та секретар Гільбург³⁰⁸:

Райони	Кількість сімей, намічених РВК	Кількість сімей, намічених ОДПУ	Вислано за межі УСРР (станом на 10.03.1930 р.)					
			Кількість сімей	Кількість людей	Чоловіки	Жінки	Діти від 6 до 18 років	Діти до 6 років
Хмельівський	550	203	128	433	140	127	128	38
В.Висківський	270	100	87	376	118	111	113	34
М.Висківський	230	111	60	281	78	73	97	33

³⁰⁶ Петренко І. Д. Відібране життя (Розкуркулення на Кіровоградщині)... – С. 219 – 220.

³⁰⁷ Дело по учету кулаков. – Архив управления МВД Украины в Кировоградской области. – Ф. 5.1. – Д. 1614. – Л. 260.

³⁰⁸ Петренко І. Д. Відібране життя (Розкуркулення на Кіровоградщині)... – С. 217.

В архіві управління Міністерства внутрішніх справ України у Кіровоградській області зберігаються особисті картки селян, котрі підлягали розкуркуленню і виселенню за межі населеного пункту, у якому вони мешкали і господарювали. Серед вказаних архівних матеріалів вдалося віднайти і особисті картки, які датуються переважно 1930 р., на розкуркулених селян із Великої Виски³⁰⁹:

1. Білошський Федір Микитович, 68 р., с. Велика Виска, українець, позбавлений виборчих прав, вороже ставився до радянської влади. Склад сім'ї: Килина Никифорівна, 66 р.;
2. Волошин Макар Сергійович, 1869 року народження (р. н.), с. Велика Виска, українець, мав 45 десятин землі, 20 десятин землі орендував, був церковним старостою. Склад сім'ї: Євдокія Василівна, 55 р.; Андрій Максимович, 27 р.; Григорій Макарович, 1907 р. н.; Олександра Макарівна; (ім'я – невідоме) Макарович, 15 р.;
3. Деркач Іван Іванович, 1878 р. н., с. Велика Виска, українець. Служив у Російській царській армії. Склад сім'ї: Іван Іванович, 52 р.; Агафія Павлівна; Михайло, 9 р.; Надія, 15 р.; Олена, 4 місяці; Микола, 16 р.;
4. Деркач Петро Іванович, 49 р., народився у с. Велика Виска, мешкає у с. Овсяниківка Великописківського району Зінов'євського округу, українець, позбавлений виборчих прав, мав зв'язок із повстанцями, було 150 десятин орендованої землі. Служив у 256-му Єлисаветградському полку Російської царської армії. Склад сім'ї: Марія Леонтіївна, 39 р., дружина; Віра, 14 р., дочка; Катерина, 11 р., дочка; Ольга, 9 р., дочка; Микола, 7 р., син; Василь, 5 р., син;
5. Жердій Макар Устимович, 1869 р. н., с. Велика Виска, українець, позбавлений виборчих прав, під час революції був церковним старостою, мав зв'язок з антирадянськими повстанцями. У 1891 р. служив у піхотному полку Російської царської армії. Склад сім'ї: (ім'я – невідоме) Ігнатівна, 63 р., дружина; Степанида Оникіївна, 35 р.; Ніна Степанівна, 15 р.; Олена, 13 р.; Іван, 8 р.;
6. Кириленко Михайло Іванович, 66 р., с. Велика Виска, українець, великий землевласник, мав 35 десятин власної землі і 15 десятин орендованої землі, використовував найману працю. Служив у Російській царській армії. Склад сім'ї: Тетяна Яківна, 60 р.; Михайло, 15 р.; Степан, 17 р.;
7. Кишлян Микола Трохимович, 1885 р. н., с. Велика Виска, українець, позбавлений виборчих прав, куркуль, мав до революції 20 десятин землі, вороже ставився до радянської влади, агітував проти колективізації. Склад сім'ї: Ганна, 44 р., дружина; Артем, 1908 р. н., син, (ім'я – невідоме), 1909 р. н.;
8. Костряний Іван Хомич, 59 р., с. Велика Виска, українець. Склад сім'ї: Наталія, 55 р. дружина; Явдоха, 10 р., дочка;
9. Кравець Ігор Тимофійович, 1868 р. н., с. Велика Виска, українець. Склад сім'ї: Мотрона, 1902 р. н., Олена Ігорівна, 1905 р. н.; Михайло Ігорович, 1913 р. н.; Марфа, 1869 р. н.;
10. Луньов Олексій Федорович, 1908 р. н., с. Велика Виска, українець. Склад сім'ї: Федір, батько (перебував у в'язниці); Серафима, 1911 р. н., сестра;
11. Матвієнко Іван Дем'янович, 1868 р. н., с. Велика Виска, українець. Склад сім'ї: Катерина Олександрівна, 1867 р. н., дружина; Марія, 1912 р. н., дочка; Валентин, 1917 р. н., син; Борис Миколайович, 1925 р. н.; Надія Миколаївна, 1929 р. н.;
12. Матвієнко Петро Антонович, 1893 р. н., с. Велика Виска, українець, мав два власних хутора, використовував найману працю, підтримував зв'язок із білогвардійськими військами. Склад сім'ї: Анастасія, 36 р.; Микола, 14 р., син; Ольга, 12 р., дочка; Григорій, 6 р., син;
13. Матвієнко Степан Андрійович, 1876 р. н., с. Велика Виска, українець. Склад сім'ї: Мотрона Петрівна, 1876 р. н.; Серафима Григорівна, 1904 р. н.; Андрій Миколайович, 3 р.; Надія, 1 р.;
14. Мирза Федір Миколайович, 1890 р. н., с. Велика Виска, українець, мав власний хутір, 30 десятин землі, підтримував зв'язок із білогвардійцями, агітував проти радянської влади. Служив рядовим у Російській царській армії. Склад сім'ї: Ольга Федотівна, 40 р.; Ольга, 6 р.; Микола, 4 р.;
15. Михайлов Федір Микитович, 1881(1882) р. н., с. Велика Виска, українець, великий землевласник і орендар землі, постійно використовував найману працю, займався лихварством, вороже ставився до політики радянської влади. Склад сім'ї: Федір, 49 р.; Надія, 49 р., дружина; Раїса, 16 р., дочка, Серафима, 9 р.; Михайло, 7 р.;
16. Петров Гаврило Гаврилович, 56 р., с. Велика Виска, українець, мав 18 десятин землі, використовував найману працю. Служив рядовим у Російській царській армії. Склад сім'ї: Катерина, 56 р., дружина; Йосип, 12 р., син; Клавдія, 11 р., дочка;

³⁰⁹ Дело по учету кулаков. – Архив управления МВД Украины в Кировоградской области. – Ф. 5.1. – Д. 1614. – Л. 254 – 256, 260, 268, 283 – 285, 288, 291, 305 – 308, 321 – 323, 326 – 327.

17. Салов Олекса Савелійович, 1890 р. н., с. Велика Виска, українець. Склад сім'ї: Марія Тихонівна, 33 р.; Іван, 12 р.; Лідія, 10 р.; Марія, 7 р.; Григорій, 14 р.;
18. Сторожук Василь Пантілійович, 1875 р. н., с. Велика Виска, українець, до революції мав 20 десятин власної землі, орендував значну кількість землі, використовував найману працю, мав 4 – 5 коней та корів, відносився до радянської влади вороже. Служив у Російській царській армії. Склад сім'ї: Микола Васильович, 25 р.; Лідія Василівна, 17 р.;
19. Цюпа Григорій Костянтинович, 1871 р. н., с. Велика Виска, українець, мав до революції 100 десятин власної землі та 20 десятин орендованої землі, активний учасник зустрічей білогвардійських військ. Склад сім'ї: Євдокія Дем'янівна, 57 р., дружина; Олександр, 24 р., син;
20. Чуйко Олександр Ігорович, 61 р., с. Велика Виска, українець, до революції мав власної землі 20 десятин та орендованої землі 15 десятин, використовував найману працю, проводив агітацію проти радянської влади, не виконував плану хлібозаготівлі. У 1903 р. був засуджений до 2 років ув'язнення за вбивство. Склад сім'ї: Ганна Самсонівна, 60 р., дружина; Леонтій, 32 р., син; Максим, 11 р., онук; Ганна Леонтіївна, 9 р., онучка; Ніна Леонтіївна, 6 р., онучка.

Під час колективізації був розкуркулений житель Великої Виски, контролер районного відділу Державного банку Дем'ян Федорович Грицаєв, 1885 р. н. З часом йому вдалося втікти із заслання. Однак 13 лютого 1938 р. він був заарештований Кіровським МВ НКВС за звинуваченням в службі у військах Петлюри і Денікіна та участі в повстанській організації, яка готувала розправи з комуністами та активістами Великої Виски. 4 квітня 1938 р. засуджений трійкою управління НКВС Миколаївської області до розстрілу, вирок виконано 26 травня 1938 р. Реабілітований 23 березня 1956 р. Кіровоградською обласною прокуратурою.

У 1929 р. був розкуркулений уродженець Великої Виски, житель Плетеного Ташлика Олександр Михайлович Чуйко. За невиконання продовольчого податку майно його родини було розпродане. Заарештований на початку березня 1933 р. шляхово-транспортним відділом ДПУ станції Вознесенськ Миколаївської області за антирадянську агітацію проти колективізації та хлібозаготівельних робіт. 9 квітня 1933 р. шляхово-транспортним відділом ДПУ м. Одеси справу припинено, з-під варті звільнений.

У 1930 р. був розкуркулений і виселений на північ СРСР Оверко Гнатович Підпригора, 1882 року народження. Мешкаючи у Великій Висці, він працював пастухом у Мар'янівському радгоспі. У 1929 р. був засуджений до 7 місяців неволі за те, що агітував розбирати колгоспну худобу, довівши колгосп до розпаду, та погрожував колгоспникам: *«Ми вам покажемо колгоспи, прийде час і ми вам вріжемо стільки городу, що не буде куди і з хати вийти»*. У 1934 р., залишивши синів Карпа, Івана і Павла на засланні, повернувся з дружиною Явдохою Кузьмівною і сином Петром у с. Матусівка Маловисківського району, жив у сина Дементія. 28 липня 1937 р. заарештований Великоисківським РВ НКВС за те, що вимагав повернення відібраних під час розкуркулення садиби і власної хати, в яку сільська рада поселила бідняка Никифора Царенка, виступав проти хлібозаготівлі: *«Радвлада хліб забирає й висипає у море та топить ним паровози»*. У серпні 1934 р., коли до колгоспу приїхала із районного центру машина для того, щоб забрати заготівельний хліб, Підпригора з іншими селянами не дав цього зробити. Більш того, хлібороби намагались побити голову колгоспу Харжановського. У 1937 р. Оверко Підпригора був спочатку заарештований Великоисківським РВ ДПУ, а згодом трійкою управління НКВС Одеської області засуджений до розстрілу. Вирок виконано 23 серпня 1937 р. Реабілітований 1 червня 1989 р. Кіровоградською обласною прокуратурою³¹⁰.

На початку березня 1931 р. Великоисківський РВ ДПУ заарештував жителя Великої Виски, хлібороб Олексу Андрійовича Стеценка, 1874 р. н. Його було звинувачено в агітації проти колективізації і посівної кампанії. У квітні 1931 р. районне відділення ДПУ припинило справу і внесло Стеценка до списку осіб, які підлягають виселенню за межі України.

25 квітня 1931 р. Флорівська сільська рада повідомляла Великоисківський райвиконком, що житель Великої Виски Микола Семенович Візір за соціальним походженням є розкуркуленим і позбавленим виборчих прав.

Виключений із колгоспу і розкуркулений був уродженець Великої Виски Іван Михайлович Чуйко, 1909 р. н. Проживаючи у Великій Висці, організовував волинки по розбиранню з колгоспу майна і худоби. У 1932 р. у нього двічі знаходили сховане під землею зерно. Після розкуркулення мешкав у Мар'янівці, працював колійним сторожем на залізниці. У березні 1933 р. був заарештований, але наприкінці квітня

³¹⁰ Реабілітовані історією. Кіровоградська область. Книга третя... – С. 91.

справу припинено, з-під варті звільнений. Батько Івана Чуйка і його два брати були розкуркулені і виселені на північ СРСР.

Уродженець Великої Виски Іван Омелянович Давидов, 1901 р. н., був виключений із колгоспу і внесений до списку осіб, які мали бути відправленими на північ СРСР у 1931 р. Уникнувши виселення, проживав у с. Лутківка Маловисківського району, а працював ковалем Мар'янівського бурякового радгоспу. На початку вересня 1937 р. був заарештований Великоvisківським РВ НКВС за те, що неякісно ремонтував машини, сільськогосподарський інвентар, чим зривав посівну, закликав робітників не виходити на роботу, вимагати від адміністрації підвищення зарплати. Засуджений 25 вересня 1937 р. трійкою управління НКВС Одеської області до 10 років ув'язнення у виправно-трудових таборах. Реабілітований 24 травня 1989 р. Кіровоградською обласною прокуратурою.

Станом на 10 липня 1931 р. на території Флорівської сільради було 10 заможних і 11 куркульських господарств. До категорії куркульських були віднесені господарства Дем'яна Ліврентійовича Сіденка, Зараха Мартиновича Салова, Олексія Петровича Нагорного, Сави Тихоновича Луньова, Федора Івановича Луньова, Антона Прокоповича Матвієнка, Єгора Івановича Пісчанського, Семена Матвійовича Візіра, Дмитра Пантелійовича Домаскина, Йосипа Тимофійовича Лефтора, Тихона Козися³¹¹. Усі вони мешкали у Великій Висці, не виконали плану хлібозаготівлі, були розкуркулені та позбавлені виборчих прав. Заможними або, як сказано в документах *«міцними середняками»*, були господарства Петра Цуркана, Михайла Ракула, Дорофія Барбасури, Андрія Колесника, Андрія Панченка, Аврама Рибачука, Прокофія Короленка, Тиміша Головецького, Бориса Матвієнка, Миколи Колесника.

Загалом по Великоvisківському району на 10 липня 1931 р. нараховувалося 260 заможних та 117 куркульських селянських господарств. Також в одному з документів, який хронологічно відноситься до середини 1931 р. вказується, що на території Великоvisківського району нерозкуркулених господарств немає.

Селяни здійснювали спротив колективізації. У Флорівці у клуні селянина Хоми Шулешка знайшли повішеним комсомольця Івана Тітенка. У смерті активіста були звинувачені куркулі. Виступила проти створення колгоспу також частина жителів с. Андріївка Великоvisківського району. Газета *«Червоний шлях»* за 14 грудня 1929 р. писала, що вони зібрали поміж себе гроші і придбали трьох коней, яких віддали бідним селянам, аби ті не вступали до колективного господарства. У грудні 1929 р. організаторів цієї справи – Дехтяря і Скрипниченка – було заарештовано³¹².

У березні 1930 р. у селах Великоvisківського району набув поширення колективний спротив селян політиці більшовиків, який отримав назву *«волинка»*. 11 березня 1932 р. група колгоспників (27 осіб), здебільшого жінок, зламала замки картоплесховища у Хмелівському районі і розібрала 50 пудів посівного матеріалу. Схожі випадки були зафіксовані також у Великоvisківському районі³¹³.

Селяни також чинили спроби протидіяти ідеологічній пропаганді більшовиків. Освічене і грамотне населення виготовлювало агітаційні листівки і плакати, де закликала односельчан боротися проти колективізації і хлібозаготівлі. Радянська влада надзвичайно жорстко реагувала на такі дії. Про це свідчить вирок Олексію Сергійовичу Дуднику, колгоспнику з с. Велика Виска, заарештованому в січні 1929 р. Зінов'євським окружним відділенням ДПУ. Його було засуджено колегією окружного ДПУ до 10 років концтаборів за *«читання антирадянських листівок»*³¹⁴. У 1929 р. за читання і поширення антирадянських листівок були засуджені Микола Іванович Товстоган із Великої Виски та голова Великоvisківського районного КНС Яків Іванович Сухопар.

Колективізація сільського господарства та хлібозаготівлі на початку 1930-х років

Широкий розмах селянського опору змусив вище керівництво СРСР дещо пригальмувати процес суцільної колективізації. Спочатку ЦК ВКП(б) переглянув редакцію Зразкового статуту сільськогосподарської артілі. Тепер у ньому було чітко зазначено, що колгоспникам надавалося право мати корову, дрібну

³¹¹ Список куркульських господарств по Флорівській сільраді Великоvisківського району. 1931 р. – ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 5. – Спр. 28. – Арк. 57.

³¹² Нагорний О. Репресії, пов'язані з колективізацією і утворенням колгоспів // Реабілітовані історією. Центральна Україна. 1917–1991 роки. Матеріали науково-теоретичної конференції. 28–29 жовтня 1997 р. – Кіровоград, 1997. – С. 29.

³¹³ Спецсправка Секретно-Политического отдела ОГПУ СССР «О массовых выступлениях, групповом разборе зерна и требованиях хлеба» в УССР на 27 марта 1932 г. // Архив автора.

³¹⁴ Петренко І. Д. Відібране життя (Розкуркулени на Кіровоградщині)... – С. 176.

худобу, присадибну ділянку. 2 березня 1930 р. газета «Правда» опублікувала оновлену редакцію статуту, а також статтю Сталіна «Запаморочення від успіхів». У статті генеральний секретар ВКП(б) наголошував, що основною формою колгоспного руху є артіль, а не комуна, і що насаджувати колгоспи силою неприпустимо. Винними у комунізації села та форсуванні темпів колективізації оголошувалися місцеві працівники, дії яких, наголошував Сталін, слід суворо засудити. Також проголошувалася свобода виходу селян із колгоспу. 14 березня ЦК ВКП(б) опублікував постанову «Про боротьбу з викривленнями партії в колгоспному русі»³¹⁵. Стаття Сталіна і постанова ЦК ВКП(б) внесли певне заспокоєння в селянські маси. Були проведені показові суди над відповідальними працівниками, винними в знущаннях над селянами під час колективізації. Багато селян почало виходити з колгоспів.

Через деякий час керівництво СРСР обирає іншу тактику проведення колективізації: разом із розкуркуленням головним засобом тиску на селянство стає оподаткування. 2 квітня 1930 р. ЦК ВКП(б) затвердив постанову «Про пільги для колгоспів». У постанові декларувалися пільги, що передбачали певне послаблення тиску держави на колгоспників: звільнення від оподаткування на 2 роки усупільненої робочої худоби, корів, свиней, птиці; зменшення загальної суми сільськогосподарського податку на 1930 – 1931 рр.; скасування всіх накладених раніше штрафів; звільнення від сплати боргів «за конфісковане глитайське майно, що переходило у володіння колгоспів»; дозвіл у вільний від роботи в колгоспі час працювати на інших роботах.

У квітні 1930 р. у населених пунктах Великоvisківського району відбулися численні збори, мітинги та демонстрації, на яких було організоване вивчення постанови ЦК ВКП(б). 5 квітня збори відбулися по всіх колгоспах с. Велика Виска. А наступного дня у селі відбувся вже великий мітинг, на якому були присутні більше тисячі осіб.

Завдяки постанові «Про пільги для колгоспів» більшовицькій владі вдалося розпочати процес повернення селян до колгоспів. Справа в тому, що перелічені у постанові пільги не поширювалися на селян-одноосібників. Вони продовжували сплачувати державі непомірні податки. У 1932 р. податок уже перевищував суму доходу від одноосібного господарства. За таких умов господарювання стало неможливим. У такій ситуації від селянина, який хотів покинути колгосп і втратити податкові пільги, вимагалася велика мужність, щоб написати заяву про вихід. Й навпаки: досить було одноосібнику написати заяву про вступ у колгосп, і він позбувався величезного податкового тягара³¹⁶.

Навесні 1930 р. Великоvisківський районний КНС провів місячник колективізації. Із 1 682 господарств у колгоспи вступило 1 637, із 9 699 га селянської землі колективно оброблялося 9 514 га³¹⁷. У 1930 р. сільське господарство Великоvisківського району було колективізовано на 60,1%³¹⁸.

Станом на 7 січня 1932 р. Великоvisківський район був колективізований на 93%. Стовідсотково були колективізовані господарства Краснопілки, Миколаївки та Оникієвого. На кінець січня 1932 р. район був колективізований вже на 99,6%. «Решта 0,4% відносяться за рахунок старих та упертих (господарів – авт.), котрі заявляють, що ми колективного не хочемо, але до них прикріплені незаможники колгоспники, які систематично над ними працюють і втягують до колгоспів», – йдеться в інформаційному листі Великоvisківського районного КНС³²⁰.

На початку 1930-х років на теренах Флорівської сільської ради, до якої, нагадаємо, входила Велика Виска, нараховувалося вісім колгоспів артільної форми: імені Йосипа Сталіна, «Перебудова села», «Правдивий шлях», імені Вацлава Воровського, імені Григорія Петровського, імені Володимира Леніна, «Червоний Путіловець», «Пролетарій».

На початку 1930-х років колгоспи охопила криза виробництва. Справа в тім, що селяни не почували себе господарями у власному господарстві, бо вироблена колективною працею продукція не ставала власністю колгоспу, а майже повністю відбиралася державою. Тому селянин втрачав навіть найменшу матеріальну зацікавленість у своїй роботі, а це призводило до падіння рівня виробництва і колосальних втрат сільськогосподарської продукції³²¹.

Працюючи в колгоспі, селяни майже нічого не отримували за свою роботу. Щоб вижити, вони почали приховувати продукцію, вироблену в колгоспі, від обліку. При цьому кожен колгосп мав здати державі

³¹⁵ Кульницький С. В. Україна між двома війнами (1921 – 1939 рр.)... – С. 160.

³¹⁶ Кульницький С. В. Україна між двома війнами (1921 – 1939 рр.)... – С. 162 – 163.

³¹⁷ Історія міст і сіл Української РСР: Кіровоградська область... – С. 398.

³¹⁸ Україна та її нові адміністративні райони: кишеньковий статистичний довідник. – Харків, 1930. – С. 108.

³¹⁹ Інформаційний лист Великоvisківського районного КНС станом на 7.01.1932 р. – КОКМ: Фонди. – Інв. № ФВ-9658.

³²⁰ Інформаційний лист Великоvisківського районного КНС станом на 25.01.1932 р. – КОКМ: Фонди. – Інв. № ФВ-9659.

³²¹ Кульницький С. В. Україна між двома війнами (1921 – 1939 рр.)... – С. 172.

Делегати з'їзду активу Великоvisківського районного КНС. 2 лютого 1930 р.
Із альбому «Перші роки боротьби і перемог села Велика Виска»

певну, визначену планом кількість зерна. Часто розмір хлібозаготівельного плану охоплював майже весь урожай колективного господарства.

22 липня 1932 р. Великоvisківський РВК прийняв рішення про відтермінування сплати кредитів деякими колгоспами через їхній скрутний матеріальний стан. До переліку господарств, які отримали відстрочку, потрапили колгоспи імені В'ячеслава Молотова Маловисківської, «Редакція «Комуніст» Мануйлівської, «13-та річниця Жовтня» і «Червоний Сівач» Паліївської, імені газети Правда і «Перебудова села» Флорівської, «Безвірник» Оникіївської сільських рад³²².

З інформаційних листів Великоvisківського районного КНС дізнаємося, що на 25 січня 1932 р. план хлібозаготівлі було виконано на 83,61%. Для виконання хлібозаготівлі Великоvisківський районний КНС створив 3 буксирних бригади, до складу яких увійшов голова КНС Сочинський та 150 червоних партизан. Завданням бригад було вилучення зерна у тих сільських радах, де не виконувався хлібозаготівельний план. У січні 1932 р. такими сільрадами були Олексіївська і Лутківська. Орієнтовно в грудні 1931 р. була розпущена артіль «Червоний Путіловець», членів якої проголосили куркулями. Найкраще план хлібозаготівлі виконували Плетеноташлицька (300 пудів), Маловисківська (100 пудів) та Мар'янівська (80 пудів) сільські ради³²³.

Відповідав районний КНС і за підготовку до весняної посівної кампанії. Станом на 7 січня 1932 р. план посівної кампанії був виконаний на 15%, а на 25 січня вже на 85%.

Також бригади Великоvisківського районного КНС займалися мобілізацією коштів у сільського населення. Станом на 15 грудня 1931 р. план на IV квартал був виконаний на 86,6%, а за період із 25 грудня 1931 р. до 1 січня 1932 р. – на 100,7%. План на I квартал 1932 р. було виконано на 22,7%. Хороших показників бригадам КНС вдалося досягти на території 5-Іванівської, Мануйлівської, Максимівської, Лозуватської та Оникіївської сільських рад. Гірше план мобілізації коштів виконувався в Лутківській, Димино-Михайлівській, Плетеноташлицькій та Олексіївській сільрадах³²⁴.

Окрім виконання державних планів хлібозаготівлі, на колгоспи Великоvisківського району покладалося завдання постачати продукти харчування для населення м. Зінов'євська. У доповідній записці секретарю обкому КП(б)У Майорову секретар Зінов'євського міського партійного комітету (МПК) Єрьоменко зазначав, що для харчування населення міста на квітень 1932 р. необхідно 121 тонну муки. 100 тонн планувалося отримати шляхом децентралізованих заготівель у Грушківському, Устинівському, Карлолібкнехтському і Великоvisківському районах. До вказаних районів були надіслані уповноважені бригади, які, проте, не заготовили жодного центнера³²⁵ хліба. Великоvisківський і Устинівський райони

³²² ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 2. – Спр. 13. – Арк. 32.

³²³ Інформаційний лист Великоvisківського районного КНС станом на 25.01.1932 р. – КОКМ: Фонди. – Інв. № ФВ-9659.

³²⁴ Інформаційний лист Великоvisківського районного КНС станом на 25.01.1932 р. – КОКМ: Фонди. – Інв. № ФВ-9659.

³²⁵ Один центнер дорівнює 100 кілограмам.

повністю відмовилися постачати хліб для Зінов'євська³²⁶. Згідно інформації секретаря Зінов'євського МПК Підсухи від 18 грудня 1932 р. до Великовисківського району знову були надіслані робітничі бригади для заготівлі хліба. Цього разу, їм вдалося виявити і направити для харчування робітників Зінов'євська 10 тонн зерна³²⁷.

За невиконання плану хлібозаготівлі декілька колгоспів Великовисківського району були занесені на «чорну дошку». 10 грудня 1932 р. РВК вирішив внести на «чорну дошку» колгоспи «Серп і Молот» Краснопільської та «Вільна праця» Олександрополюської сільських рад. 26 грудня на «чорну дошку» потрапили колгоспи «III-й Вирішальний» Овсяниківської, «Нове життя» Миколаївської і «Хвиля революції» Плетеноташлицької сільрад³²⁸. Також на «чорну дошку» було занесене одне з колективних господарств с. Мануйлівка³²⁹.

У 1932 р. органи ДПУ ліквідували у Великовисківському районі групу куркулів, які планували здійснити напад на уповноваженого РК КП(б)У, що проводив хлібозаготівлю. Керівником групи був колишній голова однієї із сільських рад, який втік із місця попереднього ув'язнення³³⁰. В 1932 р. у селах Максимівці і Мар'янівці Великовисківського району серед місцевих селян поширювалися листівки «петлюровського характеру»³³¹.

9 лютого 1932 р. у Великій Висці відбулася районна нарада, на якій критиці були піддані комуністи, котрі не проявили заповзятості у вилученні хліба. «...Розкраданню хліба сприяли ряд парторгів. Так, наприклад, коли вори, ледарі і симулянти зрізали колоски, колишній секретар Краснопольського осередку казав: «Аби народ не був голодний, він би не різав колоски». Треба звернути увагу на чистоту партійних лав, у ряді місць комуністи проявляють боягузтво, коли їх виділяють на господарчу роботу в колгоспи...», – йшлося на районній нараді³³².

13 лютого 1932 р. відбулося засідання бюро Одеського обласного комітету КП(б)У, на якому, поміж інших, розглядалося питання про стан хлібозаготівлі в районах Одеської області. Особливо незадовільною була ситуація з хлібозаготівлею в двох районах – Вознесенському та Великовисківському. Як зазначається в протоколі засідання бюро обкому КП(б)У, у вказаних районах партійне керівництво виявило цілковиту неспроможність реалізовувати «бойові завдання партії» та не забезпечило належного виконання плану хлібозаготівлі. Так, у січні та в першій половині лютого 1932 р. по Великовисківському районі було заготовлено 347 тонн, а треба було більше 4 тис. тонн. «За фактичне припинення хлібозаготівель в січні та першій десятиденці лютого, за формальне ставлення до боротьби за хліб, потурання демобілізійним настроям, не дивлячись на попередження Уповноваженого ЦК тов. Майорова, внаслідок чого по В. Висківському району за січень і першу десятиденку лютого заготовлено 347 тонн, – Бюро В. Висківського РПК оголосити догану та зняти з роботи Секретаря РПК тов. ІЛІШОВА», – відзначається у протоколі засідання бюро Одеського обкому КП(б)У від 13 лютого 1932 року³³³. Своєї посади позбувся також і секретар Вознесенського районного комітету партії Сазонов. Члени обласного бюро вирішили звернутися до вищого партійного керівництва з проханням призначити на його місце Кінжалова. Щодо секретаря Великовисківського РПК, то члену бюро, відповідальному працівнику Одеського обласного партійного комітету Погребному було доручено протягом двох днів підібрати кандидатуру на цю посаду.

У 1932 р. голова Великовисківської районної контрольної комісії робітничо-селянської інспекції (КК РСІ) Іустінов направив до свого вищого керівництва в Одесу інформаційний лист № 3, у якому розповів про проведення хлібозаготівлі на території району:

«По нашому району зараз проводиться уперта боротьба за виконання плану хлібозаготівлі, на сьогоднішній план виконано на 77,2%. Для здвигу плану хлібозаготівлі парторганізації довелось вживати найрі-

³²⁶ Безкровна війна. Мовою архівних документів про голод 1921 – 1923, 1932 – 1933 рр. Збірник документів і матеріалів / Авт.-упоряд. О. Житков, В. Кусмінська, Л. Маренець, О. Недбальська, Л. Пономаренко, Ю. Чорна. – Кіровоград, 2003. – С. 69.

³²⁷ Інформація секретаря Зінов'євського ГПК Підсухи об організації снабження населення г. Зінов'євська хлебом от 18 декабря 1932 г. – ГАКО. – Ф. П-4. – Оп. 1. – Д. 128. – Л. 35 – 36.

³²⁸ ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 2. – Спр. 13. – Арк. 5, 93.

³²⁹ Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 років в Україні. Кіровоградська область / Авт. кол. О. О. Бабенко, В. В. Білошапка, В. М. Колесніченко, І. Д. Петренко та ін. – Кіровоград, 2008. – С. 321, 327.

³³⁰ Докладная записка председателя ГПУ С. Реденса секретарю ЦК КП(б)У С. Коссиору о мероприятиях по проведению оперативного нажима на кулацко-петлюровские и контрреволюционные элементы. 22 ноября 1932 г. // Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932 – 1933 років в Україні в документах ГПУ – НКВД. – К., 2007. – С. 336.

³³¹ Политэкономические характеристики районов Кировоградской области УССР. 1945 г. – Архив управления Национальной полиции Украины в Кировоградской области. – Ф. 3.6. – Д. 770. – Л. 7 об.

³³² Голоси із 33-го (Голодомор на Кіровоградщині)... – С. 7.

³³³ Протокол № 1 засідання Бюро Одеського обласного комітету КП(б)У від 13 лютого 1932 р. – Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. П-11. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 4.

шучіші заходи до окремих членів партії, уперто небажаючих боротись по-більшовицьки за хліб.

За останній час контрольною комісією було вилучено з лав партії за відмовлення з'явитись на призначений пункт зборів під час проведення мобілізації парторганізації на закінчення збирання та возки буряку та за дезертирство 10 чоловік.

За опортуністичне ставлення та зрив плану хлібозаготівлі вилучено з лав партії 2 секретарі партосередків, один кандидат партії, голову колгоспу та одного голову колгоспу позапартійного віддано до суду, всього вилучено з лав партії за останній час 19 чоловік та РПК 13 чол., з них 6 чоловік заарештовано та порушено клопотання про висилку за межі України.

Зараз КК РСІ проводить виїзні засідання парттрійок по селах, заслуховує доповіді голів колгоспів та сільрад, секцій РСІ, секретарів партосередків та ЛКСМ осередків про стан хлібозаготівлі та виконання щоденних завдань, наданих РПК.

Був випадок, що на засіданні КК РСІ секретар партосередку привселюдно казав, що план ми не виконаємо, за що його з лав партії виключено, а під час обшуку у нього знайдено мішок хліба, також ще у одного секретаря партосередку знайдено в його хаті комору, де він складав усі речі, які були відібрані в безспірному порядку та ключ від цієї комори знаходився у нього.

При перевірці по деяких колгоспах кількість трудоднів у колгоспників були такі випадки, що з 266 чоловік працездатних, 70 чоловік мають не більш як по 30 трудоднів, а також мають випадки, що коні дуже виснажені. Робота виїзних парттрійок дає зрушення на місцях і підвищує план хлібозаготівлі, наприклад: Володимирівська та її парторганізація, після засідання парттрійки, підвищила план на 12% на п'ятиденку, також мають звіти і по других селах.

Присутність на засіданні парттрійок позапартійних колгоспників доходить до 60%, ставлення колгоспників та виступи на засіданнях парттрійок більшістю спрямовуються на вияснення причин, чому до цього часу затяглась хлібозаготівля. Взагалі, невелика частина колгоспного активу, яка мається при колгоспах, міцно підтримує колгоспне виробництво і допомагає партактиву виконувати завдання щоденних планів хлібозаготівлі.

Ставлення парторганізації до заходів, що вживаються для підвищення плану хлібозаготівлі уявлено, партійний актив на селі вживає всіх заходів для виконання щоденних завдань плану хлібозаготівлі. Є деяка частина верхівки партійців села, які ще не уявили собі значення своєчасного виконання плану і займаються окаянням і опортуністично ставляться до завдань партії...

Підготовка кадрів по радгоспах, колгоспах та МТС розпочата, навчання проводиться. Ремонт тракторів проводиться кепсько. План м'ясозаготівлі виконано на 114%. Закінчення плану хлібозаготівлі по нашому району передбачається на 15.01, закінчення переобмолоту на 01.01.1933 р.»³³⁴.

У середині 1932 р. відбулася II-га Великоvisківська районна партійна конференція, на якій, поміж інших питань, обговорювалася колективізація сільського господарства. Зокрема було відзначено, що протягом 1930 – 1932 рр. збільшилися площі посівів: по радгоспному сектору на 65%, а по колгоспному – на 35,7%. Це відповідно призвело до зменшення площ одноосібного сектору: з 17 163 га у 1930 р. до 1 486 га у 1932 р. Також партійні функціонери під час роботи конференції зазначали про досягнення колгоспів Великоvisківщини у розвитку тваринництва. Вказувалося, що у 1931 р. господарства перевиконали план м'ясозаготівлі на 114,7%, а станом на 20 червня 1932 р. виконали його на 96,3%³³⁵.

7 січня 1933 р. Великоvisківський РК КП(б)У отримав розпорядження від Одеського обласного комітету партії наступного змісту:

*«Ежедневные данные о поступлении хлеба 5 и 6 января свидетельствуют о резком снижении заготовок в Вашем районе, проваливают окончание плана хлебосдачи в принятые Вами сроки на совещании секретарей РПК... Обком еще раз предупреждает Вас, что эти сроки не могут быть нарушены, и требуют от вас мобилизации всех сил для окончания плана хлебозаготовок в установленные сроки во что бы ни стало»*³³⁶.

Через непомірні заготівельні плани багато колгоспів на початку 1930-х років перебували у складному економічному становищі. У лютому 1934 р. в колгоспах Хмелівського і Великоvisківського районів виникли продовольчі труднощі, спостерігалось падіння трудової дисципліни, вихід селян зі складу господарства³³⁷.

³³⁴ Інформаційний лист № 3 Великоvisківської районної КК РСІ до Одеської обласної контрольної комісії робітничо-селянської інспекції. 1932 р. – ДАКО. – Ф. П-2583. – Оп. 1. – Од. зб. 18. – Арк. 11 – 12.

³³⁵ З постанови II районної партійної конференції Великоvisківського району про колгоспне будівництво від 25 червня 1932 р. // Соціалістична перебудова сільського господарства Кіровоградщини. 1917 – 1941. Збірник документів і матеріалів / Упоряд.: Є. І. Горбунова, М. С. Карамішева, Т. В. Михайлова, І. А. Пархоменко. – К., 1974. – С. 175 – 176.

³³⁶ Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 років в Україні. Кіровоградська область... – С. 851 – 852.

³³⁷ Советская деревня глазами ВЧК – ОГПУ – НКВД. 1918 – 1939. Документы и материалы. В 4-х т. / Т. 2. 1923 – 1929... – С. 525 – 526.

Голодомор 1932 – 1933 років

З року в рік хлібозаготівельний план ставав більшим, а хлібозаготівлі проходили дедалі важче. Хлібозаготівельні кампанії призвели до трагедії українського народу – Голодомору 1932 – 1933 рр. У селян вилучали не лише хліб, а й інші продукти харчування. Як зазначалося, заготівлею хліба займалися буксирні бригади. Вони повинні були безумовно конфісковувати хлібні запаси у селян. Також на село були спрямовані сумнозвісні «25-тисячники» – робітники промислових підприємств, які мали організовувати роботу в колгоспах та слідкувати за виконанням хлібних заготівель.

Перші ознаки голоду на території Великоvisківського району з'явилися навесні 1932 р. Про це, зокрема, свідчить лист робітника Бадалатця до бюро Великоvisківського РК КП(б)У про голодування його батьків – членів місцевого колгоспу від 10 квітня 1932 року:

«...Мой отец имеет 70 лет. Старый рабочий, с молодых лет работал на заводе. До революции работал у помещиков в кузнемеханической мастерской.

Во время революции работал машинистом в совхозе. После гражданской войны получил земли 8 десятин, так как имел 6 сыновей, которые сейчас работают на производстве и в армии. И имел кузницу для ремонта сельхозмашин. Во время коллективизации всю свою мастерскую передал в колхоз и сам на старости лет стал бригадиром в этой мастерской. И теперь я получаю письмо ужасное, что он со старухой получает ½ макухи и 5 фунтов соевой муки на месяц кушать. Скажите, может ли существовать мой отец? Почему при нашей рабочей диктатуре так делается? Это в селе Большая Виска Зиновьевского округа. Пишет отец, что придется на старости лет умирать от голода. Прошу ответить мне, правильно ли это?»³³⁸.

Голод 1932 – 1933 рр. призвів до численних смертей серед жителів Великої Виски. На жаль, актові записи про смерть за цей період відсутні, тому дізнатися про реальну кількість померлих від голоду жителів села наразі неможливо. У 2008 р. на підставі свідчень очевидців Голодомору пошуковцями було встановлено та внесено до «Національної книги пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 років в Україні. Кіровоградська область»³³⁹ імена 12 осіб, які загинули голодною смертю: родина Андрєєвих – Андрій, 1928 року народження (р. н.), Раїса, 1929 р. н., Сергій, 1926 р. н., Петро Бобришов, Яким Булат, Іван Ворона, Катерина Жердій, 1928 р. н., Тиміш Жердій, 1926 р. н., Пилип Луньов, Василь Обрежа, 1923 р. н., Григорій Обрежа, 1898 р. н.

Беззаперечно, що у Великій Висці протягом 1932 – 1933 рр. від голоду померло набагато більше людей, ніж внесено до вказаної книги. На такі висновки, зокрема, наштотує динаміка зміни чисельності населення Великої Виски у 1930-х роках. Так, якщо у 1930 р. в селі нараховувалося 7 264 жителів, то в 1933 р. – 6 150 жителів. Таким чином, за три роки чисельність мешканців Великої Виски скоротилася на 1 114 осіб. Однак неправильно буде сказати, що вказана кількість великовисчан померла лише від голоду, бо, звичайно, були смерті від хвороб чи за віком. Також якась частина людей могла виїхати з села на постійне місце проживання чи на роботу в інші населені пункти. Але навіть якщо врахувати всі зазначені аспекти, все одно таке помітне скорочення населення Великої Виски змушує до відповідних висновків. Велике зменшення чисельності жителів спостерігається у межах Великоvisківського району: у 1932 р. їх нараховувалося понад 58 тис., а в 1934 р. – майже 44 тис. Таке різке скорочення населення – більше ніж на 14 тис. осіб – не могло бути спричинене нічим іншим, як масовими смертями людей від голоду. Деякі уявлення про кількість померлих від голоду дають спогади очевидців тих страшних подій, які приведені нижче³⁴⁰.

Із спогадів Володимира Трохимовича Ігнатенка, 1925 року народження:

«В сім'ї було 6 дітей, коли в 1931 померла матуся. Діти жили з батьком. На той час в ...господарстві були корова, бичок, свині, коні. Тримали невеличку пасіку. Які продукти харчування були вдома, примусили вивезти до залізничної станції Шостаківка...

На початку голодного 1932 року, батько привів до господи мачуху – Лобушню Ольгу Петрівну, яка мала своє дитяtko. ...в погребі була заквашена діжечка капусти, тож варила всім капустяк. Коли закінчилася капуста, батько взяв свої новенькі речі... і обміняв на відро пшона. Мачуха ходила до лісу, збирала жолуді, сушила, а ми товкли їх у ступі. З такої «муки» вона пекла макорженики і давала нам їсти.

Навесні люди вже почали пухнути з голоду. Ходили під хатами і просили їсти. До нашої сусідки Гри-

³³⁸ ДАКО. – Ф. П-2583. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 35 – 36.

³³⁹ Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 років в Україні. Кіровоградська область... – С. 321 – 322.

³⁴⁰ Спогади цитуються з публікації: Іщенко З. І правду цю повинні знати люди. Пам'яті жертв Голодоморів // Маловисківські вісті. – 2018. – 28 листопада. – С. 2, 4.

цаєвої Анюти зайшов до хати голодний чоловік, побачивши на столі ліпники з кори дуба і гнилої картоплі, схопив і з'їв. Від такого «переїдання» помер під парканом.

Недалечко від нас жила сім'я Бобришових (7 осіб). Голодні дівчата ходили на скотомогильник, нарізали в торби з дохлих коней м'ясо і приносили додому, варили і їли. Але й це не врятувало. Всі, разом з батьком померли. Залишилася одна бабуся Анюта.

Померлих від голоду на вулиці і в хатах, збирали Кодренко і Павленко. Ходили вони по вулиці з драбиною. Покладуть мертвого на драбину і несуть на кладовище. Накладуть повну загальну яму мертвих, а тоді вже закопують. За таку роботу їм видавали по шматочку макухи. Мокряк Петро кіньми звозив трупи з лікарні, з вулиць і також кидав у величезну яму. Ми бачили, як він під'їде возом до ями, поскидає трупи голі та худі. А в тій ямі вміщалося 30 – 40 людей. А може й більше...

Одного разу прийшли до нас комсомольці: Бернавек, троє Суржиків та Макаренко. Все шукали хліб та зерно. Знайшли в печі в глечики трохи пшона. Взяли, та й висипали собі в торбу. Коли мацуха почала їх сварити: «Що ви робите? В мене на песі сидить троє дітей. Чим же я їх буду годувати», вони відповіли, щоб мовчала. Гримнули дверима і пішли.

В селі люди робили в колгоспах за трудовдень і їм за це давали по 300 грамів зерна, а грошима не платили. Працювали від зорі до зорі. То був штучний голод. В людей були харчі, а в них все забирали».

Зі спогадів Ольги Василівни Білової, 1924 року народження:

«Під час голоду було сильно тяжко, все що було їстівного – все забирали. На щастя, мама змогла заховати корівчину, і деякий час годувалися її молоком. Корівку переховували в хаті, але згодом про це дізналися недобрі люди. В той день, коли по неї прийшли, мама посадила нас, дітей, біля вікна і веліла нікого не впускати до хати. Але дядьки виламали двері і, ввірвавшись, забрали корову. За те, що мама переховувала корову, її прив'язали до хвоста коняки і волочили селом. Через деякий час мама приповзла до хати, злягла і більше не встала. Через деякий час після смерті матері, помер і батько. Але вже від голоду. Все що діставав – віддавав дітям, а сам ходив голодний. Після нього померли дві тітки, які проживали в нашому селі»³⁴¹.

Хлібозаготівлі тривали до весни 1933 р. Коли стало зрозуміло, що більше зерна у селян немає, радянська влада вирішила трохи послабити тиск на селянство і заохотити його до роботи, надавши невелику продовольчу допомогу, насамперед – колгоспникам. Згідно з розпорядженням Одеського обкому КП(б)У колективним господарствам виділялася продовольча позика, яку слід було повернути після збору нового врожаю. Впродовж 1933 р. були вжиті заходи щодо припинення голодування селян³⁴². Наприкінці 1933 р. голова Великоvisківської районної РК РСІ Іустінов повідомляв обласну інспекцію, що продовольча допомога на громадське харчування одержується та розподіляється. Так, гарячими сніданками були забезпечені школи району, що підвищило відсоток їх відвідування. Також допомога була розподілена поміж дитячими садками. Іустінов у своєму інформаційному листі зазначав, що майже щодня фіксуються випадки опухання та смертності невідомих перехожих на вулицях, особливо на дорогах. Є випадки смертності серед колгоспників, здебільшого тих, хто має не багато зароблених трудовнів. За словами Іустінова, місцева влада вживає заходи щодо запобігання голодування. Зокрема в особливо тяжких випадках хворих від недоїдання звозять до місцевих лікарень, де їх підгодовують та лікують³⁴³.

Переселення колгоспників із Білорусі

Голод 1932 – 1933 рр. спричинив значне вимирання населення, а відтак демографічне спустошення населених пунктів Зінов'євського округу, зокрема, й Великоvisківського району. Тому з середини 1933 р. на територію Зінов'євського округу почали переселяти селян з інших республік Радянського Союзу. Так, згідно з постановою Політбюро ЦК ВКП(б) від 11 вересня 1933 р. були встановлені норми «доприселення» у Великоvisківському районі в кількості 1 000 родин, Знам'янського – 1 500, Хмельівського – 500, Новоукраїнського – 500, Устинівського – 500.

На територію Великоvisківського району переселялися переважно селяни з Білоруської Соціалістичної Радянської республіки. Згідно з розпорядженнями вищого керівництва районна влада і правління

³⁴¹ Голодний мор 1932 – 1933 років на Кіровоградщині. Мовою архівних документів / Упоряд.: О. Житков, Л. Равська, О. Трибуцька, Т. Чвань. – Кіровоград, 2008. – С. 328 – 330.

³⁴² Бабенко О. О. Голодомор на Зінов'євщині: передумови виникнення, причини та наслідки // Матеріали Міжнародної «Штучні голоди в Україні ХХ століття» (Київ, 16 травня 2018 року). – Київ – Дрогобич, 2018. – С. 56.

³⁴³ Інформаційний лист Великоvisківської районної РК РСІ до Одеської обласної контрольної комісії робітничо-селянської інспекції від 28 квітня 1933 р. – ДАКО. – Ф. П-2583. – Оп. 1. – Од. зб. 18. – Арк. 9 – 10.

колгоспів повинні були організувати зустріч переселенців на залізних станціях, провести їх санітарну очистку, а також нагодувати і доправити до місць поселення. Однак траплялися випадки, коли місцеві керівники неналежно ставились до виконання цих вказівок. Наприклад, у Великовисківському районі деякі колгоспи взагалі не організували зустрічі селян-переселенців, і ті змушені були самі добиратися до нового дому.

Зовсім не організували прийом колгоспників у с. Овсяниківка Великовисківського району. Тамтешня сільська рада не направила на залізничну станцію Шостаківка жодної кінної підводи для перевезення прибулих людей і їхнього майна. Лише після втручання районного ДПУ деяка частина транспорту відправилася на станцію. Через відсутність керівництва розвантаження ешелонів відбувалося неорганізовано, що призводило до численних конфліктів.

Частина господарств Великовисківського району невчасно забирала із станції привезені колгоспниками продукти, худобу та інше майно. Наприклад, через мороз на станції Шостаківка зіпсувалася велика кількість картоплі. Не підготувало керівництво Овсяниківки також житлові приміщення для розселення прибулих селян. Переселенці змушені були тривалий час очікувати поселення під стінами сільської ради. У 1934 р. в окремих колгоспах Великовисківського району були зафіксовані випадки підпалів відремонтованих будинків для переселенців, а також крадіжки їхнього майна, зокрема, палива і корму для худоби. Наприклад, у с. Плетений Ташлик місцевими жителями був спалений будинок, який призначався для проживання селянина-переселенця. У цьому ж селі діяла група із 6 осіб, яка агітувала переселенців повертатися на Батьківщину³⁴⁴.

Згідно з наявними архівними даними, на територію Великовисківського району протягом 1933 р. переселилося 4 305 колгоспників із Білорусі. Для порівняння наведемо інформацію про кількість переселенців по інших районах. Так, до Зінов'євського району прибуло 2 857 осіб, до Компаніївського – 2 729, до Знам'янського – 1 613, до Новоукраїнського – 549³⁴⁵. Загалом станом на 25 липня 1934 р. в Україну приїхало і було розміщено 18 822 родин (100 079 осіб). Із собою вони привезли: 12 045 коней, 18 220 голів великої рогатої худоби і 29 924 голів дрібної худоби³⁴⁶.

Репресії радянської влади щодо колгоспників

Протягом 1930-х років документи радянських правоохоронних органів постійно фіксують різноманітні вияви спротиву селян колгоспній системі. За цей спротив радянська влада жорстко карала селян, відправляючи їх до виправно-трудових таборів, в'язниць або взагалі розстрілюючи³⁴⁷.

Наприкінці січня 1930 р. Зінов'євський окружний відділ ДПУ заарештував жителя Великої Виски, хлібороба Іллю Павловича Орлова, 1886 року народження. За агітацію проти заходів радянської влади у сільському господарстві особлива нарада при колегії ДПУ УСРР засудила 6 березня 1930 р. Орлова до 3 років заслання у північні регіони СРСР. Реабілітований 23 березня 1994 р. Кіровоградською обласною прокуратурою.

За антирадянську агітацію проти колективізації та вихваляння дореволюційного ладу Великовисківський РВ ДПУ 15 травня 1930 р. заарештував жителів Великої Виски – Григорія Григоровича і Калістрата Григоровича Колесників. 18 червня 1930 р. Зінов'євський окружний суд засудив кожного з них до 3 років ув'язнення. Реабілітовані 30 червня 1990 р. Кіровоградським обласним судом.

28 липня 1937 р. Великовисківський РВ НКВС заарештував жителя Великої Виски, члена колгоспу «Правдивий шлях» Федіра Микитовича Михайлова. Його було звинувачено у шкідництві, агітації, спрямованій на підрив могутності колгоспів. 10 вересня 1937 р. засуджений трійкою управління НКВС Одеської області до 10 років ув'язнення у виправно-трудових таборах. Реабілітований 19 червня 1990 р. Кіровоградською обласною прокуратурою.

11 вересня 1937 р. Великовисківський РВ НКВС заарештував великовищанина Йосифа Олександровича Ковача. Він народився у 1892 р. в Угорщині, мав початкову освіту, впродовж 1929 – 1932 рр. був членом ВКП(б), працював перукарем. За агітацію проти колективізації та хлібозаготівлі 28 листопада 1937 р. був засуджений трійкою управління НКВС Одеської області до 10 років ув'язнення у виправно-трудових

³⁴⁴ Советская деревня глазами ВЧК – ОГПУ – НКВД. 1918 – 1939. Документы и материалы. В 4-х т. / Т. 2. 1923 – 1929... – С. 504, 546.

³⁴⁵ Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 років в Україні. Кіровоградська область... – С. 14.

³⁴⁶ Советская деревня глазами ВЧК – ОГПУ – НКВД. 1918 – 1939. Документы и материалы. В 4-х т. / Т. 2. 1923 – 1929... – С. 500.

³⁴⁷ Представлені епізоди застосування радянською владою репресій щодо колгоспників описані на основі слідчих справ, які зберігаються у фондах Державного архіву Кіровоградської області.

таборах. Помер 20 листопада 1938 р. у таборі. Реабілітований 13 вересня 1959 р. Кіровоградським обласним судом.

15 вересня 1937 р. Великовисківський РВ НКВС заарештував жителя Великої Виски Дороша Тихоновича Барбасуру, 1886 року народження, українця. Член колгоспу імені Сталіна був звинувачений в проведенні агітації проти колгоспів, партії та радянської влади. Засуджений 25 вересня 1937 р. трійкою управління НКВС Одеської області до 10 років ув'язнення у виправно-трудових таборах. Реабілітований 25 червня 1990 р. Кіровоградською обласною прокуратурою.

У вересні 1937 р. був заарештований житель Великої Виски, колгоспник, серб Ларіон Петрович Божич, 1895 року народження. Працівники Великовисківського РВ НКВС звинуватили його у контрреволюційній агітації проти колгоспного ладу, пророкуванні швидкої загибелі радянської влади. 22 жовтня 1937 р. Божич був засуджений трійкою управління НКВС Одеської області до 10 років ув'язнення у виправно-трудових таборах. Реабілітований 14 квітня 1989 р. Кіровоградською обласною прокуратурою.

За агітацію проти колгоспного господарювання 15 вересня 1937 р. був заарештований великовищанин, член колгоспу імені Яковлева Семен Трохимович Сергєєв. 25 вересня 1937 р. засуджений трійкою управління НКВС Одеської області до 10 років ув'язнення у виправно-трудових таборах. Реабілітований 22 червня 1990 р. Кіровоградською обласною прокуратурою.

17 лютого 1938 р. Великовисківський РВ НКВС заарештував жителя Великої Виски, члена ВКП(б) впродовж 1926 – 1931 рр., теслю колгоспу «Правда» Олександра Григоровича Луньова. Він звинувачувався в антирадянських настроях, зв'язках із куркулями, виступах проти хлібозаготівлі. 26 червня 1939 р. Управлінням НКВС Одеської області справу припинено, з-під варти звільнений.

Наприкінці грудня 1937 р. до 10 років ув'язнення у виправно-трудових таборах був засуджений уродженець Великої Виски Іван Леонтійович Жердієв, 1901 року народження. Проживаючи у селищі радгоспу «Радянський лад» Бобринецького району, він нібито здійснював контрреволюційну діяльність та неправильно облікував працю робітників радгоспу. 5 березня 1943 р. Жердієв помер у в'язниці м. Солікамськ Пермської області. Реабілітований 5 жовтня 1959 р. Кіровоградським обласним судом.

Двічі правоохоронні органи заарештовували уродженця Великої Виски, жителя с. Софіївка Компаніївського району, кандидата у члени ВКП(б), голову колгоспу імені Постишева Івана Семеновича Луньова. У 1933 р. він був звинувачений у шкідницькій діяльності (*«надіж у великій кількості коней та свиней»*) і засуджений до 6 років неволі. Вдруге Луньова заарештували 9 вересня 1937 р. за *«нанесення шкоди колгоспному майну, розбазарювання колгоспного хліба сотнями центнерів, биття колгоспників, обзивання їх злодіями і ворогами народу»*. 25 вересня 1937 р. засуджений трійкою управління НКВС Одеської області до 10 років ув'язнення у виправно-трудових таборах. Реабілітований 23 травня 1989 р. Кіровоградською обласною прокуратурою.

11 грудня 1929 р. Великовисківський РВ ДПУ заарештував за антирадянську агітацію уродженця Великої Виски, жителя с. Андріївка Великовисківського району Миколу Сидоровича Скрипниченка, 1898 року народження. 1 квітня 1930 р. Зінов'євським окружним судом справу припинено, з-під варти звільнений. У 1937 році за погрози другому секретареві райкому партії був засуджений до 6 місяців примусової праці. Втретє як завгосп колгоспу «Перший з'їзд ударників» був заарештований 17 червня 1939 р. Великовисківським РВ НКВС. Звинувачувався у тому, що брав участь у діяльності повстанського загону Завгороднього, а у 1930 р. організовував куркульські волинки за повернення колгоспного майна власникам, проводив антирадянську агітацію. Засуджений 10 серпня 1939 р. Кіровоградським обласним судом до 8 років ув'язнення у виправно-трудових таборах із позбавленням громадянських прав на 3 роки. 29 жовтня 1939 р. Верховним судом УРСР міру покарання зменшено до 5 років неволі з позбавленням громадянських прав на 3 роки. Реабілітований 26 червня 1990 р. Верховним судом УРСР.

У січні 1933 р. Зінов'євський РВ НКВС заарештував уродженця Великої Виски, жителя с. Шевченкове Зінов'євського району, коваля Шостаківської МТС, члена колгоспу «Шлях до комуни» Матвія Єгоровича Яровенка, 1910 року народження. Його звинуватили у тому, що він у 1932 році кілька разів кидав колгосп, виїздив із села і знов повертався, відмовився везти на станцію зерно державної хлібоздачі, агітував не везти й інших. Засуджений 4 лютого 1933 р. особливою нарадою при колегії ДПУ УРСР до 3 років заслання на північ СРСР. Реабілітований 18 квітня 1994 р. Кіровоградською обласною прокуратурою.

За агітацію проти колективізації транспортний відділ Одеського обласного управління НКВС 18 вересня 1936 р. заарештував Івана Петровича Шиша, уродженця Великої Виски, 1889 року народження. Працював сторожем магазину в м. Кірово. У 1935 р. виключений із членів ВКП(б). Рішення суду в матеріалах слідчої справи немає. Реабілітований 26 січня 1990 р. Кіровоградською обласною прокуратурою.

Уродженець Великої Виски Іван Лук'янович Сорочан, 1899 року народження, який проживав у с. Новоселзаветівка Олено-Косогорівської сільради Великоvisківського району, п'ять разів заарештовувався радянськими правоохоронними органами. У 1931 р. засуджений Великоvisківським народним судом до 1 року неволі умовно за те, що «на посаді бригадира знущався над колгоспниками». У 1932 р. засуджений за крадіжку посівного матеріалу до 2 років неволі. У 1933 р. засуджений Великоvisківським народним судом до 3 років неволі за «розкрадання посівного матеріалу». У 1934 р. засуджений Великоvisківським народним судом до 5 років ув'язнення у виправно-трудових таборах за «контрреволюційну пропаганду по підриву могутності колгоспу, розкрадання колгоспного майна». Уп'яте був заарештований 24 серпня 1937 р. Великоvisківським РВ НКВС за те, що у 1918 р. служив у петлюрівській армії, а потім займався антирадянською діяльністю. Засуджений 28 серпня 1937 р. трійкою управління НКВС Одеської області до 10 років ув'язнення у виправно-трудових таборах. Реабілітований 24 травня 1989 р. Кіровоградською обласною прокуратурою.

Декілька разів заарештовувався і осуджувався житель Великої Виски Григорій Олександрович Лисенко, 1912 року народження. Мав початкову освіту, працював заготівником курей для «Заготскоту». У 1934 р. за розтрату був засуджений до 1,5 року неволі. Вдруге заарештований 9 грудня 1940 р. Великоvisківським РВ НКВС за те, що 19 листопада 1940 р. в Івано-Благодатному заготовляв курей, пообідав, випивши дві стопки денатурату, запряг волів, упакувавши ящики з курми, і вирушив із села, по дорозі зустрів безногого Кардаша, учасника радянсько-фінської війни, якому заявив: «Дурний ти корч, захищав радянську владу – через таких дурнів, як ти, вона ще довго триматись буде, а нам життя нема». Також Лисенко звинувачувався у тому, що лаявся в присутності дітей та нецензурно висловлювався щодо міліціонера Фісана. Засуджений 21 січня 1941 р. Кіровоградським обласним судом до 8 років ув'язнення у виправно-трудових таборах із позбавленням громадянських прав на 3 роки. Реабілітований 28 червня 1990 р. Верховним судом УРСР.

До вищої міри покарання був засуджений уродженець Великої Виски Аврам Степанович Граждан. Народився у 1887 р., мав середню освіту, з 1904 р. був членом партії соціалістів-революціонерів (есерів), протягом 1920 – 1929 рр. та 1932 – 1933 рр. – член ВКП(б), двічі виключений із партії за викривлення революційної законності та побиття колгоспників. У 1921 – 1922 рр. працював головою Великоvisківського районного виконавчого комітету і під час голоду, нібито отримуючи продовольчу допомогу, привласнював її собі та роздавав родичам і знайомим. У 1933 р. був головою колгоспу імені Сталіна, начебто знущався над колгоспниками, був засуджений до 1 року примусової праці. 27 грудня 1937 р. заарештований Кіровським РВ НКВС. На момент арешту проживав у с. Новоолексіївка і працював дільничним агрономом Кіровської МТС. Був звинувачений у тому, що «оставаясь убежденным эсером, в период гражданской войны служил в армии Деникина, участвовал в еврейских погромах, работая председателем колхоза, с целью вызвать недовольство Соввластью у колхозников, нарушал революционную законность, избивал колхозников, занимался подрывной деятельностью в колхозе». 22 квітня 1938 р. трійкою управління НКВС Миколаївської області засуджений до розстрілу з конфіскацією всього майна. Цього ж дня вирок було виконано. Реабілітований 21 квітня 1989 р. Кіровоградською обласною прокуратурою.

7 липня 1941 р. Великоvisківський РВ НКВС заарештував Марту Вільгельмівну Толокевич, 1891 року

Выписка из протокола № 12	
заседания тройки при УНКВД по Николаевской области	
22. Апрель 1938 г.	
С Л У Ш А Л И	ПОСТАНОВИЛИ
2. Дело № -74370, Кировского горотдела НКВД, по обвинению:	
Г Р А Ж Д А Н А Авраама Степановича, 1887 года рождения, уроженца с. В. Виски того же района, украинца, гр-на СССР, активный эс-эр с 1904 года, служил 3-м адъютантом у Керенского, судим, состоял членом ВКП(б), дважды исключался из партии, проживал в г. Кирово, работал участковым агрономом Кировской МТС. Обвиняется в том, что оставаясь убежденным эс-эром, в период гражданской войны служил в армии Деникина, участвовал в еврейских погромах, работая председателем колхоза, с целью вызвать недовольство Соввластью у колхозников, нарушал революционную законность, избивал колхозников, занимался подрывной деятельностью в колхозе.	Г Р А Ж Д А Н А АВРААМ СТЕПАНОВИЧА РАССТРЕЛЯТЬ с конфискацией всего лично ему принадлежащего имущества.
6. № 317 ОУ в. к. в. 321-8 г.	/ см. на обороте/
Верно: Секретарь Тройки	

Выписка из протокола № 12 заседания тройки при управлении НКВС по Миколаївській області від 22 квітня 1938 р.
Із фондів Державного архіву Кіровоградської області

народження, німкеню за національністю, яка проживала у с. Велика Виска і працювала у колгоспі імені Сталіна. У 1920 р. вийшла заміж за полоненого вояка російської армії Павла Толокевича, переїхала в його рідне село на Волині, мала 5 гектарів землі, чоловік працював бондаром, лісником. У 1933 р. переїхали у Велику Виску, де оселилися у хаті розкуркуленого селянина, вступили у колгосп імені Сталіна. Однак згодом повернувся господар оселі і Толокевичі перейшли у колгосп «Перебудова села», а також купили власний будинок. У 1939 р. відмовились працювати в колгоспі, бо *«Скільки не працюй – все даром, ходиш голодний і босий, он в Німеччині люди живуть добре, культурні і багаті і так тяжко не працюють»*. У серпні 1941 р. із загальної тюрми №1 м. Кіровограда етапована під охороною в Усть-Кам'яногірську тюрму № 17 Східно-Казахстанської області. Засуджена 15 липня 1942 р. особливою нарадою НКВС СРСР до 6 років ув'язнення у виправно-трудовах таборах. Реабілітована 6 червня 1989 р. Кіровоградською обласною прокуратурою. Чоловік Павло у 1939 р. був позбавлений волі на 5 років.

Становлення системи роботи колгоспів

Протягом 1930-х років відбувалося формування системи роботи колгоспів. До цього часу в колгоспах не існувало чітких форм організації ведення господарства та оплати праці. Загалом діяльність будь-якого колгоспу відбувалася згідно з положеннями Статуту, який ухвалювався загальними зборами колгоспників на основі Зразкового Статуту сільськогосподарської артілі. Відзначимо, що влада контролювала, щоб колгоспи не порушували положення Статуту. Наприклад, у березні 1936 р. бюро Великописківського РПК наказало провести перевірку роботи господарств, у яких були зафіксовані випадки порушення Статуту, зокрема, неправомірне виключення з колгоспу, зловживання членів його правління, порушення процедури накладення штрафів на колгоспників тощо³⁴⁸.

Відповідно до Статуту, найвищим органом керівництва господарства були загальні збори його членів. До їхніх повноважень входило: обрання голови і правління колгоспу, членів ревізійної комісії, прийом нових членів до колгоспу, виключення із складу господарства, затвердження річного виробничого плану, плану будівництва, договору з МТС, норм виробітку і розцінок робіт тощо.

Загальні збори обирали голову і правління колгоспу терміном на 2 роки. До правління колгоспу входило від 5 до 9 осіб. Кандидатури голови і членів правління рекомендували районні або обласні комітети партії. Правління колгоспу займалося розробкою різних виробничих планів та складанням звітів про виконану колгоспом роботу. Також правління колгоспу, яке збиралося не менше двох разів на місяць, ухвалювало рішення про створення бригад і ланок, призначення їхніх керівників, покарання колгоспників за порушення трудової дисципліни тощо.

Щоденне керівництво роботою колективного господарства здійснював голова колгоспу. Із складу правління колгоспу обирався його заступник. Важливе місце у кадровій системі займали рахівник, комірник, агроном, бригадири польових бригад, ревізійна комісія³⁴⁹. Практикувалося регулярне навчання голів. Наприклад, у грудні 1936 – січні 1937 рр. відбулися двадцятиденні курси перепідготовки голів всіх колгоспів Великописківського району. На курсах вивчалися Конституція Радянського Союзу, статут артілі, організація праці в колгоспах, агротехніка, сільськогосподарська техніка, ведення фінансів, арифметика тощо.

До 1930 – 1931 рр. для виконання сільськогосподарських робіт у колгоспах створювалися тимчасові бригади – на сезон, на окремий вид робіт тощо. Чимало колгоспів організовувало бригади за територіальним принципом – куткові бригади, бригади-двірки. Були окремі жіночі і молодіжні бригади. У 1931 р. у колгоспах почали створюватись комбіновані та спеціалізовані бригади. Створення і робота бригад, які не мали постійного складу, негативно впливало на колгоспне виробництво. 4 лютого 1932 р. ЦК ВКП(б) видав постанову, в якій наказувалося розпочати створення у колгоспах бригад із постійним складом працівників. Бригади створювалися рішенням правління колгоспу. Підбір працівників до бригади здійснювався з урахуванням виробничого досвіду, кваліфікації та місця проживання. Бригада створювалася мінімум на час польової сівозміни. За бригадами закріплювалися земельні ділянки, техніка, реманент, робоча худоба.

Бригади, які спеціалізувалися на вирощуванні технічних і зернових культур, поділялися на дрібні

³⁴⁸ Постановление бюро Большевикского РПК «О выполнении устава с/х артели правлениями колхозов Б. Висковского района» от 18 марта 1936 г. – ГАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Д. 123. – Л. 63 – 65.

³⁴⁹ Справочник председателя колхозника / Авт. кол. В. А. Абрамов, Н. И. Анисимов, М. И. Долгополов, И. М. Ихтейман и др. – М., 1941. – С. 219 – 223.

³⁵⁰ Історія селянства Української РСР. – Т. 2: Від Великого Жовтня до наших днів / Редкол.: І. І. Компанієць (відп. ред.) та ін. – К., 1967. – С. 203.

групи працівників – ланки. Їх склад також затверджувався правлінням колгоспу. За ланками закріплювалося від 2 – 3 технічних і 3 – 5 зернових культур терміном не менше року. Робота ланки здійснювалася на основі отриманого від бригадира виробничого завдання, де вказувалися назва і площа культури, перелік агрономічних заходів, які слід провести, планові завдання урожайності.

Важливе місце в господарстві колгоспу займало тваринництво. У 1930-х роках діяла система обов'язкових м'ясопоставок державі колгоспами. Ця система негативно впливала на розвиток тваринництва, бо обчислювала розміри поставок м'яса за кількістю поголів'я худоби в колгоспах. Колективним господарствам було не вигідно збільшувати кількість худоби, адже від цього збільшувалися і показники м'ясоздачі.

8 липня 1939 р. ЦК ВКП(б) і РНК СРСР прийняли постанову «Про заходи до розвитку громадського тваринництва в колгоспах», яка змінила принцип поставок колгоспами м'яса. Відтепер план м'ясоздачі для колгоспів залежав не від поголів'я худоби, а від кількості закріпленої за ними землі. Також у постанові відзначалося, що кожен колгосп повинен мати три ферми – великої рогатої худоби, свинарську та вівчарську. Залежно від природних умов колгоспу встановлювався обов'язковий мінімум наявності свійських тварин на фермах³⁵⁰.

Від початку в колективних господарствах не було єдиної системи оплати праці. В одних колгоспах оплата здійснювалася за кількістю їдців або працівників у сім'ї, за кількістю виходів на роботу, в інших – за кількістю зданого в колгосп реманенту і тягової сили, за кількістю усуспільненої землі, за потребами. У 1929 р. у вищих партійних колах Радянського Союзу заговорили про необхідність запровадження єдиної системи оплати праці в колгоспах. У червні 1930 р. Колгоспний центр СРСР у директиві «Про оцінку і облік праці в колгоспах» визначив, що оцінку і облік праці в колгоспах необхідно проводити за трудовнями. Остаточного трудовень був уведений в колгоспах у березні 1931 року³⁵¹. Слід розуміти, що трудовень – це не робочий день, а певний об'єм виконаної роботи. Вартість трудовня складалася із двох частин: грошової і натуральної. Спочатку трудовнем вважався вихід на роботу у колгосп будь-кого – пастуха, орача, сторожа, обліковця, косаря тощо. У 1931 р. була запроваджена відрядна система оплати праці. Норми виробітку та відрядні розцінки, запропоновані Українським колгоспним центром, обговорювались і остаточно затверджувались на загальних зборах колгоспників. Непоодинокими були випадки, коли колгоспники недовірили ставились до нормування їхньої праці і відмовлялися приймати зразкові норми, рекомендовані Укрколгоспцентром.

Основні види робіт у колгоспі розподілялися за розрядами, яких спочатку було п'ять. До першого розряду (1 трудовень) відносились ручні роботи – копка і посадка картоплі; до другого розряду (1,25 трудовня) – в'язання снопів, робота об'їзника колгоспних ланів, оранка плугом; до третього розряду (1,5 трудовня) – копка буряків, робота вагаря, пасічника, няні у дит'яслах; до четвертого розряду (1,75 трудовнів) – праця косарів, ковалів, кочегарів, теслярів, рахівників; до п'ятого розряду (2 трудовні) – робота трактористів, бригадирів, слюсарів, садівників, токарів. Грошова вартість першого розряду становила 60 коп., другого – 75 коп., третього – 90 коп., четвертого – 1 крб. 05 коп., п'ятого – 1 крб. 20 коп.

У 1933 р. Народний комісаріат землеробства СРСР розробив «Приблизні норми виробітку на 1933 р.» у колгоспах країни та інструкцію «Про оцінку в трудовнях різних сільськогосподарських робіт у колгоспах». Замість п'яти розрядів запроваджувалася семирозрядна оплата праці. Трудомісткі види робіт оцінювались у 1,5 – 2 трудовні, а різниця між розрядами складала 0,25 трудовня. Підвищувалася оплата на 20% бригаді, яка досягала вище середнього врожаю в колгоспі, і знижувалася бригаді, що давала врожай нижчий середнього по колгоспу. Щоб стимулювати розвиток тваринництва колгоспам за умови виконання плану м'ясоздачі, було дозволено додатково нараховувати працівникам і спеціалістам тваринницьких ферм за кожну корову понад план 5 трудовнів, свиноматку – 3 трудовня, вівцю – 0,25 трудовня. Для того, щоб заробити 2 трудовні, косар мав викосити півгектара озимого або ярого клину зернових. За шість гектарів викопаних буряків записували 1,75 трудовня, а денна норма оранки однолемішним плугом на глибину 18 – 20 см становила 0,90 га, яка коштувала 2 трудовні. Боронування 5,5 га оцінювалося у 1,5 трудовня, обмолот 90 снопів ціпом – 1,75 трудовня, в'язання 8 кіп (480 снопів) – 1,5 трудовня, копка картоплі (600 центнерів (ц)) – 1,5 трудовня, цукрового буряка (10 ц) – 1,75 трудовня³⁵².

Розраховувалися з колгоспниками двічі на рік: перший раз – у серпні – вересні, коли видавали певну кількість хліба і грошей згідно з кількістю вироблених трудовнів, другий раз – остаточний розраху-

³⁵¹ Історія селянства Української РСР. – Т. 2: Від Великого Жовтня до наших днів... – С. 163 – 164.

³⁵² Голодомори в Україні: 1921 – 1923, 1932 – 1933, 1946 – 1947. Злочини проти народу / О. М. Веселова, В. І. Марочко, О. М. Мовчан. – Дрогобич, 2008. – С. 81.

нок наприкінці року. Із спогадів Леоніда Радіонова, який на початку 1930-х років мешкав із родиною у Мар'янівському радгоспі Великоvisківського району:

«Пам'ятаю, сім'я числилась в СОЗі (спільна обробка землі). Після революції батько одержав наділ землі, сім'я мала корову, дві конячки, деякий реманент. Гуртом обробляли кожному землю, врожай звозили з своєї землі кожний собі. Потім молотили.

Жили бідненько, але уже не пам'ятаю, в якому році почалась колективізація. Все здали в колгосп. Через рік стало зовсім погано жити. В колгоспі заробляли «трудодні», або як тоді казали «палочку» за день. В кінці року за «трудодень» видавали по 200 – 400 гр. зерна, трохи олії і там ще щось. Стало зовсім погано. Батько, маючи 2 класи приходської школи (вчився у дячка п'янички), самотужки вивчив трактор «Фодзон-Путіловець» і на ньому працював у колгоспі за ті ж «палочки». Стало трошки легше, але продуктів на весь рік не вистачало, не дивлячись на жорстку економію...»³⁵³.

У середині 1936 р. президія Великоvisківського РВК і бюро РК КП(б)У видали постанову про видачу натурального та грошового авансу колгоспникам. У документі рекомендувалося головам колгоспів видати членам господарства зерно кількістю у 10% від зібраного врожаю не пізніше ніж на другий день початку жнив. Решту зерна слідувало негайно здати на елеватори³⁵⁴.

У звіті Великоvisківського райкому КП(б)У, який датується квітнем 1938 р., вказується, що родина члена колгоспу «Правдивий шлях» Семенова, маючи трьох працездатних осіб, за 1937 р. виробила 1 092 трудодня. За це вона отримала 4 470 кг зерна, 1 000 картоплі, 1 467 карбованців., а також купила товарів на 945 крб. У минулому році родина Семенова виробила 980 трудоднів і отримала 2 900 кг зерна та 522 крб. Окрім цього, колгоспник мав двох корів, двох свиней, домашню птицю, кролів³⁵⁵. Навесні 1940 р. робітники колгоспу імені Кірова отримували на трудодень по 4 кг зерна і 1 крб. грішми³⁵⁶.

Перед розподілом заробітку на трудодні колгосп мусив продати державі призначену норму продукції за ціну, яка була значно нижчою від собівартості, оплатити податки державі і послуги МТС та залишити певну кількість продуктів як резервний і насінневий фонди. Скільки залишиться до розподілу, заздалегідь відомо не було. Відповідно для колгоспника не було жодного зв'язку між його працею протягом року й оплатою трудоднів, наслідком чого була дуже низька продуктивність праці в колгоспному господарстві. Колгоспник не отримував щомісячної оплати праці, тому засобом його існування була присадибна ділянка – 0,54 га, яку обробляли у вільний час від роботи у колгоспі.

30 січня 1933 р. ЦВК СРСР ухвалив постанову, згідно з якою в разі відмови колгоспника без поважних причин від виконання дорученої йому роботи правління колгоспу зобов'язане було оштрафувати його в розмірі до 5 трудоднів, а при повторному порушенні – виключити із колгоспу з позбавленням садиби.

8 квітня 1933 р. РНК УСРР і ЦК КП(б)У видали розроблену Народним комісаріатом землеробства УСРР постанову «Тимчасові правила внутрішнього розпорядку в колгоспах». Цей документ прив'язував селян до колгоспу. Наприклад, якщо селянин хотів перейти працювати до сфери промисловості чи на інші роботи, йому треба було отримати дозвіл правління колгоспу. Дозвіл давався лише на певний термін.

Чітко регламентувався робочий час колгоспника. У селян, які працювали на польових роботах, робочий день починався о 5 годині ранку і тривав до 20 години весною і до 19 години восени. З 8 до 9 години ранку був сніданок. Перерва на обід складала дві години – з 12 до 14. Під час збирання врожаю робота починалася з 4 години ранку і закінчувалася о 21 годині. У зимову пору року робочий день колгоспника розпочинався о 8 годині і тривав до 18 години, а обід скорочувався до однієї години. Робота колгоспників на тваринницьких фермах також коригувалася залежно від пори року. У зимовий час робота на фермах починалася о 5 годині ранку і тривала до 20 – 21 години. Перерва на сніданок була з 8 до 9 години, а на обід – з 13 до 15 години. У літній час режим роботи був інший: робочий день починався о 4 годині ранку і закінчувався о 22 годині. Із 14 до 17 години колгоспник мав право на обід. Збільшений був на годину також і час на сніданок. У колгоспній конторі робочий день у осінньо-зимовий період розпочинався о 8 годині і тривав до 20 години. З 13 до 15 години був обідній час. У весняно-літній сезон робочий день працівників контори значно збільшувався і тривав з 6 до 22 години, з перервою на сніданок з 10 до 11 години і на обід з 14 до 16 години. Свої відмінності у режимі роботи були у підсобних підприємствах

³⁵³ Голодний мор 1932 – 1933 років на Кіровоградщині. Мовою архівних документів... – С. 328 – 329.

³⁵⁴ Постановление президиума Большевикского РИК и бюро РПК от 6 июля 1936 г. «О выдаче натурального и денежного аванса колхозникам». – ГАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Д. 124. – Л. 47.

³⁵⁵ Із звіту Великоvisківського райкому КП(б)У про організаційно-господарське зміцнення колгоспів району та зростання добробуту колгоспників. Квітень 1938 р. // Соціалістична перебудова сільського господарства Кіровоградщини. 1917 – 1941. Збірник документів і матеріалів... – С. 223.

³⁵⁶ Історія міст і сіл Української РСР: Кіровоградська область... – С. 399.

колгоспу, у дитячих садках, яслах і площадках, які діяли при господарстві³⁵⁷. Від'їзд працівника господарства в особистих справах у робочий час не допускався. Порушники штрафувалися в розмірі від 1 до 5 трудоднів. Запізнення на роботу каралося вперше доганою, вдруге – штрафом (1 – 2 трудодні), втретє – виключенням із колгоспу³⁵⁸. Так, у 1935 р. за відрив від колгоспного життя було виключено по одному члену з господарств «Перебудова села» і «Правда».

Для підвищення продуктивності роботи колгоспів створювалися машинно-тракторні станції (МТС). У лютому 1933 р. був затверджений «Примірний договір МТС з колгоспами». За договором МТС брали на себе зобов'язання виконати в колгоспах всі основні сільськогосподарські роботи: сівбу, збирання, обмолот зерна тощо. МТС посилали до колгоспів своїх агрономів та інших спеціалістів, які допомагали складати виробничі плани, встановлювати сівозміни, організовувати і обліковувати працю колгоспників, розподіляти прибутки. Одна МТС обслуговувала декілька колективних господарств. У свою чергу колгоспи зобов'язувалися надавати для всіх робіт потрібну кількість працівників, точно виконувати вказівки агрономів, своєчасно удобрювати поля і вчасно розраховуватися з машинно-тракторними станціями.

Договір колгоспу з МТС, як правило, обговорювався на зборах сільських рад, робітників МТС і набирав чинності після обговорення і затвердження його загальними зборами колгоспників³⁵⁹. У жовтні 1929 р. розпочалося будівництво МТС у Шостаківці Велико-висківського району і Плетеному Ташлику Маловисківського району. У 1930 р. запрацювала МТС у Малій Висці. Раніше у Малій Висці діяли машинно-тяглові товариства «Врожай» і «Пролетар». У 1932 р. в Маловисківському районі була створена ще одна МТС – Капустянська. У 1931 р. розпочала роботу Хмельівська МТС, директором якої був місцевий комуніст, колишній голова комітету незаможних селян та секретар районного комітету комсомольської організації Семен Григорович Лобода. У цьому ж році на колгоспних полях, які обслуговувала МТС, працювало 34 трактори³⁶⁰. У 1937 р. в Хмельівському районі діяли Хмельівська й Петроострівська МТС, у Маловисківському – Маловисківська, Капустянська та Плетеноташлицька МТС, у Великовисківському – Шостаківська й Володимирівська імені Максима Горького МТС.

Члени колгоспної бригади майстрів-механізаторів.

с. Велика Виска, 1929 р.

Із фондів етнографічного музею

«Світлиця Великовисківської ЗШ I – III ст.»

Колгоспи Великовисківської сільської ради обслуговувала Шостаківська МТС, де у 1938 р. директором був Іван Слободяник, у 1940 р. – Філоненко, а заступником директора з політичної роботи Гнидюк. У квітні 1940 р. бюро Великовисківського РК КП(б)У прийняло постанови щодо ремонту комбайнів у Шостаківській і Володимирівській МТС. Заслухавши доповідь керівництва Шостаківської МТС, бюро райкому відзначило, що ремонт проходить незадовільно: з 25 комбайнів жодного не відремонтовано, у процесі ремонту перебувають 8 одиниць техніки, а на завод відправлено лише 8 моторів. Також у постанові зазначалося, що замість 30 осіб, які мають щоденно працювати, на роботі перебувають тільки 8 чол., а в деяких колгоспах комбайнери займаються другорядними справами. Наприклад, комбайнер Суржик із колгоспу «Перебудова села» працює водовозом³⁶¹.

До створення МТС кожен колгосп обробляв свої сільськогосподарські угіддя власною технікою, які

³⁵⁷ Справочник председателя колхозника... – С. 192.

³⁵⁸ Кульчицкий С. В. Україна між двома війнами (1921 – 1939 рр.)... – С. 189.

³⁵⁹ Історія селянства Української РСР. – Т. 2: Від Великого Жовтня до наших днів... – С. 190.

³⁶⁰ Історія міст і сіл Української РСР: Кіровоградська область... – С. 415.

³⁶¹ Постановление бюро Большевикского РК КП(б)У от 23 апреля 1940 года. – ГАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Д. 175. – Л. 106.

він купував або отримував від держави. Так, протягом 1924 – 1926 рр. до колективних господарств Великописківщини надійшло 11 тракторів, а до колгоспів Маловисківського і Хмелівського районів – 20 і 14 тракторів відповідно³⁶².

З січня 1933 р. у структурі МТС і радянських господарств (радгоспів) розпочалося створення надзвичайних партійних органів – політичних відділів. До політвідділів входили начальник, два заступники й два помічники по роботі серед молоді та жінок. Нові органи влади не підпорядковувалися районному партійному керівництву, а мали свою незалежну систему управління.

Згідно із задумом керівництва держави політвідділи повинні були перетворити МТС і радгоспи в центри господарсько-технічного, політичного та організаційного керівництва колгоспами. Від політвідділів вимагалося налагодити ефективне управління сільським господарством, забезпечити виконання сільськогосподарських робіт, встановити трудову дисципліну в колгоспах і загалом громадський порядок у сільській місцевості. Велику частину роботи політвідділів складала кадрова чистка колгоспів: звільнення неугодовних вищому керівництву голів і матеріально відповідальних працівників господарств³⁶³. Із своїм завданням політвідділи справилися. До кінця 1934 р. система роботи колгоспів була практично налагоджена. Влада скасувала картковий розподіл продовольчих товарів серед міського населення й ліквідувала політвідділи МТС.

У лютому 1935 р. у Москві відбувся Другий всесоюзний з'їзд колгоспників-ударників, який затвердив новий Зразковий статут сільськогосподарської артілі. У новій редакції статуту скасовувалися обмеження на прийом до колгоспу, проголошувалося, що оброблювана земля закріплюється за колгоспами навечно. У травні 1935 р. ЦК КП(б) України і РНК УСРР прийняли постанову «Про заходи по виробленню, обговоренню і затвердженню колгоспами статуту сільськогосподарської артілі по Українській СРР». У ній обмежувався розмір (до чверті або половини гектара залежно від місцевих умов) присадибної ділянки та встановлювалися гранична кількість поголів'я продуктивної худоби в особистій власності колгоспників³⁶⁴.

У кінці 1930-х років радянська влада вирішила залучити до роботи у колгоспі всіх працездатних селян. Справа в тім, що частина селян взагалі не працювала в колективному господарстві, а частина виробляла за рік лише невелику кількість трудовнів. Це позначалося на роботі колгоспу загалом. Для вирішення цієї проблеми влада прийняла декілька постанов. 19 квітня 1938 р. ЦК ВКП(б) і РНК СРСР своєю постановою заборонили виключення селян із колгоспу. Відтепер селянин практично не мав можливості вийти з колгоспу, навіть за умови неякісного виконання дорученої роботи.

У 1939 р. розпочалася ліквідація хуторів. На думку партійних керівників, віддаленість хуторів від села позначалася на трудовій дисципліні, знижувала продуктивність праці колгоспників. Насправді наявність поселень хутірського типу була перешкодою для влади на її шляху взяття під цілковитий контроль розпорядку життя і діяльності колгоспників.

У травні 1939 р. пленум ЦК ВКП(б) затвердив обов'язковий мінімум трудовнів на рік для працездатних колгоспників. Тепер колгоспник змушений був виробити за рік мінімум 100 трудовнів у бавовницьких і 60 – 80 трудовнів у решті районів Радянського Союзу³⁶⁵. У «Справочнике председателя колхоза», виданого у 1941 р., приведена інша кількість мінімуму трудовнів. Так, селянин колгоспу, який вирощував трудоємні сільськогосподарські культури, повинен був виробити від 90 до 120 трудовнів. У решті колгоспів селянин обов'язково мав виробити від 75 до 100 трудовнів³⁶⁶.

У кінці 1930-х років вище керівництво держави розширило практику стимулювання роботи колгоспників через нагородження їх певними відзнаками. За ті чи інші успіхи колгоспників нагороджували почесними грамотами, орденами і медалями, заносили їхні прізвища на дошку пошани, а за найвидатніші досягнення присвоювали звання Героя Соціалістичної Праці.

31 грудня 1940 р. ЦК ВКП(б) і РНК СРСР прийняли постанову «Про додаткову оплату праці колгоспників за підвищення врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тваринництва по Українській РСР». В ній рекомендувалось колгоспним господарствам, починаючи з 1941 р., видавати працівникам бригад і ланок додатково до встановленої плати трудовнів частину продукції, виробленої ними понад план³⁶⁷.

³⁶² Повідомлення Єлисаветградської окружної робітничо-селянської інспекції про розподіл тракторів у сільському господарстві Єлисаветградського округу // Соціалістична перебудова сільського господарства Кіровоградщини. 1917 – 1941. Збірник документів і матеріалів... – С. 83.

³⁶³ Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921 – 1939 рр.)... – С. 188.

³⁶⁴ Історія селянства Української РСР. – Т. 2: Від Великого Жовтня до наших днів... – С. 194.

³⁶⁵ Історія селянства Української РСР. – Т. 2: Від Великого Жовтня до наших днів... – С. 201.

³⁶⁶ Справочник председателя колхозника... – С. 183.

³⁶⁷ Історія селянства Української РСР. – Т. 2: Від Великого Жовтня до наших днів... – С. 204.

Колгоспи у другій половині 1930-х років

У 1936 р. територія Великовисківського району складала 50,4 тис. гектарів (га): 41 834 га – орна земля, 905 га – пасовища, 446 га – сіножаті, 2 332 га – городи, 280 га – сади, виноградники і ягідництво, 1 566 га – ліси. Сільське господарство району станом на цей рік було колективізовано на 96,8%. Господарств колгоспників нараховувалося 3 286, а одноосібників – 107.

У районі працювали 27 молочно-тваринницьких ферм (МТФ) (1 337 голів), 31 свино-тваринницька ферма (СТФ) (1 128 голів), 3 вівце-тваринницьких ферми (ВТФ) (282 голови), 4 конярські ферми (136 голів), 8 змішаних ферм, 5 кролівничих (108 голів) та 2 птахівничі (184 голови) ферми.

У 1935 р. на сільськогосподарських угіддях Великовисківського району вирощували: озиму пшеницю (12 769 га), озиме жито (1 190 га), яру пшеницю (811 га), овес (2 569 га), ячмінь (4 952 га), круп'яні культури (1 957 га), кукурудзу (751 га), бобові (262 га), соняшник (982 га), цукровий буряк (2 398 га), коноплі (1 га), городні культури (906 га), картопля (493 га), кормові культури (2 498 га). Вирощуючи цукрові буряки, колгосп імені Сергія Кірова застосовував глибоку оранку, внесення мінеральних добрив, шестикратне мотиження. Так, 13 листопада 1931 р. Великовисківський районний виконавчий комітет видав обов'язкову постанову «Про норми здачі буряку», за якою всі без винятку колективні та індивідуальні господарства повинні були поставити на Маловисківський цукровий завод певну кількість буряків. Для кожного господарства була визначена норма: для колгоспу імені Сталіна – 120 центнерів (ц) з гектара, «Перебудова села» – 115 ц, «Правдивий шлях» – 125 ц, імені Воровського – 185 ц, імені Петровського – 90 ц, імені Леніна – 105 ц, «Червоний Путіловець» – 130 ц, «Пролетарій» – 100 ц, одноосібні – 60 ц³⁶⁸.

Наприкінці 1935 р. колгоспи Великовисківського району долучилися до так званого руху п'ятисотениць³⁶⁹, вступивши у соціалістичне змагання з господарствами Петровського району Київської області. 5 січня 1936 р. був проведений Великовисківський районний зліт п'ятисотениць і ланкових. 600 учасників зліту викликали на змагання буряківників Маловисківського району. У господарствах Великовисківського району у 1935 р. вирощували коней породи англійська скакова, велику рогату худобу порід симентальська та червона німецька, свиней породи велика біла англійська та овець порід каракульська та мериноська³⁷⁰.

Види худоби		У державних і кооперативних господарствах, радгоспах	В колгоспах	В колгоспників	В одноосібників	В робітників і службовців	Разом
Коні		292	1 865	3	2	21	2 183
	Коні старше 3 р.	229	1 402	3	2	18	1 654
	Кобили	86	783	2	2	10	883
	Коні до 1 р.	34	328	-	-	-	362
Велика рогата худоба		935	1 586	2 496	10	624	5 651
	Воли старше 2 р.	130	244	-	-	-	374
	Бугаї старше 2 р.	12	29	1	-	2	44
	Корови	422	504	1 080	5	301	2 312
	Телиці старше 2 р.	22	26	227	1	58	344
	Телята до 1 р.	273	549	803	4	184	1 813

Поголів'я свійських тварин Великовисківського району станом на 1936 рік³⁷¹

³⁶⁸ ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 2. – Спр. 10. – Арк. 102.

³⁶⁹ Колгоспниці Старосілівського колгоспу імені Комінтерну на Черкащині Марія Демченко та Марина Гнатенко стали ініціаторами масового руху колгоспників за одержання врожаю 500 центнерів цукрових буряків з гектара. Цей почин під назвою рух п'ятисотениць був підхоплений іншими буряководами.

³⁷⁰ Райони УСРР. Статистичний довідник... – С. 847, 897, 945.

³⁷¹ Райони УСРР. Статистичний довідник / За ред. О. М. Асаткіна. – К., 1936. – С. 846.

Види худоби		У державних і кооперативних господарствах, радгоспах	В колгоспах	В колгоспників	В одноосібників	В робітників і службовців	Разом
Свині		727	1 128	1 762	10	494	4 121
	Свиноматки	124	307	121	-	13	565
Вівці		133	282	50	-	-	465
Кози		-	-	79	-	53	132

Поголів'я свійських тварин Великоvisківського району станом на 1936 рік

Станом на 1937 р. сільське господарство Великоvisківського району було колективізовано на 99%, Маловисківського – 97,6%, Хмелівського – 100%³⁷².

У 1937 р. у Великоvisківському районі діяло 40 колгоспів (3 309 селянських господарств), у Маловисківському – 50 колгоспів (5 322 селянських господарств), у Хмелівському – 70 колгоспів (7 743 селянських господарств). Також на території вказаних районів працювали 94 хати-лабораторії, в яких колгоспники навчалися основ агрономії.

У 1936 р. Одеське обласне земельне управління відкрило у Великій Висці районну агрономну школу. З 15 червня до 25 грудня 1936 р. тут, на міжрайонних агрономічних та зоотехнічних курсах, пройшли навчання 63 осіб. 14 (7 агротехніків і 7 зоотехніків) випусників курсів пішли працювати в господарства Великоvisківського району, 6 випусників – Маловисківського району, 4 випусників – Хмелівського району, решта – Голованівського, Новоархангельського, Новомиргородського, Новоукраїнського та інших районів³⁷³.

Засівна площа Великоvisківського району під урожай 1936 р. дорівнювала 33 359 га, з них у державному кооперативному секторі – 4 536 га, в колгоспах – 27 255 га, в колгоспників – 1 183 га, в одноосібників – 12 га, в робітників та службовців – 373 га. Із загальної площі посівів під озимою пшеницею було 14 274 га, а під цукровим буряком – 2 454 га.

У 1936 р. урожайність по колгоспному сектору Великоvisківського району складала 14,3 ц всіх зернових та 100,9 ц буряків. У 1939 р. врожайність озимої пшениці становила 12,8 ц з гектара. Того ж року два господарства Великоvisківського району були занесені до Книги пошани Всесоюзної сільськогосподарської виставки за досягнення в 1937 – 1938 рр.: колгосп «Правдивий шлях» за досягнення у вирощуванні картоплі (107,5 центнерів з гектара) та колгосп «Думка Ілліча», який зібрав 17,2 ц з гектара озимого жита³⁷⁴.

У середині 1936 р. бюро Великоvisківського райкому і президія райвиконкому видали постанову про додаткове наділення землями малоземельних колгоспів за рахунок ліквідації збиткових підсобних господарств МТС (102 га), районного відділення НКВС (17 га), районної споживчої спілки (5 га), райвиконкому (42 га), «Заготзерно» (6 га) та млину (7 га). Також районна влада звернулася до обкому КП(б)У з проханням посприяти отриманню від вищих державних органів дозволу на передання колгоспам частини землі із фонду радгоспів: 1 710 га з Олено-Косогорівської філії Оникіївського радгоспу, 400 га – Оникіївської філії Маловисківського радгоспу, 2 223 га – Петрівської філії Мар'янівського радгоспу, 200 га – Мар'янівської філії Мар'янівського радгоспу, 1 274 га – Великоvisківського кормового радгоспу Українського заготсескту³⁷⁵.

У колгоспах Великоvisківського району в 1937 р. було 40 ферм великої рогатої худоби, 39 свинарень

³⁷² Одеська область. Економічно-адресний довідник... – С. 120, 144, 168.

³⁷³ Звіт про роботу Великоvisківських міжрайонних агрономічних та зоотехнічних курсів від 26 грудня 1936 р. – ДАКО. – Ф. Р-2304. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 68.

³⁷⁴ Відомості про передові колгоспи Кіровоградської області, занесені в Книгу пошани Всесоюзної сільськогосподарської виставки за досягнення в 1937 – 1938 рр. // Соціалістична перебудова сільського господарства Кіровоградщини. 1917 – 1941. Збірник документів і матеріалів... – С. 230.

³⁷⁵ ДАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Спр. 123. – Арк. 155 – 156.

і 11 вівчарень. У районі нараховувалося 2 487 коней, із яких робочих – 1 624, 8 088 голів великої рогатої худоби, у тому числі 2 882 корів, 4 821 голова свиней, 741 голова овець та 224 кози³⁷⁶. Свинарка колгоспу «Правдивий шлях» Єлисеєва, яка за 1938 – 1939 рр. виростила по 20 поросят на свинюматку, стала учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. На цю виставку також потрапив старший чабан колгоспу імені Кірова Фітенко, який домігся виходу 119 ягнят каракульської породи від 100 вівцематок³⁷⁷. Наприкінці 1936 р. бюро райкому прийняло постанову про розподілення поміж колгоспами племінних імпортних свинюматок.

У 1937 р. колгосп «Правдивий шлях» придбав дві вантажні машини, вітродвигун вартістю 10 тис. крб. Також у колгоспі було побудовано приміщення для млину, гараж і контору, добудовано школу, висаджено 2,5 га фруктових дерев (загалом було 10 га саду). Колективне господарство продало державі 2 220 центнерів зерна і отримало для колгоспників промислових товарів на 56 882 карбованця³⁷⁸.

Станом на 1938 р. на території Великоvisківської сільради діяли колгоспи імені Сталіна, імені Кірова, «Правда», імені XX-річчя жовтня. А у межах Флорівської сільради – «Перебудова села», «Правдивий шлях», імені Лазара Кагановича, імені Леніна, імені Карла Маркса.

Окрім колгоспів, існувала ще одна форма організації господарювання – радянські господарства (радгоспи). Радгоспи – державні сільськогосподарські підприємства, які утворювалися, як правило, на основі націоналізації власності на землю і засоби виробництва колишніх поміщицьких і церковних господарств. Від колгоспів радгоспи відрізнялися формою власності, способом утворення і організацією роботи. У радгоспах працювали наймані робітники, які щомісяця отримували заробітну плату. До Одеського бурякового тресту належав Мар'янівський радгосп у Великоvisківському районі. Наприкінці 1920-х років на базі поміщицької економії утворилися три радгоспи – Мар'янівський, Петрівський та Олексіївський. Згодом вони були об'єднані в одне господарство – Мар'янівський радгосп, а господарства у Петрівці і Олексіївці стали його філіями. У 1938 – 1940 рр. директором радгоспу був Іван Шовкопляс. Наприкінці 1930-х років Мар'янівський радгосп мав 9 тракторів, 6 автомобілів, 2 парові машини з обмолоту зерна, 3 комбайни, 12 віялок. У тваринницьких фермах господарства вирощували свиней, корів, овець.

³⁷⁶ Одеська область. Економічно-адресний довідник... – С. 120 – 121.

³⁷⁷ Історія міст і сіл Української РСР: Кіровоградська область... – С. 398.

³⁷⁸ Із звіту Великоvisківського РК КП(б)У про організаційно-господарське зміцнення колгоспів району та зростання добробуту колгоспників. Квітень 1938 р. // Соціалістична перебудова сільського господарства Кіровоградщини. 1917 – 1941. Збірник документів і матеріалів... – С. 224.

Промисловість

Економіка Великої Виски і загалом Великоvisківського району була орієнтована насамперед на сільське господарство, тому промислова галузь перебувала на другорядному місці. Хоча радянська влада, особливо у другій половині 1930-х років, всілякими способами намагалася поліпшити розвиток промисловості у районі. Про це свідчать як рішення Великоvisківського районного виконкому, так і постанови бюро районного партійного комітету.

У 1928 – 1929 рр. у Великоvisківському районі діяло одне промислове підприємство, на якому працювало 9 робітників. За вказані роки воно виготовило готової і напівготової продукції на 128 тис. карбованців. Набагато більшою була мережа дрібної та ремісничої промисловості – у 468 закладах працювало 499 робітників, у тому числі 14 найманих³⁷⁹.

Весною 1931 р. на території Олексіївської сільради Великоvisківського району було виявлено родовище бурого вугілля. За словами керівника планового відділу райвиконкому Тишківського, аналіз якості виявленого вугілля продемонстрував, що воно має значно кращі показники, ніж вугілля із сусідніх Катериненського і Балашівського родовищ. Районне керівництво протягом 1931 – 1932 рр. безуспішно зверталось до вищих органів влади з проханням про виділення коштів на видобуток бурого вугілля, що поклало б початок видобувній промисловості Великоvisківщини. Також на теренах району були залежі будівельного каміння – граніту, який частково використовувалися для вимощення доріг, жовтого і білого пісків, котрі поставлялися для промислових підприємств, розташованих за межами Великоvisківщини. Для випалу цегли у кустарних цегельнях району використовувалася глина. У 1932 р. у Великоvisківському районі працювали дві цегельні, а було заплановано будівництво ще трьох цегельень і одного черепичного заводу.

У 1931 – 1932 рр. на Великоvisківщині промисловість була орієнтованою передусім на перероблення сільськогосподарської продукції. У цей час працювали Маловисківський цукровий завод (850 робітників), два кустарних маслозаводи (18 робітників), котрі розташовувалися у Малій Висці і Великій Висці, 16 млинів (50 робітників), три олійні (10 робітників) і Маловисківська гуральня (40 робітників). Також діяли пекарні, у яких працювало 9 робітників, швейна майстерня (6 робітників) і засолочний пункт (9 робітників).

Важливе місце у промисловості Великоvisківського району на початку 1930-х років займало перероблення молока. На теренах району працювали пункти прийому молока, які потім його доставляли для переробки на згадані кустарні маслозаводи. У 1931 р. вони виробили біля 300 кг масла, 112 кг голандського сиру, 25 кг казеїну та майже 300 кг творогу. Однак зазначена кількість переліченої продукції не забезпечувала попиту. До того ж потужність діючих кустарних маслозаводів давала можливість переробити лише частину заготовленого молока. Тому кривництво району порушило перед Укрмолоком питання необхідності відкриття механізованого маслозаводу, а для повного забезпечення його роботи – збільшення кількості пунктів прийому молока. Планувалося, що пункти Великоvisківщини будуть приймати молоко також із сусідніх Новомиргородського і Хмелівського районів³⁸⁰.

Станом на 1937 р. у Великоvisківському районі діяло 103 промислових заклади, з яких 5 закладів відносилися до значних. Окрім цього, у числі промислових підприємств було дві електростанції, 10 млинів (9 механічних), друкарня³⁸¹. Одна електростанція розташовувалася безпосередньо у Великій Висці. Її було збудовано і пущено в експлуатацію у 1931 – 1932 рр.

У 1930 – 1940-х роках на теренах Великоvisківщини працювала промислова артіль «Соціалістичне життя», головою якої у 1938 р. був Микола Іванович Нівалов (раніше працював керівником справами РПК), а на початку 1940-х років – Олексій Прокопович Рябоштан. У червні 1940 р. бюро Великоvisківського РПК видало постанову «О развороте местной промышленности в районе», де візначалося, що «...несмотря на ряд указаний и постановлений партийных и советских органов, местная промышленность совершенно слабо развивается в районе». Так, у постанові наголошується, що не приділено належної уваги цегельно-черепичному виробництві, незважаючи на те, що для його розвитку є всі необхідні умови. Голова промартелі «Соцжиття» Рябоштан не прийняв у своє розпорядження майстерні від колгоспу імені Карла Маркса, чим викликав затримку у виробництві цегли і черепиці. Також до середини 1940 р.

³⁷⁹ Нові адміністративні райони УСРР... – С. 96 – 97.

³⁸⁰ Контрольні числа народного господарства Великоvisківського району на 1932 р. – ДАКО. – Ф. Р-1351. – Оп. 1. – Спр. 133. – Арк. 19 – 21.

³⁸¹ Одеська область. Економічно-адресний довідник... – С. 121.

так і не почала працювати обозоремонтна майстерня і гончарне виробництво у с. Овсяниківка. Неякісно працювала майстерня з індивідуального пошиву одягу промартілі «Соцжиття», її цехи були неповністю укомплектованими портними, чоботарями та іншими спеціалістами, а продукція виготовлялася низької якості. Претензії партійного керівництва викликала і відсутність роботи бондарної та шорної майстерень, а також майстерні з виготовлення виробів з лози.

Для усунення перелічених недоліків і активізації промислового розвитку, бюро РПК розпорядилося голові РВК Тимофєєву разом із плановим відділом райвиконкому не пізніше 15 червня 1940 р. підготувати план розвитку промисловості по галузям, обговоривши його на спільному засіданні голів сільських рад, колгоспів, керівників підприємств. Голова промартілі «Соцжиття» Рябоштан отримав завдання негайно приступити до виготовлення цегли, а також запустити роботу бондарної і шорної майстерень та майстерень із виготовлення виробів із лози і плетених корзин. Зі своєї сторони РПК прийняв рішення звернутися до обкому КП(б)У з проханням посприяти відкриттю у районі цегельного заводу. Не пізніше середини червня 1940 р. мала розпочати роботу обозоремонтна майстерня, пошуком кандидатури на посаду директора якої займався завідувач відділення кадрів РК КП(б)У Косенко. Також голова райвиконкому Тимофєєв повинен був обговорити на засіданні виконкому питання про доцільність відкриття у с. Овсяниківка гончарного виробництва, а голова промартілі «Соцжиття» Рябоштан не пізніше 20 червня мав почати розроблення кар'єру білої глини біля с. Олено-Косогорівка. Окрім цього, у постанові бюро райкому відзначалося, що Рябоштану необхідно організувати закупівлю у колгоспників, робітників і службовців району старих речей для їх реставрації та використання³⁸².

Окрема увага в постанові бюро Великоvisківського РПК «О развороте местной промышленности в районе» була приділена аналізу роботи млинів. Відзначалося, що газогенераторний млин при колгоспі «Ленінська праця» Володимирівської сільради працює з великими перебоями. Через відсутність нафти не на повну потужність працюють млини при колгоспах імені Компанійця, імені Фелікса Дзержинського, «Правдивий шлях». Щоб виправити вказані недоліки, бюро РПК наказало голові райвиконкому Тимофєєву створити комісію, яка повинна перевірити стан існуючих млинів, маслоробок і круподерок та, окрім цього, реалізувати заходи щодо відкриття нових млинів і круподерок.

Загалом на початку 1930-х років на теренах Великоvisківщини діяло 12 млинів із механічними двигунами. Мешканці Великої Виски користувалися послугами млину, котрий знаходився у колгоспі імені Сталіна. Також у цьому господарстві працювала одна з двох на весь район олієнь. На початку 1941 р. бюро Великоvisківського райкому вирішило побудувати поруч із млином зерносховище. Для цього планувалося використати 270 кубометрів каменю, 105 тис. цеглин, 75 кубометрів лісоматеріалу, 245 кубометрів піску³⁸³.

На початку 1941 р. пленум Великоvisківського РК КП(б)У прийняв рішення «О развитии местной промышленности». Однак, як зазначається у протоколі засідання бюро РПК від 11 травня 1941 р., це рішення залишилося невиконаним. Так, в обозоремонтній майстерні не було організовано цех із ремонту меблів, не розпочалося виробництво ободів, неповністю укомплектовано штат кваліфікованими робітниками – із необхідних 17 працівників було лише 9 осіб. Також на виробництві не використовувалася механічна техніка – нафтовий двигун, токарний і реймусовий станки, були затримки у підвезенні лісоматеріалів, що призводило до невиконання виробничих планів. Випадки виготовлення неякісної продукції були зафіксовані у промисловій артілі «Соцжиття». Незадовільно працювали ремонтні пункти у Мар'янівському радгоспі, колгоспах «Нове життя» і «Поновлена земля». Зовсім не було ремонтних пунктів і не надавалися послуги з пошиву одягу в п'яти колгоспах району.

Реагуючи на недоліки у розвитку промислової галузі Великоvisківщини, бюро РПК постановило: зобов'язати голову промартілі «Соцжиття» Рябоштана, директора обозоремонтної майстерні Саєнка і голову райвиконкому Батюту повністю виконати рішення пленуму РК КП(б)У «О развитии местной промышленности» від 19 січня 1941 р., запропонувати Саєнку налагодити використання механічного устаткування у виробництві, зобов'язати Саєнка до 15 травня розпочати виготовлення ободів, а Рябоштана – не допускати виробництво неякісної продукції, поліпшити роботу із купівлі, реставрації і продажу одягу та взуття, відкрити пункт хімічної очистки. Також бюро Великоvisківського районного парткому розпорядилося за невиконання рішення пленуму РК КП(б)У голову промартілі «Соцжиття» попередити, а директора обозоремонтної майстерні Саєнка – звільнити із займаної посади³⁸⁴.

³⁸² Постановление бюро Большевикского РК КП(б)У «О развороте местной промышленности в районе» от 11 июня 1940 г. – ГАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Д. 175. – Л. 173 – 174.

³⁸³ ДАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Спр. 181. – Арк. 57.

³⁸⁴ Протокол № 107 заседания бюро Большевикского РК КП(б)У от 11 мая 1941 г. – ГАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Д. 181. – Л. 44 – 45.

Районна споживча спілка: торговельна мережа і контори заготівлі

У 1920 – 1930-х роках торгівля продуктами споживання, предметами господарського вжитку, організація громадського харчування, заготівля й переробка сільськогосподарської продукції, заготівля вторинної сировини перебували у системі споживчої кооперації.

Споживча кооперація – добровільне об'єднання громадян, які через сплату внесків ставили за мету задоволення своїх потреб як споживачів. Первинною ланкою споживчої кооперації було сільське споживче товариство (ССТ), членство в якому могло бути як індивідуальним, так і колективним. ССТ об'єднувалися і становили районну споживчу спілку (РСС). Об'єднання районних споживспілок утворювало обласну, а обласних – всеукраїнську споживчу спілку. Вищим органом споживчої кооперації були загальні збори пайовиків, товариства, районні та обласні конференції пайовиків і з'їзди кооператорів УСРР.

На початок 1930-х років на теренах Великоvisківського району було 10 ССТ, у яких нараховувалося 7 632 члена, працювали 22 крамниці, котрі за 1928 – 1929 рр. отримали товарів на 337 тис. крб., а продали – на 156 тис. крб. Впродовж 1929 – 1930 рр. РСС заготовила 8 249 тонн зерна (1 563 жита і пшениці) та 17 тонн олійного насіння³⁸⁵. Після приєднання у 1931 р. до Великоvisківщини території Малоvisківського району мережа сільських споживтовариств і торговельних закладів значно збільшилася. У 1931 р. на теренах Великоvisківського району працювало 48 стаціонарних крамниць, а у 1932 р. – вже 59 магазинів. Вони відкривалися з урахуванням того, щоб один магазин розташовувався від населеного пункту в радіусі не більше трьох кілометрів. Грошовий обіг крамниць у 1932 р. склав майже 4 млн карбованців³⁸⁶.

У другій половині 1930-х років відбулася реорганізаційна перебудова Великоvisківської РСС, було збільшено кількість її працівників, а також співробітників ССТ, змінено підходи в роботі. Як наслідок, 7 ССТ, більшість із яких восени 1935 р. були нерентабельними, за перший квартал 1936 р. мали 11 тис. крб. прибутку, а РСС – 13 тис. крб. доходу. Окрім цього, було відкрито два сільських магазини. Разом із тим лише на 75% був виконаний план товарообміну. Правління РСС пояснювало недостатній обсяг товарообміну тим, що ССТ отримують товари не централізовано, а з чотирьох пунктів (з Кірово – основні товари, з Малої Виски – хліб, вино і керосин, з Шостаківки – фураж, з Великої Виски – печений хліб), а це спричиняло труднощі у своєчасній поставці достатньої кількості затребуваних товарів та збільшувало їхню вартість. Також недоліком роботи було те, що ССТ недостатньо вивчали попит населення на певні товари, тому завозили багато того, що не купувалося, а залишалося на прилавках крамниць.

31 березня 1936 р. бюро Великоvisківського РК КП(б)У видало постанову «О товарообороте и работе новых сельмагов», у якій керівництво РСС, ССТ і голова райвиконкому отримали завдання щодо виправлення недоліків у сфері торгівлі. Так, правління РСС повинно було більш детально вивчати товарний попит, зокрема, через ведення у кожному магазині книг заказів. Для оповіщення населення про завезення товарів у районний і сільські магазини належало організувати публікацію оголошень у районній газеті, розміщення рекламних плакатів біля крамниць, у колгоспах, клубах тощо. У магазинах культтоварів необхідно було відкрити виставки наявного краму та перевірити, чи відповідають дійсності зафіксовані там факти про спекуляцію. Голова райвиконкому Сторчак отримав завдання скликати нараду голів колгоспів, сільських рад, ССТ і провести роз'яснити їм принципи роботи кооперативної торгівлі, а районний фінансовий відділ – перевірити роботу районного магазину та бухгалтерію РСС. Також бюро РПК планувало звернутися до обкому КП(б)У з проханням, щоб той посприяв у отриманні дозволу від обласної споживчої спілки на відкриття у Великоvisківському районі складів, звідки будуть доставлятися товари у місцеві магазини³⁸⁷.

На початок 1937 р. торговельна мережа РСС складалася з 31 торговельної одиниці: одного районного і трьох сільських магазинів, 19 інших магазинів та 8 дрібних торговельних точок. Роздрібний товарообіг за 1936 р. за системою споживкооперації склав більше 4 млн крб.

«Одесаоблторг» мав у Великоvisківському районі 4 торговельних одиниці, товарообіг яких за 1936 р. становив 665 тис. крб. У трьох селах Великоvisківщини діяли базари³⁸⁸.

³⁸⁵ Нові адміністративні райони УСРР... – С. 142 – 143.

³⁸⁶ Контрольні числа народного господарства Великоvisківського району на 1932 р. – ДАКО. – Ф. Р-1351. – Оп. 1. – Спр. 133. – Арк. 22.

³⁸⁷ Постановление бюро Большевиковского райпарткома «О товарообороте и работе новых сельмагов» от 31 марта 1936 г. – ГАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Д. 123. – Л. 95 – 96.

³⁸⁸ Одеська область. Економічно-адресний довідник... – С. 121.

26 січня – 10 лютого 1938 р. була проведена звітно-перевиборча кампанія Великоvisківської РСС. Напередодні відбулася нарада голів правлінь і голів ревізійних комісій ССТ, на якій були обговорені результати роботи споживчої кооперації за 1937 р., визначені пріоритетні завдання на наступний рік. Звітно-перевиборчі збори Великоvisківського ССТ пройшли 26 січня – 5 лютого, з промовами виступили його представники Коротеєв і Жердій, а від РСС – Нездатний. Із невеликою різницею у часі збори провели Мар'янівське, 5-Іванівське, Володимирівське, Овсяниківське, Миколаївське та Олено-Косогорівське ССТ. Всі голови правлінь ССТ мали до 26 січня закінчити роботу з переєстрації пайовиків. 10 лютого була скликана районна конференція уповноважених ССТ із таким порядком денним: звіт правління і ревізійної комісії РСС, додаткові вибори до правління, затвердження балансу за 1937 р., затвердження кошторису видатків на 1938 року³⁸⁹.

Наприкінці квітня 1938 р. голова Великоvisківської РСС Войцеховський на засіданні бюро РПК прозвітував про роботу райспоживспілки. За січень – березень 1938 р. її товарообмін склав 13 млн 530 тис. крб., що становило 96,4% від планових показників на перший квартал. Повністю план товарообміну виконали 7 із 14 торговельних одиниць, а 5-Іванівське, Мар'янівське і Володимирівське ССТ досягнувши квартальних показників на три дні взагалі припинили продаж товарів. У мережі районної споживспілки були зафіксовані факти затоварювання, відсутності фінансової дисципліни, недоброякісне випікання хліба і виготовлення газованої води, обслуговування польових і тракторних бригад та самовільна націнка на окремі товари з боку завідувача бази РСС Гната Граждана. Не всі торговельні одиниці мали безперебійне постачання хліба і хлібо-булочних виробів, а по Олено-Косогорівському ССТ взагалі не здійснювався їхній продаж. 23 квітня 1938 р. бюро Великоvisківського РК КП(б)У видало постанову, у якій Войцеховському наказувалося ліквідувати зазначені недоліки в роботі РСС³⁹⁰.

11 березня 1940 р. на своєму засіданні бюро Великоvisківського РПК прийняло постанову «Об итогах работы Райпотребсоюза за 1939 год и задачи на 1940 год». Заслухавши доповідь голови РСС Брюховця, райком відзначив, що *«годовой план товарооборота по торговой сети выполнен лишь на 91%. Расстрат за 1939 год имеется 26225 руб. Борьба с растратами недостаточна была как по линии Райсоюза так и по линии судебно-следственных органов»*. Окрім зауважень, у згаданій постанові йшлося про необхідність закінчення будівництва і відкриття не пізніше 1 травня 1940 р. магазину в с. Володимирівка, перебудову магазину у Флорівці, якнайшвидше відкриття ССТ у с. Максимівка, забезпечення товарами широкого вжитку колгоспників на період весняних польових робіт, закінчення до 20 березня 1940 р. переобліку членів РСС, належне виконання плану товарообміну³⁹¹.

У вересні 1940 р. Брюховець знову був викликаний до райкому для представлення звіту про роботу РСС. Членам бюро РПК він повідомив, що план товарообміну за III-й квартал поточного року по роздрібній торгівлі виконано лише на 67%, а річний план із закупівлі товарів широкого вжитку – на 33%. Окрім господарських питань, на засіданні партійного органу було розглянуто кадрову роботу Брюховця. Виявилося, що *«в результате недостаточной массово-разяснительной работы по Райсоюзу допущено массовое нарушения Указа Президиума Верховного Совета СССР от 26 июня 1940 года. За нарушения Указа на протяжении 5 дней, с 13 по 18 сентября тов. Брюховцем по приказу вынесено работникам Райсоюза 10 выговоров, 5 из них лишь за один день 13 сентября. Имеется ряд случаев, когда работники Райсоюза не отмечают по заведенному учету явки на работу, за что тов. Брюховец работникам выносит выговора, но сам за все время ни разу не отмечался»*³⁹². Невиконання планових показників, а також загальом незадовільний рівень роботи райспоживспілки стало причиною звільнення Брюховця із займаної посади. Новим головою Великоvisківської РСС 23 вересня 1940 р. був призначений Тимофєєв. Однак і він довго не затримався на керівній посаді. Вже у квітні 1941 р. документи фіксують, що головою РСС працював Пустовіт.

Власне, наприкінці квітня 1941 р. бюро Великоvisківського РК КП(б)У розглядало на своєму засіданні питання розвитку в районі торгівлі. У протоколі засідання відмічається, що РРС і ССТ працюють незадовільно: план закупок товарів широкого вжитку на I-й квартал виконано тільки на 46%, не повністю

³⁸⁹ План роботи звітно-перевиборчої кампанії Великоvisківської райспоживкооперації за 1937 оперативний рік з 26-го січня по 10 лютого 1938 р. – ДАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Спр. 157. – Арк. 38.

³⁹⁰ Постанова бюро Великоvisківського РК КП(б)У «Про роботу Райспоживспілки за перший квартал 1938 р.» від 23 квітня 1938 р. – ДАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Спр. 157. – Арк. 119 – 120.

³⁹¹ Постановление бюро Большевикского РК КП(б)У «Об итогах работы Райпотребсоюза за 1939 год и задачи на 1940 год» от 11 марта 1940 г. – ГАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Д. 175. – Л. 64.

³⁹² Постановление бюро Большевикского РК КП(б)У «О состоянии работы Райпотребсоюза» от 21 сентября 1940 г. – ГАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Д. 176. – Л. 117.

завезені окремі групи товарів (сірників недоотримано на 4 тис. крб., взуття – на 9 тис. крб., велосипедних виробів і годинників – на 1 тис. крб.), недостатньо поставляються у район будівельні матеріали, відсутній контроль за роботою торговельних точок і їхніх продавців, були зафіксовані випадки розтрат і крадіжок. Найгірше працювали Мар'янівське і Великоvisківське сільські споживтовариства. Вони не виконували плану товарообміну, часто не мали товарів повсякденного вжитку, допускали розтрати. Так, голова Мар'янівського ССТ Гонтаренко за квітень 1941 р. допустив фінансових збитків на 2 500 крб. Зовсім погано, на думку членів бюро РПК, працював голова Великоvisківського сільського споживчого товариства Ковальчук, тому голові РСС Пустовіту було доручено обговорити на засіданні правління райспоживспілки доцільність перебування його на посаді. У провину Ковальчуку ставили не лише відсутність виконання планів товарних закупівель, але й неякісну роботу хлібопекарні та закладів громадського харчування, які розташовувалися у Великій Висці.

Слід відзначити, що окрім магазинів (головної крамниці, книгарні, м'ясного магазину) та інших дрібних закладів торгівлі, Великоvisківська районна споживча спілка утримувала хлібопекарню, пивну, їдальні, буфети та ресторан.

Співробітники їдальні. с. Велика Виска, 1928 р.
Із фондів етнографічного музею «Світлиця Великоvisківської ЗШ I – III ст.»

У постанові бюро РПК від 21 вересня 1940 р. вказувалося, що громадське харчування в ресторані (розташовувався у Великій Висці) та буфетах через недбале керівництво РСС організоване неякісно. Не змінилася ситуація на краще й за півроку.

Із протоколу засідання бюро Великоvisківського РК КП(б)У від 29 квітня 1941 року:

*«Общественное питание и хлебопечение в районе поставлено крайне неудовлетворительно, ассортимент продукции низкий, выпечка хлеба совершенно некачественная, культурно-санитарное состояние на пекарне, в буфетах и ресторане неудовлетворительно. В. Б. Висковском ресторане имеют место случаи грубого и некультурного отношения к посетителям»*³⁹³.

Утримання і розвиток мережі торговельних закладів, пекарні та закладів громадського харчування – це лише один бік діяльності РСС. Важливе місце в роботі Великоvisківської райспоживспілки займала заготівля для держави зерна, м'яса, птиці, яєць, молока, фруктів, овочів, прядива, сіна, соломи, різної сировини тощо. Для цього у системі РСС були створені заготівельні контори – «Заготзерно», «Заготскот», овочева заготконтора та інші. Але слід наголосити, що на території Великоvisківщини заготівлею зай-

³⁹³ Протокол № 104 заседания бюро Большеvisковского РК КП(б)У от 29 апреля 1941 г. – ГАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Д. 181. – Л. 26 – 27.

малися також організації сільськогосподарської кооперації: районна контора Українського сільськогосподарського центру, представництво Держторгу та інші.

На початку 1930-х років райспоживспілка була монополістом у заготівлі на теренах Великоvisківського району овочів, м'яса і прядива. Відомо, що 12 січня 1938 р. бюро РПК ухвалило рішення виключити з партії завідувача перевалочного пункту овочів РСС Івана Рачкована. Його було звинувачено в недбалій роботі і завданні матеріальної школи заготівельній конторі на 30 800 крб. Також провина доведення заготконтори до скрутного матеріального становища була покладена на її директора Шарова. Розслідувати справу про можливі зловживання Рачкована і Шарова було доручено районному прокурору Шафіро³⁹⁴. Ось ще деяка інформація про заготівлю овочів у Великоvisківському районі. За 1939 р. план овочезаготівлі був повністю виконаний, але *«продукция отгружалась недоброкачественно, вместо 1 сортов – низшие сорта»*. А ось як розповідається про заготівлю овочів у 1940 р. в постанові бюро РК КП(б)У:

*«По заготовкам овощей план выполнен на 65,4%. В отдельности заготовка картофеля из плана 1970 цен. выполнено на 58%. План заготовок овощей для местного потребления сорван. На приемочном пункте допущено порчу 2 тонны капусты и 5 тонн огурцов. По приемочному овощному пункту за 1940 год имеется 3800 рублей убытка»*³⁹⁵.

Загалом не кращою була ситуація і з виконанням державних зобов'язань щодо м'ясозаготівлі. Документи кінця 1930-х – початку 1940-х років містять відомості про регулярне невиконання заготконторою планових показників. Наприклад, за 1939 р. план м'ясозаготівлі було виконано лише на 72%. А на початок травня 1940 р. директор «Заготскоту» Кутов повідомляв на засіданні бюро РПК, що квітневий план поставки м'яса виконано тільки на 23%, а держзакупівлі худоби – лише на 7,3%. Уповноважений Народного комісаріату заготівлі Колесник пояснював, що колгоспи не можуть виконати плани м'ясозаготівлі через відсутність у достатній кількості кормів для вирощування свійських тварин. За це висловлювання Колесник отримав попередження від райкому і завдання 7 травня 1940 р. провести нараду заготовлювачів та агентів уповноваженого Народного комісаріату заготівлі, співробітників «Заготскоту», РСС, ССТ, на якій обговорити виконання державних зобов'язань із постачання і закупівлі м'яса. Керівник РСС Брюховець отримав наказ до 15 травня 1940 р. організувати при райспоживспілці площадку для забою худоби, а голова РВК Тимофєєв – розпорядитися, щоб голови сільських рад і колгоспів заборонити селянам забивати молодняк великої рогатої худоби³⁹⁶.

Заготівлею зерна цілеспрямовано займалася контора «Заготзерно». У 1932 р. завідувачем районної філії «Заготзерно» був Матвієнко. За 1939 р. план закупівлі зерна був виконаний лише на 50%, а у березні 1940 р. голова РСС Брюховець отримав завдання особисто здійснити контроль за цілковитим вивезенням закупленої пшениці і насіння соняшника. Відомо, що прийомний пункт заготівельної контори розташовувався у Шостаківці, оскільки там була залізнична станція. Директором Шостаківського пункту «Заготзерно» у 1938 р. працював Коцюба, а протягом 1938 – 1941 рр. – Олександр Синявський. 1 червня 1940 р. він інформував членів бюро РПК, що для прийому нового врожаю зерна вже відремонтовано 6 складів (загалом було 7 складів) і 3 накріті площі. Залишалось провести дезінфекцію складів і тари, полагодити двигун, встановити автомобільні ваги, привести до порядку приміщення лабораторії, обладнати інформаційний куток для здавачів зерна, повністю укомплектувати штат працівників³⁹⁷.

³⁹⁴ Протокол № 32 засідання бюро Великоvisківського РК КП(б)У від 12 січня 1938 р. – ДАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Спр. 157. – Л. 4 – 5.

³⁹⁵ Постановление бюро Большеvisковского РК КП(б)У «О состоянии работы Райпотребсоюза» от 21 сентября 1940 г. – ГАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Д. 176. – Л. 117.

³⁹⁶ Протокол № 18 заседания бюро Большеvisковского РК КП(б)У от 3 мая 1941 г. – ГАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Д. 175. – Л. 117 – 118.

³⁹⁷ Постановление бюро Большеvisковского РК КП(б)У «О подготовке помещений пункта «Заготзерно» по приемке зерна урожая 1940 года» от 1 июня 1940 г. – ГАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Д. 175. – Л. 160.

РОЗДІЛ V.

ВЕЛИКА ВИСКА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939 – 1945 РР.)

Початок німецько-радянської війни. Червень – серпень 1941 року

1 вересня 1939 р. війська нацистської Німеччини вторглися до Польщі. У відповідь 3 вересня Велика Британія й Франція, згідно з попередніми домовленостями з польським урядом, оголосили Німеччині війну. Так почалася Друга світова. У грудні 1940 р. лідер нацистів Адольф Гітлер затвердив таємний план нападу на Радянський Союз, котрий отримав загальну назву «Барбаросса» й передбачав розгром Червоної армії за короткий час та вихід німецьких військ до р. Волга. Для цього на німецько-радянському кордоні було зосереджено три великі групи армій: «Північ», «Центр» і «Південь». Остання група армій під керівництвом фельдмаршала Герда фон Рундштедта наступала в українському напрямку. Вранці 22 червня 1941 р. армії й дивізії всіх груп перетнули радянський кордон. Розпочалася німецько-радянська війна, якій радянське керівництво згодом дасть назву «Велика Вітчизняна війна», а німецьке – війна на Східному фронті. 22 червня на території Української РСР було введено воєнний стан, а наступного дня, відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР, на території її військових округів, у тому числі й території Одеського військового округу, до якого входила Кіровоградська область, розпочалася мобілізація в Червону армію.

Власне, офіційно про початок війни жителі Великої Виски, як і жителі всієї держави, дізналися з виступу народного комісара закордонних справ Радянського Союзу В'ячеслава Молотова по радіо. 22 червня 1941 р. у багатьох населених пунктах Великовисківського району відбулися мітинги. Після оголошення мобілізації наступним кроком керівництва Радянської держави стало прийняття ряду директив, якими визначалися завдання органам влади в умовах воєнного часу. 25 червня 1941 р. на виконання директив ЦКВКП(б) і РНК СРСР виконавчий комітет Кіровоградської обласної ради трудящих ухвалив секретну постанову щодо посилення охорони підприємств, залізниць, мостів, шляхів, ліній зв'язку, полів із дозрілим хлібом, надання належного стану протипожежним об'єктам, інвентарю в колгоспах, радгоспах і машинно-тракторних станціях³⁹⁸. Було створено загони народного ополчення і винищувальні батальйони, які здійснювали цілодобове чергування в населених пунктах, охороняли промислові приміщення, сільсь-

³⁹⁸ Постановление исполнительного комитета Кировоградского областного совета депутатов трудящихся от 25 июня 1941 года №-150 сс «О мероприятиях по охране социалистической собственности и безопасности трудящихся Кировоградской области в период войны». – ГАКО. – Ф. Р-2860. – Оп. 1. – Д. 38. – Л. 102 – 103.

когосподарські угіддя. Крім цього, у згаданій постанові йшлося про обмеження пересування населення: тепер для того, щоб поїхати з села в село, до районного чи обласного центру, була потрібна спеціальна довідка від колгоспу чи сільської ради, – підозрілі особи негайно затримувались і направлялись до районних органів влади. Наголошувалося також, що слід активізувати роз'яснювальну роботу серед мешканців населених пунктів із метою посилення їхньої пильності. Дослідники відмічають, що в цей час краєм поширилася справжня шпигуноманія та неймовірна підозрілість.

У кінці червня 1941 р. Кіровоградський обласний комітет КП(б)У розпочав роботу зі створення мережі підпільних організацій та партизанських загонів. Також обласне управління НКВС і Народного комісаріату державної безпеки (НКДБ) залишало на окупованій території законспіровану агентуру, перед якою, крім суто специфічних для спецслужби, ставилися завдання розгортання збройної боротьби проти загарбників.

Великовисківський районний комітет КП(б)У визначив по сільських радах перелік осіб, які залишалися на окупованій території для організації підпільно-партизанської боротьби проти німців³⁹⁹.

Великовисківська сільська рада
Арцебаш Іван Митрофанович, 1894 року народження, член партії з 1932 р.
Бобришева Просковія Олександрівна, 1895 року народження, член партії з 1931 р.
Рябоштан Олексій Прокопійович, 1903 року народження, член партії з 1930 р.
Тимофіїв Петро Афанасійович, 1901 року народження, член партії з 1940 р.
Остащенко Лука Матвійович, 1890 року народження, член партії з 1940 р.
Флорівська сільська рада
Ворона Юхим Олександрович, 1894 року народження, член партії з 1939 р.
Зубков Василь Володимирович, 1903 року народження, член партії з 1932 р.
Гандрабура Олександр Якович, 1906 року народження, член партії з 1937 р.
Бодашко Григорій Дем'янович, 1904 року народження, член партії з 1941 р.
Олено-Косогорівська сільська рада
Дерев'янка Олена Федорівна, 1914 року народження, член партії з 1939 р.
Берегуленко Іван Тимофійович, 1908 року народження, член партії з 1939 р.
Пашков Григорій Кузьмович, 1900 року народження, член партії з 1939 р.
Ніколаєнко Микола Федорович, 1892 року народження, член партії з 1940 р.
Миколаївська сільська рада
Шкарбань Наталія Прокопівна, 1893 року народження, член партії з 1930 р.
Афанаєв Федір Єлизарович, 1898 року народження, член партії з 1939 р.
Івано-Благодатська сільська рада
Ткач Семен Іванович, 1895 року народження, член партії з 1939 р.
Луньов Петро Григорович, 1902 року народження, член партії з 1926 р.
Овсяниківська сільська рада
Маслова Валентина Михайлівна, 1914 року народження
Давиденко Павло Титович, 1899 року народження, член партії з 1939 р.
Лобарєв Євдоким Іванович, 1905 року народження, член партії з 1931 р.
Осикуватська сільська рада
Кий Никифір Михайлович, 1898 року народження
Іщенко Капітон Фіонович, 1901 року народження, член партії з 1939 р.
Войцеховський Іван Романович, 1901 року народження, член партії з 1940 р.
Рябоштан Микола Ігнатович, 1903 року народження, член партії з 1941 р.

³⁹⁹ Списки коммунистов, оставшихся для подпольной партийной работы в Кировоградской области в 1941 году и списки явочных квартир подпольной парторганизации. – ГАКО. – Ф. П-429. – Оп. 3. – Д. 11. – Л. 25 – 28.

Олексіївська сільська рада
Боровик Олексій Андрійович, 1895 року народження
Борщ Афанасій Федотович, 1904 року народження
Ключка Григорій Онисимович, 1896 року народження, член партії з 1939 р.
5-Іванівська сільська рада
Гидулян Лука Харитонович, 1899 року народження, член партії з 1931 р.
Колесник Федір Макарович, 1904 року народження, член партії з 1940 р.
Калачов Іван Митрофанович, 1902 року народження, член партії з 1927 р.
Володимирівська сільська рада
Синельник Тихон Олексійович, 1903 року народження, член партії з 1941 р.
Гетманенко Григорій Митрофанович, 1902 року народження, член партії з 1940 р.
Максимівська сільська рада
Саєнко Афанасій Прокопович, 1895 року народження, член партії з 1926 р.
Товстоган Михайло Григорович, 1906 року народження, член партії з 1940 р.
Литовченко Федосій Мартинович, 1892 року народження, член партії з 1928 р.
Стайкова Марія Данилівна, 1903 року народження, член партії з 1932 р.
Мар'янівська сільська рада
Колесник Петро Єфремович, 1885 року народження, член партії з 1938 р.
Дікусар Андрій Лукич, 1900 року народження, член партії з 1934 р.
Мар'янівський буряковий радгосп
Голубчинський Павло Трофимович, 1904 року народження
Колесник Григорій Макарович, 1908 року народження, член партії з 1939 р.
Гордієнко Катерина Никифорівна, 1908 року народження, член партії з 1939 р.
Залізнична станція Шостаківка
Хилимончик Іван Федорович, 1907 року народження, член партії з 1938 р.

Керівником радянських підпільників Великоvisківщини було призначено другого секретаря РК КП(б)У Григорія Лагуна.

Наприкінці червня – на початку липня 1941 р. у Великоvisківському районі був створений винищувальний батальйон, командиром якого став начальник районного відділу НКВС Тимофій Гноевий. Він, окрім керівництва батальйоном, мав організувати забезпечення правоохоронними органами громадського порядку у Великій Висці і на теренах району, охорону господарств, приміщень сільських рад, районних органів влади та інших установ і організацій.

3 липня 1941 р. Великоvisківський райком прийняв постанову про «Обеспечение общественного порядка в районе». Ось частина її змісту:

«Бюро РК КП(б)У отмечает, что состояние работы по обеспечению общественного порядка в районе неудовлетворительное. Со стороны тов. Гноевого не принято соответствующих решительных мер по наведению общественного порядка в райцентре и сельсоветах. Руководство группами содействия истребительному батальону как со стороны тов. Гноевого, так и со стороны председателя Исполкома тов. Батюта отсутствует. Охрана по сельсоветах и колхозах организована плохо. Круглосуточное дежурство по охране дорог, урожая, телефона и др. объектов отсутствует. Шлакбаумы не везде поставлены. Строительством газобомбоубежищ тов. Гноевой не руководит, приемка построенных не организована, качество значительной части неудовлетворительно. Из необходимого количества газобомбоубежищ 1 049 на 10 906 чел., построено всего 124 на 3 084 чел.

Руководство со стороны тов. Гноевого работой истребительного батальона, как командира – неудовлетворительное, командному составу инструктажа не дает, воинская дисциплина среди подчиненных находится на низком уровне. К оформлению конного взвода и взвода велосипедистов тов. Гноевой не приступил.

Отметить, что несмотря на наличие фактов проявления контрреволюционной вылазки классово-враждебных элементов (Алексеевский, Б.Висковский, Николаевский сельсоветы) со стороны тов. Гноевого нет решительности в борьбе по разоблачению и ликвидации остатков разбитого кулачества»⁴⁰⁰.

Партійне керівництво району зобов'язало начальника відділу НКВС Тимофія Гноевого якнайшвидше навести порядок у керівництві винищувальним батальйоном, розпочати навчання його особового складу, третину якого перевести на казарменне положення. Також йому було наказано протягом 4 – 5 липня 1941 р. перевірити охорону приміщень сілрад, автомобільних і залізничних доріг, телеграфно-телефонної мережі, громадських об'єктів.

12 липня 1941 р. керівництво Великоvisківщини вирішило організувати в районі полк Сталінського народного ополчення. Командиром полку був призначений Семен Хоменко, його заступником із політичної частини – Рябоштан, а начальником штаба – Усатенко.

Із протоколу засідання бюро Великоvisківського РК КП(б)У від 12 липня 1941 року:

«2. Обязать тов. Хоменко обеспечить руководителей подразделений полка учебными пособиями для проведения занятий (материальная часть винтовки, пулемета, штыковой бой, тактические занятия и др.).

3. Обратит внимание зав. военным отделом РК КП(б)У тов. Хоменко на недостаточное внимание с его стороны к организации полка народного ополчения. Обязать тов. Хоменко окончить укомплектование полка и начать занятия с 15/VII-41 года.

4. Обязать секретарей первичных парторганизаций обеспечить политмассовую работу в подразделениях полка народного ополчения на местах, оказывать им повседневную практическую помощь в их работе»⁴⁰¹.

Однак усі плани зі створення організованого руху опору залишилися нереалізованими. Швидкий наступ німецьких військ не дозволив завершити створення партизанських загонів і підпільних груп. Лише незначна частина членів радянського підпілля вчасно встигла перейти на нелегальне становище, інші або відійшли разом із частинами Червоної армії, що відступали на схід, або загинули.

Трагічна доля спіткала членів винищувального батальйону, командиром якого після Гноевого став Василь Пильненький. Комісаром батальйону, котрий кількісно становив 27 осіб, був Дорофій Пислиця. Організацією підрозділу займався інструктор організаційного відділу РК КП(б)У, секретар парторганізації райкому Іван Майстренко. Він, вочевидь, став керівником батальйону, після того, як територію району окупували німецько-фашистські війська. За задумом радянської влади винищувальний батальйон Великоvisківського району повинен був перетворитися на партизанський загін, котрий діяв би у ворожому тилу. Однак цього не відбулося. Як склалася доля батальйону, розповів його службовець Олександр Скліфус на засіданні бюро РК КП(б)У 4 листопада 1944 року:

«В 1941 році винищувальний батальйон пішов в напрямі с. Олексіївка нашого району. В цьому селі ми зробили коротеньку термінову зупинку. Командир загону Майстренко виїхав в перед для вияснення майбутньої зупинки та розвідки дороги і звідти не повернувся.

По своїх міркуваннях весь винищувальний батальйон повернувся в Андріївський ліс. Побувши там три дні, ми прийшли до висновку, що в зв'язку з відсутністю командування батальйону, розійтись по домівках.

Літом 1942 року мене, Бобришова, Бобришову Параску, Пильненка викликали в поліцію. Слідчий Нагорний питав мене з якого року я є членом партії і вимагав від мене фотокартку. Я йому сказав і дав фотокартку»⁴⁰².

Відповідаючи на запитання, чому винищувальний батальйон, перебуваючи неподалік Червоної армії, що відступала, не намагався з нею з'єднатися, Скліфус зазначив, що серед його членів не було єдиної думки, тому діяв, хто як хотів. Також Скліфус повідомив, що зброю закопали в Андріївському лісі, там же він сховав свій партійний квиток.

Згодом німецькі спецслужби досить легко виявили колишніх членів винищувального батальйону. Керівники Великоvisківського райкому партії чи відділу НКВС, панічно тікаючи від ворога, який наступав, залишили списки бійців винищувального загону, що повинні були стати підпільниками. Таким чи-

⁴⁰⁰ Постановление заседания бюро Большевиковского РК КП(б)У «Обеспечение общественного порядка в районе» от 3 июля 1941 г. – ГАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Д. 181. – Л. 125.

⁴⁰¹ Протокол № 115 заседания бюро Большевиковского РК КП(б)У от 12 июля 1941 г. – ГАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Д. 181. – Л. 132 – 133.

⁴⁰² Колесник М., Михайлова Т. Історія села Велика Виска... – С. 39.

⁴⁰³ ДАКО. – Ф. П-219. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 91 – 91 зв.

ном, списки потрапили до німців, і в лютому 1943 р. відповідно до них було заарештовано й розстріляно 22 особи, зокрема, Андрія Жердія, Сергія Кирилова, Григорія Решетова, Валерія Петрова⁴⁰⁴.

У перший рік війни німцям вдалося практично повністю знищити організоване підпілля на Кіровоградщині, в тому числі й у Великій Висці та на території району. Виявом не скільки антинімецького спротиву, стільки простого людського співчуття стала допомога мешканців Великої Виски радянським військовим. Жителька села Оксана Каблука протягом окупаційного періоду лікувала і переховувала пораненого офіцера-льотчика Івана Соловецького. Марія Попадюк врятувала чотирьох поранених солдат Червоної армії. Переховували червоноармійців великовищани Ніна Короп, Івга Овчаренко, Іван Стрепул, Михайло Доренко, Іван Лобушнян та інші⁴⁰⁵.

Що ж до комуністів, яких радянська влада залишила на окупованій території для боротьби з ворогом, то майже всі вони ніякого опору не чинили, а тихо й мирно, пройшовши реєстрацію в німецькій жандармерії чи управі, жили і працювали, заробляючи собі та членам своїх родин на прожиття. Більшість комуністів здали свої фотокартки і підписали документи, в яких зобов'язувалися перед німецькою владою не виїздити за межі району та не чинити опору, а свої партійні квитки знищили або сховали. Майже на кожному засіданні бюро Великовисківського районного комітету КП(б)У перших повоєнних років розглядалися питання про діяльність членів компартії на окупованій території. Члени бюро ретельно допитували своїх однопартійців про те, чим вони займалися в ті роки, чи стояли на обліку, чи боролися проти ворога, де поділи партквитки тощо. Наведемо декілька прикладів, взятих із документів, котрі зберігаються в колишньому архіві Кіровоградського обласного комітету КП(б)У:

Із протоколу засідання бюро Великовисківського РК КП(б)У від 4 листопада 1944 року:

«Про перевірку партійності члена ВКП(б) Бодашко Григорія Дем'яновича за час перебування на тимчасово окупованій території.

Тов. Бодашко сказав:

– Перед евакуацією, секретар райкому КП(б)У тов. Коваленко запропонував мені залишитись в тилу ворога для проведення підпільно-диверсійної роботи. Я залишився і пішов в с. Володимирівку, де повинен був працювати. В той час німці вже частково проривались в наш район. Недоходячи до Володимирівки я почув, що в селі йде стрілянина. Я заховався в кукурудзі і там закопав свій партквиток. Побувши у Володимирівці три дні, я вернувся в с. В-Виску.

Після виборів старостів громадворів, староста громадвору і староста МТС запропонували мені стати до роботи бригадиром тракторної бригади. Я до роботи приступив і працював аж до визволення району від німецької окупації.

*В 1942 році, приблизно в жовтні місяці мене викликали в поліцію і вимагали, щоб я зізнався про свою партійність. Я сказав, що мене прийняли лише кандидатом партії. Мені було запропоновано дати фотокартку. Я це теж зробив і дав підписку про невиїзд з району»*⁴⁰⁶.

Після того, як комуніст Бодашко закінчив свою промову, його запитали: скільки тракторів він вивів із ладу та чому не приєднався до партизан. Григорій Дем'янович відповів, що техніку не псував взагалі, а до лав підпільників і партизан не вступив, тому що він не знав, де вони перебувають.

28 листопада 1944 р. члени бюро Великовисківського райкому, заслуховуючи звіт про перебування в окупації кандидата в члени ВКП(б) Олени Крамаренкової, яку також залишили для організації підпільної роботи, запитали її *«чому Ви не були зв'язані з партизанським загоном?»*. Відповідь була короткою: *«В нашому районі його не було»*⁴⁰⁷. Не зміг декілька разів зв'язатися з партизанами й житель Осикуватого, кандидат у члени ВКП(б) Афанасій Галаган⁴⁰⁸.

Комуністка Катерина Токарева пояснювала непроведення нею агітаційної роботи проти німецької влади тим, що вона *«...не мала відповідальних осіб, на яких можна було покладатись»*⁴⁰⁹. А ось як бюро РК КП(б)У оцінило поведінку на окупованій території кандидата в члени компартії Миколи Нагорного:

«За невиправдання високого звання комуніста під час тимчасової окупації, за визнання своєї партійності перед німецькими слідчими органами – дачу своєї фотокартки і підписки про невиїзд з району,

⁴⁰⁴ Даценко В. В. Щоб пам'ятали. Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни (1941 – 1945). Історико-публіцистичний нарис. – Кіровоград, 2010. – С. 183.

⁴⁰⁵ Колесник М., Михайлова Т. Історія села Велика Виска... – С. 40 – 41.

⁴⁰⁶ ДАКО. – Ф. П-219. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 90 – 90 зв.

⁴⁰⁷ ДАКО. – Ф. П-219. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 103.

⁴⁰⁸ АКО. – Ф. П-219. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 102.

⁴⁰⁹ ДАКО. – Ф. П-219. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 33.

за небажання піти в партизанський загін, за підтвердження партійності комуністів Рябоштан, Пустовіта під час допиту слідчого... тов. Нагорного із кандидатів в члени ВКП(б) виключити...»⁴¹⁰.

Подібних відомостей про діяльність комуністів Великописківського району в роки окупації можна навести чимало. До недавнього часу ця інформація була ретельно прихована від дослідників, адже вона повністю руйнувала створений у післявоєнний час міф про всенародну підпільно-партизанську боротьбу проти німців і керуючу роль в ній Комуністичної партії та її членів. Звичайно, є винятки. Серед представників більшовицької партії були й ті, хто ризикуючи своїм життям чинив опір окупаційній владі. Але таких комуністів було не багато.

Недобросовісність окремих представників радянської влади і компартії виявилася ще влітку 1941 р., коли з наближенням фронту розпочалася евакуація. Одночасно з відправкою у тил техніки та свійських тварин відбувалася евакуація людей. Першими, хто залишив (ще задовго до приходу німців) свої домівки і робочі місця, були партійні функціонери та різного роду місцеві керівники. Вони замість того, щоб організовувати евакуацію населення, техніки, документації та побутового начиння, повантажили свої речі на автомобілі, кінні повозки чи в купе вагонів і разом із сім'ями відправилися у напрямку Дніпра. Багатьом із них вдалося переправитися через річку та опинитися в глибокому тилу. Звичайній же людині відправитися в евакуацію було досить важко, адже для цього потрібно було отримати дозвіл – «евакуаційну путівку», – який видавали далеко не всім охочим. Тож справедливо буде сказати, що у 1941 р. значна частина населення була кинута місцевою радянською владою напризволяще перед наступаючою гітлерівською армadoю.

Із вторгненням у Радянський Союз для Німеччини розпочалася війна на два фронти. Гітлер сподівався, що стратегія блицкригу (блискавичної війни), яку він застосував проти Польщі й Франції, спрацює й проти Радянської держави. І вона таки спрацювала на більшій частині українських територій, що їх німецькі збройні сили зайняли до листопада 1941 р.

Війська Південно-Західного (командувач – генерал-полковник Михайло Кирпонос) та Південного (командувач – генерал армії Іван Тюленев) фронтів, які обороняли тогочасну Українську РСР, зазнаючи великих втрат, швидко відкочувалися на схід. Трохи більше ніж за місяць після початку війни гітлерівські війська підійшли до території Кіровоградської області. На початку серпня 1941 року в лісовому масиві Зелена Брама, що біля с. Підвисокого, у вороже оточення потрапили 6-а та 12-а радянські армії генералів Івана Музиченка й Павла Понеділіна. Доля цих армій, як, власне, і доля всієї Червоної армії в 1941 році, виявилася трагічною. Після невдалих спроб вирватися з оточення обидві радянські армії припинили своє існування⁴¹¹. Знищення у Зеленій Брамі двох радянських армій відкривало перед гітлерівцями майже безпечний шлях просторами Кіровоградщини. Бо, як виявилось, крім 6-ї та 12-ї армій обороняти Кіровоградську область було практично нікому. Червона армія поспіхом відступала.

Беззахисною перед наступаючим ворогом виявилася й Велика Виска. На початку серпня 1941 р. на допомогу оточеним у Зеленій Брамі радянським арміям із Харківського військового округу направлено 223-ю стрілецьку дивізію під командуванням генерал-майора Федора Філіпова. Їй поставлено завдання зосередитися у районі Новомиргорода й, наступаючи в напрямку на Шполю, розгромити тамтешнє угруповання противника. Із «Журнала боевых действий войск Южного фронта за 1941 год»:

*«223 сд поступившая в резерв Южфронта следовала по ж. дор. достигнув передовыми эшелонами ст. Шестаковка. В связи с прорывом пр-ка на Звенигородку, Штаб Комфронта приказал выгрузить последнюю в р-не раз. Лелековка, ст. Шестаковка, ст. Плетеный Тапшык и форсированным маршем сосредоточить в р-н Журовка, Межегорка, Юзефовка»*⁴¹².

1 серпня 1941 р. підрозділи 223-ї стрілецької дивізії зосередилися південно-східніше Новомиргорода. Штаб дивізії розташовувався у Великій Висці. Вранці 2 серпня бойові порядки дивізії з півночі і північного заходу були атаковані атаковані 40-м танковим розвідувальним батальйоном (командир – майор Артур Убер), 103-м (командир – полковник барон Ганс фон Фалькенштейн) та 108-м (командир – підполковник Карл Вільгельм фон Шлібен) танково-гренадерськими полками 14-ї танкової дивізії генерал-лейтенанта Фріца Кюна.

Результат бою був невтішним для радянської сторони: 223-тя стрілецька дивізія, зазнавши серйозних втрат, відступила в напрямку Кіровограда. Із «Боевого донесения командующего войсками Южного фронта от 3 августа 1941 года»:

⁴¹⁰ ДАКО. – Ф. П-219. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 121.

⁴¹¹ Детальніше див.: Даценко В. В. Зелена Брама: возвращение к легенде. – Кіровоград, 2014. – 460 с.

⁴¹² Журнал боевых действий войск Южного фронта. Период с 22.07.1941 по 08.08.1941 г. – Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации (далее – ЦАМО РФ). – Ф. 228. – Оп. 701. – Д. 230. – Л. 1 об.

«В районе Нв. Миргорода дивизия (223-тя – авт.) организовала оборону. С утра 2 августа противник силой до 2 полков пехоты с танками, при воздействии бомбардировочной авиации, атаковал оборонительный рубеж дивизии. Дивизия не выдержала натиска противника и в беспорядке откатилась к Кировограду. Для приведения в порядок дивизии и для расследования факта панического отхода в дивизию выезжает член Военного совета Бородин, зам. нач. штаба фронта генерал-майор Харитонов с группой командиров штаба фронта»⁴¹³.

Дізнатися більше про серпневий бій 223-ї стрілецької дивізії можна зі спогадів його учасника лейтенанта Івана Патука:

«В первых числах июля 1941 года нас погрузили в железнодорожные составы и отправили на передовую в район Кировограда с целью нанесения деблокирующего удара в направлении Новый Миргород – Звенигородка для прорыва к окруженным под Уманью советским войскам.

После выгрузки на станции прошли пешком километров 70 – 80, не меньше. Затем пришла информация о том, что в нашем направлении быстро двигаются моторизованные части противника. Мы заняли уже подготовленные оборонительные позиции, причем траншеи были хорошо и глубоко вырыты – не цепочка окопов, а одна сплошная траншея, которую копало местное население.

И уже в конце июля 1941 года передовой отряд немцев провел на участке моего батальона разведку боем. Наш полк тогда вышел вперед и занял передовую оборону. Только мы пришли, как вскоре появились немцы...

Разведывательный отряд немцев, передвигавшийся на мотоциклах и броневиках, нас пощупал, после чего они повернули назад и ушли. На участке нашей роты осталось человек 15 убитых немцев...

После этой разведки боем наша дивизия уже полностью вышла на позиции, пока мы занимали оборону, подтянулись на вторую ночь оставшиеся части, и артиллерия появилась, и вторые эшелоны. Немцы дали нам ночь отдохнуть, в ходе которой вели постоянную авиаразведку – самолет постоянно над нашим расположением кружил. Так что пока мы поспешно занимали позиции, немцы с небо все отслежили и изучили.

На следующий день началось настоящее наступление... В итоге мы вели бой всего пару дней, но при этом понесли большие потери. Не скажу, что немцы нас сильно бомбили, но штурмовики обстреливали из пулеметов и бросали на траншеи мелкие бомбы, не более 10 килограмм, осколочного типа. Рассыпали по принципу кассетного бомбометания. Спасло только то, что перед боем дивизию усилили зенитной артиллерией – счетверенными пулеметами «Максим». Во всяком случае, я лично видел, что зенитчики сбили два немецких самолета, тут им помог тот факт, что немецкие летчики сильно снижались, чтобы эффективно проводить целевое бомбометание.

За пару дней боев, казалось бы, совсем небольшое время на передовой, я потерял 8 человек во взводе только убитыми. И примерно такое же количество раненых. Передышка после второго дня непрерывных боев не превышала нескольких часов, немцы сделали перегруппировку, они вообще на фронте очень быстро перегруппировывались, и тут выяснилось, что левый фланг дивизии был открыт, еще где-то только разгружались те войска, что шли к нам на усиление. Ну немец обошел нас и окружил. Благо наше, что наш полк находился на правом фланге, касаясь опушки какого-то дремучего леса, поэтому, когда дивизию окружили, немцы только вышли к лесу и начали окапываться, не успев подготовить позиции для обороны. Командование дивизии приняло решение прорываться – первыми пошли на прорыв мы. Тут остальные полки организовали прикрытие, а мы пошли в атаку. Как только вперед, то наткнулись на небольшой дозор и сразу же взяли пленного, которого тут же допросили, и он рассказал, что почти все войска, которые нас окружили, снялись, особенно танки и артиллерия, и пошли дальше наступать, так что немецкие войска располагались только в один эшелон. И все. Прорвать оборону мы прорвали, и вышли на соединение с другими войсками, которые шли нам навстречу от Кировограда. И в это время мы попали под сильную бомбежку, в ходе которой понесли потери даже большие, чем в обороне и прорыве вместе взятыми...»⁴¹⁴.

На думку істориків, головною причиною поразки 223-ї стрілецької дивізії під Новомиргородом були проблеми з її комплектуванням. Справа в тому, що ця дивізія, створена у липні 1941 р., складалася з необстріляних і погано навчених червоноармійців, які ще вчора стояли біля станка на заводі чи працювали у колгоспі. Словом, вони мали приблизне або ж, можливо, не мали жодного уявлення про те, як треба воювати. До того ж дивізія формувалася поспіхом, тому була неповністю укомплектованою.

⁴¹³ Сборник боевых документов Великой Отечественной войны. – Выпуск 39. – М., 1959. – С. 167.

⁴¹⁴ Воспоминания Ивана Ивановича Патука // Архив автора.

Велика Виска і загалом вся територія Великовисківського району була захоплена у період із 2 до 4 серпня 1941 р. 14-ю танковою дивізією 3-го моторизованого корпусу під командуванням генерал-лейтенанта Еберхарда фон Макензена. У 1941 році 3-й корпус входив до складу 1-ї танкової групи, яка була головною ударною силою німецької групи армій «Південь». Від початку війни й до кінця липня 3-й моторизований корпус наступав у напрямку Києва. Але після того, як німцям вдалося оточити у Зеленій Брамі дві радянські армії, йому було віддано наказ розвернути свої частини на південь і через територію сучасних Черкаської та Кіровоградської областей наступати у напрямку Дніпропетровська. Дивізіям моторизованого корпусу ставилося важливе

Підбитий гусеничний артилерійський тягач СТЗ-5-НАТІ
Червоної армії на вулиці Великої Виски

завдання: прикривати тил німецьких частин, що у цей час вели бої зі знищення 6-ї та 12-ї радянських армій у Зеленій Брамі, від можливих ударів червоноармійських частин, які підходили зі сторони Дніпра.

1 серпня 1941 р. 14-та танкова дивізія поблизу Новомиргорода увійшла на територію Кіровоградщини. Як вже зазначалося, саме її підрозділи завдали поразки 223-й стрілецькій дивізії. У розвідувальному зведенні штабу Південного фронту від 5 серпня 1941 р. відзначається, що у другій половині 4 серпня з Новомиргорода на Велику Виску рухалася танкова колона німців невстановленої кількості. 5 серпня 1941 р. 14-а танкова дивізія оволоділа Кіровоградом. У цей же день батальйон німецьких військових за підтримки танків захопив Новоукраїнку, а два батальйони гітлерівців наступали з району станції Помічна у південно-східному напрямку. У той же час моторизований полк і приблизно 100 танків рухалися дорогою від Панчевого до Новомиргорода, від Великої Виски до Кіровограда прямувала колона автомашин.

5 серпня 1941 р. Ставка Верховного Головнокомандування приймає рішення про відведення військ Південного фронту на новий рубіж оборони. На Кіровоградщині він проходив по лінії Чигирин – Знам'янка – Компаніївка. У цей же день поблизу Дніпропетровська була створена Резервна армія під командуванням генерал-лейтенанта Нікандира Чібісова. Підрозділи цієї армії безуспішно вели оборонні бої з німецькими військами на сході і південному сході Кіровоградщини⁴¹⁵.

Наші співвітчизники по-різному зустрічали німців: одні сиділи по будинках, інші з квітами стояли обабіч доріг. Частина населення, привітно зустрічаючи німців, виношувала якісь надії на суттєве покращення свого життя в умовах нової влади. Вона, щиро ненавидячи більшовиків із їхніми голодомором і репресіями, думала, що німці будуть іншими. Але, як показав час, ці надії не виправдались.

⁴¹⁵ Детальніше див.: Шевченко Б. Л. Оборонні бої радянських військ на Кіровоградщині у серпні 1941 року // Науковий збірник Кіровоградського обласного краєзнавчого музею / Випуск II. – Кропивницький, 2017. – С. 136 – 156.

Окупація

Після відступу радянських військ і з приходом німців розпочався період окупації, який тривав вз серпня 1941 до березня 1944 рр. З моменту вступу гітлерівського війська до того чи іншого населеного пункту вся повнота влади стала належати так званим військовим комендатурам. Вони поділялися на орсткомендатури (розташовувалися у районних центрах) і фельдкомендатури (керували діяльністю декількох орсткомендатур). У великих районах утворювалися також штадскомендатури. Комендатури були тимчасовими установами, створеними задля здійснення управління захопленими територіями до формування на них цивільних органів влади.

На завойованій території німці здійснили адміністративно-територіальну реформу: на території України з'явилося декілька нових утворень: Трансністрія, Дистрикт Галичина та Рейхскомасаріат Україна. У ході цієї реформи Кіровоградську область розподілили між новими адміністративно-територіальними одиницями. Частина сучасного Голованівського району ввійшла до Трансністрії, якою керувала цивільна адміністрація із Румунії – союзниці нацистської Німеччини. Решта Кіровоградщини, у тому числі й Великописківщина, була віднесена до Рейхскомісаріату Україна. Він поділявся на генеральні округи, а ті, у свою чергу, – на гебіти, які об'єднували декілька районів. Район, як і в передвоєнний період, складався із сільських рад, котрими під час окупації керували сільські управи. Нагадаємо, що Великописківський район поділявся на такі сільські ради: Великописківська, Флорівська, Олено-Косогорівська, Миколаївська, Івано-Благодатська, Овсяниківська, Осикуватська, Олексіївська, Іванівська, Максимівська, Мар'янівська.

Гітлерівцями була створена відносно чітка вертикаль і система управління окупованими територіями. Вона складалася із двох гілок – німецької та української.

Німецька вертикаль влади виглядала наступним чином. 17 липня 1941 р. у Німеччині було створено Міністерство окупованих східних областей на чолі з Альфредом Розенбергом. Саме цьому міністерству підпорядковувалися керівники створених гітлерівцями на захоплених землях адміністративно-територіальних одиниць. Рейхскомісаріатом Україна керував Еріх Кох, який мав резиденцію у Рівному. Еріху Коху напряду підпорядковувалися комісари генеральних округів. Їх на теренах Рейхскомісаріату Україна було створено шість: Волинь-Поділля, Житомир, Київ, Дніпропетровськ, Таврія та Миколаїв. Територія Кіровоградської області та її складова – Великописківщина входила до генерального округу Миколаїв, керівництво яким здійснював обергрупенфюрер Евальд Оперман.

Наступною ланкою у системі управління були гебітскомісаріати, які керували гебітами або, як їх ще називали, округами – згруповані в одне об'єднання декілька районів. Великописківський район входив до Кіровоградського гебіту. 15 листопада 1941 р. на території майбутнього Кіровоградського гебіту було утворено два інших: Кіровоградський міський і Кіровоградський сільський. Великописківський район відносився до Кіровоградського сільського гебіту. 15 січня 1943 р. Кіровоградський міський та Кіровоградський сільський гебіти злилися в один Кіровоградський гебіт. До його складу, окрім Великописківського району, увійшли Аджамський, Компаніївський, Кіровоградський міський і Кіровоградський сільський райони. Кіровоградським гебітом керував комісар Родде. Населення гебіту в 1943 р. нараховувало майже 147 тис. осіб.

На території генеральної округи (гебіту), крім органів німецької цивільної адміністрації, окупантами було створено органи української влади: обласні, районні, міські, сільські управи й інші різного профілю установи та організації. Так, найнижчою ланкою тогочасної української влади були сільські управи, які очолювали старости. Останніх обирали на загальних зборах села, але частіше призначало вище керівництво. На інститут старост окупаційна влада поклала широке коло обов'язків. Зокрема вони несли відповідальність за безпеку та порядок у селах, виконання селянами розпоряджень окупантів, проводили реєстрацію жителів, слідували за станом сільського господарства тощо. Сільська управа підпорядковувалася районній владі, що існувала у вигляді районних управ.

Районні управи зазвичай створювалися протягом перших місяців після приходу німців. Остаточної їхньої структури сформувалися, очевидно, на початку 1942 р. Зокрема 3 лютого голова райуправи у Хмельовому Білоус видав наказ із переліком відділів, прізвищами їхніх керівників, а також обов'язками, які вони мають виконувати. Всього було створено сім відділів: господарський, фінансовий, адміністративний (головне бюро), дорожньо-будівельний, народної освіти, охорони здоров'я та поліції. Подібну структуру мала Великописківська районна управа.

Керував районною управою голова райуправи або шеф району. Він відповідав перед гебітскомісаріатом за стан справ у районі та організацію роботи відділів управи. Очільником Великописківської район-

ної управи був Ілля Корнієв, а у 1943 р. – Гібшнер, який мешкав у будівлі колишньої районної аптеки. Другою після голови особою в райуправі вважався керівник справами або секретар. У Великоvisківській районній управі цю посаду займав Давидов.

Режим роботи районних управ був регламентований. На жаль, не вдалося відшукати інформацію про режим роботи конкретно Великоvisківської райуправи, але з упевненістю можна стверджувати, що він був подібний до режимів інших управлінських установ. Так, у липні 1942 р. шеф Малоvisківського району Сартісон видав наказ, згідно з яким робочий день в управі починався о 7-й і тривав до 19-ї години, обідня перерва для працівників продовжується з 12-ї до 14-ї години. Для прийому місцевого населення керівництвом району в кожній районній управі були визначені окремі день і час. Жителі Великої Виски мали можливість потрапити на прийом і до комісара Родде – керівника Кіровоградського гебіту. Але поїхати за межі району чи навіть у сусідній населений пункт було майже неможливо без спеціальної перепустки. Для того, щоб отримати довідку або перепустку, необхідно було звернутися до сільуправи, після цього – поїхати до райуправи завірити готовий документ, отримавши перед тим дозвіл місцевої поліції.

Були у роботі районних та сільських органів влади, громадських дворів, підприємств та інших установ і вихідні дні. Крім суботи й неділі, які, між іншим, у той чи інший час були робочими днями, можна було відпочивати на свята. Ніяких робіт не здійснювали у неділю 24 травня та в понеділок 25 травня 1942 року, коли відзначалися дні Святої Трійці. Вихідним днем було і 1 травня – День міжнародної солідарності трудящих. Службовці і робітники органів влади мали право на відпустку. Наприклад, 13 серпня 1942 р. інспектор-бухгалтер Великоvisківського районного сільськогосподарського бюро Мирон Зінов'єв прохав свого керівника надати йому відпустку. Своє прохання він обґрунтовував тим, що вже відпрацював рік і тому «згідно з законом Німецької влади» має право на відпочинок від роботи.

Окупувавши територію України, нацистська Німеччина відразу ж розпочала перетворення родючих українських земель на свою продовольчу базу, а місцевого селянства – на покірну дешеву робочу силу. З цією метою було створено ледве не окрему систему управління сільськогосподарською сферою захоплених територій. Ця система мала дві складові: німецьку і українську. На рівні генеральної округи до німецьких органів управління сільським господарством належали окружні сільгоспуправління, якими керували офіцери з господарських команд. У гебітскомісаріатах їх називали «гебітсландвірти», а у районах – «крайсландвірти». У Великоvisківському районі крайсландвіртом було призначено німця на ім'я Фюрінг. У деяких документах його зазначено і як керівника районної земельної комендатури.

В українських органах влади відповідальними за сільське господарство були окружні, обласні та районні земельні управи, керівниками яких були агрономи з місцевого населення.

Земельні управи також часто називали Українськими сільськогосподарськими виробничими бюро, або земельними комендатурами. У Великоvisківському районі земельною управою керували в різний час Микола Зінов'єв і Снісаренко. До функцій українських земельних органів належав контроль планів здачі населенням сільськогосподарської продукції, вчасний збір ним врожаю, видання різних розпоряджень громадським дворам (колишні колгоспи) та інше. У лютому 1942 р. комендант обласної земельної управи Добровольський наказав оштрафувати земкомендантів ряду районів, у тому числі й Хмельівського й Великоvisківського, за несвоєчасне надання ними відомостей до обласної земуправи⁴¹⁶.

Для посилення контролю над сільським господарством окупанти у 1942 році створили ще одну структуру – «опорні пункти», що об'єднували 3 – 4 села або 6 – 8 громадських дворів. Їхніми керівниками призначалися німецькі офіцери з господарських команд. Крім того, до складу управління опорного пункту входили також агроном, бухгалтер і технічний працівник. Агрономи опорних пунктів, або, як їх ще називали, дільничі агрономи, контролювати роботу громадських господарств, отримуючи за свою роботу місячний оклад у розмірі 600 карбованців. Для прикладу, у 1942 р. всі господарства Великоvisківського району були поділені на 7 ділянок: 1-ю опікувався агроном Драган, 2-ю – Сагайдак, 3-ю – Маляренко, 4-ю ділянкою – Ониш, 5-ю – Дяков, 6-ю – Жердів, 7-ю – Донцов. Дільничі агрономи були зобов'язанні регулярно звітувати про роботу підлеглих їм громадських дворів на робочих нарадах у районній земуправі. Якщо з якихось причин вони не з'являлися зовсім або з'являлися із запізненням на такі наради, то до них застосовувалися штрафні санкції. Зокрема за несвоєчасне прибуття 9 червня 1942 р. до райземуправи у Великій Висці були оштрафовані агрономи Сагайдак на 100 крб. і Ониш на 50 крб. Гроші було вирахувано з їхньої заробітної плати.

Була створена на території Рейхскомісаріату Україна також і система правоохоронних органів: полі-

⁴¹⁶ ДАКО. – Ф. Р-2791. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 6.

ція безпеки та поліція порядку. На рівні гебітів повноцінно працювала лише поліція порядку, зокрема в радянських документах часто зустрічається інформація про діяльність німецької жандармерії. Її управління у Великоvisківському районі розташовувалося у приміщенні районної поліклініки. Також існувала українська допоміжна поліція. Вона отримала назву «шуманшафт», або «шума» (Shuma), і складалася з місцевої поліції (шуманшафт індивідуальної служби), шумбатальйонів («закриті частини «шума»), пожежної охорони та допоміжних і запасних формувань. У Великій Висці було створене управління районної української допоміжної поліції. Її, для зручності керування, поділили на взводи та роти. Кількість поліцейських у райцентрах складала 40 – 50 чоловік, половина з яких відносилася до резерву на випадок непередбачених ситуацій. Начальником поліції Великоvisківського району був Товстоган, а слідчим – Микита Нагорний. Слідчим районної прокуратури працював колишній бухгалтер промислової артілі «Соціалістичне життя» Кузьменко⁴¹⁷. Окрім власне охорони порядку, боротьби з крадіжками, проявами хуліганства та зазіханням на життя громадян, допоміжна поліція часто залучалася окупантами до злочинних операцій – розстрілу та побиття цивільних жителів, у тому числі євреїв, проведення облав на населення з метою його примусового вивезення на роботи до Німеччини, вилучення у селян продуктів харчування, худоби та інших матеріальних цінностей, ведення боротьби з учасниками руху опору.

З осені 1943 року, коли до Великої Виски наближалася радянська армія, значна кількість шуманів відступила на захід разом із німецькими окупантами. Однак багато службовців допоміжної поліції під час відступу гітлерівців залишилися в селах і дочекалися відновлення радянської влади. На свободі вони, однак, пробули недовго: їх заарештували та віддали суду. Одних привселюдно повісили або розстріляли, інших – відправили на тривалий час (від 10 до 25 років) до таборів Радянського Союзу. Із «Політекономічної характеристики Великоvisківського району 1950 року»:

«В період німецької окупації на території району були жандармерія, поліція зі штатом 150 поліцейських, райуправа. Жандармерія і поліція вели вербувальну роботу серед населення в контррозвідальних цілях. В поліції, райуправі і сільуправах на керівних посадах працювали вороже налаштовані до радянської влади особи, колишні куркулі, репресовані й карний елемент...

Після вигнання німців із району активні антирадянські елементи репресовані. Багато зрадників з району втікли і нині розшукуються...

Райвідділом розшукані й заарештовані резидент німецької жандармерії Колианська-Тимошенко Ельза Дмитрівна, агент поліції Камінський Олексій Іванович і слідчий поліції, що мав на зв'язку агентуру Нагорний Микита Федорович»⁴¹⁸.

Поряд із німецькою та українською допоміжною поліціями на території Великоvisківського району діяли гітлерівські спеціальні служби: органи таємної польової поліції (ГФП), структури військової розвідки і контррозвідки – Абвер, підрозділи «Підприємства «Цепелін» та інші. Діяли на Великоvisківщині підрозділи морської розвідки Абверу – Абверкоманда НБО (Нахріхтенбеобахтер). Створена у кінці 1941 р. Абверкоманда НБО у різний час базувалася у Сімферополі, Миколаєві, Херсоні та Одесі. У жовтні 1942 р. куратор Абверкоманди НБО корветтен-капітан Рікгоф видав наказ про перевірку на території Генерального округу «Миколаїв» усіх військовополонених і цивільних осіб, які перебувають у стаціонарних таборах і місцях тимчасового утримання. Перевірці підлягали всі, хто прибув після 29 грудня 1941 р. У Великоvisківському районі перевірку здійснював лейтенант Шлауф, допомагав йому перекладач Сухий.

З метою ефективної експлуатації нацистська окупаційна влада запровадила обов'язковий облік населення та матеріальних ресурсів на захоплених територіях. Регулярно обліковувалися свійські тварини й птиця, що перебували у громадських дворах та домашніх господарствах. Про це керівники сільських управ і колгоспів звітували щомісячно, а часом – кожного тижня. 26 лютого 1942 р. голова Великоvisківської райуправи Ілля Корнієв видав розпорядження про обрахунок і паспортизацію наявних у громадських дворах і домашніх господарствах району коней віком від одного року. Оформлення паспорту коштувало 10 крб⁴¹⁹.

Крім обліку матеріальних ресурсів тогочасна влада проводила перепис і реєстрацію населення. В роки окупації на Кіровоградщині переписи здійснили восени 1941 р., весною та у вересні 1942 р., і, напевне, також у 1943 р. Відомо, що на території Великоvisківського району протягом 1942 р. померло 27 жителів. Є відомості про смертність населення по деяких сільських управах. Так, за січень – березень

⁴¹⁷ ДАКО. – Ф. П-219. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 82, 101 зв.

⁴¹⁸ Політекономічні характеристики районів Кіровоградської області, 1950 р. // Реабілітовані історією. Кіровоградська область. Книга шоста / Упорядники О. А. Бабенко, В. В. Бондар, Б. Л. Шевченко – Кіровоград, 2014. – С. 49 – 50.

⁴¹⁹ Наказ № 6 Великоvisківської районної управи від 26 лютого 1942 р. – ДАКО. – Ф. Р-2791. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 11.

1943 р. померло 5 жителів Осикуватської сільуправи і 3 мешканця Флорівської сільуправи. Через низку розпоряджень і постанов окупаційна влада намагалася упорядкувати процедуру реєстрації народження, смертей, укладання шлюбу чи розлучення місцевого населення. На території Великовисківського району за 1942 р. було зареєстровано 43 шлюби. 23 вересня 1942 р. вирішили одружитися жителі с. Олександрівка Володимирівської сільуправи Микола Жадан і Віра Петличка. Обое були українцями, хліборобами, дітей не мали. На час укладання шлюбу їм виповнилося по 19 років.

28 березня 1942 р. у родині мешканців Великої Виски коваля Миколи та домогосподарки Тетяни Яворських також народилася дівчинка, яка отримала ім'я Марія. Батькам було 43 р. й вони вже мали двох дітей. 1 лютого 1943 р. у мешканців с. Олексіївка Овсяниківської сільуправи двадцятидвохрічних хліборобів російської національності Василя й Тетяни Костіциних народилася дівчинка, яку назвали Ніною. Це була перша дитина у сім'ї Костіциних. Загалом із вересня 1941 р. по жовтень 1943 р. на території Великовиківського району народилося 162 малюки. За січень – березень 1943 р. з'явилося на світ у селах Осикуватської сільуправи 12 малюків, Миколаївської і Флорівської сільуправ 4 малюки.

У березні 1942 р. працівники Великовисківської районної управи підготували відомість про німців, які проживали на території району. Їх нараховувалося на цей час 14 осіб. Відомість підписали голова районної управи Корнієв та секретар Давидов⁴²⁰.

Прізвище, ім'я та по батькові, рік народження	Місце народження	Місце проживання	Професія	Члени родини, які були репресовані радянською владою
Денчаур Олександр Павлович, 1911 р.	м. Миколаїв	с. Олексіївка	Хлібороб	У 1937 р. два брати були вислані
Детке Лідія Бертольдівна, 1909 р.	м. Одеса	с. Велика Виска	Лікар	
Граф Валентин Генріхович, 1940 р.	Мар'янівський радгосп	Мар'янівський радгосп		
Граф Володимир Генріхович, 1925 р.	с. Біляри Одеської області	Мар'янівський радгосп		
Граф Генріх Іванович, 1906 р.	с. Біляри Одеської області	Мар'янівський радгосп	Хлібороб	
Граф Емілія Генріховна, 1935 р.	с. Біляри Одеської області	Мар'янівський радгосп		
Граф Марта Яківна, 1908 р.	с. Біляри Одеської області	Мар'янівський радгосп	Хлібороб	
Ігонін Володимир Едуардович, 1925 р.	м. Одеса	с. Велика Виска	Перекладач	
Колова Катерина Станіславівна, 1916 р.	с. Роштат Одеської області	с. Овсяниківка	Домогосподарка	
Матковський Іван Олександрович, 1930 р.	Волинська область	с. Велика Виска	Учень	
Матковська Марта Олександрівна, 1904 р.	Волинська область	с. Велика Виска	Домогосподарка	Репресований дядько
Матковський Олександр Афанасійович, 1893 р.		с. Велика Виска	Коваль, перекладач	
Мокряк Лідія Пимівна, 1916 р.	с. Стародонці Одеської області	с. Флорівка	Домогосподарка	Репресований дядько
Призцоу Лаврентій Федорович, 1890 р.	с. Стародонці Одеської області	с. Івано-Благодатне	Хлібороб	Репресована дружина

⁴²⁰ ДАКО. – Ф. Р-2791. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 3.

Як було сказано, вище керівництво нацистської Німеччини розглядало окуповані українські землі як продовольчу базу для забезпечення своїх економічних потреб. Тому німці приділяли значну увагу господарській діяльності промислових підприємств, колгоспів і радгоспів. Влітку 1941 р., чудово знаючи, що до початку війни створена радянською владою система колективних господарств завдала селянам багато шкоди, окупанти з Німеччини проголошували відміну колгоспного ладу. Однак минав місяць за місяцем, а колгоспи продовжували діяти. Німці зрозуміли, що кращого механізму пограбування селян, ніж вигадані комуністами колгоспи, просто не існує. Тому окупанти вирішили продовжити їх роботу. Звичайно, якісь зміни у колгоспах із приходом гітлерівців відбулися. Усі колгоспи отримали нове найменування – громадські двори, яким було замість радянських назв присвоєно номери. Подекуди змінилися голови колишніх колгоспів, які з початком 1942 р. стали називатися старостами. Старостів громадського двору обирали на загальних зборах мешканців села, але братися за виконання своїх обов'язків вони могли лише після узгодження із районним керівництвом. Так, 5 лютого 1942 р. члени громадського двору № 19 с. Ковалівки ухвалили рішення про обрання Олексі Шевченка його новим головою. Попередній керівник – Іван Білоус – був хворим і не міг надалі опікуватися справами громадського двору. На Шевченка було складено й направлено до Великописківської райуправи характеристику, згідно з якою «до революції та в часи радянської влади лічився середняком, за національністю українець, безпартійний, весь час працював рядовим колгоспником». Вже наступного дня, 6 лютого, був виданий наказ голови райуправи про затвердження Шевченка новим керівником громадського двору № 19⁴²¹. Однак траплялися випадки, коли голову колишнього колгоспу не обирали, а призначали розпорядженням районної влади.

На важливу роль старости в організації роботи громадського господарства вказує опублікована у газеті «Український голос» за 20 жовтня 1941 р. стаття «В однакових умовах – неоднакові наслідки». У публікації повідомляється, що восени 1941 р. в господарстві «Правда», де старостою є Корнієць, вчасно закінчено збирання і скиртування зернових культур, а збір пізніх культур і копання буряків вже майже закінчено. Також господарство станом на 15 жовтня виконало підвищений план озимої сівби на 85%. Непогано організував роботу в господарстві «Третій вирішальний» староста Рибченко, де жнива закінчено вчасно, хліб заскиртовано і план осінньої сівби станом на кінець жовтня виконано на 70%. Протилежна ситуація була в господарствах «Перший з'їзд» (староста Григоренко), «Друга п'ятирічка» (староста Крамаренко), які повільно збирають і скиртують зернові культури, а план осіннього посіву виконали лише на 25%. *«Причини відставання треба віднести цілком на рахунок невмілих керівників цих господарств, які допустили в своїх господарствах занепад трудової дисципліни. Такі господарства тягнуть і весь район назад. Великописківський район виконав план озимого посіву лише на 35%. Треба зауважити райземкомдантові, щоб він краще вивчав керівників господарств, всемірно допомагав їм у роботі, створював їм авторитет у громаді, а неоправних неробів або невдах негайно усувати з посад»,* – зазначав автор статті Степовий⁴²².

Якщо керівнику громадського господарства, на думку тогочасної влади, не вдавалося впоратися зі своїми обов'язками, він міг позбутися посади. Зокрема у січні 1942 р. із формулюванням *«за невиконання сільськогосподарських робіт»* було звільнено Юхима Кузьменка – керівника громадського двору № 5 с. 5-Іванівна. Його місце зайняв Пилип Махинько. Не пощастило залишитися на посаді також Шевченку – старості громадського двору № 7 тієї ж 5-ї Іванівки. Його було звільнено, а новим керівником господарства став Гончаренко. У березні 1942 р. роботу втратив староста громадського двору № 33 Олено-Косогорівської сільуправи Жданов, його на цій посаді замінив Кононенко.

Щоденна робота в громадському дворі вимірювалася відпрацьованими днями, які називалися «трудоднями». Встановлений мінімум робочих днів, які мав за місяць виробити селянин на користь двору, складав 22 трудодні. Було встановлено також норму трудоднів на рік. Для чоловіків вона складала 150 днів, для жінок – 100 днів, для молоді та осіб, які досягли 60 років, – 30 днів. Облік трудоднів здебільшого вівся не індивідуально, а для всієї родини. За трудодні селяни отримували гроші та продукти харчування. Так, за результатами праці в 1941 р. родина Марії Лисенко з громадського двору № 25 отримала *«хліба різних культур»* 1 463 кг, або по 487 кг на одного члена сім'ї. Її односельчанка Ніна Скрипниченко такого зерна отримала 1 242 кг, або 315 кг за розрахунком на кожного з 4-х членів родини. Видавати зерно за вироблені трудодні староста громадського двору міг лише з дозволу керівника районної земельної управи.

Практикувалася також видача продовольчих пайків. У лютому 1942 р. голова Великописківської рай-

⁴²¹ Протокол № 2 зборів членів громадського двору № 19 від 5 лютого 1942 р. с. Ковалівка Великописківського району. – ДАКО. – Ф. Р-2791. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 7 – 9.

⁴²² Степовий. В однакових умовах – неоднакові наслідки // Український голос. – 1941. – 20 жовтня. – С. 3.

управи Корнієв у своєму наказі зазначав, що окремі робітники, маючи продукти харчування, все одно стають на облік на отримання продуктової допомоги. Для встановлення дійсного матеріального становища шеф району звелів здійснити перевірку, результати якої направити до райуправи. Також усі, хто мав свої продукти харчування, повинен був повідомити, до якого часу їх вистачить і з якого часу вони будуть потребувати допомоги⁴²³. Член громадського двору № 25 Великовисківського району Олекса Кодренко звертався до земуправи з проханням надати йому допомогу продуктами, оскільки його родина налічує 3 особи, а їжі вже немає.

Окрім зерна, яке селяни отримували за роботу в громадських дворах, окупаційна влада дозволила їм тримати у домашніх господарствах свійських тварин. Згідно з розпорядженням Кіровоградської обласної земельної управи від 18 жовтня 1941 р. колгоспники мали право утримувати 1 корову, 1 телицю віком до двох років, 1 теля, 5 свиней та 10 овець. Решту тварин необхідно було здати до громадського двору. Так, члени громадського двору № 5 в червні 1943 р. у своїх домашніх господарствах мали по одній корові, телиці або бичку, свиноматці та від одного до трьох поросят. Окремі селяни мали дві корови, а Кирило Кузьменко тримав одну свиноматку та 7 поросят віком до трьох років.

В роки нацистської окупації селяни також утримували домашню птицю. Станом на 8 серпня 1943 р. у селян семи громадських дворів Великовисківського району в особистому користуванні було 2 160 курей, 6 960 курчат, 128 качок, 737 каченят, 145 гусей та 485 гусенят. В цілому по Великовисківському району в домашніх господарствах селян на початок 1942 р. нараховувалося 27 335 курей, 1 534 качок, 933 гусей, а також 620 кролів та 609 бджолиних сімей⁴²⁴. Розведенням бджіл займалися мешканці Олено-Косогорівської сільської управи, серед яких Дмитро Куц, Володимир Антонієв, Гаврило Ситник, Данило Матвієнко, Севастьян Дорошенко, Василь Гончаренко та Федір Живага, які загалом мали 17 бджолиних сімей⁴²⁵.

На 1 квітня 1943 р. в особистих господарствах селян громадського двору № 35 налічувалося 48 корів, із них придатних до роботи – 30. За списками членів громадського двору № 16 (колишній колгосп «Переможець») Осикуватської сільуправи в господарстві перебувало 47 корів, 8 із яких було здано Великовисківському районному «Заготскоту».

Іншим джерелом існування селян була власна присадибна земля, яка з березня 1942 р. стала їхньою приватною власністю. Тим селянам, які відпрацювали у громадських господарствах 100 і більше трудоднів з весни 1942 р., розпочали дорізати присадибні земельні ділянки. Так, землевпорядник громадського двору № 1 Володимирівки звітував районній владі у Великій Висці, що він завершив дорізку присадибних ділянок членам господарства. Присадибною ділянкою були наділені 196 осіб, із них – 170 отримали право на дорізку, бо виробили у господарстві більше 100 трудоднів. 26 селянам було відмовлено в одержанні землі з причини нестачі вироблених трудоднів. За кожну сотню відпрацьованих трудоднів селянин отримував 0,10 га, але не більше 1 гектара. Загалом весною 1942 р. селянам із Володимирівки було дорізано додатково 48,09 га землі. 4 га цієї землі розташовувалися у селі, решта – за його межами, у полі. Загальна кількість землі у приватній власності селян Володимирівки, з урахуванням тих присадибних ділянок, які вони вже мали, складала станом на весну 1942 р. 88, 51 гектар. Власниками городів, поміж інших, стали Павло Акименко, який виробив майже 302 трудодні й за це отримав 30 соток землі; Андрію Бубирьову за 110 трудоднів нарізали 11 соток, а Микола Покотило, відпрацювавши у колгоспі 109 днів, отримав 40 соток. Родина Новенків, яка відпрацювала в громадському дворі 618 днів, була наділена 67 сотками. Внаслідок дорізки присадибних земель найбільшими її власниками серед селян Володимирівки в цей час стали Аксютя Бондаренко та Федір Ковтун, що мали по 1 гектару.

Ще раз тогочасна влада вирішила провести дорізку присадибних земель восени 1943 р. Для цього з земельного фонду громадських дворів планувалося виділити 10% землі. Також господарства повинні були мати 20% резервної землі, що передбачалися для наділення новоприбулих осіб. У вересні 1943 р. Великовисківська районна земельна управа отримала інформацію, що у громадських дворах № 33 і № 37 власних городів не мали 5 новоприбулих сімей. Фонд резервної землі було передбачено для наділення, а точніше, повернення присадибних ділянок колишнім власникам. Передусім мовиться про тих людей, які у роки радянської влади втратили свої присадибні землі, скажімо, під час сумнозвісного розкуркулення селянства. Із «Постанови № 7 Великовисківської райуправи від 3 березня 1942 року»:

⁴²³ Наказ № 25 по Великовисківській районній управі від 6 лютого 1942 р. – ДАКО. – Ф. Р-2791. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 10.

⁴²⁴ Відомість про стан дрібного тваринництва Великовисківського району на 1 січня 1942 р. – ДАКО. – Ф. Р-2791. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 22.

⁴²⁵ Список осіб, які мають власні бджолородини по Олено-Косогорівській сільській раді Великовисківського району. – ДАКО. – Ф. Р-2791. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 96.

«З метою роз'яснення питань про повернення присадибних ділянок окремим громадянам, що перебувають в райони, які були раніше розкуркулені, або ж вибули з району у зв'язку з різними обставинами В.-Висківська Райуправа ухвалює:

1. Утворити комісію по розгляду заяв про повернення садиб з трьох осіб: Голова комісії Корнієв Ілья Григорович, голова райуправи, райземкомендант Зінов'єв Микола Васильович, райземвпорядник Кротков Сергій Сергійович.

2. Комісія розглядає скарги по сільуправам за участю старости сільуправи та керівника громадського двору.

3. Після винесення рішення комісії по розглянутим заявам, матеріали надіслати на затвердження військовій комендатурі.

4. Про день розгляду заяв, комісія сповіщає сільуправи»⁴²⁶.

Землю під город могли отримати не лише селяни. На прохання нею наділялися також мешканці міст, службовці, вчителі, лікарі та робітники. Для прикладу, у 1943 р. робітники Шостаківської машино-тракторної станції (МТС) отримали під городи більше 14 гектарів землі, виділені з володінь громадського господарства № 35. 32 працівника МТС одержали земельні ділянки різного розміру – від 0,15 до 1 га⁴²⁷.

Кількість отриманих селянами за трудові продукти харчування залежала від того, чи вчасно й у якому обсязі громадський двір виконував план обов'язкових продовольчих поставок окупаційній владі. 5 600 літрів молока, 1 440 штук яєць і 96 курей – такий план здачі Великовисківською районною земельною управою було поставлено перед членами громадського двору № 30 у листопаді 1941 р. Майже 8,5 тис. яєць були зобов'язані здати державі селяни Овсяниківської сільської управи за перший квартал 1942 р. На території цієї сільуправи було чотири громадські двори № 11, № 12, № 38 і № 39. Разом це складало 256 селянських дворів: 66 дворів у громадському господарстві № 11, 76 дворів у господарстві № 12, 68 дворів у господарстві № 38 і 46 дворів у господарстві № 39. Кожному із 256 селянських дворів слід було здати 11 яєць на місяць. Здача яєць кількісно була розбита по місяцях: у січні, лютому й березні держава мала отримати по 2 816 яєць. Громадський двір № 19 с. Ковалівка за перший квартал 1942 р. мусив віддати державі 2 178 яєць, кожного місяця по 726 штук. Кожне селянське господарство було зобов'язане здати 11 яєць за місяць, а за квартал відповідно 33 яйця. Серед мешканців Ковалівки, які мали здавати яйця, були Матвій Швець, Андрій Денисенко, Горпина Шевченко, Максим Коваленко, Яшка Баклан та інші⁴²⁸.

Станом на 25 листопада 1941 р. громадське господарство № 13 (колгосп «Червона Зірка») здало державі 120 яєць і 27 курей. Така кількість була далекою від затверджених планових показників, бо обсяг поставки яєць складав 945 штук, а курей – 63 штуки. Також господарство зобов'язане було здати 3 700 літрів молока. У цей же час громадський двір № 33 здав державі 680 літрів молока, 210 яєць і 147 курей. Таким чином, план здачі молока було виконано на 4,7%, яєць – на 8,2%, курей – на 86,7%. Показники, закріплені за господарством плану постачання, були наступними: 15 000 літрів молока, 2 550 яєць та 170 курей⁴²⁹.

На 28 листопада 1941 р. план здачі не виконав також і громадський двір № 9 с. Максимівка. При планових показниках у 5 800 літрів молока, 1 545 штук яєць і 128 штук курей було здано 250 яєць і 108 курей. Це становило 16% від плану по яйцях і 85% по курях. Молока громадський двір не надав зовсім. Керівник господарства Діхтяр виправдовувався тим, що молоко не здається через відсутність збірного пункту й сепаратора, а також через хворобу частини корів на яшур. План здачі яєць голова громадського двору обіцяв районному керівництву повністю виконати до 30 листопада.

Один із громадських дворів Великовисківського району 17 червня 1942 р. отримав від військового коменданта Кроля й керівника райземуправи Зінов'єва припис краще пакувати яйця, призначені для передачі інкубаційній станції. Раніше господарство погано пакувало яйця, і вони прибували на станцію битими й розбавтаними. Відтепер слід було не лише краще пакувати яйця, але й залишати їх в районному споживчому товаристві Великої Виски, де їх забирали представники інкубаційного підприємства. Також громадський двір було попереджено про те, що до 25 червня він має здати увесь обсяг яєць, інакше буде

⁴²⁶ Постанова № 7 Великовисківської районної управи від 3 березня 1942 р. – ДАКО. – Ф. Р-2791. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 13.

⁴²⁷ Відомість про одержані городи робітниками Шостаківської машино-тракторної станції від громадського господарства № 35 у 1943 р. – ДАКО. – Ф. Р-2791. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 32.

⁴²⁸ План здачі курячих яєць по громадському господарстві № 19 с. Ковалівка Великовисківського району на I квартал 1942 р. – ДАКО. – Ф. Р-2791. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 46 – 47.

⁴²⁹ Відомості про виконання закупівлі молока, яєць і курей по громадському двору № 33 Великовисківського району на 24 листопада 1941 р. – ДАКО. – Ф. Р-2791. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 7.

оштрафований на 500 крб. За 1943 р. господарства Великоvisківського району мали здати на Кіровоградську інкубаційну станцію доброякісних яєць: курячих – 32 500 шт., 5 680 шт. – качиних. Замість них слід було отримати 24 400 курчат і 3 408 каченят.

Громадські двори здавали державі також сіно й солому. Так, староста двору № 36 Флоренко звітував, що господарство здавало сіно на заготівельний пункт, німецьким військовим частинам та «Заготскоту», а соломі лише військовим частинам.

Збереглися архівні документи, що дають змогу дізнатися про кількість і різноманіття свійських тварин у громадських дворах. Наприклад, станом на 20 червня 1943 р. у господарстві № 5 нараховувалося 99 корів (16 первісток), 28 телят, віком від одного року, 55 бичків і 43 телиці, віком до одного року, 38 свиноматок, 35 поросят до трьох і 70 поросят від трьох місяців. Громадське господарство нараховувало 215 членів. У громадському дворі № 26 в 1943 р. було 100 корів, 19 телят, віком від двох років, та 35 телят, віком від одного року. Ще один колишній колгосп Великоvisківського району – громадський двір № 12, який налічував 104 члени – на 1 січня 1943 р. мав 44 робочих коней, 13 молодих коней, віком від одного до трьох років, 220 голів великої рогатої худоби, 39 свиней, 228 овець, 2 кози, 2 гусей, 5 качок, 320 курей і півнів, а також 100 бджолиних родин.

Розведенням і вирошуванням бджіл у роки нацистської окупації займався практично кожний громадський двір Великоvisківського району. Частину продукції бджільництва, здебільшого мед, господарства повинні були здавати державі. Заготівлею меду та воску опікувалися районні заготівельні контори, а з 1943 р. – районні філії управління бджільництвом. У кожному районному центрі працював інструктор, який контролював роботу пасічних господарств і окремих пасічників, а також виконання ними норм постачання своєї продукції. Зокрема, інструктор із бджільництва Великоvisківського району мав 16 жовтня 1942 р. прибути до Кіровоградської обласної контори бджільництва й відзвітувати про стан пасік, виконання плану обов'язкової задачі меду та воску, виконання плану зі створення ройових пасік і хід їх підготовки до зими. Від задачі меду та воску звільнялися пасіки, які мали племінні й маткові бджолині родини. Не треба було здавати мед і з тих бджолиних сімей, із яких за рік відлетіло два рої. У квітні 1942 р. пасіки громадських дворів № 12, № 18 та № 27 стали ройовими. Тобто в цих пасіках кожен охочий громадянин міг купити бджолиний рій вагою не менше 2 кг, заплативши 100 крб. У травні 1942 р. пасічні господарства Великоvisківського району повинні були направити свого представника до Маловисківського цукрового заводу для купівлі цукру для годування бджіл. Також їм належало провести дезінфекцію вуликів, у яких після зими загинули бджолині сім'ї.

Велику увагу в громадських дворах приділяли розведенню коней, які через технічну незабезпеченість господарств були одними з головних помічників у сільськогосподарських роботах. Зокрема, Мар'янівський бурякорадгосп звертався до земуправи Великої Виски з проханням закріпити за ним 4 гектара землі на 1943 р. для посіву вівса й мішанки для годування коней. Ця земля належала громадському двору № 28, і радгосп вже користувався нею минулого року⁴³⁰. До того ж коні широко використовувалися як засіб пересування. У відомості про наявні в громадському дворі № 37 транспортні засоби станом на 20 листопада 1941 р. зазначено 65 коней, 8 возів і 7 санок.

Господарства Великоvisківського району технічно обслуговували Шостаківська й Володимирівська МТС. Вони надавали допомогу колгоспам в обробці землі, догляді за посівами та збиранні врожаю. Усього за довоєнні роки на Кіровоградщині було створено 64 МТС, у яких зосередилася значна кількість техніки, зокрема, майже 4 тис. одиниць тракторів. Із початком війни частина техніки МТС була евакуйована чи передана в розпорядження радянської армії, а частина дісталася новій владі в цілком робочому стані. МТС утримували майстерні, де знаходилося різноманітне обладнання для ремонту техніки. Станом на 5 січня 1942 р. у двох МТС Великоvisківського району налічувалося 106 тракторів. Кожна МТС мала постійних і сезонних робітників. Так, станом на 1 вересня 1942 р. у Шостаківській МТС працювало 29 робітників. Старшиною був Федір Серійович Луньов, який раніше працював у колгоспі, старшим агрономом – Іван Фурман, котрий був робітником МТС з 1937 р., головним бухгалтером – колишній колгоспник Карпо Коваль. Також у штатному розписі Шостаківської МТС були такі посади: заступник головного бухгалтера, секретар, механік, коваль, токар, хлібороб, моторист, слюсар, прибиральник, вартовий, столяр та інші⁴³¹. До сезонних робітників належали трактористи, комбайнери, помічники комбайнерів, машиністи.

⁴³⁰ Великоvisківська районна земельна комендатура. – ДАКО. – Ф. Р-2791. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 9.

⁴³¹ Список № 1 штатних працівників Шостаківської машино-тракторної станції на 1 вересня 1942 р. – ДАКО. – Ф. Р-2513. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 48 – 48 зв.

Трактористами Шостаківської МТС працювали Корній Швидулка, Михайло Донцов, Василь Луньов, Василь Чабаненко, Петро і Микола Петренки, Іван Головатий, Сергій Булат, Дмитро Жердій, Василь Салов, Іван Шаповалов, Павло Решетов, Василь Мирза та інші.

Комбайнерами Шостаківської МТС були Андрій Литвин, Михайло Пашков, Пилип Куц, Михайло Доренко, Олексій Матвієнко, Роман Кобець та інші.

Посади помічників комбайнерів обіймали Михайло Флоренко, Іван Корецький, Микола Радужа, Іван Балануца, Степан Могильний, Марк Чуйков, Григорій Бойко, Павло Головецький, Олександр Доренко, Микола Кулаков, Адам Савостін.

Машиністами Шостаківської МТС працювали Микола Ігнатченко, Іван Мокряк, Назар Луньов, Сергій Фітенко, Сава Кравченко, Микола Гетманенко, Володимир Ткач, Степан Могильний, Йосип Кошовенко⁴³².

Загалом на початок вересня 1942 р. у Шостаківській МТС працювало 75 трактористів, 19 тракторних бригадирів та їхніх помічників, 19 комбайнерів, 11 помічників комбайнерів, 9 машиністів.

Володимирівська МТС імені Максима Горького також мала 29 штатних працівників. Директором МТС був Михайло Корнієнко. До квітня 1942 р. він працював учителем школи у Великій Висці. Завідувачем виробництва працював Олекса Самченко, колишній робітник Шостаківської МТС⁴³³. Також Самченко у документах згадується як старшина Володимирівської МТС, котрий разом із старшим механіком Василем Терещенком відремонтував 51 трактор, 15 комбайнів, 3 автомашини, різний сільськогосподарський реманент. У 1943 р. Володимирівська МТС відправила на захід 10 тракторів і 5 молотарок.

За пророблену роботу МТСи отримували грошову плату. У 1942 р. за збирання врожаю громадські двори платили в середньому по 127 крб. за гектар. Крім коштів, господарства розраховувалися з МТС і натурою: зерном, овочами, молоком тощо. Згідно з відомостями про надходження натуральної оплати і грошових розрахунків по МТС Кіровоградської області, яка датується 10 березня 1942 р., на початок 1942 р. Шостаківська МТС отримала від громадських дворів натуроплати на 122 808 крб. та грошових надходжень 44 365 крб., а Володимирівська МТС – натуроплати на 147 222 крб. і грошових надходжень у сумі 92 103 карбованця⁴³⁴.

Слід сказати, що крім МТС, техніку мали також державні маєтки й окремі громадські двори. Так, один із громадських дворів Великописківського району в 1942 р. повідомляв земельній комендатурі, що не може надіслати трактори Петрівському земському двору, оскільки молотьба в господарстві ще не закінчилася через відсутність пального. Крім того, після закінчення сільськогосподарських робіт трактори потребують капітального ремонту. Окремого ремонту також потребує непрацюючий комбайн господарства.

Відсутність достатньої кількості техніки, та ще й до того ж висока плата за її роботу, змушували громадські господарства, як вже зазначалося, використовувати для проведення сільськогосподарських робіт свійських тварин, і не лише коней. 6 травня 1942 р. Івано-Благодатська сільська управа повідомляла районному сільськогосподарському виробничому бюро, що корови на посівній працюють у звичному режимі. Також сільуправа зазначала, що для продовження роботи корів на посівній потрібен корм і фураж, а взяти його ніде: старшина місцевого громадського двору Куріний заявив, що в господарстві ні корму, ні фуражу для корів немає.

Громадські двори в роки нацистської окупації, крім цукрового буряка, вирощували на своїх полях яру й озиму пшеницю, ячмінь, овес, просо та інші зернові культури. Засіювали землі також соняшником та кукурудзою. Так, у червні 1942 р. за невипапку своєї закріпленої ділянки соняшника та кукурудзи староста Максимівської сільуправи оштрафував на 200 крб. Катерину й Ганну Ракончук.

Культивувалися також картопля та інші городні рослини. Про різноманіття продукції, яка вирощувалася в громадських господарствах, свідчать плани обов'язкових поставок державі. Так, крім м'яса, молока, яєць, птиці, зерна, меду, господарства здавали груші, яблука, столові буряки, моркву, кабачки, дині, кавуни, вишні, цибулю, помідори, огірки тощо.

Як зазначають дослідники, громадські двори, залишаючись ефективним інструментом визискування українського селянства й постійним джерелом поповнення продовольчих ресурсів гітлерівської Німеччини, поступово вичерпували свої можливості. Усупереч всіляким залякуванням та штрафам надходження

⁴³² Список № 3 комбайнерів, помічників комбайнерів та машиністів Шостаківської машино-тракторної станції на 1 вересня 1942 р. – ДАКО. – Ф. Р-2513. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 40; Список № 4 трактористів Шостаківської машино-тракторної станції на 1 вересня 1942 р. – ДАКО. – Ф. Р-2513. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 41.

⁴³³ Список штатних працівників Горьківської машино-тракторної станції станом на 1 вересня 1942 р. – ДАКО. – Ф. Р-2513. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 37.

⁴³⁴ Сведения о поступлении натуроплаты и денежных расчетов по МТС Кіровоградской области. 10 марта 1942 г. – ГАКО. – Ф. Р-2513. – Оп. 1. – Д. 8. – Л. 49.

м'яса, молока, яєць, зерна та іншого продовольства від колгоспів і колгоспників не зростало, а часом навіть зменшувалося. Причина цього полягала у повній відсутності в селян зацікавленості ефективно працювати в колективному господарстві. Щоб якось зарадити цій ситуації, гітлерівці вирішили провести земельну реформу. Її початок поклав закон «Про новий аграрний лад», датований 15 лютого 1942 р. Розрекламований новий земельний устрій передбачав планомірний перехід від більшовицького колективного господарства до самостійних селянських господарств.

Проведенням земельної реформи окупаційна влада не обмежилася. 5 березня 1942 р. у Рівному створено Центральний емісійний банк із філіями у великих містах України, у тому числі й у тодішньому Кіровограді. 31 червня 1942 р. емісійний банк розпочав випуск нових грошей – українських карбованців, призначених для обігу на території Рейхскомісаріату Україна. В усіх сільських управах Великоvisківського району було створено комісії з обміну старих грошей на нові.

Важливу роль у функціонуванні фінансової системи відігравали такі установи, як банки. Як зазначалося, у Рівному було створено Центральний емісійний банк і з філіями по всьому Рейхскомісаріаті Україна. Паралельно з ним запрацювали й так звані сільськогосподарські банки, які мали свої відділення в кожному районному центрі. Наприкінці 1941 р. розпочала свою роботу Великоvisківська філія сільськогосподарського банку. 18 листопада було затверджено кошторис на роботу філії в листопаді – грудні 1941 р. та її штатний розпис. Станом на 18 грудня 1941 р. очолював філію директор Олександр Шуленко, головним бухгалтером був Олександр Семенчук, касиром-рахівником працював Дмитро Шкурій, а посаду охоронця обіймав Матвій Ротарь.

З початку 1942 року Великоvisківська філія отримала новий кошторис, затверджений Кіровоградською обласною конторою сільськогосподарського банку. Згідно з ним на перше півріччя 1942 р. на забезпечення роботи філії було виділено більше 22 тис. крб. Ці кошти передбачали сплату послуг опалення (300 крб.), освітлення (210 крб.), прибирання приміщення (390 крб.), поточний ремонт (1 500 крб.), виплату зарплати (14 700 крб.), забезпечення канцелярії, поштові витрати (450 крб.), купівлю вивіски (300 крб.), стола (400 крб.) та десяти стільців (300 крб.) тощо. Також 1 тис. крб. мала піти на установку у приміщенні каси сигналізації.

У 1942 році збільшився на дві одиниці штат Великоvisківської філії – було взято на роботу ще одного охоронця та прибиральницю. Великоvisківська районна філія сільськогосподарського банку, як зрештою й інші, опікувалася фінансовою сферою, через її касу проходили різноманітні платежі – як від державних установ, громадських господарств, так і від приватних осіб. Господарчі банки також відкривали накопичувальні рахунки громадян та різноманітних організацій, виконували всілякі специфічні для цих установ функції. Через каси сільськогосподарського банку отримували зарплату державні службовці, працівники закладів освіти, лікарень, державних маєтків, машино-тракторних станцій, державних млинів тощо. Громадські двори одержували у філії сільськогосподарського банку готівку на купівлю зерна, на виплату грошей селянам, за здану продукцію. 29 грудня 1941 р. до обласної контори сільськогосподарського банку звернулася Великоvisківська філія з проханням про виділення коштів у сумі 300 тис. крб. для виплати зарплати вчителям та робітникам державного маєтку в Мар'янівці. Це прохання було підкріплене листом від районної управи, де зазначалося, що у касі банку на даний час є 41 тис. крб., яка передбачена для виплати селянам за здану ними худобу. А надходження готівки в касу банку будуть незначні, бо населення району вже сплатило 93% податків. Великоvisківський млин у травні 1942 р. видав доручення Сими Давидовій на отримання у філії банку 1 815 крб. для виплати зарплати працівникам за першу половину місяця.

Для того щоб утримувати курс воєнної валюти на належному рівні, окупаційна адміністрація Рейхскомісаріату Україна ще у вересні 1941 р. встановила сталі ціни на товари та послуги. Згідно з розпорядженням Кіровоградського обласного комісара Філіпса від 25 листопада 1941 р. у дрібній торгівлі встановлювалися такі ціни на харчові продукти: борошно пшеничне (за кілограм) – 1 крб. 80 коп., борошно житнє (за кілограм) – 1 крб., житній хліб (за кілограм) – 1 крб., крупа гречана (за кілограм) – 2,20 – 3,50 крб., пшоно (за кілограм) – 1 крб. 50 коп., крупа ячна (за кілограм) – 1 крб. 10 коп., макарони (за кілограм) – 4 – 7 крб., горох сушений (за кілограм) – 1 крб. 70 коп., квасоля (за кілограм) – 2 – 2,50 крб., молоко (за літр) – 1 крб. 50 коп., масло (за кілограм) – 21 – 26 крб., сир (за кілограм) – 3 крб., мед (за кілограм) – до 26 крб., яйця (за штуку) – 50 коп., сіль (за кілограм) – 50 коп., оселедці (за кілограм) – 4 – 7 крб., риба (за кілограм) – 4 – 7 крб., яловичина (за кілограм) – 5 – 8 крб. тощо. Ціни на продукти, які не були вказані в розпорядженні обласного комісара, формувалися окремо по територіях, залежно від місцевих умов.

Існували відповідні прейскуранти на харчування в ресторанах, буфетах та їдальнях. Наприклад, обід (суп, м'ясо або риба, овочі й картопля) коштував 6 крб., чашка чаю й кави – 50 коп., пляшка мінеральної

води – 1 крб., варене яйце – 80 коп., а смажене яйце – 1 крб. 20 коп. До речі, у роки окупації заклади громадського харчування перебували під постійним контролем влади, яка періодично здійснювала перевірку їхнього санітарного стану. Фіксовані ціни встановлювалися й на різні послуги. Наприклад, за чоловічу стрижку треба було заплатити 2 крб. 50 коп., за гоління з одеколоном – 4 крб., за прання й прасування сорочки – 1 крб., за прання спідньої сорочки – 50 крб., за прання та латання однієї пари шкарпеток – 30 коп., прання й прасування постільної білизни – 2 крб. 50 коп. Щоб купити один літр газу, необхідно було заплатити 1 крб., один коробок сірників коштував 50 коп., а один кілограм мила – від 3 до 5 крб.⁴³⁵

Розпорядженнями окупаційної влади регламентувалася також і вартість пошиття та ремонту одягу й взуття. Послуги з виготовлення чи ремонту одягу надавалися населенню невеликими ремісничими господарствами. Частина мешканців Великої Виски вимушено чи за власним бажанням займалася в роки окупації ремісництвом, що, по суті, було своєрідним невеликим приватним підприємством. Власне, вересень 1941 – кінець 1943 рр. був часом вільної, навіть в умовах окупаційного режиму, підприємницької діяльності громадян. В роки нацистської окупації ставлення до ремісників (кустарів) з боку окупаційної влади було відносно лояльним, а вимоги – незначними: обов'язково зареєструватися та платити податки, не вдаватися при цьому до обману фінансових органів чи будь-якого іншого шахрайства.

Продати свої вироби ремісники мали змогу на ринках. В роки окупації на ринках можна було купити різноманітні товари: від предметів побуту до сільськогосподарської продукції. Окупаційна влада намагалася упорядкувати торгівлю на базарах, які діяли у кожному райцентрі й багатьох селах. Окрім ринкової купівлі існувала можливість придбання товарів у районних і сільських магазинах. Магазины районних центрів утримувалися за рахунок районних споживчих спілок (РСС), що також опікувалися й роботою ресторанів, їдалень, пекарень, різних промислових підприємств, організовували сільські споживчі товариства. До підпорядкування останніх належали сільські магазини.

Купівельна спроможність тогочасного населення визначалася рівнем заробітної плати, яку воно отримувало, працюючи в громадських дворах, різних господарських організаціях і установах, підприємствах, структурах окупаційної влади, закладах культури, медицини, освіти тощо. Так, старости сіл за свою роботу отримували від 200 до 250 крб. щомісячно, залежно від кількості жителів території сільської управи. Агрономи опорних пунктів отримували за свою роботу місячний оклад у розмірі 600 крб. Працівники Великописківської районної філії сільськогосподарського банку за свою роботу отримували таку місячну зарплату: директор – 700 крб., головний бухгалтер – 600 крб., охоронець – 250 крб., прибиральниця – 150 крб. Є дані про розмір заробітної плати працівників МТС. Так, старшина одержував 900 крб. на місяць, агроном – 850 крб., старший механік – 800 крб., головний бухгалтер – 650 крб., бухгалтер – 550 крб., механік – від 550 до 600 крб., конюх – 250 крб., прибиральник – 175 крб., хлібороб – від 250 до 450 крб., токар – 350 крб., коваль – 325 крб., моторист – 350 крб., водій – 200 крб., слюсар – 400 крб., вартовий – 200 крб., столяр – 300 карбованців⁴³⁶.

Кожен працюючий робітник чи службовець зі своєї заробітної плати сплачував прибутковий податок. Загалом у роки окупації за рахунок податків, накладених владою на поневолене населення, здійснювалося наповнення бюджетів усіх рівнів. Від сплати податків звільнялися лише «особи німецького походження» – так звані фольксдойче. Податки, які сплачувались населенням, були грошовими й натуральними. Натуральним податком уважалося все те, що селяни здавали державі, – м'ясо, яйця, птиця, молоко тощо. Окрім продуктів, із людей періодично збирали теплі речі, кольорові метали, військові пояси, лижі, папір тощо.

Грошові податки були різними. Досить значним був розмір податку на собак, що утримувалися на прив'язі в господарствах жителів Великої Виски. Усі власники собак мали тримати їх прив'язаними, інакше їм загрожував штраф у розмірі 100 крб. На підставі розпорядження генерального комісара на території Великописківського району на 1942 р. вводився єдиний податок на собак: 300 крб. на першого й 400 крб. за другого та кожного наступного собаку. Податками обкладалися також коні та корови. Окрім цього на кожне індивідуальне присадибне господарство накладалася сільськогосподарський податок: 350 крб. – якщо утримувалися одночасно кінь і корова, 250 крб. – якщо утримувалися корова або кінь і 150 крб. – якщо худоби не було. Були й такі господарства, які через своє матеріальне становище взагалі звільнялися від цього податку. Громадські двори платили земельний податок у розмірі 5 крб. за 1 гектар землі. Також колишні колгоспи, селяни-одноосібники, робітники, службовці та ремісники були зобов'язані сплачувати

⁴³⁵ Розпорядження про регулювання найважливіших роздрібних цін на харчові продукти, предмети широкого вжитку, цін у столах, готелях і уплати за різні послуги від 25 листопада 1941 року. – ДАКО. – Ф. Р-2612. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 87.

⁴³⁶ Список № 1 штатних працівників Шостаківської машино-тракторної станції на 1 вересня 1942 р. – ДАКО. – Ф. Р-2513. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 48 – 48 зв.

так званий культурний податок. Він вираховувався з їхньої заробітної плати за другу половину місяця, а з авансу передбачалося вирахування прибуткового податку. За правильне та своєчасне нарахування податків відповідали керівники й головні бухгалтери. Податки сплачувалися на рахунок районного фінансового відділу, відкритий у філії сільськогосподарського банку. З 1 квітня 1943 р. був запроваджений ще один вид грошового податку – так званий «районний збір». Ним обкладалося все доросле населення у віці від 16 до 65 років незалежно від того, працювали вони чи перебували на чиємусь утриманні. Зібрані кошти витрачалися винятково на утримання органів української влади.

Іншим великим джерелом наповнення районних бюджетів були податки з будівель громадян. Усі без винятку споруди, що перебували у приватній власності, обов'язково мали свою грошову оцінку. Розмір податку за будівлю складав від 0,5% до 1% саме від її оціненої вартості. Необхідно зазначити, що в роки окупації жителі Великої Виски займалися будівництвом і ремонтом свого житла та проводили операції з купівлі-продажу нерухомого майна. Про активне будівництво свідчать численні заяви, подані мешканцями краю до районних органів влади з проханням про виділення будівельних матеріалів. Зокрема, громадянка Параска Мунтян 22 серпня 1942 р. просила Великоvisківську райуправу дати дозвіл на виділення їй матеріалів для закінчення побудови будинку. Своє прохання вона обґрунтовувала тим, що їй немає де жити. Для підтвердження цього Мунтян надала довідку, видану Флорівською сільуправою, про те, що вона дійсно потребує будівельного матеріалу⁴³⁷. Марія Бордюжа з громадського двору № 29 хотіла, щоб їй виділили 3 кубометри лісоматеріалу для будівництва житла, а мешканці Володимирівки Петро Шелест і Микола Грабовський прохали земуправу Великої Виски про дозвіл спилати для побудови будинку 7,5 кубометрів лісу. Лісоматеріал для ремонту свого будинку бажав отримати й Данило Топило. У своїй заяві до Великоvisківської райземуправи він повідомляв, що у 1931 р. був розкуркулений і до 1942 р. мешкав на сході України, а коли повернувся до рідного села, то виявив, що його будинок не придатний для проживання та потребує ремонту.

У свою чергу районні управи й земельні комендатури отримували будівельний лісоматеріал за розпорядженням обласної лісової управи. Так, Кіровоградському гебіткомісаріату в жовтні 1942 р. було виділено 3 000 кубометрів будівельного лісу для розподілу між районами. Головний інженер Бедзюк закликав Великоvisківську земкомендатуру звернутися до гебіткомісаріату міста Кіровоград і отримати деревину.

Головними постачальниками лісоматеріалу були лісові господарства. У вересні 1942 р. військовий комендант Фюрінг звертався до Капітанівського лісгоспу, щоб той виділив ободів громадському господарству № 32. Інший лісгосп – Оникіївський – Фюрінг прохав надіслати 60 кубометрів дров для опалення приміщення Великоvisківської райземкомендатури.

Лісові господарства не лише пиляли й обрізали вже існуючі лісові насадження, але й проводили їх розширення, висаджуючи молоді дерева. Наприклад, Оникіївський лісгосп у липні 1942 р. отримав розпорядження обласної лісової управи розробити проект переведення з метою заліснення до лісового фонду всіх земель, малоприсадних для сільського господарства. А в 1942 році 80 жінок на 16 підводах Олено-Косогорівської сільуправи брали участь у висадці 40 гектарів саджанців букових дерев.

В роки окупації у Великій Висці працював поштовий і телефонний зв'язок, вело мовлення дротове радіо. Телефонами користувалися переважно державні установи. Для прикладу, на 1 лютого 1942 р. Великоvisківська районна контора зв'язку обслуговувала 15 телефонних апаратів. Вони були встановлені: у районній поліції, райуправі, у конторах трьох державних маєтків, на квартирі голови районної управи, у конторі земельної управи, на «Заготзерні», у конторах двох МТС, на квартирі німецького коменданта с. Володимирівка, у поліцейській дільниці та у польового коменданта с. Мар'янівка, у військового коменданта Великої Виски, у конторі районної споживчої спілки. Для абонентів Великоvisківської районної контори зв'язку користування телефоном щомісяця коштувало 20 крб.

Розвивалося в роки війни також і культурне життя. Вже в перші місяці гітлерівської окупації у цій сфері розпочалися процеси, багато в чому схожі на своєрідне відродження української культури. Окупанти дозволили українській цивільній владі відновити діяльність багатьох культурно-освітніх закладів: музеїв, театрів, кінотеатрів, бібліотек тощо. Результатом культурного піднесення перших місяців окупації було також стихійне відродження використання національної символіки. Українці відкрито використовували блакитно-жовтий прапор, національний герб, під час урочистостей виконували гімн «Ще не вмерла Україна...». Велику роль у тогочасному культурному житті відігравали товариства «Просвіти», частина з яких відновила свою роботу після репресій радянської влади у 1920 – 1930-х роках, а інша частина була

⁴³⁷ Великоvisківська районна управа. – ДАКО. – Ф. Р-2791. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 23.

знову створена вже в роки німецько-радянської війни. На території Великоvisківського району в роки нацистської окупації діяло два товариства «Просвіти». Під егідою товариств «Просвіти» у райцентрі і майже в кожному селі Великоvisківського району створювалися будинки просвіти, які були центрами культурного розвитку. Ці будинки можна порівняти з такими довоєнними установами, як клуби. Станом на 1937 р. у Великоvisківському районі нараховувалося 30 клубів. У роки окупації масового поширення набуло розповсюдження історичної, публіцистичної та художньої літератури національного спрямування. Мешканці Великої Виски читали й книги з бібліотек, що відновили свою роботу. До війни у Великоvisківському районі діяло 14 бібліотек, книжковий фонд яких складав 24 тисячі книг.

Повсякденне життя мешканців урізноманітнювалося переглядами художніх та документальних фільмів. Із художніх фільмів переважали радянські довоєнні мелодрами та комедії, а також перекладені українською мовою німецькі кінокартини. Постійно демонструвалися відверто пропагандистські кінострічки, що, приміром, закликали українську молодь із власної волі їхати працювати до Німеччини. У довоєнну пору на території Великоvisківського району діяли 1 стаціонарний і 2 пересувних кінотеатри. Скільки з них працювали в роки окупації не відомо.

Культурне піднесення перших місяців окупації викликало занепокоєння в гітлерівських окупантів. Тому в подальшому вони впроваджували більш жорстку політику у сфері культури. Посилилася цензура, закривалися культурно-освітні заклади, переслідувалися національно свідомі громадяни. Німецькі спецслужби здійснили арешти багатьох українців, що згуртувалися навколо будинків просвіт. Самі ж товариства «Просвіти» були фактично ліквідовані.

Репресії гітлерівських спецслужб не обмежувалися працівниками культури – вони охопили всі сфери людського життя ще з початку війни. У серпні 1941 р. на Великоvisківщину разом із регулярними військами прийшли німецькі каральні органи, які почали чинити злочини проти цивільного населення та військовополонених. Ще до початку війни з Радянським Союзом за наказом Гітлера було створено спеціальні оперативні військово-розвідувальні підрозділи служби безпеки (СД) – айнзатцгрупи. Територія Великоvisківського району відносилася до зони діяльності айнзатцгрупи С. У травні 1942 р. поблизу районної лікарні німецькі жандарми розстріляли 20 євреїв: 6 дітей, 2 літніх людей і 12 жінок⁴³⁸. Серед розстріляних євреїв була сім'я Гетманович. Загалом у Великій Висці станом на 1939 р. мешкало 73 євреї. Окрім айнзатцкоманд і зондеркоманд, у знищенні єврейського та цивільного населення брали участь підрозділи так званого штабу Екельна. Протягом 18 – 20 вересня 1941 р. біля Кіровограда перебувала його 1-ша мотопіхотна бригада: її 8-й мотополк розстріляв 17 євреїв у Великій Висці, а 10-й мотополк знищив 2 євреїв у с. Панчеве Новомиргородського району.

Згідно з доповідною запискою начальника Великоvisківського районного відділу Народного комісаріату державної безпеки капітана Нечая «Про звірства німецько-фашистських окупантів на території Великоvisківського району» від 27 березня 1946 р. в роки нацистської окупації на території району було розстріляно та закатовано 101 людину⁴³⁹. Після звільнення Великої Виски від ворога під час розкопок підвір'я, де розташовувалася районна жандармерія, було знайдено шість трупів зі слідами кульових отворів у задній частині голови, викотитими очима та повикрученими руками й ногами. Очевидно, померлих перед смертю катували. У березні 1943 р. поліцейські вбили 6-річного сина колишнього директора районного відділення Державного банку Бабченіцера.

У січні 1944 р. поблизу села Новомихайлівка Великоvisківського району німцями було захоплено в полон 44 червоноармійця однієї з військових частин 2-го Українського фронту, що в цей час звільняв Кіровоградщину. Полонених гітлерівці привезли у с. Миронівну й замкнули в будинку місцевого селянина Костянтина Ігнатенка. За словами очевидців, будинок обклали очеретом, а потім облили його бензином і підпалили. Усіх, хто намагався вибратися з палаючого будинку, німці розстрілювали⁴⁴⁰. За допомогу військовополоненим від рук німців загинула жителька Великої Виски Фросина Бобришова.

В роки окупації за тих чи інших обставин цивільні мешканці гинули, без перебільшення, у кожному населеному пункті Великоvisківського району. Їхні імена внесено до історико-меморіального серіалу книг «Книга Скорботи України. Кіровоградська область», три томи якого було надруковано протягом 2003 – 2006 рр. У ці книги занесено також імена тих, хто постраждав від ще одного злочину гітлерівських окупантів – примусового вивезення на роботи до нацистської Німеччини.

⁴³⁸ Книга Скорботи України. – Т. 2. – Кіровоград, 2004. – С. 217.

⁴³⁹ Книга Скорботи України. – Т. 2... – С. 217.

⁴⁴⁰ Книга Скорботи України. – Т. 2... – С. 224 – 225.

Із спогадів Зінаїди Фурман:

«В 1943 році на території нашого району розпочався масовий вивіз молоді на примусові роботи до Німеччини. Одного разу до нашого дому «завітав» німець і штовхаючи мене в спину карабіном погнав до сільської ради. Там було вже багато моїх однолітків. Під конвоєм нас усіх відправили до Кіровограда. На залізничній станції, погрузили у товарні вагони і ми зі сльозами на очах поїхали на чужину... Працювала вантажником на металургійному заводі... розвантажувала кокс, який був призначений для доменних печей»⁴⁴¹.

Здебільшого оstarбайтерів переправляли до Німеччини, але траплялися випадки, коли доля закидала їх до інших європейських країн – Франції, Австрії, Польщі, Норвегії, Швеції. Остарбайтери з Великої Виски працювали на промислових виробництвах, сільському господарстві, медичних закладах та закладах торгівлі, на будівництві тощо. Ставлення до робітників зі Сходу в німців було різним. Одні демонстрували відверту ворожість, інші – стриманість, а дехто й співчуття.

За офіційними даними, з Великоvisківського району до Німеччини було примусово вивезено 1 050 осіб⁴⁴². Багато оstarбайтерів із нетерпінням чекали звільнення. У 1945 р., коли ця довгоочікувана подія сталася, одні робітники зі Сходу потрапили до території Німеччини, що була зайнята американськими, англійськими й французькими військами, інші – радянською армією. Деякі оstarбайтери, не бажаючи повертатися на Батьківщину, спочатку залишалися в Європі, а згодом переїздили до США, Канади, Австралії. Остарбайтери, які перебували на територіях, зайнятих Червоною армією, такого вибору часто не мали. Вони відправлялися на кілька тижнів чи місяців у фільтраційні табори, із яких одні поверталися додому, інші – до таборів, але вже радянських.

В обласному державному архіві зберігаються складені співробітниками радянських спецслужб особові справи на оstarбайтерів Кіровоградщини, зокрема й з Великої Виски. Це різні за об'ємом та інформативністю архівні справи, що дають деяке уявлення про той трагічний шлях, який пройшли оstarбайтери від примусової відправки в Німеччину до повернення в рідну домівку. Наведемо декілька прикладів.

У вересні 1943 р. до Німеччини потрапила мешканка Великої Виски Юлія Алексєєва. Вона півроку працювала на тютюновій фабриці, потім, до квітня 1945 р., – на військовому заводі. Звільнена американськими військами. У травні 1945 р. Алексєєва пройшла перевірку в пункті фільтраційної перевірки № 231 Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) СРСР у м. Людвігсфельде. А в грудні 1945 р. її перевіряв Великоvisківський районний відділ НКВС⁴⁴³.

У вересні 1942 р. до Німеччини була вивезена уродженка і жителька Великої Виски Ольга Давидівна Барбасура, 1918 року народження. Працювала на фабриці у м. Ремшайд. У середині квітня 1945 р. була звільнена американськими військами. 24 серпня 1945 р. пройшла фільтраційну перевірку у таборі № 231 м. Альтенграбов, а 6 грудня – у пункті фільтраційної перевірки Великоvisківського районного відділу Міністерства внутрішніх справ (МВС)⁴⁴⁴.

На фабриці у Ремшайді працювала також ще одна уродженка і жителька Великої Виски Анна Миколаївна Бахтєєва, яка народилася у 1923 р. До Німеччини вона потрапила у другій половині 1942 р., а звільнена була 14 квітня 1945 р. американськими військами. У серпні 1945 р. пройшла фільтраційну перевірку у таборі № 246 м. Цизар, а 3 вересня 1946 р. – у пункті фільтраційної перевірки Великоvisківського районного відділу МВС⁴⁴⁵.

У вересні 1942 р. в Німеччину була вивезена Віра Іванівна Биканова, котра народилася у Великій Висці в 1927 р. Працювала на кухні у таборі для військовополонених. Після звільнення союзними військами, пройшла фільтраційну перевірку у червні 1945 р. в м. Фінстервальде, а 18 березня 1951 р. – у Великоvisківському фільтраційному пункті⁴⁴⁶.

Білашевський Володимир Михайлович, 1926 року народження, уродженець і житель Великої Виски, потрапив до Німеччини у серпні 1943 р. Працював чорноробом на ливарному заводі «Стальверг». Звільнений американськими військами 10 вересня 1944 р. Пройшов фільтраційну перевірку в Дрогобицькому районному відділі НКВС 10 липня 1945 року⁴⁴⁷.

Були й ті, хто не дочекався звільнення і помер у Німеччині. Наприклад, Ольга Тимофіївна Стрепул,

⁴⁴¹ Книга Скорботи України. – Т. 3. – Кіровоград, 2006. – С. 90 – 91.

⁴⁴² Книга Скорботи України. – Т. 2... – С. 10.

⁴⁴³ Фільтраційна справа Ю. І. Алексєєвої. – ДАКО. – Ф. П-5907. – Оп. 1. – Спр. 174. – Арк. 1 – 7.

⁴⁴⁴ Фільтраційна справа О. Д. Барбасури. – ДАКО. – Ф. П-5907. – Оп. 2. – Спр. 67. – Арк. 1 – 8.

⁴⁴⁵ Фільтраційна справа А. М. Бахтєєвої. – ДАКО. – Ф. П-5907. – Оп. 2. – Спр. 176. – Арк. 1 – 5.

⁴⁴⁶ Фільтраційна справа В. І. Биканової. – ДАКО. – Ф. П-5907. – Оп. 2. – Спр. 706. – Арк. 1 – 4.

⁴⁴⁷ Фільтраційна справа В. М. Білашевського. – ДАКО. – Ф. П-5907. – Оп. 2. – Спр. 838. – Арк. 1 – 8.

1927 року народження. У 1943 р. вона потрапила до Німеччини, де працювала на тютюновій фабриці. Загинула у 1945 р., похована у м. Нордхауз. Разом із нею на тютюновій фабриці працювала великовищанка Надія Павлівна Христофор, яка народилася у 1927 р. Вона також загинула у 1945 р. і похована у тому ж місті⁴⁴⁸.

Також на примусових роботах у Німеччині працювали, окрім інших, такі жителі Великої Виски: Олександра Павлівна Більбакова, Микола Опанасович Бобришев, Віра Олександрівна Бобришева, Галина Іванівна Биканова, Олександра Матвіївна Биканова, Ольга Михайлівна Биканова, Серафима Борисівна Биканова, Тимофій Несторович Біланов, Віра Василівна Білова.

Ті, хто повернувся з примусових робіт у Німеччині додому, до кінця свого життя ставали так званими «репатріантами», тобто громадянами, які в роки війни тривалий час перебували за межами Радянського Союзу. Із донедавна цілком таємного документа «Політекономічні характеристики районів Кіровоградської області», складеного співробітниками обласного управління Міністерства державної безпеки (МДБ) дізнаємося, що станом на 1950 р. у Великописківському районі мешкало 265 репатріантів⁴⁴⁹. Тривалий час, аж до розпаду Радянського Союзу, ставлення до них із боку влади, партійних і правоохоронних органів було якщо не ворожим, то, принаймні, підозрілим. Так, у тій же «Політекономічній характеристиці районів Кіровоградської області» вказувалося, що дехто з репатріантів стоїть на оперативному обліку районного відділу МБД як підозрювані у зв'язках з іноземними розвідувальними органами.

⁴⁴⁸ Книга Скорботи України. – Т. 1. – Кіровоград, 2003. – С. 273.

⁴⁴⁹ Політекономічні характеристики районів Кіровоградської області, 1950 р. // Реабілітовані історією. Кіровоградська область. Книга шоста... – С. 50.

Визволення. Березень 1944 року

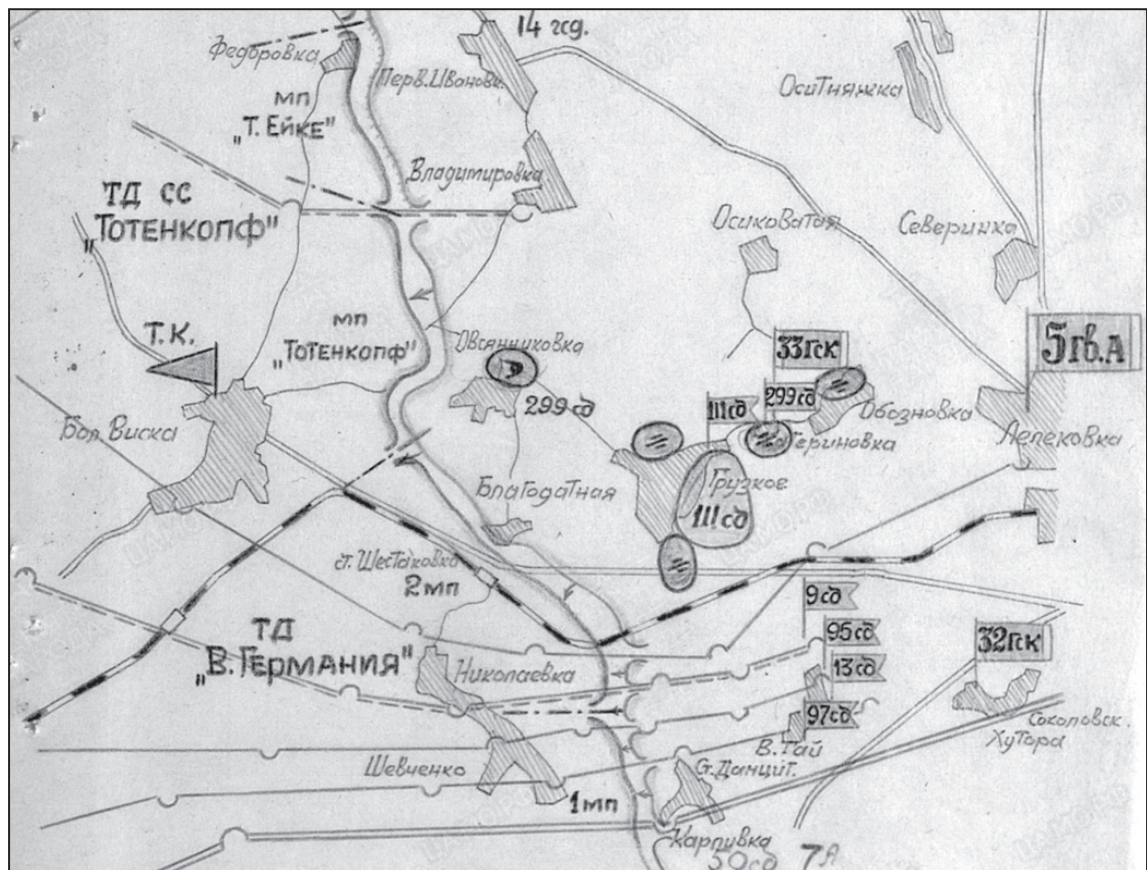
Велика Виска і більша частина Великовисківського району були звільнені від німецько-фашистських військ у березні 1944 р. під час проведення 2-м Українським фронтом Умансько-Ботошанської наступальної операції (5 березня – 17 квітня 1944 р.). Раніше радянські війська після форсування у вересні – жовтні 1943 р. р. Дніпро і визволення східних районів Кіровоградської області оволоділи Кіровоградом і його околицями (січень 1944 р.), провели Корсунь-Шевченківську наступальну операцію (кінець січня – лютий). Ще в ході битви за Кіровоград Червона армія наблизилася впритуп до Великої Виски, але через спротив німців не змогла її звільнити. Тоді, в середині січня 1944 р., лінія фронту зупинилася буквально за якихось 15 – 20 км від села. І ось, завдавши в лютому поразки гітлерівцям під Корсунь-Шевченківським, командування 2-го Українського фронту на чолі з генералом армії Іваном Конєвим розпочало підготовку до нової наступальної операції – Умансько-Ботошанської. Її загальною метою було знищення Умансько-Звенигородського та Новоукраїнського угруповань противника, форсування р. Дністер і вихід на кордон Радянського Союзу з Румунією. Було прийнято рішення, що фронтові війська завдадуть два удари: головний на Умань, а допоміжний на Новоукраїнку. Допоміжний наступ, а саме під час нього була звільнена Велика Виска, здійснювали 5-та і 7-ма гвардійські армії. 7-ма армія генерал-полковника Михайла Шумілова повинна була наступати на Новоукраїнку, обходячи її з південного боку через території сучасних Новгородківського, Компаніївського та Кіровоградського районів із рубежу Карлівка – Новгородка. 5-та гвардійська армія генерал-лейтенанта Олексія Жадова, у свою чергу, мала завдати удару на Новоукраїнку з північного сходу. Шлях її підрозділів пролягав через територію нинішніх Кіровоградського, Новомиргородського та Маловисківського районів.

Розробляючи план наступу, керівництво 5-ї гвардійської армії вирішило скористатися прикладом фронтового командування й також виокремило два напрямки майбутнього наступу. Було вирішено, що головний удар війська армії нанесуть із рубежу Грузьке – Карлівка (протяжність фронту – 7 – 10 км), а допоміжний – із лінії Юзефівка – Грузьке (протяжність фронту – 45 – 50 км). За таких умов через територію Великовисківщини проходив допоміжний наступ військ 5-ї гвардійської армії. Його мали здійснити частини 213-ї та 214-ї стрілецьких дивізій 48-го стрілецького корпусу генерал-майора Зіновія Rogozного й 299-ї стрілецької дивізії 33-го гвардійського стрілецького корпусу генерал-лейтенанта Михайла Козлова. Власне, саме підрозділи 299-ї дивізії, якою командував генерал-майор Микола Травніков, визволили Велику Виску від німецько-фашистських військ.

Корпусам 5-ї гвардійської армії протистояли війська 8-ї армії генерала піхоти Отто Велера, що зберігали свої бойові можливості попри втрати. У цілому перед фронтом 5-ї гвардійської армії на початок березня 1944 р. оборонялися 282-та і 320-та піхотні дивізії генерал-лейтенанта Германа Френкінга та генерал-лейтенанта Георга-Вільгельма Постеля відповідно, 10-а танково-гренадерська дивізія генерал-лейтенанта Августа Шмідта. Крім того, тут зосереджувалися танкова дивізія «Мертва голова» під командуванням обергруппенфюрера Германа Прісса і танково-гренадерська дивізія «Велика Німеччина», якою командував генерал-лейтенант Хассо-Ерхард Мантейфель. На ділянці фронту від Тишківки до Панчевого розташовувалися 848-й, 849-й і 850-й піхотні полки 282-ї піхотної дивізії, 20-й полк і 110-та розвідувальна група 10-ї танково-гренадерської дивізії. Від Панчевого до Івано-Благодатного оборону тримали полки «Теодор Айке» та «Тотенкопф» танкової дивізії «Мертва голова», а далі до Карлівки – три полки дивізії «Велика Німеччина»⁴⁵⁰. Перелічені військові частини мали значну неукомплектованість, особливо в технічному плані. Танкова дивізія «Мертва голова» була забезпечена танками на 15%, а дивізія «Велика Німеччина» – на 30% від штатної норми. Через постійну нестачу техніки й живої сили гітлерівці змушені були проводити ротацію своїх частин на лінії зіткнення. У ніч із 9 на 10 березня з фронту відійшли частини «Мертвої голови», а 11 – 13 березня – «Великої Німеччини». Їм на зміну прибула 320-та піхотна дивізія. 10-та танково-гренадерська дивізія була посилена 7-м танковим дивізіоном (10 – 15 танків) і 228-м дивізіоном штурмових гармат.

Протягом 5 – 10 березня 1944 р. на уманському напрямку головні сили 2-го Українського фронту зуміли прорвати німецьку оборону і, значно просунувшись вперед (подекуди на 50 км), досягли серйозних результатів. 8 березня, о 7 годині 50 хвилин після артилерійської підготовки в наступ перейшли 5-та й 7-ма гвардійські армії. Умови для його здійснення були далеко не найкращими. Командувач 5-ї гвардійської

⁴⁵⁰ Информационный доклад о боевом использовании танковых и механизированных частей и системе противотанковой обороны противника с 1 по 31 марта 1944 года перед фронтом 5-й гвардейской армии. – ЦАМО РФ. – Ф. 328. – Оп. 4852. – Д. 188. – Л. 194.

Розташування підрозділів 5-ї гвардійської армії та німецьких військ
станом на 8 березня 1944 р.
Із фондів Центрального архіву
Міністерства оборони Російської Федерації

армії генерал-лейтенант Жадов у свої спогадах, окрім поганої погоди, яка зовсім не сприяла проведенню бойових дій, також відмічав:

«Противник сильно укрепил свой передней край... На аэрофотоснимках отчетливо просматривались многочисленные траншеи и ходы сообщения, блиндажи и дзоты, противотанковые и противопехотные минные поля. Прорвать такую оборону, да еще в такую плохую погоду, было делом нелегким»⁴⁵¹.

8 березня 1944 р. на головному й допоміжному напрямках радянським військам вдалося просунути в глибину німецької оборони від 2 до 6 км. 9 і 10 березня 1944 р. війська 5-ї гвардійської армії продовжили свій наступ, результатом якого було лише часткове просування вглиб оборони противника.

Оборона німецьких військ мала розгалужену сітку мінних полів, які прикривали дороги й танкопрхідні місця. Так, інженерними частинами 5-ї гвардійської армії було виявлено три мінних поля (298 мін), два з яких прикривали дорогу на захід від Великої Виски. Третє мінне поле було розташоване біля лісу на перехресті польових доріг. Південно-західніше Великої Виски знаходилося три мінних поля (359 мін), одне з них перекривало дорогу на Андріївку, а інші два, як сказано в документах, спускалися у балки. Гітлерівці встановили мінні поля й південніше Великої Виски (550 мін), західніше Олексіївки (50 мін), Оситної (135 мін), на околицях Максимівки (90 мін). Також було заміновано будівлі в населених пунктах, мости та дамби, які німці, відступаючи, підривали.

11 березня 1944 р. радянським військам вдалося досягти перших відчутних успіхів. 299-та стрілецька дивізія під командуванням генерал-майора Травнікова вклинилася у ворожу оборону й визволила Велику Виску, Мар'янівку, Оникієве. Зранку 9 березня підрозділи 960-го стрілецького полку 299-ї стрілецької дивізії звільнили залізничну станцію Шостаківка, а надвечір увірвались на східну околицю Новоолексан-

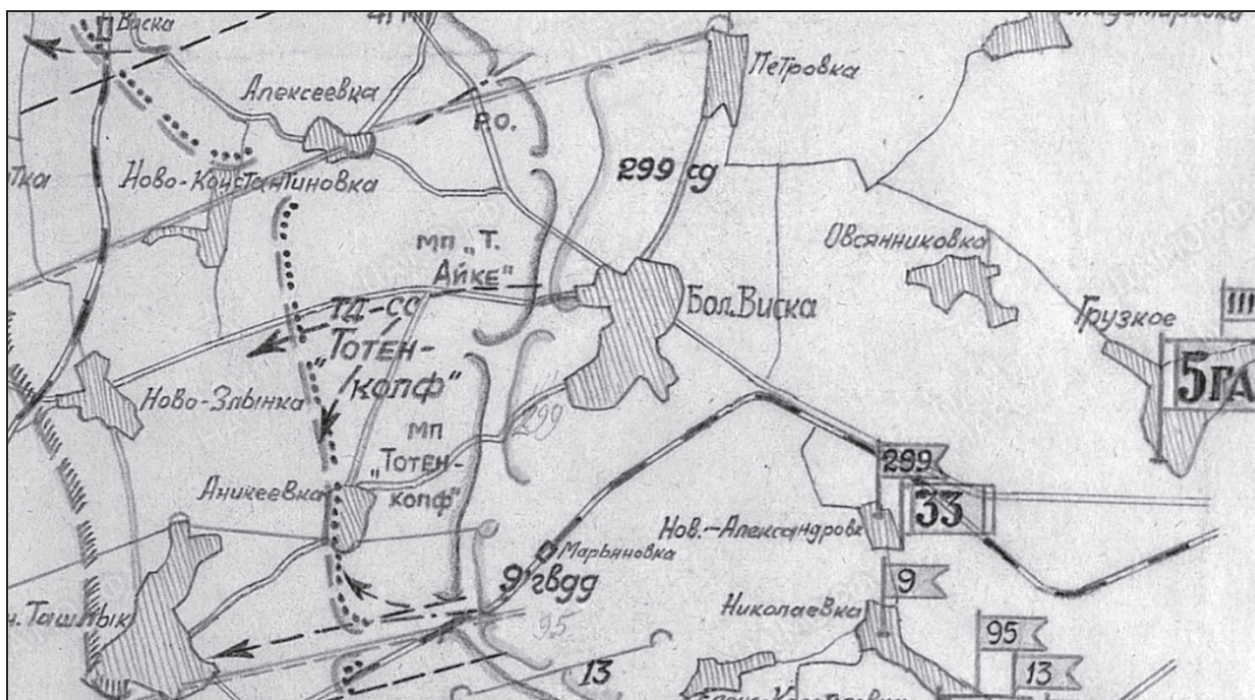
⁴⁵¹ Жадов А. С. Четыре года войны. – М., 1978. – С. 164.

дрівки. Остання була повністю звільнена наступного дня частинами 960-го й 956-го стрілецьких полків. Розвідкою 299-ї стрілецької дивізії було встановлено, що 10 березня противник відходить у західному напрямку, виявляючи опір дрібними групами автоматників і мінометним вогнем із глибини фронту. У цей день дивізія «Велика Німеччина» передала свої позиції підрозділам 320-ї піхотної дивізії, а її техніка й особовий склад зі станції Капустине відправились на захід. Також у Андріївці, Мар'янівці й Петрівці розвідкою було помічено пожежі, а з району Оникієвого та Плетеного Ташлика радянські війська обстрілювались німецькою артилерією.

11 березня 1944 р. о 8 годині 299-та стрілецька дивізія розпочала наступ у загальному напрямку на Велику Виску, маючи завдання до кінця дня нею оволодіти. До 11 години підрозділам 958-го стрілецького полку вдалося вибити німців із Петрівки, Мар'янівки й Андріївки, а 960-му стрілецькому полку – вступити на східні околиці Великої Виски та обхідним маневром зайняти південну частину села. 956-й стрілецький полк у цей час вів бої з ворогом 1,2 км східніше радгоспу Олексіївський. Оцінивши результати наступу, командир 299-ї стрілецької дивізії генерал-майор Травніков вирішив впродовж ночі з 11 на 12 березня здійснити розвідку боєм посиленням стрілецьким батальйоном 596-го стрілецького полку з метою встановлення кількісного складу ворожого угруповання, системи його вогню і наявності військової техніки на напрямку Велика Виска – радгосп Олексіївський.

Командир 299-ї стрілецької дивізії
генерал-майор Микола Травніков.
Із фондів Центрального архіву
Міністерства оборони
Російської Федерації

Напрямки подальшого наступу 299-ї стрілецької дивізії,
після визволення Великої Виски. 12 березня 1944 р.
Із фондів Центрального архіву Міністерства оборони Російської Федерації

Із «Журнала боевых действий 299-й стрелковой дивизии за март 1944 года»:

«12.03.44 г. В течение ночи разведкой установлено: противник занимает оборону на заранее подготовленном рубеже – вост. и юж. скаты безым. выс. с курганом плюс 1,5, вост. скаты выс. с курганом плюс 0,5, стык грейдера с полевой дорогой Бол. Выска, Алексеевский, вост. и южн. скаты выс. 137,7.

Рубеж хорошо оборудован в инженерном отношении, имея хода сообщения по линии фронта. Перед передним краем непрерывное проволочное заграждение. Разведкой и боем установлено: перед фронтом дивизии более 40 пулеметов, 2 мин. батареи и одна батарея 75 мм орудий.

В 9.40 части дивизии перешли в наступление, но встретив сильное сопротивление огня, вынуждены отойти на исходное положение. Командир дивизии решил: усилить разведку, выявить слабые места в обороне противника»⁴⁵².

Вночі 13 березня 1944 р. німці розпочали відступ у західному напрямку. Підрозділи 299-ї стрілецької дивізії, переслідуючи гітлерівців, станом на 14 годину досягли Олександрівки і Тарасівки. Таким чином, ворог остаточно залишив околиці Великої Виски, а Червона армія надалі продовжила свій наступ, звільняючи від німецько-фашистських військ територію радянської України. На честь визволення Великої Виски від німецько-фашистських військ одна з вулиць села носить найменування – 11 Березня.

⁴⁵² Журнал боевых действий 299-й стрелковой дивизии за март 1944 г. – ЦАМО РФ. – Ф. 1604. – Оп. 1. – Д. 27. – Л. 5.

Пам'ять

У Великій Висці розташовано три братських поховання воїнів Червоної армії, які загинули або померли від поранення наприкінці липня 1941 р. та протягом січня – квітня 1944 р. Згідно з офіційними даними – обліковими картками, які датуються початком 1990-х років – у братській могилі № 313, що знаходиться у центрі села, поховані 56 військовослужбовців, із яких лише особові дані одного червоноармійця не встановлені. На плиті іншої братської могили № 314, яка розташована у південно-західній частині Великої Виски, викарбувана інформація про 14 бійців радянської армії, які там захоронені. У братській могилі № 609 поховані три льотчики з 8-го далекобомбардувального авіаційного полку, котрі загинули у липні 1941 р.

Дослідники подій Другої світової війни давно переконалися у тому, що офіційні відомості про кількість і персональний склад радянських військових, похованих у братських могилах, потребують виправлення неточностей і доповнення. Стосується це й поховань у Великій Висці. У документах колишнього архіву Міністерства оборони СРСР автору вдалося віднайти додаткову інформацію про червоноармійців, які захоронені у селі, та, наголовніше, виявити нових радянських воїнів, первинним місцем поховання яких зазначена Велика Виска та її ближні околиці. Їх особові дані не зазначені на плитах жодної з братських могил села чи сусідніх із ним населених пунктів. Враховуючи зазначене, увазі читачів пропонуються уточнені офіційні списки воїнів Червоної армії, які поховані у братських могилах. Також в окремій таблиці наведені відомості про червоноармійців, первинним місцем поховання яких в архівних документах вказується Велика Виска та її околиці, але їхні особові дані не внесені до облікових карток братських поховань.

Братська могила № 313

Перші захоронення на місці цієї братської могили за офіційними даними були здійснені 14 березня 1944 р. Окрім військових, які загинули безпосередньо під час звільнення Великої Виски, тут поховані червоноармійці, котрі полягли на полі бою у січні – лютому 1944 р. на підступах до села, в околицях інших населених пунктів. Після звільнення Великої Виски їх тіла з первинних місць поховання перенесли до тамтешньої братської могили. Тому в ній поховані бійці тих підрозділів, які не брали безпосередньої участі у звільненні села – 95-ї і 110-ї гвардійських, 214-ї, 138-ї, 116-ї стрілецьких дивізій. Серед похованих у цій могилі є один службовець 110-ї окремої штрафної роти 5-ї гвардійської армії – Олександр Майданник. А також декілька червоноармійців, котрі значаться захороненими в братській могилі с. Лісне Кропивницького району, – гвардії рядовий Василь Забіяка і гвардії сержант Пенжалі Каргамонов з 310-го стрілецького полку 110-ї гвардійської дивізії. Згідно з «Книгой учета воинских кладбищ, братских и индивидуальных могил, захороненных воинов и партизан Великой Отечественной войны на территории Большевикского района», відомості до якої були внесені станом на 1 липня 1950 р., у братській могилі поховано 48 червоноармійців, зокрема, старший лейтенант Балкін, лейтенант Смеляк, рядові Федір Колесник, Анатолій Шкарбан та Дмитро Самойленко⁴⁵³. Однак в обліковій картці 1992 р. вони вже не значаться тут захороненими.

У грудні 1955 р. на братській могилі була встановлена залізобетонна скульптура радянського воїна у повний ріст, автором-виготовлювачем якої є Одеський художньо-виробничий комбінат. На цегляному постаменті – зображення орденів Великої Вітчизняної війни. Особові дані похованих червоноармійців викарбувані на трьох плитах, які розміщувалися за постаментом. У 1969 р. братська могила отримала статус пам'ятки місцевого значення.

Братська могила № 313
у с. Велика Виска. Середина XX ст.
Із альбому «Сторінки історії села
Велика Виска»

⁴⁵³ ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 6. – Спр. 27. – Арк. 1 зв.

У 80-х роках ХХ ст. зовнішній вигляд братської могили змінився: зліва від постаменту було встановлено обеліск Слави, а поруч із ним – плити з відомостями про військовослужбовців Червоної армії, які у ній захоронені. У радянський час братською могилою опікувалися спочатку Великоvisківська середня школа, а потім радгосп «Росія».

№	Прізвище, ім'я та по батькові, рік народження, військове звання	Місце народження або коли і ким був призваний до армії	Місце служби	Причина і дата вибуття, первинне місце поховання
1	Абашкін Володимир Никифорович, 1899, старший лейтенант	Томський районний військо-вий комісаріат (далі – РВК), Свердловська область	960-й полк 299-ї стрілецької дивізії	Вбитий 12.03.1944 р., с. Велика Виска
2	Асєєв Никифір Іванович, рядовий		776-й полк 214-ї стрілецької дивізії	Вбитий 14.01.1944 р.
3	Богдан Іван Тимофійович, 1902, гвардії рядовий	Золочевський РВК, Харківська область		Вбитий 16.01.1944 р., с. Осикувате Великоvisківського району
4	Бурабай Куандик, рядовий			Вбитий 18.01.1944 р.
5	Борисов Іван Мойсейович, 1896, рядовий	Узбецька Радянська Соціалі-стична республіка (РСР)	138-ма стрілецька дивізія	Вбитий 16.01.1944 р., с. Бого-дарівка Великоvisківського району
6	Власенко Федір Варфоломійо-вич, 1905, рядовий	1943 р., Єлизаветградківський РВК	776-й полк 214-ї стрілецької дивізії	Вбитий 9 (11).01.1944 р., північ-но-східні околиці х. Пятихатки Великоvisківського району
7	Вукучава (Бокучава) Георгій Єпіфанович, 1915, рядовий, мінер	Потійський міський військо-вий комісаріат (далі – МВК), Грузинська РСР	25-те управління оборонного будівництва	Підірвався на міні 07.03.1944 р., с. Велика Виска
8	Ганшин Федір Васильович, 1913, рядовий	Василеострівський РВК, Ленінградська область	138-ма стрілецька дивізія	Помер від поранення 26.01.1944 р., с. Богодарівка Великоvisківського району
9	Гладнів Захар Єгорович, 1899 (1900), рядовий	Березовський РВК, Воронеж-ська область	5-та гвардійська армія	Вбитий 27.04.1944 р., с. Велика Виска, братська могила, центр села
10	Гонж Михайло Іванович, 1905, гвардії рядовий	04.01.1944 р., Онуфріївський РВК	28-й полк 9-ї гвардійської повітря-нодесантної дивізії	Вбитий 12.03.1944 р., с. Велика Виска
11	Горний Василь Іванович, 1921, рядовий	05.10.1943 р., Великобагачан-ський РВК, Полтавська область	95-та гвардійська стрілецька дивізія	Вбитий 08.03.1944 р., с. Карлюгів-ка (північні околиці, в саду, 150 м від останньої хати)
12	Гребенюк Іван Миколайович, 1926, рядовий	1941 р., Новогеоргіївський РВК	193-й окремий медико-санітарний батальйон 656-го полку 116-ї стрілецької дивізії	Помер від поранення 08.02.1944 р., с. 5-та Іванівка (східніше школи, могила № 3). За іншими даними: х. Лісний (цвинтар, могила № 1).
13	Грошев Олександр Васильович, 1919 (1918), гвардії старший лейтенант	Саратовська область	28-й полк 9-ї гвардійської повітря-нодесантної дивізії	Вбитий 13.03.1944 р., с. Плетений Ташлик Маловисківського району
14	Дмітрієвський (Дмитровський) Дмитро Лаврентійович, 1923, рядовий	Олександрійський РВК	23-й полк 9-ї гвардійської повітря-нодесантної дивізії	Вбитий 11.03.1944 р., с. Велика Виска, південніше на 2 км
15	Євстефєєв Іван Юхимович, 1899, рядовий	Харківський МВК	138-ма стрілецька дивізія	Помер від поранення 20.01.1944 р., с. Богодарівка Великоvisківського району

№	Прізвище, ім'я та по батькові, рік народження, військове звання	Місце народження або коли і ким був призваний до армії	Місце служби	Причина і дата вибуття, первинне місце поховання
16	Жилка Степан Сергійович, 1906, рядовий	1941 р., Сальський РВК, Ростовська область	95-та гвардійська стрілецька дивізія	Вбитий 31.01.1944 р., північно-західні околиці с. Олександрівка Великоvisківського району
17	Журавський (Журавльов) Сергій Григорович (Васильович), 1914, сержант	08.10.1943 р., Цабинський РВК, Полтавська область	28-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 09.03.1944 р., с. Велика Виска
18	Забіяка Василь Дем'янович, 1900, гвардії рядовий	1944 р., Онуфріївський РВК	310-й полк 110-ї гвардійської стрілець	Вбитий 22.01.1944 р., х. Лісний Великоvisківського району
19	Зайченко Іван Олександрович, 1902, рядовий	с. Омельник Кременчуцького району Полтавської області	958-й полк 299-ї стрілецької дивізії	Помер від поранення 13.03.1944 р., с. Велика Виска, південні околиці, одиночна могила
20	Іванін Ілля Семенович, 1922, гвардії лейтенант	Дмитрівський РВК, Московська область	28-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 11.03.1944 р., західні околиці с. Велика Виска
21	Іванов Йосип Петрович, 1925, рядовий	Тугулимський РВК, Свердловська область	956-й полк 299-та стрілецька дивізія	Вбитий 16.03.1944 р., с. Велика Виска
22	Іванов Петро Іванович, 1915, рядовий	Петрівський РВК, Саратовська область	776-й полк 214-ї стрілецької дивізії	Вбитий 28.01.1944 р.
23	Каграмонов Пенжалі, 1917, гвардії сержант	1942 р, Азейбарджанська РСР	310-й полк 110-ї гвардійської стрілецької дивізії	Вбитий 21.01.1944 р., х. Лісний Великоvisківського району
24	Капустянський Зіновій Федорович, 1907, рядовий	Гадяцький РВК, Полтавська область	5-та гвардійська армія	Помер від поранення 29.03.1944 р., с. Велика Виска
25	Клименко Михайло Якович, 1926, рядовий	Валківський РВК, Харківська область		Вбитий 10.01.1944 р., х. Лісний Великоvisківського району
26	Ковальов Ілля Гордійович, 1903, рядовий	08.12.1943 р., Олександрійський РВК	28-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 10.03.1944 р., с. Велика Виска
27	Кравцов Федір Євстафійович, 1923, молодший сержант	19.12.1943 р, Знам'янський РВК	960-й полк 299-ї стрілецької дивізії	Помер від поранення 17.03.1944 р., с. Велика Виска, цвинтар, могила №1, другий із східної сторони
28	Кравченко Олексій Афанасійович, лейтенант	Московський МВК		Вбитий 06.01.1944 р.
29	Кравченко Дмитро Пилипович, 1907, рядовий	27.11.1943 р., Градижський РВК, Полтавська область	28-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 11.03.1944 р., с. Велика Виска
30	Крамарев Іван Іванович, 1924, гвардії рядовий	1943 р., Бухарський МВК, Узбекика РСР	97-ма гвардійська стрілецька дивізія	Вбитий 20.01.1944 р., околиці с. Андріївка Великоvisківського району
31	Кривошея Степан Степанович, 1908, рядовий	с. Головкивка Новопраського району, польовий військовий комісаріат	23-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 10.03.1944 р., с. Велика Виска, південніше на 3 км
32	Майданник Олександр Ігнатович, 1916, рядовий		110-та окрема штрафна рота 5-ї гвардійської армії	Вбитий 24.01.1944 р.
33	Мінгалієв Гаїб, 1922, молодший лейтенант, командир взводу	м. Мари Узбекика РСР	960-й полк 299-ї стрілецької дивізії	Вбитий 12.03.1944 р., с. Велика Виска

№	Прізвище, ім'я та по батькові, рік народження, військове звання	Місце народження або коли і ким був призваний до армії	Місце служби	Причина і дата вибуття, первинне місце поховання
34	Моргаленко Іван Степанович (Семенович), 1922, рядовий	24.12.1943 р., Олександрійський РВК	28-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 11.03.1944 р., с. Велика Виска
35	Морозов Сергій Євдокимович, 1908, старший лейтенант	Сталінський РВК	25-те управління оборонного будівництва	Підірвався на міні 07.08.1944 р., с. Велика Виска, братська могила, центр села
36	Мочалов Віктор Олександрович, 1924, гвардії старший лейтенант	1942 р., Золотівський РВК, Саратовська область	290-й полк 95-ї гвардійської дивізії	Вбитий 29.01.1944 р., с. Олександрівка Великописківського району
37	Овчинников Степан Ілліч, 1902, гвардії рядовий	13.01.1944 р. Кіровоградський РВК	28-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 10.03.1944 р., с. Велика Виска
38	Павлов Іван Павлович, 1925, рядовий	15.12.1942 р., Пачельмський РВК, Пензенська область	28-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 10.03.1944 р., с. Велика Виска
39	Панов Борис Миколайович, 1924, лейтенант, командир роти	Ірклєївський РВК, Полтавська область	958-й полк 299-ї стрілецької дивізії	Вбитий 12.03.1944 р., с. Велика Виска
40	Перепичай Василь Євlampійович, 1907 (1914), рядовий	16.12.1943 р., Новопразький РВК	28-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 09.03.1944 р., с. Велика Виска
41	Полиданов Михайло Васильович, 1924, гвардії лейтенант	Барятинський РВК, Смоленська область	239-й артилерійський полк 95-ї гвардійської стрілецької дивізії	Вбитий 27.01.1944 р.
42	Поставний Афанасій Якович, 1913, рядовий	Новосанжарський РВК, Полтавська область	299-та стрілецька дивізія	Вбитий 13.03.1944 р.
43	Попельнюк Захар Максимович, 1913, рядовий	Полтавський РВК	23-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 10.03.1944 р., роз'їзд Мар'янівка, східніше на 2 км
44	Рибалко Василь Семенович, 1913, рядовий	15.01.1944 р., Кіровоградський РВК	28-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 13.03.1944 р., с. Велика Виска
45	Романов Микола Сергійович, 1915, гвардії рядовий	Радянський РВК, м. Москва	28-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 13.03.1944 р., с. Велика Виска
46	Савченко Іван Степанович, 1909, рядовий		138-ма стрілецька дивізія	Помер від поранення 16.01.1944 р., с. Богодарівка Великописківського району
47	Сапронов Василь Семенович, 1902, рядовий	Красноградський РВК, Харківська область	958-й полк 299-ї стрілецької дивізії	Вбитий 12.03.1944 р., с. Велика Виска, південно-західні околиці лісу, будинок лісника, одиночна могила
48	Сигонян Саркіс Сергійович, 1908, старший лейтенант			Помер від поранення 31.03.1944 р., с. Велика Виска
49	Смірнов Микола Іванович, 1916, рядовий	1942 р., Сталінський РВК, Свердловська область	28-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 10.03.1944 р., с. Велика Виска

№	Прізвище, ім'я та по батькові, рік народження, військове звання	Місце народження або коли і ким був призваний до армії	Місце служби	Причина і дата вибуття, первинне місце поховання
50	Сушко Яків Гаврилович, 1909, рядовий	Ірклієвський РВК, Полтавська область	23-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 11.03.1944 р., с. Велика Виска, південніше на 2 км
51	Фокін Володимир Архипович, 1923, гвардії лейтенант	Макіївський РВК, Сталінська область	95-та гвардійська стрілецька дивізія	Вбитий 14.01.1944 р.
52	Чалкин Олександр Іванович, 1913, старший лейтенант	Туруханський РВК, Красноярський край	299-та стрілецька дивізія	Вбитий 12.03.1944 р., с. Велика Виска, громадський цвинтар
53	Чаплій Йосип Францевич, 1899, рядовий			Вбитий 15.03.1944 р.
54	Щербак Федір Андрійович, рядовий	Градизький РВК, Полтавська область	110-та гвардійська стрілецька дивізія	Вбитий 30.01.1944 р.
55	Ярошенко Іван Якович, 1912 (1920), рядовий	14.03.1944 р., Новопраський РВК	28-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 12.03.1944 р., с. Велика Виска

Братська могила № 314

Згідно з обліковою карткою, захоронення радянських військовослужбовців у цю братську могилу почали здійснювати 14 березня 1944 р. Більшість із них загинула в боях із німецько-фашистськими військами у першій половині березня і лише декілька – у січні 1944 р. Характерно, що майже всі поховані червоноармійці були штрафниками – службовцями 169-ї окремої штрафної роти 5-ї гвардійської армії – та вихідцями з центральноазіатських республік Радянського Союзу. Спочатку вони були захоронені в околицях хутора Леніна, Оникієвого, Новоолександрівки та Новомиколаївки, а згодом їх перепоховали в братській могилі у Великій Висці. Відповідно до архівних документів біля зазначених населених пунктів було 5 братських могил бійців 169-ї окремої штрафної роти – три поруч із Новоолександрівкою та по одній неподалік Леніна, Оникієвого і Новомиколаївки. Загалом у них було захоронено 37 штрафників⁴⁵⁴. До братської могили у Великій Висці перенесли лише частину загиблих. Де нині похована решта червоноармійців-штрафників, достеменно невідомо. З цього питання можна зробити декілька логічних припущень. Враховуючи те, що вони не числяться серед похованих у братських могилах інших населених пунктів, то, можливо, їх все-таки всіх перезахоронили у Великій Висці. Або ж – і це досить вірогідно – останки штрафників так і залишилися у місці первинного поховання. Не можна відкидати й того, що вони були перенесені в інші братські могили і значаться там як невідомі воїни Червоної армії. Це питання потребує ще свого подальшого дослідження. До речі, окрім як біля вказаних населених пунктів, бійці 169-ї окремої штрафної роти були також поховані у двох братських могилах неподалік залізничної станції Шостаківка та Івано-Благодатного. Гвардії рядовий 310-го стрілецького полку 110-ї гвардійської дивізії Григорій Поклад, який числиться серед захоронених у цій могилі, також значиться серед похованих у братській могилі с. Лісне Кропивницького району.

У червні 1955 р. біля братської могили встановили на цегляному постаменті залізобетонну скульптуру воїна Червоної армії в повний ріст, який тримає в руках каску та вінок. На постаменті прикріплена табличка з написом: «Вечная слава Героям, павшим в боях за свободу и независимость нашей Родины». Інформація про похованих червоноармійців розміщена на одній плиті. Автором-виготовлювачем композиції є Одеський художньо-виробничий комбінат. За радянських часів могилою опікувалися Флорівська початкова школа та радгосп «Україна». У 1969 р. вона була віднесена до пам'яток місцевого значення.

⁴⁵⁴ ЦАМО РФ. – Ф. 58. – Оп. 18002. – Д. 420.

№	Прізвище, ім'я та по батькові, рік народження, військове звання	Місце народження або коли і ким був призваний до армії	Місце служби	Причина і дата вибуття, первинне місце поховання
1	Алфінов Федір Кузьмович, 1917 (1925), рядовий	Польовий військовий комісаріат (далі – ВК)	Польовий військовий комісаріат (далі – ВК) 960-й стрілецький полк 299-ї стрілецької дивізії	Вбитий 12.03.1944 р., х. Леніна Великовисківського району
2	Бондаренко Микола Андрійович, 1923, рядовий	Чигиринський районний військовий комісаріат (далі – РВК)	138-ма стрілецька дивізія	Помер від поранення 16.01.1944 р., с. Богодарівка Великовисківського району
3	Возний Іван Григорович, 1914, сержант	с. Садки Кременчуцького району Полтавської області	958-й стрілецький полк 299-ї стрілецької дивізії	Вбитий 12.03.1944 р., с. Велика Виска, південно-західні околиці лісу, будинок лісника, одиночна могила
4	Джеймуратов Козберген, 1907, рядовий	1943 р., Тахта-Купирський РВК, Узбецька Радянська Соціалі- стична республіка (РСР)	169-та окрема штрафна рота 5-ї гвардійської армії	Вбитий 11.03.1944 р., с. Оникієве Маловисківського району
5	Ібрагімов Махамет, 1910, рядовий	1943 р., Ташкентський Міський військовий комісаріат (далі – МВК), Узбецька РСР	169-та окрема штрафна рота 5-ї гвардійської армії	Вбитий 12.03.1944 р., с. Новомико- лаївка Маловисківського району
6	Нуралієв Арал, 1903, рядовий	1943 р., Тахта-Купирський РВК, Узбецька РСР	169-та окрема штрафна рота 5-ї гвардійської армії	Вбитий 12.03.1944 р., с. Новомико- лаївка Маловисківського району
7	Насиров Таумурат, 1915, рядовий	1943 р., Тахта-Купирський РВК, Узбецька РСР	169-та окрема штрафна рота 5-ї гвардійської армії	Вбитий 09.03.1944 р., с. Новоо- лександрівка Великовисківського району
8	Орманалієв Аблахан, 1920, рядовий	1943 р., Караванський РВК, Джамбульська область	169-та окрема штрафна рота 5-ї гвардійської армії	Вбитий 12.03.1944 р., с. Новомико- лаївка Маловисківського району
9	Поклад Григорій Васильович, 1912, гвардії рядовий		310-й гвардійський стрілецький полк 110-ї гвардійської стрілецької дивізії	Вбитий 21.01.1944 р., х. Лісний Великовисківського району
10	Позилбеков Кудайбердин, 1925, рядовий	1943 р., Тахта-Купирський РВК, Узбецька РСР	169-та окрема штрафна рота 5-ї гвардійської армії	Вбитий 11.03.1944 р., с. Оникієве Маловисківського району
11	Рудий Олексій Аврамович, 1911, рядовий	Польовий ВК	960-й стрілецький полк 299-ї стрілецької дивізії	Вбитий 12.03.1944 р., х. Леніна Великовисківського району
12	Суріков Олексій Васильович, 1906, сержант	Червонобаківський РВК, Горьківська область	548-й стрілецький полк 116-ї стрілецької дивізії	Вбитий 23.01.1944 р., х. Лісний Великовисківського району
13	Султанбеков Павлоназар, 1909, рядовий	1943 р., Тахта-Купирський РВК, Узбецька РСР	169-та окрема штрафна рота 5-ї гвардійської армії	Вбитий 10.03.1944 р., х. Леніна Великовисківського району
14	Таліпов Алім, 1925, рядовий	1943 р., Ташкентський МВК, Узбецька РСР	169-та окрема штрафна рота 5-ї гвардійської армії	Вбитий 11.03.1944 р., с. Оникієве Маловисківського району

Братська могила № 609

У цьому братському похованні захоронені льотчики з 8-го далекобомбардувального полку 22-ї авіаційної дивізії 4-го авіаційного корпусу. Вони загинули 29 липня 1941 р. під час бойового вильоту для здійснення бомбардування німецьких військ, які наступали на Кіровоград із північно-західного напрямку. Вочевидь, не маючи авіаційного прикриття, їх літак був збитий ворогом біля Великої Виски. В обліковій картці вказується, що військові були поховані 15 вересня 1941 р. У травні 1968 р. на могилі встановили обеліск і надгробну плиту, які виготовила Кіровоградська художня майстерня. У радянський час за похованням доглядала Великовисківська середня школа.

№	Прізвище, ім'я та по батькові, рік народження, військове звання, посада	Місце народження, дата і місце призиву до армії
1	Гржегоржевський Євген Володимирович, 1913, молодший лейтенант, штурман ланки	м. Київ, кадровий військовий, у Червоній армії з 1935 р.
2	Лоскутов Василь Іванович, 1915, сержант, повітряний стрілець, радист	Отрадівський районний військовий комісаріат, Орловська область
3	Соколов Семен Тимофійович, 1920, молодший сержант, повітряний стрілець, радист	Ставропольський міський комісаріат

Список військовослужбовців Червоної армії, первинним місцем поховання яких в архівних документах вказується Велика Виска та її околиці (особові дані не внесені до облікових карток братських могил)

До цього списку внесені особові дані червоноармійців, переважно службовців 299-ї стрілецької та 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії 5-ї гвардійської армії, які загинули і були первинно захоронені у першій половині – середині березня 1944 р. у Великій Висці або її ближніх околицях. Вони не значаться в облікових картках двох братніх могил села, а також у похованнях, які знаходяться в інших населених пунктах. Відповідно можна припустити, що ці радянські військові не були перезахоронені. З іншого боку, їх тіла все ж таки могли перенести до однієї із братських могил Великої Виски. Хоча б теоретично визначити, до якої саме могили, поки що неможливо. Бо документи свідчать, що червоноармійці, первинно захоронені в одному місці, числяться в облікових картках обох великовисківських братських могил. Наприклад, на південно-західних околицях лісового масиву, біля будинку лісника були поховані рядові Василь Сапронов, Іван Федчун та сержант Іван Возний із 958-го стрілецького полку 299-ї дивізії, які загинули 12 березня 1944 року. Вони чомусь, за офіційними даними, були перепоховані у різні могили: Сапронов у № 313, а Возний – № 314. Чи був перепохований рядовий Федчун, взагалі невідомо, оскільки він не фігурує в облікових картках братських могил. Така ж ситуація і з рядовим 958-го полку Федором Власовим, котрий помер від поранення 16 березня 1944 р. і був похований на цвинтарі (могила № 1, перший із східної сторони). Поруч із ним (могила № 1, другий із східної сторони) захоронили померлого від поранення молодшого сержанта 960-го стрілецького полку 299-ї дивізії Федора Кравцова, який значиться перепохованим у братській могилі № 313, а відомості про перезахоронення тіла рядового Власова відсутні.

№	Прізвище, ім'я та по батькові, рік народження, військове звання	Місце народження або коли і ким був призваний до армії	Місце служби	Причина і дата вибуття, первинне місце поховання
1	Власов Федір Васильович, 1908, рядовий	Сямженський районний військовий комісаріат (далі – РВК), Вологодська область	958-й полк 299-ї стрілецької дивізії	Помер від поранення 16.03.1944 р., с. Велика Виска, цвинтар, могила №1, перший із східної сторони
2	Гавоза Борис Максимович, 1907 (1921), рядовий	11.01.1944 р., Аджамський РВК	284-й полк 95-ї гвардійської стрілецької дивізії	Помер від поранення 18.02.1944 р., с. Велика Виска

№	Прізвище, ім'я та по батькові, рік народження, військове звання	Місце народження або коли і ким був призваний до армії	Місце служби	Причина і дата вибуття, первинне місце поховання
3	Гасан Юхим Іванович (Ілліч), 1907, рядовий	23.09.1943 р., Полтавський РВК	28-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 10.03.1944 р., с. Велика Виска
4	Грачов Іван Матвійович, 1921, рядовий		287-й полк 95-ї гвардійської стрілецької дивізії	Помер від поранення 18.02.1944 р., с. Велика Виска
5	Григор'єв Петро Андрійович, 1906, рядовий	Добринський район Воронежської області	956-й полк 299-та стрілецька дивізія	Вбитий 16.03.1944 р., с. Велика Виска
6	Давлетханов Гільман, 1924, рядовий	Аскинський РВК, Башкирська Автономна Радянська Соціалістична республіка (РСР)	23-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 11.03.1944 р., с. Велика Виска, південніше
7	Жарко Федір Олексійович, 1915, рядовий	1944 р., Онуфріївський РВК	461-й окремий мінометний полк	Вбитий 15.01.1944 р., с. Велика Виска
8	Жасанов Малян, 1925, рядовий	Каратальський РВК, Казахська РСР	956-й полк 299-та стрілецька дивізія	Вбитий 16.03.1944 р., с. Велика Виска
9	Зініч Петро Якович, 1901, рядовий	Кобеляцький район Полтавської області, польовий військовий комісаріат (далі – ВК)	960-й полк 299-ї стрілецької дивізії	Вбитий 10.03.1944 р., с. Велика Виска
10	Іванов Євгеній Костянтинович, 1924, рядовий		28-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Помер від поранення 25.04.1944 р., с. Велика Виска
11	Капуста Іван Ігнатович, 1913, рядовий	Новопразький район, польовий ВК	23-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 11.03.1944 р., с. Велика Виска, південніше на 2 км
12	Коваленко Василь Карпович, 1922, молодший сержант		23-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 09.03.1944 р., с. Велика Виска, південніше на 3 км
13	Костенко Василь Євгенович, 1920, рядовий	15.10.1941 р., Володимирівський РВК, Сталінградська область	28-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 11.03.1944 р., с. Велика Виска
14	Ксендзенко Василь Андрійович, 1906, рядовий	Великобагацький РВК, Полтавська область	23-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 11.03.1944 р., с. Велика Виска, південніше на 2 км
15	Мигаль Яків Михайлович, 1917, рядовий	Ірклєївський РВК, Полтавська область	28-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 12.03.1944 р., с. Велика Виска
16	Науменко Юхим Матвійович, гвардії рядовий	Кременчуцький район Полтавської області		Вбитий 09.03.1944 р., с. Велика Виска
17	Нежевенко Олександр Юхимович, 1924, рядовий	Новопразький РВК	23-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 11.03.1944 р., с. Велика Виска, південніше на 2 км
18	Осипов Михайло Миколайович, 1918, рядовий	1942 р., Свердловська область	28-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 11.03.1944 р., с. Велика Виска
19	Петров Григорій Іванович, 1900, рядовий	04.10.1943 р., Кременчуцький РВК	28-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 12.03.1944 р., с. Велика Виска

№	Прізвище, ім'я та по батькові, рік народження, військове звання	Місце народження або коли і ким був призваний до армії	Місце служби	Причина і дата вибуття, первинне місце поховання
20	Пещенко Максим Семенович, 1910, рядовий	08.12.1943 р., Знам'янський РВК	28-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 13.03.1944 р., с. Велика Виска
21	Плахотний Єгор Степанович, 1907, рядовий		28-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 14.03.1944 р., с. Велика Виска
22	Плисайнов Максим Матвійович, 1895, рядовий	Липецький РВК, Воронезька область	956-й полк 299-та стрілецька дивізія	Вбитий 16.03.1944 р., с. Велика Виска
23	Посеняк Давид Герасимович, 1904, рядовий		26-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 10.03.1944 р., с. Велика Виска
24	Пугачьов Федір Григорович, 1904, рядовий		23-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 11.03.1944 р., с. Велика Виска
25	Рибалко Максим Семенович, 1907, рядовий		23-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 16.03.1944 р., с. Велика Виска
26	Сайбул Обдуахар, 1921, рядовий		26-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 09.03.1944 р., с. Велика Виска
27	Сергієнко Данило Денисович, 1897, рядовий		290-й стрілецький полк	Помер від поранення 28.04.1944 р., с. Велика Виска
28	Серов Павло Якимович, 1910, рядовий		88-ма гвардійська стрілецька дивізія	Помер від поранення 08.05.1944 р., с. Велика Виска
29	Сірий Петро Лук'янович, 1912, рядовий		23-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 09.03.1944 р., с. Велика Виска
30	Скороход Іван Маркович, 1908, рядовий		23-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 11.03.1944 р., с. Велика Виска
31	Слета Ігнат Григорович, 1901, рядовий		23-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 09.03.1944 р., с. Велика Виска
32	Соколовський Михайло Андрійович, 1908, рядовий		780-й стрілецький полк	Помер від поранення 11.05.1944 р., с. Велика Виска
33	Солін Леонід Миколайович, 1907, рядовий		776-й полк 214-ї стрілецької дивізії	Помер від поранення 11.05.1944 р., с. Велика Виска
34	Соловйов Мирон Євграфович, 1901, рядовий		23-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 11.03.1944 р., с. Велика Виска
35	Старіков Павло Дмитрович, 1909, рядовий	с. Канави Нехворощанського району Полтавської області	958-й полк 299-ї стрілецької дивізії	Вбитий 16.03.1944 р., південно-західні околиці Великої Виски, одиночна могила № 38
36	Ткаченко Микола Корнійович, 1923, молодший сержант	с. Омельник Онуфріївського району, Онуфріївський РВК	956-й полк 299-та стрілецька дивізія	Вбитий 16.03.1944 р., с. Велика Виска

№	Прізвище, ім'я та по батькові, рік народження, військове звання	Місце народження або коли і ким був призваний до армії	Місце служби	Причина і дата вибуття, первинне місце поховання
37	Тузов Іван Іванович, 1911, рядовий		23-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 09.03.1944 р., с. Велика Виска
38	Усс Степан Липович, 1905, рядовий	с. Білецьківка Полтавської області, польовий ВК	956-й полк 299-та стрілецька дивізія	Вбитий 16.03.1944 р., с. Велика Виска
39	Федчун Іван Омелянович, 1911, рядовий	Кобеляцький РВК, Полтавська область	958-й полк 299-ї стрілецької дивізії	Вбитий 12.03.1944 р., с. Велика Виска, південно-західні околиці лісу, будинок лісника, одиночна могила
40	Хоролець Юхим Іванович, 1905, рядовий	1943 р., Полтавський РВК	28-й полк 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії	Вбитий 10.03.1944 р., с. Велика Виска
41	Черноусов Тимофій Захарович, 1911, рядовий	Кизеловський РВК, Молотовська область	956-й полк 299-та стрілецька дивізія	Вбитий 16.03.1944 р., с. Велика Виска
42	Щербаков Іван Михайлович, 1925, рядовий	Кузнецький РВК, Кемеровська область	287-й полк 95-ї гвардійської стрілецької дивізії	Вбитий 30.01.1944 р., с. Олександрівка Великописківського району

У післявоєнний час відбулося поступове формування світоглядного ставлення жителів Великої Виски до подій Другої світової війни, зокрема, утвердження традиції відзначення 9 травня Дня Перемоги та вшанування загиблих та живих воїнів Червоної армії.

8 травня 1945 р., ще до акту про капітуляцію нацистської Німеччини, Йосип Сталін підписав указ президії Верховної Ради СРСР про проголошення 9 травня «*днем всенародного торжества – Праздником Победы*». Цей день став вихідним. Однак вже у грудні 1947 р. вище керівництво Радянського Союзу оголосило 9 травня робочим днем. Замість нього статус «вихідного» набуло 1 січня – перший день нового року. І лише у 1965 р., під час святкування 20-ї річниці перемоги СРСР у війні з Німеччиною, президія Верховної Ради своїм указом від 25 квітня знову зробила 9 травня вихідним днем. За часів перебування при владі Леоніда Брежнєва (1966 – 1982 рр.) День Перемоги перетворився на «загальнонародне свято», яке відзначалося надзвичайно урочисто, а події Великої Вітчизняної війни – так в СРСР називалася німецько-радянська війна 1941 – 1945 рр. – поступово обросли численними міфами, вигадками, перекручуваннями і заборонами, котрі спричинили формування у радянських людей викривленого уявлення про військовий конфлікт.

22 квітня 1966 р. виконком Великописківської сільради розглядав питання про хід підготовки до свята 1 травня та Дня Перемоги. Були ухвалені рішення щодо прикрашення фасадів приміщень населеного пункту наглядною агітацією та зобов'язання працівників культосвітніх закладів Луньова, Слюсаренко, Терещенко і Матвієнко підготувати для жителів села «...широку і різноманітну програму веселого відпочинку: концерти художньої самодіяльності, кіно, масові гуляння»⁴⁵⁵.

7 травня 1970 р. загальні збори жителів Великої Виски вирішили запропонувати мешканцям села щорічно проводити поминки загиблих воїнів, померлих близьких та знайомих 9 травня – у День Перемоги – біля братських могил та на кладовищах⁴⁵⁶.

Наприкінці травня 1988 р. керівництво Великої Виски затвердило робочий план з організації «...виконання постанов партії і уряду про посилення роботи про увічнення пам'яті захисників Батьківщини, активізації військово-патріотичного виховання трудящих в селі»⁴⁵⁷. Згідно з цим планом передбачалося упорядкувати місця поховання радянських воїнів і закріпити їх за трудовими колективами та середньою

⁴⁵⁵ ДАКО. – Ф. Р-4293. – Оп. 1. – Спр. 124. – Арк. 18.

⁴⁵⁶ ДАКО. – Ф. Р-4293. – Оп. 1. – Спр. 171. – Арк. 5.

⁴⁵⁷ ДАКО. – Ф. Р-4293. – Оп. 1. – Спр. 348. – Арк. 87 – 89.

школою, організувати виконання рішення райвиконкому від 17 березня 1988 р. про увіковічнення імен загиблих додатково виявлених під час підготовки до 40-річчя Перемоги, прискорити введення в дію сільського музею, продовжувати проведення зустрічей з учасниками війни, їхніми родичами та Героями Соціалістичної Праці тощо.

Наприкінці 80-х років розпочалася підготовка, а у 1995 р. та на початку 2000-х років вийшли друком вісім томів обласної Книги Пам'яті України. До третього та сьомого томів історико-меморіального видання «Книга Пам'яті України. Кіровоградська область»⁴⁵⁸ включені списки уродженців і жителів Великої Виски, які загинули на фронтах Другої світової війни.

⁴⁵⁸ Книга Пам'яті України. Кіровоградська область. – Т. 3. – Кіровоград, 1995. – С. 39 – 74; Книга Пам'яті України. Кіровоградська область. – Т. 7. Додатковий список. – Кіровоград, 2000. – С. 673 – 689.

РОЗДІЛ VI.

ВЕЛИКА ВИСКА У СКЛАДІ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ (1945 – 1991 рр.)

Післявоєнне десятиліття (1945 – середина 1950-х років)

У березні 1944 р., відразу після звільнення Великої Виски від німецько-фашистських військ, відновив свою роботу виконавчий комітет сільської ради депутатів трудящих. Першим повоєнним головою Великовисківської сільської ради став Білов, деякий час ці обов'язки виконував Шуленко, а з 29 червня 1944 р. – Василь Кулініч. До складу виконкому в цей час входили Марія Панченко – секретар сільради, Наталія Луньова, Анна Дробишева та Григорій Гусев⁴⁵⁹. На початку вересня 1944 р. Кулініча за станом здоров'я було звільнено з посади, а натомість призначено Івана Крамаренка, який народився у 1907 р. і був безпартійним. У 1945 р. посаду голови сільради Великої Виски обіймали Микола Антоньєв і Михайло Товстоган. Антоньєв, який народився у 1914 р., а вступив до лав комуністичної партії у 1939 р., був призначений на посаду рішенням бюро районного комітету (РК) Комуністичної партії більшовиків України (КП(б)У) 16 березня 1945 р. Михайло Товстаган був головою сільради також у 1947 р., а на час його відпустки виконував обов'язки Григорій Сочинський. У 1949 р. Великовисківською сільрадою керував Михайло Рожко, у 1952 р. – Олексій Врадій, у 1955 – 1956 рр. – Олександр Каратаєв, у 1957 – 1963 рр. – Іван Жердієв. Наприкінці 40-х – у середині 50-х років ХХ ст. секретарем сільради працював Максим Макаренко, а членами її виконкому були: Григорій Ракул, Товстоган, Никифір Башловка, Петро Луньов, Леонід Макаренко, Василь Матвієнко, Йосип Чемпой, Антоніна Бурківська, Влас Ракул⁴⁶⁰. У Великовисківській сільраді діяли декілька постійних комісій: сільськогосподарська, тваринницька, соціального забезпечення, фінансово-бюджетна і культурно-побутова.

Нагальним завданням виконкому Великовисківської сільради у перші повоєнні роки стало налагодження роботи колгоспів, закладів промисловості, різних установ та організацій, відбудова зруйнованих приміщень соціальної інфраструктури (шкіл, лікарні, житлових будівель тощо) населеного пункту. Із «Докладной записки о состоянии Б-Выковского района Кировоградской области после освобождения от немецко-фашистских разбойников от 7 апреля 1944 года», підписаної заступником начальника районного відділу Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) лейтенантом міліції Руденком:

⁴⁵⁹ ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 16.

⁴⁶⁰ ДАКО. – Ф. Р-4293. – Оп. 1. – Спр. 34. – Арк. 16; Спр. 42. – Арк. 2; Спр. 52. – Арк. 2; Спр. 62. – Арк. 2.

«В райцентре в с. Б-Выске немецко-фашистские оккупанты разрушили вальцовую мельницу, здания РО НКВД, РО НКГБ, здания Райкома партии, больницы и здания других учреждений. Немецкий бандит Фюрен (комендант района) разрушил две средние школы из которых силами колхозников построил для себя дом на два этажа...

Во время бегства своего из с. Б-Выски немецкие разбойники минами подорвали колхозные трактора, комбайны, сеялки, плуги и другой с/х инвентарь. Сжигали скирды сена, соломы и другие корма»⁴⁶¹.

Трохи більше ніж за тиждень після звільнення Великої Виски, 22 березня 1944 р., відбулося засідання сільськогосподарської наради, де заслуховувалися доповіді голів колгоспів про підготовку до весняної посівної та вихід людей на роботу. Повторно ці питання були розглянуті на ще одному засіданні сільськогосподарської наради, яке відбулося 12 травня. Голова колгоспу імені газети «Правда» Колесник заявив, що його члени відмовляються виходити на роботу в господарство. Це ж саме повідомив учасникам наради і бригадир колгоспу «20-річчя Жовтня» Головецький.

У післявоєнний час на території Великовисківської сільради було п'ять колгоспів – імені газети «Правда», імені Кірова, імені Карла Маркса, «20-річчя Жовтня» та імені Сталіна. 5 жовтня 1944 р., на виробничій нараді виконкому сільради Великої Виски, завідувач господарства колгоспу імені Сталіна зазначав, що у тут налічується 28 голів великої рогатої худоби, 9 телят та 7 коней. Свійська худоба розміщується в трьох приміщеннях, силосу на зимовий період зовсім немає, а іншого корму заготовлено на чотири місяці. 21 тонну силосу підготували у колгоспі «20-річчя Жовтня», де було 26 голів дорослої худоби. Ні силосу, ні ясел, ні справних приміщень для утримання більше 30 тварин не було в колгоспі «Правда». Бракувало переліченим господарствам також приміщень для куплених і отриманих від держави свійських тварин. Наприклад, у 1944 р. колгоспи Великовисківського району одержали 350 овець із Саратовської області. Також господарствам Великої Виски не вистачало працівників. Так, у 1945 р. в колгоспах імені Сталіна нараховувалося 155 працездатних осіб, імені Кірова – 142, імені газети «Правда» – 84, «20-річчя Жовтня» – 122⁴⁶².

Складною була ситуація із головним напрямком господарчої діяльності колгоспів – землеробством. Лише восени 1947 р. вони стали повністю обробляти довоєнні посівні площі. 28 червня 1947 р. на засіданні сільського виконкому керівники колгоспів доповідали про готовність до збирання врожаю. У своїх виступах голови колгоспів імені Сталіна Луньов, імені Кірова – Башловка і «Правди» – Луньов відзначили, що їхні господарства загалом готові до жнив, але слід ще закінчити певні роботи, зокрема, збудувати криті приміщення для зерна та відремонтувати комбайни. Тимчасовий виконувач обов'язків голови сільради Великої Виски Сочинський заявив, що «урожай у нас в цьому році гарний, а тому ми повинні будемо і добре підготуватися до його збирання, а ми сьогодні ще повністю не готові – не закінчено ремонту комбайнів, не виготовлено в колгоспах волокуш для скиртування соломи, до жниварок не зроблено зерноловлювачів...»⁴⁶³. Середній рівень врожаю зернових 1947 р. склав 116 пудів із гектара. Завдяки цьому колгоспи Великовисківської сільради цілком виконали план хлібозаготівлі. Так, колгоспи імені Карла Маркса і Кірова здали державі понад 10 тисяч центнерів зерна. Певних успіхів досягла насіннева артіль «Правда», котра у 1947 р. поставила господарствам району більше 20 тис. пудів високосортного насіння зернових культур. Найбільшого врожаю пшениці – по 43 ц із гектара (на площі 20 га) – досягли ланки Марії Салової

УЧИТЕЛІ СУМЛІННО ПРАЦЮЮТЬ

Учителі Флорівської початкової школи № 2 разом з колгоспниками артіль ім. Кагановича в жнива вивчили постанову XVI Пленуму ЦК КП(б)У „Про збирання врожаю сільськогосподарських культур у 1947 році“ і „Про заготівлі хліба і інших сільськогосподарських продуктів з урожаю 1947 р.“

Налагодивши агітмасову роботу, учителі тт. Петрова Л. В., Войко А. П., Гончаренко А. І., Гречана, учениця Рижова на чолі із завідувачою школи, тов. Бурковською сумлінно працюють на колгоспному току. Вони щодня очищають по 300 центнерів зерна, що дає можливість колгоспові безперерійно вивозити хліб державі.

М. Рожко,
І. Берневек.

Стаття про роботу вчителів і учнів Флорівської початкової школи в колгоспі імені Кагановича.

Газета «Ленінська правда»,
7 серпня 1947 р.

Із фондів Державного архіву
Кіровоградської області

⁴⁶¹ Архив управления МВД Украины в Кировоградской области. – Ф. 3.6. – Д. 776. – Л. 71 – 73.

⁴⁶² ДАКО. – Ф. П-219. – Оп. 2. – Спр. 7. – Арк. 62.

⁴⁶³ ДАКО. – Ф. Р-4293. – Оп. 1. – Спр. 25. – Арк. 12 зв.

та Олени Сагайдак із колгоспу Карла Маркса. 48 пудів зерна вдалося зібрати ланці Євгенії Макаренко – колгоспниці артiлі Кірова. Значні показники врожайності пшениці і жита у 1947 – 1948 рр. продемонстрували бригади Григорія Жердія (колгосп Карла Маркса) та Миколи Голенка (колгосп Кірова)⁴⁶⁴.

Відповідно до указу президії Верховної Ради СРСР від 29 березня 1948 р. за одержання високих врожаїв пшениці та жита у 1947 р. і забезпечення колгоспів насінням зернових культур для весняної сівби у 1948 р. звання Героя Соціалістичної Праці було присвоєно 14 хліборобам із господарств Велико-ковисківської сільради: Никифору Башловці, Миколі Голенку, Ганні Дробошевській, Євгенії Макаренко, Агафії Матвієнко, Ганні Яцулі, Ніні Андрєєвій, Григорію Жердію, Катерині Іванченко, Микиті Іванченку, Марії Мирзі, Ользі Олексіївій, Олені Сагайдак, Марії Саловій. У цьому ж році за досягнуті успіхи у розвитку сільськогосподарського виробництва нагороджені орденами і медалями 28 колгоспників: орден Леніна отримали Іван Алексєєв та Іван Зубенко, орден Трудового Червоного Прапора – Ніна Жердій, Надія Мошнягуца, Параска Салова, решта – медалі «За трудову доблесть» і «За трудову відзнаку».

Колективне фото колгоспників Великоковисківської сільради,
удостоєнних звання Героя Соціалістичної Праці.
Із альбому «Сторінки з історії села Велика Виска»

Відзначимо, що загалом колгоспи у кінці 40-х років ХХ ст. перебували у тяжкому становищі. Брак робочої сили, низький рівень трудової дисципліни, відсутність достатньої кількості техніки та сільськогосподарського інвентаря, невміле керівництво, недобросовісне виконання колгоспниками своїх обов'язків, обов'язкове виконання планів по здачі державі продукції, – все це не давало змоги колгоспам перетворитися на ефективні виробництва. Ось, наприклад, відомості про стан господарства артiлі імені Сталіна у 1949 році. Голова сільськогосподарської комісії Великоковисківської сільради Луньов повідомляв 26 березня цього року членів виконкому, що *«труд-дисципліна в колгоспі ім. Сталіна занедбана, від чого на сьогодні колгосп повністю не готовий до сівби... посівматеріал ячменю 46 ц не кондиційний по засміченості, тваринництво в колгоспі занедбано, немає належного уходу, а 7 шт. телят 1948 р. народження на краю загибелі»*⁴⁶⁵. У своїй резолюції з цього питання виконком відзначав, що в колгоспі з боку його керівництва (голова колгоспу – Сидоренко) відсутнє серйозне ставлення до роботи, яке не забезпечило виготовлення необхідної кількості інвентаря, належного зберігання посівного матеріалу (окрім ячменю, некондиційними були овес, горох та насіння довгорічних трав), завезення потрібної кількості мінеральних добрив – із 265 ц було лише 30 ц. Подібна ситуація спостерігалася в інших колективних господарствах – імені Кірова (голова колгоспу – Башловка) та імені газети «Правда» (голова колгоспу – Матвієнко). Ще

⁴⁶⁴ Колесник М., Михайлова Т. Історія села Велика Виска... – С. 45.

⁴⁶⁵ ДАКО. – Ф. Р-4293. – Оп. 1. – Спр. 34. – Арк. 5 – 5 зв.

однією важливою проблемою було те, що значна кількість членів колгоспів самовільно, без рішення загальних зборів, їх залишала і йшла працювати в інші організації та установи. Тому 26 березня 1949 р. виконком Великоvisківської сільради вкотре звернувся до райвиконкому і до РК КП(б)У з проханням змусити колишніх колгоспників повернутися назад на роботу в господарства.

У 1950 р. відбулося масштабне укрупнення колективних господарств Великоvisківської сільради. Колгосп «20-річчя Жовтня» став частиною колгоспу імені Сталіна. Незабаром до нього також приєднали колгосп імені Карла Маркса. На початку 1960-х років перелічені три колективні господарства були названі артілью «Росія». Колгоспи імені Кірова та імені газети «Правда» утворили єдине господарство, яке отримало назву артіль імені Жданова. Після ліквідації на початку 1950-х років Флорівської сільради колгоспи «Перебудова села» і «Правдивий шлях», які діяли на її території, увійшли до складу колгоспу Жданова. Таким чином, із середини 50-х років ХХ ст. на теренах Великоvisківської сільради працювали два великі колгоспи – імені Сталіна («Росія») (906 колгоспників, 3 870 га) та імені Андрія Жданова (1 055 колгоспників, 6 870 га). Об'єднані колгоспи також зазнали певних структурних і організаційних змін. Так, у 1951 р. в артілі Жданова проведено укрупнення бригад – замість 13 було створено 4 бригади, за кожною з яких закріпили 1 100 – 1 200 гектар землі. Бригада таким чином стала центральною виробничою одиницею в колгоспі. За кожною польовою бригадою була закріплена окрема тракторна бригада Шостаківської машино-тракторної станції.

Об'єднання колгоспів Великої Виски надалі позитивно вплинуло на їхню роботу. Підвищилася врожайність зернових культур і цукрового буряку. Наприклад, у 1950 р. в колгоспі Жданова зібрали по 30 – 32 ц пшениці з гектара, а у колгоспі Сталіна ланка Євгенії Головецької виростила по 350 ц буряка з га. 380 ц буряка з гектара зібрала ланка Уляни Машнягуци з колгоспу Жданова. У середньому ж колгоспи виростили по 228 – 237 ц буряків з гектара.

Деяку інформацію про розвиток тваринництва у колгоспі Жданова дізнаємося із протоколу засідання виконкому Великоvisківської сільради від 23 жовтня 1952 року:

«...правління колгоспів в купі із зооветпрацівниками не виконали рішення Х-ї сесії районної ради депутатів трудящих від 27 вересня 1952 року.

По колгоспу ім. Жданова в перші дні осені під дощем знаходилися біля 35 голів свиней, в т.ч. по 2-й бригаді 14 голів свиноматок, по бригаді № 3 – 20 голів, по бригаді № 5 – 24 голови волів. По бригаді № 3 днями скот простояв в загоні не кормлений, кормокухня для свиней не працює. В бригаді № 4, зав. фермою тов. Склифус, 50 голів молодняка ВРХ теж днями простоюють в загоні, їх доглядає одна телятниця, для овець зовсім не мається приміщення. По бригадах № 2, 5 і 4 не мається доярок. Розпорядку дня майже по всіх фермах не мається... Повільно розгортається будівництво нових та перехідних приміщень... В погоні за кількістю, зооветпрацівники в купі із головами правління колгоспників не вибирають старий скот – цим допускають збільшення загибелі голів тварин»⁴⁶⁶.

Виконком сільради зобов'язав правління колгоспу Жданова і безпосереднього його голову Максима Мамрієнка терміново поліпшити стан тваринництва, протягом найближчого часу укомплектувати штат тваринників, завершити ремонт старих і будівництво нових господарських приміщень, закінчити заготівлю кормів. Для контролю і допомоги до колгоспних бригад були прикріплені члени виконкому і депутати сільради. Також для перевірки якості підготовки до зимівлі тварин сформували комісію, до складу якої увійшли: голова сільради Клименко, голова сільськогосподарської комісії Матвієнко, дільничний зоотехнік Сорочан, член виконкому Каблука та інші.

Башловка Никифір –
голова колгоспу імені Кірова.
Із фондів Державного архіву
Кіровоградської області

⁴⁶⁶ ДАКО. – Ф. Р-4293. – Оп. 1. – Спр. 42. – Арк. 32 – 33.

Мамрієнко Максим – голова колгоспу імені Жданова.
 Із альбому «Перші роки боротьби і перемог
 села Велика Виска»

У травні 1952 р. на виконкомі Великоvisківської сільради обговорювалося питання санітарного стану в бригадах і прифермерських дворах колгоспу імені Сталіна. На засідання було запрошене керівництво і працівники артілі: голова – Ткаченко, завідувач ферми – Семен Луньов, бригадири рілльничих бригад – Суржик, Жердій і Москальов, ветеринар – Кирилюк, завідувач свиноферми – Іван Топало, завідувач вівцеферми і птахоферми – Степан Христофор, конюхи – Мазуренко, Горщенко і Сторожук⁴⁶⁷.

У 1953 р. у колгоспі Жданова було посіяно 3 100 га озимої пшениці, 378 га кукурудзи та 200 га цукрового буряку. В колективному господарстві імені Сталіна – 1 167 га озимої пшениці, 155 га кукурудзи і 165 га цукрових буряків. Надалі колгоспи збільшували свої посівні

площі. Наприклад, колгосп Жданова у 1955 р. обробляв вже 3 844 га озимої пшениці, 1 140 га кукурудзи, 270 га цукрових буряків. Цього року колгоспникам вдалося зібрати в середньому з гектара 21 ц озимої пшениці, 19 ц кукурудзи, 244 ц буряку.

Першочерговим завданням колгоспів було виконання планів здачі державі продукції сільського господарства: зерна, м'яса, молока, городини тощо. Говорячи про виконання колгоспами державних планів, не можна оминати таких подій, як голод 1946 – 1947 рр. Бо, власне, саме непомірні їх розміри, а також поганий врожай сільськогосподарської продукції, спричинений несприятливими погодними умовами, стали причинами третього голодування і загибелі голодною смертю жителів Великої Виски за 30 років існування радянської влади.

Восени 1952 р. сільський виконком наказав головам колгоспів до 29 жовтня закінчити виконання державного плану здачі кукурудзи. На збирання цієї культури було мобілізовано все непрацююче населення, котре мешкало на теренах сільради. У колгосп Сталіна відрядили члена виконкому Кабкуку, а до колгоспу Жданова – Бурківську. Вони повинні були здійснити контроль за виконанням поставленого перед артілями завдання. До 1 жовтня 1955 р. колгоспи Великої Виски мали виконати план здачі державі картоплі. 12 листопада виконком сільради підвів підсумки заготівлі колгоспниками картоплі у 1955 році:

*«...виконком сільської ради депутатів трудящих відмічає незадовільний стан в справі виконання плану поставок картоплі господарствами колгоспників по сільській раді, а такий стан утворився тому, що агент Мінзагу тов. Чмихун, заготівельні організації ССТ пустили цю роботу на самотпів, а голова сільради тов. Каратаєв не контролював роботу заготівельних пунктів ССТ, від чого і маємо з плану 46 тонн залишилося не довиконано 17 тонн картоплі...»*⁴⁶⁸.

Щоб виправити ситуацію, виконком зобов'язав голову Великоvisківського сільського споживчого товариства Ракуна розіслати по бригадах колгоспників торговельних працівників, щоб ті зробили подвірний обхід усіх здавачів картоплі і до середини листопада 1955 р. забезпечили виконання планових показників.

Постачали державі сільськогосподарську продукцію та сировину не лише колгоспи, а й колгоспники. Власне, саме вони у перші повоєнні роки стали головними постачальниками м'яса, молока, яєць, вовни, овочів тощо. Кожне селянське господарство отримувало так звані «зобов'язання» по натуральних поставках, тобто певну частину вирощеного врожаю вони мали здати державі. Від обов'язкових поставок державі звільнялися господарства воїнів Червоної армії та партизан, але за умови, що в них проживали діти до 7 років. Зерно не мали здавати похилого віку батьки військовослужбовців і учасників руху опору, сім'ї учителів, лікарів, агрономів, зоотехніків, механіків, директорів радгоспів і машино-тракторних станцій. За виконанням селянами зобов'язань слідували районні уповноважені Народного комісаріату

⁴⁶⁷ ДАКО. – Ф. Р-4293. – Оп. 1. – Спр. 42. – Арк. 15.

⁴⁶⁸ ДАКО. – Ф. Р-4293. – Оп. 1. – Спр. 52. – Арк. 32 – 33.

(Міністерства) заготівлі. Так, у 1946 р. уповноважений по заготівлі у Велико-висківському районі вилучаву у селян корів та здавав їх в рахунок м'ясопоставок. Документи другої половини 40-х років ХХ ст. свідчать, що лише незначна частина селян виконувала державні зобов'язання. Наприклад, у листопаді 1946 р. 34% дорослого населення Велико-висківського району, яким було вручено зобов'язання щодо поставки зерна, не приступили до їх виконання⁴⁶⁹.

У середині 50-х років ХХ ст. у Велико-висківському районі діяла економічна рада, яку очолював перший секретар райкому КП(б)У Микола Горб. До її складу входили голови колгоспів, агрономи, бухгалтери, працівники районного партійного комітету та інші. Опікувалася рада передусім механізацією виробничих процесів, зниженням собівартості сільськогосподарської продукції та зменшенням витрат на управлінський апарат. Завдяки впровадженню рекомендацій економічної ради у 1957 р. в колгоспі Жданова було зекономлено 14 тис. трудоднів. Також вдалося досягти певного зменшення собівартості деякої продукції. Так, якщо у 1955 р. на виробництво центнера молока затрачали 10,5 трудоднів та 16,7 крб., свинини – 69 трудоднів та 184 крб., то у 1956 р. центр молока коштував 7 трудоднів та 12,2 крб., а свинини – 42,6 трудодня і 102 карбованця⁴⁷⁰.

Уведений ще в довоєнний час, трудодень був не лише показником розрахунку собівартості сільськогосподарської продукції, а й до середини 60-х років ХХ ст. залишався єдиною формою оплати праці в колгоспах. Нагадаємо, що трудодень – це певний обсяг виконаної роботи, а не просто один робочий день колгоспника. Вартість трудодня складалася з двох частин: грошової та натуральної. У кінці сільськогосподарського року продукти і гроші, які залишалися в колгоспі для розподілу, ділили на число трудоднів усіх колгоспників за рік, і кожен колгоспник отримував їх частину відповідно до кількості вироблених ним трудоднів. Колгоспники наперед не знали, скільки отримають за свою роботу, оскільки вартість трудодня залежала від врожаю і державного плану, доведеного колективному господарству. І яким би не був обсяг зібраного колгоспом врожаю, він першочергово мав здати державі сільськогосподарську продукцію, розрахуватися з МТС та іншими організаціями, а вже потім – з того, що залишилося – заплатити колгоспниками за їхню роботу.

28 липня 1944 р. Кіровоградський обласний виконком ухвалив постанову, у якій було визначено обов'язкову кількість трудоднів, які мали відпрацювати колгоспники. Так, протягом року член колективного господарства повинен був мінімально виробити 105 трудоднів: до 15 червня – 35, з 15 червня до 15 серпня – 30, з 15 серпня до 15 жовтня – 40. За невироблення мінімальної кількості трудоднів колгоспників засуджували до виконання примусових робіт.

У 1944 р. колгоспник Велико-висківського району отримував за один трудодень в середньому 529 грамів зерна⁴⁷¹. Таким чином, якщо селянин працював у господарстві цілий рік і заробив 105 трудоднів, то він отримував після жнив 55,5 кілограмів зерна. Звичайно, цього було явно недостатньо, тому колгоспники, як правило, намагалися відпрацювати більше від мінімальної норми трудоднів і одержати відповідно більше продукції. Для порівняння наведемо розмір оплати за трудодень у колгоспах тогочасного Маловисківського району. Зокрема у 1946 р. селяни колгоспу «Безбожник» с. Оникієвого отримали на один трудодень 340 грамів зерна і 35 копійок, в колгоспі імені 8-го Березня с. Диминого – 285 грамів зерна і 5 коп., в колгоспі «Заповіт Леніна» с. Олександрівки – 200 грам зерна і 15 копійок⁴⁷². У серпні

ЗВЕДЕННЯ					
про хід заготівлі кормів у колгоспах району на 20 жовтня ц. р.					
(в процентах до плану)					
КОЛГОСПИ	Заклад. силосу	Зібран. корм. корен.	КОЛГОСПИ	Заклад. силосу	Зібран. корм. корен.
ім. Жданова	133	65	ім. Молотова	34	88
ім. Ворошилова	82	100	ім. Фрунзе	31	40
ім. Леніна	71	46	ім. Кірова	25	80
„Думка Ілліча“	47	30	ім. Тельмана	25	21
ім. Димитрова	45	47	ім. Шевченка	18	20
ім. Сталіна	42	75	ім. Куйбишева	16	22
„Більшовик“	41	55	По Шостаківській МТС	70,6	58
ім. Хрущова	39	100	По МТС ім. Горького	42	57
ім. Орджонікідзе	39	42	По району	55,6	57,5

Відомості про заготівлю кормів у колгоспах
Великовисківського району на 20 жовтня 1954 р.
Газета «Ленінська правда», 24 жовтня 1954 р.
Із фондів Державного архіву Кіровоградської області

⁴⁶⁹ Петренко І. Д. Кіровоградщина повоєнна (1944 – 1948 рр.). – Кіровоград, 2011. – С. 182 – 184.

⁴⁷⁰ Колесник М., Михайлова Т. Історія села Велика Виска... – С. 49.

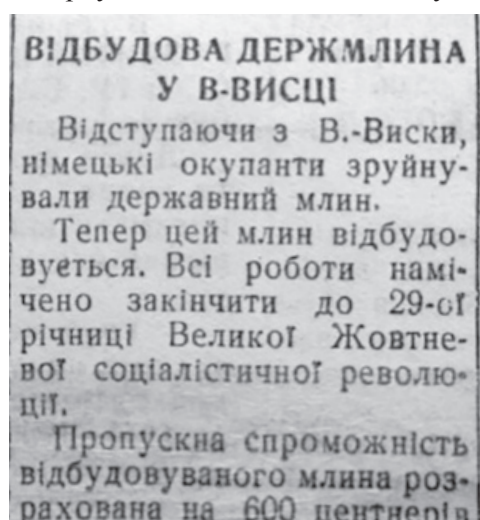
⁴⁷¹ Петренко І. Д. Кіровоградщина повоєнна (1944 – 1948 рр.)... – С. 45.

⁴⁷² Петренко І. Д. Кіровоградщина повоєнна (1944 – 1948 рр.)... – С. 101.

1947 р. колгоспники Великої Виски на вироблений трудовень одержали по 2,1 кг зерна та 1 крб. 75 копій-ок⁴⁷³. Надалі грошовий і натуральний розмір оплати за трудовень поступово збільшувався.

Певним стимулюванням колгоспників краще працювати було нагородження їх державними відзнаками. У 1958 р. за успіхи в розвитку сільського господарства 15 трудівників Великої Виски отримали нагороди: орден Трудового Червоного Прапора – Микола Горб і Ганна Могильна, орден «Знак Пошани» – Федір Колодяжний і Ольга Сорочан, медаль «За трудову доблесть» – Борис Кудря, Олександр Ткаченко, Анастасія Попадюк та інші.

У Державному архіві Кіровоградської області зберігаються протоколи засідань Великовисківського сільського виконавчого комітету. Вони містять різноманітну інформацію про розвиток села у другій половині ХХ ст., дають можливість скласти хоча б загальне уявлення про тогочасне життя мешканців Великої Виски. Окрім питань, пов'язаних із роботою колгоспів, виконком ухвалював рішення щодо діяльності закладів освіти і культури, охорони здоров'я, громадського харчування, сплати населенням податків, продажу нерухомості, зведення нових житлових будівель, благоустрою села, підготовки до виборів у місцеві та верховні ради, заготівлю сільським споживчим товариством різноманітної продукції, ремонту і будівництва криниць тощо. Майже кожного засідання виконавчий комітет розглядав заяви жителів Великовисківської сільради. Здебільшого вони стосувалися надання їм матеріальної допомоги. Наприклад, у лютому і червні 1947 р. за фінансовою підтримкою зверталися матері-одиначки Ольга Онша, Віра Кодренко, Марія Згама, багатодітні матері Євгенія Короленко, Євгенія Щерба та Ніна Мокряк. Данило Лисенко і Семен Карпенко прохали виконком виділити їм земельні ділянки для будівництва житла. У 1949 р. Іван Пономаренко отримав дозвіл від влади відділитися в окреме господарство, а Олексій Біляєв, Митрофан Ліванець та Павло Поркуян були наділені ділянками для спорудження будинків. Разом із цим, якщо одні великовищани отримували землю під житло, інших примусово виселяли з домівок, котрі вони зайняли в період нацистської окупації. У червні 1944 р. виконком районної ради депутатів трудящих вирішив виселити куркуля Василя Матвієнко, якому при німцях, вочевидь, вдалося повернути свій будинок, відібраний на початку 1930-х років під час розкуркулення і переданий колгоспу імені Кірова. Своїх помешкань також позбулися розкуркулені Леонтій Білошевський, Григорій Макаренко і Ольга Матвієнко. Їм також повернули помешкання під час окупації⁴⁷⁴.

Стаття про відбудову державного млину у Великій Висці.

Газета «Ленінська правда»,

11 квітня 1946 р.

Із фондів Державного архіву
Кіровоградської області

У післявоєнний час свою роботу поступово відновили різні установи, організації і підприємства, які розміщувалися і працювали у Великій Висці. 29 червня 1944 р. райвиконком прийняв рішення про створення Великовисківського районного промислового комбінату, який об'єднав заклади промисловості. Першим директором комбінату став Петро Товстоган. А вже наступного року – 4 червня – бюро РК КП(б)У на його місце затвердило Григорія Колесника – колишнього секретаря партійної організації Мар'янівського радгоспу та голову Мар'янівської сільради. Райпромкомбінат мав обозобудівельний і гончарний цехи, а також завод із виготовлення цегли. У 1944 р. він випустив продукції на 20 000 крб.

У другій половині 40 – середині 50-х років ХХ ст. головами Великовисківського сільського споживтовариства, яке опікувалося торгівлею, закладами громадського харчування та заготівлею продуктів, були Кіра Путря і Влас Ракур, заготівельником ССТ – Добровольський, директором інкубаторно-птахової станції – Софія Рябенко, головним рахівником філії Держбанку – Костева, завідувачами двох сільських клубів – Макаренко, Савостін і Луньов, завідувачем бібліотекою клубу № 1 – Булат, завідувачем сільською бібліотекою – Раїса Матвієнко. У 1949 р. було збудоване приміщення для сільської бібліотеки.

Жителі Великої Виски брали участь не лише у відновленні господарства села і району, але й залучалися до його відбудови на інших територіях. Зокрема у 1944 р. 50 осіб із Великовисківського району було мобілізовано на відбудову Криворізького залізничного басейну, 80 осіб – на відбудову вугільної

⁴⁷³ Колесник М., Михайлова Т. Історія села Велика Виска... – С. 45.

⁴⁷⁴ ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 10.

ЗРОСТАЄ КНИЖКОВИЙ ФОНД

З кожним роком зростає книжковий фонд районної бібліотеки. Якщо у 1948 році, наприклад, вона мала 5 276 книг, то зараз до послуг трудящих району близько 16 000 книг.

Тільки в цьому році бібліо-

тека придбала художньої, політичної, сільськогосподарської і іншої літератури на 5 000 карбованців. До кінця року буде затрачено на купівлю книг ще коло 4 000 карбованців.

Р. МАТВІЄНКО.

Стаття «Зростає книжковий фонд» Великописківської районної бібліотеки.

Газета «Ленінська правда», 5 вересня 1954 р.

Із фондів Державного архіву Кіровоградської області

промисловості Донбасу, 30 осіб поїхали на фабрично-заводське навчання в Сталінську область. Також протягом травня – липня 1945 р. колгоспники Великої Виски брали участь у відновленні Канатівського аеродрому.

У середині 50-х років ХХ ст. у Великій Висці були вулиці Леніна, Поштова, імені газети «Правда», Лікарняна, Нижня Лікарняна, Чапаєва, Польова, Сталіна, Горького, Кірова, Ватутіна, Шевченка, Ковальська, Карла Маркса, Щорса, Колгоспна, Хрушова, Пушкіна, Калініна, Котовського, Будьонного та провулки Тімірязівський, Сільмагівський, Річний, Банківський, Луговий, Вигонний⁴⁷⁵.

⁴⁷⁵ Ленінська правда. – 1954. – 23 листопада. – С. 1.

Розформування Великовисківського району

У 1944 р. після звільнення Червоною армією Великовисківського району від німецько-фашистських військ його території була відновлена радянська влада. Орієнтовно на початку червня 1944 р. розпочав свою роботу виконавчий комітет Великовисківської ради депутатів трудящих та його відділи. Цього року посаду голови райвиконкому обіймав Федір Мішков, а його членами були Грачов, Гандрабура, Токарчук і Чередник. 3 жовтня 1945 р. Кіровоградський обласний виконком прийняв рішення про призначення на посаду голови Великовисківської райради депутатів трудящих, а відтак і голови райвиконкому Євмена Шевченка. У 1950 р. головою РВК був колишній начальник відділу планування Чорноіваненко, секретарем – Жердів, членами – Мішков, Літвіненко, Карлюк, Доценко, Данілов, Макаренко. У 1952 р. керівником виконавчого органу влади працював Лихошерський, а протягом 1956 – першої половини 1958 рр. – Міхно.

В останній рік існування Великовисківського району – 1958-й – головою виконкому був Лета, секретарем – Олексій Жердів, а його членами – завідувач районного фінвідділу Іван Крамаренко, начальник сільгоспінспекції Олексій Швець, а також Мішков і Онишко.

У 1940-х роках при райвиконкомі були створені декілька комісій, а саме: районна планова комісія, яка здійснювала контроль за виконанням господарського плану, комісія обліку інвалідів Другої світової війни та комісія з відведення землі під будівництво виробничих і культурно-побутових закладів. У 1953 р. перша сесія районної ради депутатів трудящих 4-го скликання ухвалила рішення про створення п'яти постійно діючих комісій: бюджетної, сільськогосподарської, народної освіти, торгівлі та дорожнього будівництва. Згідно зі штатним розписом 1955 р. у райвиконкомі працювало 11 осіб: голова, секретар, завідувач загального відділу, завідувач сектору кадрів, інструктор, машиністка, водій, старший землеупорядник, технічна робітниця, конюх, сторож-кочегар⁴⁷⁶.

У післявоєнний час завідувачем районного відділу соцзабезпечення працював Стебловський, а також Літвіненко, старшим зоотехніком – Бохенко, стршим ветеринарним лікарем – Фітенко, завідувачем районного дорожнього відділу – Рожко, начальником районного відділу НКДБ – Олександр Нечай, районним прокурором – Осипенко, начальником районного відділу НКВС – Руденко, Петро Мухін, районним воєнним комісаром – Корзін, директором «Заготзерно» – Пашніков, уповноваженим Народного комісаріату заготівлі – Белік і Андрієнко, завідувачем районного відділу торгівлі – Назарчук і Колесник, директором будинку культури – Дідухов і Гончарук, начальником інспекції з якості насіння – Снісаренко, завідувачем районного дитячого садка – Молчанова, завідувачем райбібліотекою – Гончарук, управляючим контори «Заготскот» – Чимпой, рахівником відділу Дежбанку – Костева, головою райспоживспілки – Волкова, Пилипенко і Назарчук, директором районного промислового комбінату – Робочий, завідувачем центральної ошадкаси – Бобришов, завідувачем районного відділу фізичної культури і спорту – Ралько і Юрій Слюсаренко.

Впродовж 40 – 50-х років ХХ ст. на засіданнях Великовисківського райвиконкому розглядалися питання щодо ремонту шкіл, медичних закладів та інших об'єктів, заготівлі лікарських трав, перебігу господарських робіт у колгоспах і радгоспах, ремонту доріг, затвердження бюджету, очистки полів і населених пунктів від металообробки, будівництва водойм у колгоспах, обов'язкового страхування населення, надання пільг господарствам, збільшення кількості лісових насаджень, вирощування свійських тварин та птиці тощо⁴⁷⁷.

Радянською владою був відновлений довоєнний адміністративно-територіальний поділ Великовисківського району. Станом на 1 вересня 1946 р. район поділявся на 12 сільських рад: Великовисківську, Веселівську (Арсенівка, Веселівка, Федорівка), Володимирівську (Володимирівка, Олександрівка), Іванівську (Аврамівка, Іванівка), Івано-Благодатнівську, Мар'янівську (Матусівка, Павлівка, Петрівка, селище Мар'янівського бурякорадгоспу, Ковалівка), Миколаївську (Новоолександрівка, Миколаївка, Карлюківка), Овсяниківську (Андріївка, Овсяниківка), Олексіївську (Водяне, Новомихайлівка, Олексіївка), Олено-Косогорівську (Квітка, Олено-Косогорівка, хутір Петрівський), Осикуватську та Флорівську (хутір Ленінський). Велика Виска була центром району та відразу двох сільрад – Великовисківської та Флорівської⁴⁷⁸. Надалі Флорівська і Осикуватська сільські ради були ліквідовані і на 1 січня 1958 р. Великовисківський район складався з 10 сільрад⁴⁷⁹.

⁴⁷⁶ ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 6. – Спр. 99. – Арк. 4.

⁴⁷⁷ ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 6. – Спр. 2, 21, 29, 53, 102, 129.

⁴⁷⁸ Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. – К., 1947. – С. 300 – 301.

⁴⁷⁹ СССР. Административно-территориальное деление союзных республик на 1 января 1958 года. – М., 1958. – С. 278.

Футбольний матч

6 липня на нашому стадіоні зустрілись команди футболістів В-Виски і „Локомотив“ ст. Помічна. Матч закінчився з рахунком 3:1 на користь В.-Виски.

Слід відмітити, що м'яч у ворота господарів попав лише з вини воротаря тов. Яворського, який взявши його, перепустив через свої плечі у ворота.

Команда великовищан на цей раз виступала більш-менш підготовленою. Краще від інших грали т. Биканов (капітан команди),

який забив у ворота „Локомотива“ два м'ячі з трьох, т. Кірілов, який забив 1 м'яч, а також т.т. Ракул і Жердій. В цілому відмічалась в'ялість, неточні удари і т. ін.

Бажано, щоб великовищани більш серйозно ставились до тренування з тим, щоб була добра зіграність членів команди й сильніша техніка володіння м'ячем. Лише при високій майстерності гри можна закріпити досягнуті успіхи.

Стаття про футбольний матч між командами Великої Виски і «Локомотив» (станція Помічна), який відбувся 6 липня 1947 р.
Газета «Ленінська правда», 10 липня 1947 р.
Із фондів Державного архіву Кіровоградської області

Гравці футбольної команди «Колос». с. Велика Виска, 1950 р.
Із фондів етнографічного музею «Світниця Великовисківської ЗШ І – ІІІ ст.»

29 вересня 1958 р. виконком Кіровоградської обласної ради депутатів трудящих на виконання Указу президії Верховної Ради Української РСР від 25 вересня цього ж року ухвалив рішення № 814 «Про передачу Великоvisківського району до складу М.Висківського, Н.Миргородського і Кіровоградського районів». Була утворена обласна комісія з 11 осіб під керівництвом заступника голови облвиконкому Августова, яка повинна була організувати розформування Великоvisківського району. До комісії увійшли також інші працівники обласного виконкому, заступник завідувача відділу партійних органів обкому КП(б)У Кочан, заступник начальника обласного управління сільського господарства Степанов, голова Великоvisківського райвиконкому Лета, Маловисківського – Крамаренко, Кіровоградського – Бондаренко, Новомиргородського – Шарпінський. У кожному із зазначених районів для прийому сільрад, колгоспів, радгоспів, установ і організацій ліквідовуваного Великоvisківського району були утворені комісії.

Територія Великоvisківського району була розформована таким чином: до Маловисківського району увійшли Великоvisківська, Івано-Благодатнівська, Мар'янівська сільради, до Новомиргородського – Веселівська, Володимирівська, Іванівська, а до Кіровоградського – Миколаївська, Овсяниківська, Олексіївська і Олено-Косогорівська⁴⁸⁰.

15 жовтня 1958 р. відбулося, вочевидь, останнє засідання виконавчого комітету Великоvisківської районної ради депутатів трудящих. Окрім членів президії райвиконкому, в ньому взяли участь завідувачі його відділів, а також керівники деяких районних установ і організацій. У порядку денному було всього два питання: власне, про звільнення з роботи заввідділів та їх працівників і затвердження акту списання майна, непридатного для використання. Протягом жовтня 1958 р. були звільнені: Петро Колесник – заввідділу соцзабезпечення, Параскева Товстоган – заввідділу культури, Григорій Пономаренко – заввідділу народної освіти, Олексій Швець – начальник сільгоспінспекції, Дмитро Грохольський – райінспектор Центрального статистичного управління, Павло Яворський – старший інспектор Держстраху, Єфросинія Дзюба – заввідділу з будівництва в колгоспах, Марія Діордіца – завідувач райбюро РАЦСу, Іван Крамаренко – завідувач райфінвідділу, Іван Петренко – заввідділу дорожнього будівництва, Олександр Сохін – голова планового відділу, Олександр Жердїй – секретар райвиконкому, Юрій Бажанов – інструктор райвиконкому, Валентина Каблука – друкарка райвиконкому, Віра Проценко – техробітниця райвиконкому, Ганна Назарчук – завідувач загального відділу райвиконкому, Ніна Єгорова – завідувач сектору кадрів райвиконкому, Володимир Луньов – водій райвиконкому. До 1 листопада 1958 р. залишалися працювати сторож райвиконкому Прокіп Клубченко та охоронець РК КП(б)У Василь Макаренко⁴⁸¹.

Таким чином, восени 1958 р. Великоvisківський район був розформований, а Велика Виска як центр сільради увійшла до складу Маловисківського району. Згодом частиною Великоvisківської сільради стало село Івано-Благодатне. Відбулося це після ліквідації Івано-Благодатнівської сільради.

У 60-х роках ХХ ст. Маловисківський район зазнавав суттєвих адміністративно-територіальних змін. Так, згідно з указом президії Верховної Ради УРСР від 30 грудня 1962 р. відбулося укрупнення районів Кіровоградської області, у результаті якого було ліквідовано Хмельський район. Його територію розподілили між Маловисківським, Новоархангельським і Новоукраїнським районами. Також тимчасово припинив своє існування Новомиргородський район, а його територія, за винятком Новомиргорода, який отримав статус міста обласного підпорядкування, увійшла до Маловисківського району. Натомість з останнього були вилучені Злинська і Плетеноташлицька сільські ради, котрі стали частиною Новоукраїнського району⁴⁸².

На початку 1965 р. знову відбулися зміни в адміністративному районуванні Кіровоградської області і загалом Української РСР. Згідно з указом президії Верховної Ради УРСР, прийнятим 4 січня, відновлювався Новомиргородський район у його попередніх межах, а Злинська і Плетеноташлицька сільради поверталися назад до складу Маловисківщини. До того ж в Маловисківський район були включені ще шість сільрад – Березівська, Нововознесенська, Якимівська з Новоархангельського району, Глодоська з Новоукраїнського району та Овсяниківська і Миколаївська, які після розформування Великоvisківського району в 1958 р. перебували у Кіровоградському районі. Однак вже 5 лютого були внесені зміни на основі пропозицій обласних виконкомів: Глодоську передали назад до Новоукраїнського району, а Овсяниківську і Миколаївську – до Кіровоградського⁴⁸³.

⁴⁸⁰ ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 6. – Спр. 137. – Арк. 5.

⁴⁸¹ ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 6. – Спр. 137. – Арк. 2.

⁴⁸² Список районов, упраздненных в связи с укрупнением сельских и образованием промышленных районов (декабрь 1962 г. – февраль 1963 г.). – М., 1964. – С. 109.

⁴⁸³ Відомості Верховної ради Української РСР. – 1965. – № 3. – С. 64; № 8. – С. 143.

Укази президії Верховної Ради УРСР 1965 р. практично завершили формування зовнішніх меж і внутрішнього поділу Маловиस्कівського району. Надалі відбувалися лише незначні зміни. Зокрема у 1970-х роках Івано-Благодатне виключили із складу Великовиस्कівської сільради і передали до Грузьківської сільради Кіровоградського району.

29 березня 1944 р. відбулося перше у післявоєнний час засідання Великовиस्कівського районного комітету КП(б)У. На ньому розглядалися питання про обсяги поставок колгоспами зерна у фонд Червоної армії, призначення дати скликання і визначення порядку денного районної наради партійного активу, затвердження статистичного звіту РК КП(б)У та створення первинних парторганізацій.

15 квітня 1944 р. бюро Великовиस्कівського райкому прийняло рішення про створення комісії з обліку заподіяної шкоди німецько-фашистськими військами. До її складу увійшли перший секретар РК КП(б)У Микола Тимошевський, голова райвиконкому Федір Мішков, начальник районного відділу НКДБ Сергій Мельник та інші.

У 1944 р. другим секретарем районного партійного комітету був Грачов, а третім або секретарем із кадрів – Василь Небораков, завідувачем організаційно-інструкторського відділу – Петренко і Галушко, завідувачем воєнного відділу – Волох, інструктором із кадрів – Єгорова, завідувачем відділом пропаганди і агітації – Пільненко⁴⁸⁴.

У 1945 р. першим секретарем Великовиस्कівського РК КП(б)У працював Плющ, а членами бюро, окрім нього, були Білик (секретар райокму), Небораков, Мішков, Осипенко, Нечай, Цимбалюк. Посаду завідувача оргінструкторського відділу обіймав Аксьонов, а інструктора – Антоньєв.

Наприкінці 40-х років ХХ ст. секретарем парторганізації Марянівського бурякорадгоспу був Рєпін, районного промислового комбінату – Поліщук, завідувачем відділу пропаганди і агітації райкому – Синиця, секретарем РК ЛКСМУ – Маковський. У 1950 р. першим секретарем був Сенченко, другим – Карлюк, третім – Небораков.

Щороку відбувалися звітно-виборчі збори партійної організації Великовиस्कівського району. Наприклад, до порядку денного партзборів, які відбулися 29 – 30 грудня 1951 р., були внесені питання про звіт райкому та його ревізійної комісії за рік та вибори членів зазначених органів. Після виступу першого секретаря РК КП(б)У Белана відбулося голосування з обрання складу районного комітету та ревкомісії. Так, до складу райкому увійшло 25 осіб, а до комісії – 5 осіб. 30 грудня відбувся організаційний пленум Великовиस्कівського РК КП(б)У, який обрав його керівний орган – бюро, до якого увійшли: Белан, Лета, Каплунов, Лихошерсний, Букреєв, Циганаш, Узлов. Першим секретарем знову став Белан, другим – Лета, а секретарем – Каплунов. Пленум затвердив заввідділу партійних, профспілкових і комсомольських організацій райкому Циганаша, заввідділу пропаганди і агітації Маковського, а редактором районної газети «Ленінська правда» Степанова⁴⁸⁵.

Члени об'єднаної комсомольської організації колгоспу імені Жданова. 1950 р.
Із фондів етнографічного музею «Світлиця Великовиस्कівської ЗШ І – ІІІ ст.»

⁴⁸⁴ ДАКО. – Ф. П-219. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 5, 32 зв., 62, 81, 89.

⁴⁸⁵ На районних звітно-партійних зборах // Ленінська правда. – 1952. – 1 січня. – С. 2.

24 листопада 1954 р. пленум Великовисківського РК КПУ першим секретарем обрав Горба, другим – Невкритого, секретарем райкому по Шостаківській МТС – Дудника, секретарем райкому по Володимирівській МТС імені Горького – Лету. Головою ревізійної комісії став Мішков, а її членами Колесник, Матвієнко, Макаренко, Теніченко. Заввідділу пропаганди і агітації затвердили Товстогана, загального відділу – Самченка, а редактором газети – Кудрю⁴⁸⁶.

У 60-х роках ХХ ст. партійну організацію колгоспу імені Жданова очолював Михайло Кушнір. На початку 70-х років ХХ ст. у Великій Висці було сім первинних організацій КПУ, у яких налічувалося 138 комуністів. А в шести організаціях ЛКСМУ було 235 членів.

На початку квітня 1982 р. виконком сільради затвердив склад комісії по виборах до Великовисківської сільської ради народних депутатів ХVІІІ скликання. До комісії увійшли представники первинної організації КПУ радгоспу «Україна» Леонід Макаренко, Людмила Щорба, Анатолій Балануца, Микола Зубков, а також Тетяна Худенко від первинної організації ЛКСМУ середньої школи, Тетяна Дудник від організації професійної спілки працівників освіти вищої школи і наукових установ середньої школи, Микола Луньов від організації ЛКСМУ радгоспу «Україна», Ганна Кривошея і Микола Крохмальний від організації професійної спілки працівників торгівлі і споживчої кооперації, Тетяна Решетова від організації ЛКСМУ райпромкомбінату та Володимир Сторожук від організації ДТСААФ радгоспу «Україна»⁴⁸⁷.

У 1980-х роках секретарями партійної організації радгоспу «Україна» були Головін і Жердій, а радгоспу «Росія» – Семенов.

⁴⁸⁶ Ленінська правда. – 1954. – 23 листопада. – С. 2.

⁴⁸⁷ ДАКО. – Ф. Р-4293. – Оп. 1. – Спр. 281. – Арк. 43.

Від хрущовської «відлиги» до проголошення незалежності України (1960 – 1980-ті рр.)

У першій половині 60-х років ХХ ст. в Радянському Союзі відбувалися процеси лібералізації, які розпочалися ще у 1953 р., коли помер Йосип Сталін. В історичній науці ці події отримали неофіційну назву – «відлига». Протягом 1953 – 1964 рр. вище державне і партійне керівництво СРСР на чолі з Микитою Хрущовим провело значні реформи в промисловості, сільському господарстві, військово-промисловому комплексі, освіті, культурі, тощо. Відбулися зміни в суспільно-політичному житті. На ХХ-му з'їзді КПРС, котрий пройшов у лютому 1956 р., Хрущов у своїй доповіді «Культ особи та його наслідки» засудив злочини Сталіна та його оточення. Із місць позбавлення волі були звільнені багато політичних в'язнів, котрих незаконно засудили у період правління Сталіна. Відбулася перша в історії СРСР масова реабілітація жертв політичних репресій, у тому числі й жителів і уродженців Великої Виски. Разом із тим у часи правління Хрущова зберігалася монополія влади Комуністичної партії, командно-адміністративна система управління, посилилася антирелігійна політика.

Результати хрущовських реформ другої половини 50-х – першої половини 60-х років ХХ ст. відчули на собі й жителі Великої Виски. Саме в цей час розпочалася лібералізація колгоспної системи в сільському господарстві. Відбувається поступове введення замість трудоднів грошової оплати праці. Спочатку колгоспам дозволили самостійно встановлювати обов'язкову кількість трудоднів, які необхідно було виробити, а з 1959 р. почалося введення мінімальної гарантованої суми коштів, які колгосп повинен був заплатити селянам. Частина грошей видавалася щомісяця у вигляді авансу, решта – в кінці року. Остаточно трудодень як форма оплати праці був скасований у 1966 р. – згідно з постановою ЦК КПРС і Ради міністрів СРСР «О повышении материальной заинтересованности колхозников в развитии общественного производства» в колгоспах була встановлена гарантована грошова і натуральна оплата роботи членів колгоспу. Наприклад, у 1970 р. в колгоспі імені Жадова середьомісячний заробіток трактористів становив 114 крб., комбайнерів – 247 крб., водіїв – 115 крб., доярок – 103 карбованця⁴⁸⁸.

Ще одним важливим рішенням радянської влади, яке сприяло поліпшенню становища колгоспників, стало надання місцевій владі у 1958 р. дозволу видавати їм тимчасові паспорти. До цього часу видача паспортів селянам-колгоспникам була заборонена відповідно до постанови Раднаркому СРСР від 27 грудня 1932 р. Паспорти мали лише жителі міст, селищ міського типу, робітники і службовці, які проживали в сільській місцевості, працівники радгоспів. Без паспорта член колективного господарства не міг виїхати з населеного пункту, для цього йому треба було отримати дозвіл від голови сільради або колгоспу. Таким чином, до 1958 р. селяни-колгоспники були обмежені у вільному пересуванні і зміні місця роботи. З 1974 р. їм стали видавати не тимчасові, а постійні паспорти. Однак жителів Великої Виски почали паспортизувати дещо раніше, з 1940 р., коли було прийняте «Положення про паспорти», котре регламентувало їх видачу мешканцям районних центрів та населених пунктів, де знаходились машино-тракторні станції. На початку 1974 р. у Великій Висці створили раду сприяння дотримання паспортного режиму на території сільради в складі: Шмільова, Сагай, Луньова, Швидкої, Богушевської та інших. У 1970-х роках відбувався обмін паспортів старого зразка на нові. Так, за інформацією секретаря сільради Луньова, у 1977 р. отримати паспорт нового зразка мали 2 600 жителів Великої Виски. У 1975 р. колгоспники Великої Виски вперше одержали трудові книжки.

У другій половині ХХ ст. господарська діяльність колгоспів Великої Виски постійно перебувала під контролем виконавчого комітету сільської ради депутатів трудящих. Так, на його засіданнях протягом 1960-х років розглядалися питання про готовність колгоспів імені Жданова і «Росія» до посіву ярих та озимих культур, стан закупівлі ними молока у населення, розвиток тваринництва, перебіг збирання врожаю, зокрема, цукрового буряку тощо. Наприклад, обговорюючи наприкінці березня 1963 р. підготовку господарств до весняної посівної, виконком рекомендував головним агрономам колгоспу імені Жданова Дмитру Безлюдьку та колгоспу «Росія» Володимиру Афанасьєву негайно вжити заходів щодо доведення насіння до посівних кондицій, бригадирам перевірити стан укомплектування рілних бригад причепами, сівалками та іншою технікою, провести ремонт будинків механізаторів, обладнати їх ліжками, стіль-

⁴⁸⁸ Історія міст і сіл Української РСР: Кіровоградська область... – С. 402.

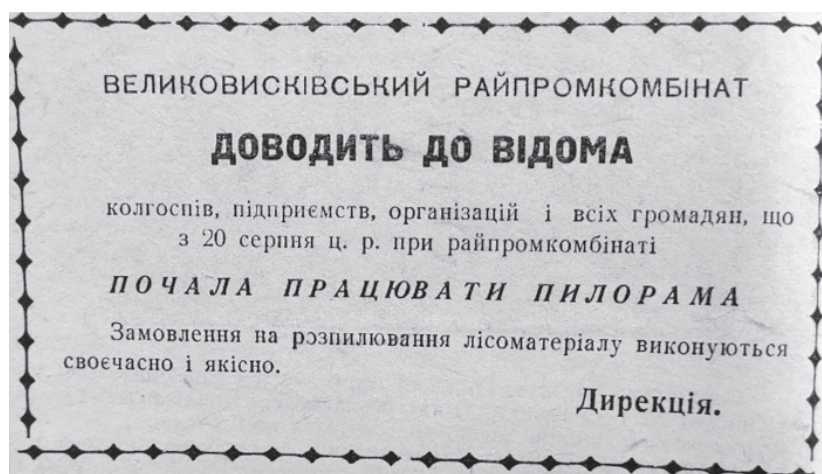
цями, столами, створити бібліотеку, придбати аптечку. Голова правління колгоспу імені Жданова Василь Балашов отримав завдання перевірити укомплектування ланок і закріплення за ними площ під просапні культури та організувати правильність складання робочих планів весняних польових робіт⁴⁸⁹. А в 1968 р. виконком, заслухавши доповіді голів колгоспів імені Жданова Манька та «Росія» Анатолія Чайки, зобов'язав їх мобілізувати все працездатне населення на збирання цукрових буряків. Активну участь у цьому повинні були взяти працівники інших установ і організацій, а також всі учні шкіл Великої Виски⁴⁹⁰.

У 1965 р. середній врожай цукрових буряків становив 293 ц з гектара, а зернових – 24,2 ц з га. Колгосп «Росія» цього року здав державі 29 163 ц зерна, 111 374 ц цукрових буряків та 7 533 ц соняшника.

Щодо тваринництва, то в цей час кожен колгосп мав по дві молочно-товарні ферми із загальним поголів'ям 1 052 корів, 1 546 – молодняка великої рогатої худоби, по одній свинофермі, де було 2 058 голів. У господарствах було три птахоферми, де налічувалося 4 889 штук свійської птиці та пасіки з 265 вуликами. У середині 1960-х років колгосп «Росія» мав вівцеферму, де нараховувалося 3 139 овець, та зумів побудувати корівник на 100 голів, телятник на 150 голів, пташник на 5 тис. штук птиці⁴⁹¹.

У 1971 р. колгоспники Великої Виски були нагороджені урядовими відзнаками – орден Жовтневої революції отримали Русол і Закриничний, а орден Трудового Червоного Прапора – Чайка і Нагорна.

У 1950 – середині 1960-х років був повністю модернізований промисловий комбінат: збудовано цех металевих виробів, встановлено шість нових верстатів і два преси, в лісопильному цеху – пилораму з пропускною потужністю 4 кубометри за робочу зміну. Таким чином, майже весь виробничий процес був механізований. На комбінаті працювало 38 робітників. У середині 1960-х років комбінат випускав чавунно-залізну черепицю, віконні рами, двері, електроди, оліфу, консервні кришки, а також іншу продукцію побутового і господарського призначення. У 1964 р. виробничі потужності промкомбінату виготовили продукції на 105,2 тис. крб., а наступного року – на 125,3 тис. крб. Окрім промислового комбінату, реконструювали також державний млин, борошномельний цех якого мав можливість перемолоти 2,5 тис. тонн зерна на рік, та олійний цех, де перероблювали 2 тис. тонн насіння соняшника на рік⁴⁹². Борошномельний, олійний цехи, а також цех безалкогольних напоїв входив до районного харчового комбунату. Працював побутовий комбінат, який мав кравецьку й шевську майстерні, перукарню.

Оголошення про початок роботи пилорами
Великовисківського районного промкомбінату.
Газета «Ленінська правда», 29 серпня 1954 р.
Із фондів Державного архіву Кіровоградської області

У 1968 р. виконком ухвалив рішення про будівництво на території сільради пожежного депо. Підготовка проектно-кошторисної документації та виконання будівельних робіт було покладено на колгоспи. Цього ж року в селі здійснювалося будівництво водонапірної башні, насосної станції та проведення водопроводу. На ці роботи виконком додатково виділив 2,5 тис. крб. із коштів, передбачених на благоустрій Великої Виски, і залучив фінанси районного промислового комбінату, споживтовариства, побутового комбінату та млину. 22 січня 1968р. голова Великоковисківської сільради Михайло Рожко інформував членів виконкому про перебіг будівництва ставка у населеному пункті та перенесення житлового будинку Борецького.

До середини 1960-х років Велика Виска забезпечувалася електрикою з місцевої станції, яка працювала на пальному. У 50-х роках у колгоспі імені Жданова була збудована колгоспна електростанція на 58 кіловат. Її електричним струмом освітлювалися тваринницькі ферми, господарські будівлі та житло

⁴⁸⁹ ДАКО. – Ф. Р-4293. – Оп. 1. – Спр. 100. – Арк. 13.

⁴⁹⁰ ДАКО. – Ф. Р-4293. – Оп. 1. – Спр. 146. – Арк. 42 – 42 зв.

⁴⁹¹ Колесник М., Михайлова Т. Історія села Велика Виска... – С. 51 – 52.

⁴⁹² Колесник М., Михайлова Т. Історія села Велика Виска... – С. 53.

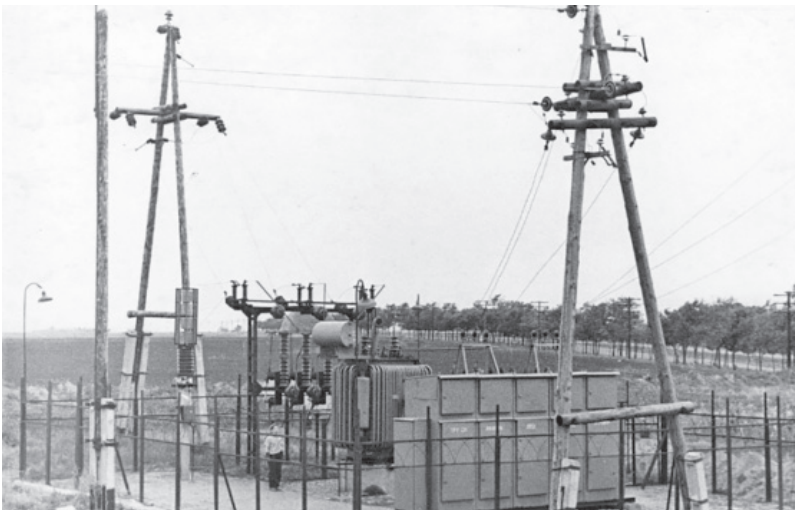
Господарський двір колгоспу «Росія». 1960-ті рр.
 Із фондів етнографічного музею «Світлиця Великописківської ЗШ I – III ст.»

Чайка Анатолій – голова колгоспу «Росія». 1960-ті рр.
 Із фондів етнографічного музею
 «Світлиця Великописківської ЗШ I – III ст.»

7 листопада – святкова хода на честь річниці Жовтневої революції. с. Велика Виска, 1960-ті рр.
Із фондів Державного архіву Кіровоградської області

Електрична підстанція у с. Велика Виска. 1960-ті рр.
Із фондів Державного архіву Кіровоградської області

На вулиці Великої Виски. 1960-ті рр.
Із фондів Державного архіву Кіровоградської області

колгоспників⁴⁹³. Великовисківська сільська електростанція входила в систему районного комбінату комунальних підприємств. У 1963 р. її механіком був Колесник, а загалом працівників – мотористи і електромонтери – нараховувалося чотири чоловіки. Через брак пального, відсутність запчастин для ремонту двигунів, незадовільну роботу персоналу станція працювала з перебоями і в домівках жителів Великої Виски, а також у сільськогосподарських, промислових, комунальних підприємствах, закладах культури, освіти і охорони здоров'я, відбувалося регулярне відключення електричної напруги. 16 жовтня 1963 р. виконком Великовисківської сільради затвердив графік роботи електростанції в осінньо-зимовий період 1963 – 1964 рр. З цього часу вона працювала і відповідно постачала електроенергію споживачам із 6-ї до 10-ї години ранку і з 18-ї до 24-ї години ночі⁴⁹⁴. Однак на час святкування 46-ї річниці Жовтневої революції у 1963 р. вводився окремий графік електропостачання: 6 – 7 листопада електрика подавалася з 18-ї години вечора до 3-ї години ночі.

Через деякий час вдалося налагодити нормальне електропостачання. Відбулося це після того, як до села почала надходити електроенергія зі збудованої на р. Дніпро Кременчуцької гідроелектричної електростанції.

До Маловисківського районного комбінату комунальних підприємств належала і лазня, котра діяла у Великій Висці. У 1963 р. її завідувачем був Типальчук. 13 вересня вказаного року він отримав завдання від сільської влади налагодити роботу лазні, зокрема, відремонтувати підлогу, душову кабінку, закупити бачки і стільці та дотримуватися санітарно-гігієнічного стану її внутрішнього приміщення.

Впродовж 60-х років XX ст. були проведені роботи щодо поліпшення благоустрою Великої Виски. Виконавчий комітет сільради регулярно звертався до голів колгоспів і керівників

⁴⁹³ Рожко М. Друга колгоспна електростанція. – Ленінська правда. – 1954. – 16 грудня. – С. 2.

⁴⁹⁴ ДАКО. – Ф. Р-4293. – Оп. 1. – Спр. 100. – Арк. 46.

різних установ та організацій, щоб ті слідували за порядком на підлеглих їм територіях. Зокрема у березні 1966 р. сільська влада звертала увагу голів колгоспів на незадовільний санітарний стан господарських садиб і ферм, невиконання ними профілактичних заходів щодо запобігання поширенню серед свійських тварин хвороб. Також начальнику дільниці Кіровоградських районних електричних систем (РЕС) Романченку і начальнику Великоvisківського вузла зв'язку Йосипу Мялову було заборонено здійснювати перевезення стовпів та залізобетонних приставок волоком по тротуарах і дорогах населеного пункту із твердим покриттям.

Із протоколу засідання виконкому Великоvisківської сільської ради депутатів трудящих від 20 вересня 1966 року:

«Заслухавши та обговоривши доповідь голови сільської Ради т. Рожко М.Ф. про хід виконання міроприємств по благоустрою села на честь 50-річчя Радянської влади, виконком сільської ради депутатів трудящих відмічає, що частина міроприємств... вже виконано. Так, в колгоспі ім. Жданова збудовано будинок тваринника, проложена дорога – 700 м, збудовано 2 мости, посаджено парк біля сільського клубу на площі 0,50 га, в колгоспі «Росія» закінчено будівництво дитясел, закінчується зведення столової в 8-річній школі, закладено фундамент під спортзал в середній школі.

Внаслідок безвідповідальності голів колгоспів не розпочато будівництво контор в обох колгоспах, не розпочато будівництво тваринника в колгоспі «Росія», дитячих ясел в колгоспі ім. Жданова, повільно проходить будівництво Дома Культури та будівництво моста, що з'єднує вулиці Калініна, Кірова з Луговим перевулком»⁴⁹⁵.

У листопаді 1966 р. у Великій Висці розпочалося створення нового кладовища. У зв'язку з тим, що на існуючих цвинтарях вже не можна було проводити захоронення, сільська влада звернулася до райвиконкому з проханням виділити з державного фонду 6 га землі, яка знаходилася у західній частині Великої Виски, біля санаторію.

У березні 1968 р. голови правлінь колгоспів отримали завдання організувати бригади по боротьбі з бродячими собаками та закупити необхідну кількість декоративних та фруктових дерев, для висадження їх на вулицях села та біля берегів річки Велика Вись. Голова колгоспу імені Жданова Манько мав загорнути провалля по вулиці Фрунзе. Згодом виконком його зобов'язав заволочити вулиці, загорнути ями на дорогах та прибрати гній біля молочної. Також у квітні 1968 р. планувалося провести ремонт пам'ятників на братських могилах. Слідувати за санітарним станом села повинен був санітарний фельдшер Топало⁴⁹⁶.

Протягом другої половини 60-х років XX ст. відбувалося будівництво нового приміщення для Будинку культури. Про його перебіг дізнаємося з протоколів засідань сільського виконавчого комітету. Так,

Залізобетонний міст через р. Велика Вись, збудований 1965 р.

Приміщення Будинку культури у с. Велика Виска. 1970 р.
Із фондів Державного архіву Кіровоградської області

⁴⁹⁵ ДАКО. – Ф. Р-4293. – Оп. 1. – Спр. 124. – Арк. 34 – 34 зв.

⁴⁹⁶ ДАКО. – Ф. Р-4293. – Оп. 1. – Спр. 146. – Арк. 11 зв. – 14 зв.

22 квітня 1966 р. сільський голова Рожко відзначав у своїй доповіді, що будівництво йде повільними темпами, колгосп «Росія» не виділив жодного робітника, будівельна бригада (9 робітників з колгоспу імені Жданова) не забезпечена транспортом, а керівництво міжколгоспбуду не надає ніякої допомоги. 23 жовтня 1968 р. виконком прийняв рішення про закриття приміщення Будинку культури через його аварійний стан. Директора Слюсаренка зобов'язали до 26 жовтня перенести роботу Будинку культури і все майно в клуб колгоспу імені Жданова, який розташовувався по вулиці Сергія Кірова. Також члени виконкому звернулися до районної влади з проханням пришвидшити зведення нової будівлі для закладу культури⁴⁹⁷. У 1970 р. будівельні роботи було закінчено і Будинок культури переїхав у нове приміщення.

У середині 1960-х років у Великій Висці працювало 9 бібліотек: зональна, клубна, дві колгоспні, дві шкільні і три профспілкові. Їхній книжковий фонд складав 41 153 екземпляри, а кількість читачів сягала 3 826 осіб. При зональній бібліотеці діяв кабінет політичної освіти. Поступово серед мешканців села набувають поширення друковані засоби інформації та радіо. Наприклад, у 1966 р. великовищани передплатили 4 222 екземпляри, а у 1972 р. – 5 500 газет і 1 тис. журналів. До 1958 р. виходила Велико-ковисківська районна газета «Ленінська правда», її редакторами працювали

Співробітники районної газети «Ленінська правда».
с. Велика Виска, 1950-ті рр.

*Із фондів етнографічного музею
«Світниця Великоковисківської ЗШ І – ІІІ ст.»*

Приміщення відділення зв'язку у с. Велика Виска. 1960-ті рр.

*Із фондів етнографічного музею
«Світниця Великоковисківської ЗШ І – ІІІ ст.»*

Доренко, Пільненко, Макаренко, Борис Кудря, Товстоган, Степанов, Зінченко. Ось перелік періодичних видань, які передплачували і отримували жителі Великої Виски у середині 1960-х років: газета «Правда», обласна газета «Кіровоградська правда», районна газета, газети «Комсомольська правда» і «Сільське життя» та журнали «Комуніст», «Політична самоосвіта», «Партійне життя», «Агітатор», «Блокнот агітатора», «Комуніст України»⁴⁹⁸. У селі мовило власне радіо, нараховувалася 1 271 радіоточка.

Активну освітню і пропагандистську роботу проводило сільське відділення Кіровоградського обласного товариства «Знання», у якому було 35 лекторів, поділених на секції: суспільно-політичну, науково-атеїстичну, педагогічну, сільськогосподарську, медичну, літературну та мистецьку. У 1965 р. лектори товариства на підприємствах, в колгоспах, колгоспних клубах та на радіо прочитали 265 лекцій. Як і до війни, у Великій Висці продовжували працювати громадські об'єднання: Добровільне товариство сприяння армії, авіації і флоту (ДТСА-АФ) (1 571 член), «Червоний хрест» (1 162 члена), фізкультурне товариство «Колос» (658 членів). У 1958 р. розпочали свою роботу три народних дружини – територіальна і дві колгоспні, які слідували за громадським порядком. Ними керував штаб, який очолював Пе-

⁴⁹⁷ ДАКО. – Ф. Р-4293. – Оп. 1. – Спр. 146. – Арк. 41. – 41 зв.

⁴⁹⁸ ДАКО. – Ф. Р-7172. – Оп. 1. – Спр. 81. – Арк. 49.

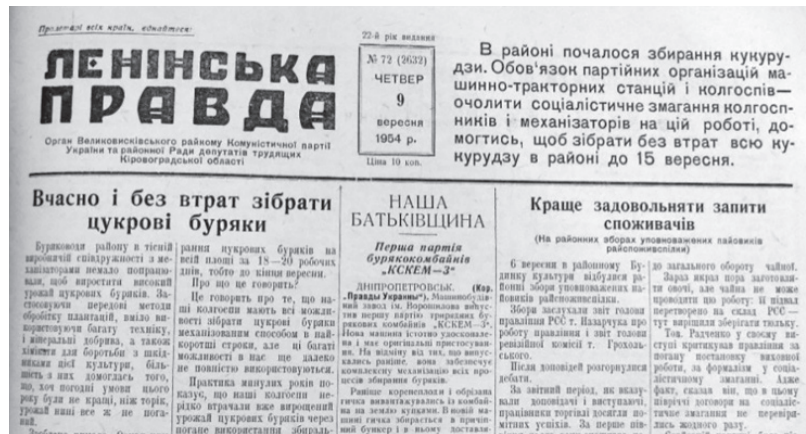
тро Колесник⁴⁹⁹. У 1977 р. командиром народної дружини радгоспу «Україна» був Гетьмаменко, а у 1984 р. штаб народних дружин села очолював Барнас.

Торговельна мережа Великої Виски нараховувала понад 10 магазинів та інших точок продажу краму. У 1964 р. магазини села реалізувати продукції на майже на 1,5 мільйони, а у 1971 р. – на понад 2 млн крб. Для вивчення запитів населення організовувалися виставки-продаж товарів.

Характерною особливістю тогочасної торгівлі був дефіцит окремих видів товарів і регламентована кількість реалізації продукції. Так, у 1963 р. жителі Великої Виски згідно норм могли купити в одні руки хліба не більше двох кілограм. Також лише по одному кілограму продавалися крупи і макарони. Траплялися випадки, коли працівники закладів торгівлі порушували передбачені норми, що призводило до «виникнення черг біля хлібного магазину і ненормальної торгівлі хлібом, коли не всі робітники і службовці можуть вільно купити належну кількість хліба, макарон, крупів»⁵⁰⁰. 13 вересня 1963 р. виконком зобов'язав голів колгоспів продавати споживчій кооперації залишки зерна для випікання хліба, а голову правління Великоvisківського ССТ Володимира Чорноіваненка пояснити продавцям, що необхідно суворо дотримуватися норм продажу хліба та інших продуктів.

У 1966 р. виконувачем обов'язків голови сільського споживтовариства був Шевченко, завідувачами магазинами – Матвієнко, Самченко, Харченко, Лисенко, Зінов'єва, Сьоміна, Сергіїв, Вербовіцька, Швець, заготовлювачами – Русов, Давидов і Дудник. Також заготовлювачем ССТ працював Товстоган, а керівниками крамниць – Салова і Буковишина. Вони у березні 1968 р. доповідали членам виконкому про хід закупівлі яєць у жителів Великої Виски. На початку 70-х років XX ст. головою ССТ був Швець.

Відзначимо, що утримання за-

Фрагмент першої сторінки Великоvisківської районної газети «Ленінська правда» за 9 вересня 1954 р.
Із фондів Державного архіву Кіровоградської області

Приміщення магазину культтоварів
у с. Велика Виска. 1960-ті рр.
Із фондів етнографічного музею
«Світниця Великоvisківської ЗШ І – ІІІ ст.»

Асортимент товарів культмагу у с. Велика Виска. 1970 р.
Із фондів Державного архіву Кіровоградської області

⁴⁹⁹ Колесник М., Михайлова Т. Історія села Велика Виска... – С. 56 – 58.

⁵⁰⁰ ДАКО. – Ф. Р-4293. – Оп. 1. – Спр. 100. – Арк. 41 – 42.

Приміщення магазину продовольчих товарів
у с. Велика Виска. 1960-ті рр.
Із фондів етнографічного музею
«Світлиця Великоvisківської ЗШ І – III ст.»

кладів соціальної сфери відбувалося за рахунок сільського бюджету. Для прикладу його розмір на 1963 р. становив 30 566 крб. Сформований він був із коштів від прибуткового податку на будівлі та земельної ренти – 900 крб., прибуткового податку з видовищ, ігор, концертів – 985 крб., державної субвенції – 531 крб., разового збору на колгоспному ринку – 300 крб., прибуткового податку з колгоспів – 2 804 крб., прибуткового податку з населення – 300 крб., сільськогосподарського податку – 16 096 крб., прибуткового податку з кооперації – 8 640 крб., перехідних бюджетних коштів із минулого року – 693 крб. Із зазначеної суми планувалося витратити на утримання дитячого садка 6 695 крб., на заклади народної освіти – 5 938 крб., на сферу

культури – 1 938 крб., на охорону здоров'я – 2 192 крб., на дитячі ясла – 5 205 крб., на торгівлю – 300 крб., на апарат сільради – 3 698 крб., на благоустрій села – 5 700 карбованців⁵⁰¹. Із роками бюджет Великої Виски збільшувався і, наприклад, у 1987 р. він становив 81 353 крб. Проект бюджету розроблявся членами виконкому, а потім виносився на затвердження Великоvisківської сільської ради депутатів трудящих.

Протягом 60-х років ХХ ст. головою сільради працював Михайло Рожко – 1919 року народження, українець, член Комуністичної партії, мав середню освіту, а членами виконавчого комітету були Петро Головащенко, Михайло Кушнір (секретар парторганізації колгоспу імені Жданова), Михайло Луньов, Раїса Матвієнко, Федір Мішков, Анатолій Чайка, Євграф Циганаш (працівник державного млину), Василь Балашов, Микола Макаренко, Володимир Черноіваненко, Микола Швидкий (завідувач ветеринарної лікарні).

Депутатами сільської ради у 1960-х роках обиралися Леонід Макаренко (бригадир колгоспу імені Сталіна), Володимир Шевченко (бухгалтер колгоспу імені Сталіна), Петро Головащенко (дільничий міліціонер), Єлизавета Безпалова (медсестра санаторію), Марія Топало (ланкова колгоспу імені Жданова), Микола Моргунов (тракторист колгоспу імені Жданова), Василь Пацков (голова колгоспу імені Жданова), Зінаїда Короленко (швея промартілі), Валентина Майстренко (вчителька семирічної школи), Ганна Кулик (медпрацівник дільничої лікарні), Володимир Козис (бджоляр колгоспу імені Жданова), Євдокія Кит (робітниця колгоспу «Росія») та інші⁵⁰². Загалом депутатів нараховувалося 50, а на початку 1970-х років – 68.

У 70 – 80-х роках ХХ ст. головами Великоvisківської сільради були Манько, Михайло Кушнір та Георгій Гасвський, заступниками – Матвієнко і Семенов, секретарями – Луньов, Тарасевич і Заєць, членами виконкому – Нагорний, Пухир, Швець, Марченко, Дудник, Ковальов, Афанасьєв, Швидка, Дубина, Виноградова, Козис, Баклан, Гребельник, Балануца, Головін, Западенко, Момот, Масюковська, Луньова, Смірнов, Желізняк, Давидова, Семенов, Махова, Жердій, Макаренко, Завірюха, Христофоров, Ракул, Старосельська, Черевко та інші.

При сільській раді працювали декілька постійних депутатських комісій, груп та рад. Так, сільськогосподарську комісію очоювали Луньова, Семенов, Жердій, комісію з торгівлі – Антоньєв, Працьовита, комісію по дотриманню соціалістичної законності – Матвієнко і Лінник, соціально-культурну комісію – Гайдук і Панов, комісію з дорожнього будівництва та благоустрою – Лавренюк, планово-бюджетну – Тимофієва, адміністративну комісію – Семенов, жіночу раду – Гусєва, групу народного контролю – Слюсаренко⁵⁰³. Також для вирішення тих чи інших проблем створювалися спеціальні комісії. Зокрема у травні 1974 р. була утворена комісія по боротьбі з пияцтвом, до складу якої увійшли Манько, Луньов, Дудник, Нагорний, Стоян, Решетова, Шмільов, Афанасьєв та Осадчий.

⁵⁰¹ ДАКО. – Ф. Р-4293. – Оп. 1. – Спр. 100. – Арк. 16 – 17.

⁵⁰² ДАКО. – Ф. Р-4293. – Оп. 1. – Спр. 82. – Арк. 1 зв. – 5; Спр. 145а. – Арк. 1 – 3.

⁵⁰³ ДАКО. – Ф. Р-4293. – Оп. 1. – Спр. 198; 228; 281; 304; 326; 348.

На початку 1990-х років посаду голови сільради обіймав Жердій, його заступником був Ємець, секретарем – Заєць, а до виконавчого комітету входили Завірюха – головний агроном радгоспу «Україна», Володимир Флоря – головний інженер радгоспу «Росія», Бондаренко – інженер-будівельник радгоспу «Україна», Чернакова – голова Великоvisківського радянської господарської робітничої кооперації, Сухота – завідувач гаража радгоспу «Росія», Семенов – заступник начальника кооператива «Колос».

У 70 – на початку 90-х років ХХ ст. в централізованій бухгалтерії сільради працювали Клименко, Нагорна, Бодашко, Виноградова, Сіренко, директорами сільського будинку культури були Розова, Коржов, Климчук, завідувачем сільського клубу – Русол, завідувачами дитсадка «Сонечко» – Павшенко, Короленко, завідувачем дитсадка «Барвінок» – Матвієнко, начальниками відділу зв'язку – Колесник, Ткаченко, директором торгово-роздрібного підприємства – Плахотнік, завідувачем сільською бібліотекою – Сливенко, головою радянської господарської робітничої кооперації – Вовкодав, завідувачем аптекою № 15 – Кохановська, завідувачем ветеринарною дільницею – Ставенко, бригадиром мисливців – Штаненко, дільничими інспекторами Маловисківського районного відділу Міністерства внутрішніх справ – Шмільов, Король, працівниками промислового комбінату – Нагорний, Вітошкіна, Туртуріка, Маслоковська, Дудник.

№	Назва населеного пункту	Колгоспники		Робітники і службовці		Всього	
		господарств	населення	господарств	населення	господарств	населення
1	с. Велика Виска	945	2 480	417	1 199	1 362	3 679
2	с. Івано-Благодатне	124	269	72	208	196	477
3	санаторій Лісова Поляна	-	-	113	298	113	298
4	залізнична будка, 251 км	-	-	-	-	-	-
5	залізнична будка, 252 км	-	-	1	4	1	4
6	Мар'янівський роз'їзд	-	-	4	14	4	14
7	залізнична будка, 254 км	-	-	1	4	1	4
8	залізнична будка, 258 км	-	-	-	-	-	-
9	залізнична будка, 259 км	-	-	3	10	3	10
10	Квадрат 18	-	-	1	4	1	4
11	Квадрат 44	-	-	1	4	1	4
12	Форма – 2	-	-	-	-	-	325
13	Тимчасово відсутні	-	-	-	-	-	212
Всього		1 069	2 749	613	1 745	1 682	5 031

Відомості про кількість населення та господарств
Великовисківської сільської ради станом на 1 січня 1974 року⁵⁰⁴

⁵⁰⁴ ДАКО. – Ф. Р-4293. – Оп. 1. – Спр. 191. – Арк. 1.

Раданська влада здійснювала регулярний облік свійських тварин, які мали у власному господарстві колгоспники, службовці та робітники. У 1975 р. обліковцями з уточнення господарських книг та перепису худоби були Богушевська, Кожухар, Замітайло, Швидка, Городецька, Палій, Копейкіна, Луньов, Кириюнок.

№	Категорія господарств	Кількість господарств	Велика рогата худоба			Всього великої рогатої худоби	Свині			Всього свиней
			корови	теляці	бички і воли		свиноматки	кнурі і кабани	поросята	
1	Колгоспники	1 069	346	116	57	519	4	104	278	386
2	Робітники і службовці	613	613	56	12	95	-	20	83	103
Всього по сільраді		1 682	402	143	69	615	4	124	361	489

Зведені підсумки обліку свійської худоби та свиней на території Великописківської сільської ради станом на 1 січня 1974 року⁵⁰⁵

Щодо колективних господарства Великої Виски, то на початку 1970-х років колгосп імені Жданова одержав назву «Україна», а згодом разом із колгоспом «Росія» був реорганізований у радянське господарство державної форми власності. Перетворення колгоспів села у радгоспи є прикладом загальної тенденції, яка на той час була в сільському господарстві Радянського Союзу. Радгоспи на відміну від колективних господарств структурно склалися не з бригад і ланок, а з відділків.

Впродовж 70 – початку 90-х років ХХ ст. директорами радгоспу «Україна» були Гребельник, Віктор Желізняк, Григорій Линник, головними агрономами – Луньова, Ємець, головними зоотехніками – Дука, Мокряк, керуючим першого відділку – Музиченко, керівником другого відділку – Жердій, головним інженером – Кириюк, старшим ветлікарем – Крижоновський. В радгоспі «Росія» директором працював Микола Момот, головним агрономом – Морозов, агрономами-овочівниками – Задорожній, Мельник, нормувальницею – Давидова. Посади завідувачів і бригадирів тваринницьких ферм радгоспів обіймали Старосельська, Квак, Луньова, Балануца, Волошиновський, Бобришова, Філюкова, Марченко, Матвієнко, інженерів-будівельників – Миненко, Бондаренко, Суржик.

Окрім робітників радгоспів, до обробітку і збирання сільськогосподарських культур залучалися також співробітники інших установ і організацій. Наприклад, у серпні 1974 р. головний агроном радгоспу «Україна» Афанасьєв звертався до сільської влади з проханням надати додаткову робочу силу для збирання 310 га фабричного і 300 га маточного цукрового буряку, а також 430 га кукурудзи. Також він зазначав, що врожай зернових у цьому році склав 32,1 ц з гектара.

21 травня 1982 р. виконком прийняв рішення мобілізувати населення сільради на просапку цукрового буряку в радгоспі «Україна». Так, працівники дільничної лікарні повинні були виспати 9 га, відділення зв'язку, Будинку культури і Будинку піонерів – по 3 га, учні і вчителі середньої школи – 5 га, аптеки і дитячого садку – по 2 га, сільського клубу – 1 га, чайної – 7 га, сільради – 4 га буряків. А на робітників торговельного підприємства покладалося завдання просапати 27 га картоплі⁵⁰⁶. У серпні 1982 р. директор радгоспу «Україна» Момот мав організувати перевезення огірків, які «зібрані на кучі постаріли, псуються і не вивозяться з плантацій». 30 травня 1986 р. керівництво сільради прийняло рішення про надання допомоги радгоспам у вирощуванні кормових культур і овочів трудовими колективами села. В протоколі засідання виконкому від 25 жовтня 1990 р. зазначається, що до збирання пізніх культур у радгоспах залу-

⁵⁰⁵ ДАКО. – Ф. Р-4293. – Оп. 1. – Спр. 191. – Арк. 2.

⁵⁰⁶ ДАКО. – Ф. Р-4293. – Оп. 1. – Спр. 281. – Арк. 50.

чалися всі організації, установи і підприємства, розташовані на території Великовисківської сільради, учні середньої школи, студенти з Кіровограда, районні організації, пенсіонери.

У 1984 р. в радгоспі «Україна» було посіяно 80 га цукрових та 60 га кормових буряків, 157 га овочів, а в господарстві «Росія» – 250 га цукрових і 90 га кормових буряків, 140 га овочів та 150 га картоплі⁵⁰⁷.

Радгоспи, як і колгоспи, були зобов'язані здавати державі певну кількість сільськогосподарської продукції. Зокрема станом на 27 жовтня 1988 р. радгосп «Росія» поставив державі 222 тонни помідор, 106 т капусти, 114 т моркви, 83 т столового буряку та

143 т огірків. Всього у 1988 р. радгосп мав виростити і здати 1 930 тонн овочів. В господарстві «Україна», у свою чергу, здали 256 т цибулі, 51,8 т огірків, 23,2 т солодкого перцю, 63,4 т помідорів, 24,8 т баклажан, 57,7 т моркви та 146,5 т капусти⁵⁰⁸.

Крім вирощення овочів, в обох радгоспах займалися тваринництвом. 25 лютого 1974 р. головний зоотехнік радгоспу «Україна» Дука доповідав на засіданні виконкому про стан утримання свійських тварин. Він пояснив, що план здачі молока не виконується через те, що багато корів є тільними, натомість запевнив, що поставки державі мяса і яєць за перший квартал будуть обов'язково виконані. Також на засіданні виступили головний ветеринар радгоспу Малихін, завідувач ферми другого відділку Чуйко, керівник другим відділком Шудря, директор радгоспу Пухир та інші. Загалом керівництво сільради так оцінило стан утримання в господарстві худоби і виконання ним планових показників:

«...план продажі яєць першого кварталу цього року виконано на 62%, план продажі м'яса державі в першому кварталі виконано на 60%. Погані справи з виробництвом молока. Так, план виробництва молока в першому кварталі станом на 20 лютого виконано на 35%... Погані справи з виробництвом м'яса, середньо-добовий приріст за січень місяць складає 100 – 150 грам. Рогата худоба на відгодівлі не дає приросту. На тваринницьких фермах не виконується встановлений розпорядок дня з боку доярок і фуражників, завідувачі фермами не здійснюють контролю за виконанням розпорядку дня. Ферми не укомплектовані кадрами доярок, а тому часто групи корів стоять не роздосні... Молодняк великої рогатої худоби знаходиться в антисанітарному стані...»⁵⁰⁹.

У 1974 р. радгосп «Україна» так і не виконав плану здачі молока – лише 73,4%. Тільки на 72,5% були реалізовані планові показники з поставок вовни. Натомість господарство повністю виконало державний план здачі м'яса і яєць. За словами головного зоотехніка Дуки, у грудні 1974 р. свійська птиця щоденно несла майже 2 тис. яєць.

У першому кварталі 1977 р. радгосп «Україна» успішно виконав план молокоздачі. На кожну фуражну корову було надано 484 літри молока. На початку квітня 1977 р. фуражна корова давала молока в середньому 6,2 літри щодня.

Розвиток тваринництва в радгоспах перебував на постійному контролі керівництва Великовисківської сільради. Керівники господарств, головні зоотехніки, начальники відділків регулярно звітували перед членами виконкому про стан готовності тваринницьких приміщень до утримання худоби в осінньо-зимовий період, про здійснені заходи щодо збільшення виробництва м'яса птиці у 1988 р. тощо. Ось, наприклад, інформація про проведену радгоспами роботу в 1990 р. з підготовки приміщень до зимування свійських тварин:

«В радгоспах «Росія» та «Україна» приміщення ферм відремонтовано частково, зашклено частина вікон, ферми забезпечені транспортерами для відкачки гною, автопоїлками, проведено ремонт підлоги.

Приміщення чайної у с. Велика Виска. 1960-ті рр.
Із фондів етнографічного музею
«Світлиця Великовисківської ЗШ I – III ст.»

⁵⁰⁷ ДАКО. – Ф. Р-4293. – Оп. 1. – Спр. 304. – Арк. 54.

⁵⁰⁸ ДАКО. – Ф. Р-4293. – Оп. 1. – Спр. 348. – Арк. 156.

⁵⁰⁹ ДАКО. – Ф. Р-4293. – Оп. 1. – Спр. 198. – Арк. 10 – 10 зв.

Разом з цим слід відмітити ряд недоліків. В радгоспі «Україна» виявлено слідує: всього приміщень 10 (десять), відремонтовано дев'ять, один корівник залишилося відремонтувати, транспортери є, але не працюють, автопоїлки теж, все це потребує термінового ремонту, так як потрібно переводити з літніх таборів в корівники тварин, не вистачає будматеріалів, немає під'їздних доріг до корівників.

В радгоспі «Росія» з тринадцяти приміщень вісім не підготовлено до утримання худоби, протікає покрівля, не відремонтовано транспортери, поїлки, не вистачає будматеріалів, немає під'їздних доріг до приміщень... кормоцех в занедбаному стані...»⁵¹⁰.

Початок 90-х років ХХ ст. позначився зниженням продуктивності роботи радгоспів. У 1991 р. обидва господарства не виконали планових показників. Так, у радгоспі «Україна» виробили 7 055 літрів молока із запланованих трохи більше 9 тис. літрів, а в господарстві «Росія» планували виростити 800 телят, а вдалося лише 637 голів худоби.

Пам'ятник Леніну у с. Велика Виска,
споруджений в 1937 р.
Із фондів етнографічного музею
«Світниця Великовисківської ЗШ І – ІІІ ст.»

Займалися радгоспи й зведенням житлових будинків та поліпшення благоустрою території Великої Виски. Так, у 1990 р. в радгоспі «Україна» було побудовано три будинки, на що витратили 70,4 тис. крб. Радгоспи та інші організації та установи кожного тижня проводили санітарний день, коли проводилося прибирання вулиць села. Також здійснювалося висадження дерев та квітів, ремонтувалися дороги та тротуари. Зокрема у 1970 р. було збудовано 4 км дороги з твердим покриттям, 1 км заасфальтовано, побудовано 12 колодязів, висаджено понад 5 тис. фруктових та декоративних дерев, зведено три дамби для з'єднання вулиць.

У 1986 р. було висаджено 2 тис. дерев та кущів, проведено планування окремих вулиць, будувалися дороги з твердим покриттям по вулицях Горь-

кого та Жовтневій, відремонтовані пам'ятники Володимиру Леніну і загиблим воїнам Червоної армії⁵¹¹.

У квітні 1985 р. було вирішено побудувати у Великій Висці лазню. Виконання цієї роботи доручили радгоспам. Однак, як зазначається у протоколі засідання виконкому, пройшов рік, а їхнє керівництво не замовило технічну документацію та не організувало завезення будівельних матеріалів. 19 квітня 1986 р. сільська влада видала чергове рішення з цього питання, у якому зобов'язала директорів радгоспів до 25 травня виготовити документацію на зведення лазні на 25 місць та закупити будматеріали⁵¹².

20 липня 1986 р. керівництво сільської ради прийняло рішення про створення у Великій Висці культурно-спортивного комплексу. До його складу були включені Будинок культури, Будинок піонерів, сільська бібліотека, середня школа, промкомбінат, радгоспи.

У 1987 р. було побудовано 3 км твердого покриття на вулицях Вербовіцького, Жовтневій та провулку Шкільний, відремонтовано 1 км вулиці Калініна, побудовано ритуальний майданчик на центральному кладовищі, закінчено будівництво магазину по вулиці Кірова, відремонтовано Будинок культури, сільський клуб, дільничну лікарню, проведено ремонт пам'ятників, знесено старе приміщення млину, закладено сквер імені 70-річчя Жовтня, висаджено 500 дерев, встановлено 600 м парканів. Однак цього року не вдалося вивезти залишки будівельних матеріалів по вулиці Леніна, облаштувати проїзд до водокачки радгоспу «Росія», провести ремонт кладки, що з'єднує вулиці Вербовіцького і Чапаєва, налагодити вивезення відходів з індивідуальних господарств.

У 1988 р. розпочалося прокладення твердого покриття по вулиці 11-го Березня. Здійснити це було вирішено «в зв'язку з будівництвом автостанції по вулиці Леніна і підвищенням інтенсивного руху авто-

⁵¹⁰ ДАКО. – Ф. Р-4293. – Оп. 1. – Спр. 364. – Арк. 13 – 14.

⁵¹¹ ДАКО. – Ф. Р-4293. – Оп. 1. – Спр. 326. – Арк. 65.

⁵¹² ДАКО. – Ф. Р-4293. – Оп. 1. – Спр. 326. – Арк. 61.

мобільного транспорту по вулиці 11-Березня, а також благоустрою території, що прилягає до пам'ятника загиблим воїнам...»⁵¹³. Закінчити роботу радгосп «Росія» мав до 1 листопада 1988 року.

Говорячи про розвиток торгівлі у 70-х роках ХХ ст., то слід відзначити, що в магазинах Великої Виски, як і в попередні роки, спостерігався дефіцит на господарсько-побутові товари та продукти харчування. Так, у 1974 р. в сільських торговельних закладах часто були відсутні рушникові і матрасна тканини, велосипедні камери, прожекторні батареї, кишенькові ліхтарі, мотоцикли, риболовецькі снасті, макаронні вироби, м'ясо, траплялися перебої із хлібом та хлібо-булочними виробами. У більшості магазинів не було опалення і порушувався розпорядок роботи⁵¹⁴. За десять місяців 1974 р. Великоvisківське споживче товариство не виконало плану товарообігу. Голова правління Чорноіваненко пояснював це низькою купівельною спроможністю жителів села, бо вони деякий час не отримували заробітну плату в радгоспах. Директор комбінату громадського харчування Швець аргументував невиконання планових показників тим, що у закладі зняли з продажу горілку і закрили ковбасний цех.

Малий асортимент товарів, їх приховування продавцями, перебої з постачанням хліба були в магазинах Великої Виски у 80-х роках ХХ ст. Зокрема у рішенні виконкому сільради від 13 серпня 1982 р. говориться про недотримання санітарно-гігієнічного стану в кафе «Дорожнє», неналежне зберігання продуктів у буфеті «Черемшина», необґрунтовану різницю в цінах на обнакову рибу (в кафе «Дорожнє» вона коштувала 1 крб. 25 коп., а у «Черемшині» – 1 крб. 41 коп.)⁵¹⁵.

Неповністю виконували планові показники районний промисловий комбінат та цехи побутового комбінату. Наприклад, за дев'ять місяців 1982 р. промкомбінат виконав план із реалізації товарів на 87,4%, виробив продукції на 1 384 крб., не виготовив необхідної кількості електродів, парафінових свічок, кришок, оліфи, дверного утеплювача. Не на повну потужність, на думку керівництва сільради, у 1982 р. спрацювали швейний цех та перукарня побутокмбінату. Хороших результатів у роботі досягнув лише взуттєвий цех, котрий виконав план на 100%.

У 90-х роках ХХ ст. побутовий комбінат спочатку тимчасово зупинив свою роботу, а потім зовсім припинив господарську діяльність. У зазначений час перестав виробляти продукцію цегляний завод, який розпаювали, а згодом розібрали його обладнання і приміщення. Розпаювання землі та майна поклало кінець існуванню радгоспів. Їм на зміну прийшли спочатку колективні сільськогосподарські підприємства (КСП) і сільськогосподарські товариства з обмеженою відповідальністю (СТОВ), а згодом селянські фермерські господарства (СФГ).

Масюковська Марія в цеху з виробництва свічок
Маловисківського районного промкомбінату. 1975 р.
Із фондів етнографічного музею
«Світлиця Великоvisківської ЗШ І – ІІІ ст.»

⁵¹³ ДАКО. – Ф. Р-4293. – Оп. 1. – Спр. 348. – Арк. 51.

⁵¹⁴ ДАКО. – Ф. Р-4293. – Оп. 1. – Спр. 198. – Арк. 62.

⁵¹⁵ ДАКО. – Ф. Р-4293. – Оп. 1. – Спр. 281. – Арк. 80.

РОЗДІЛ VIII.

ОСВІТА

Перший навчальний заклад у Великій Висці виник у середині XIX ст. Це була збудована у 1845 р. Ескадронна школа для кантоністів – дітей військових поселенців. У 1874 р. колишня кантоністська школа була увійшла в підпорядкування Єлисаветградського повітового земства. Цього року у ній навчалося 78 хлопчиків і жодної дівчинки, а повітове земство виділило на її утримання 150 руб. Велико-вісківська однокласна земська школа розміщувалася у колишніх казармах періоду військових поселень і мала площу 400 квадратних сажнів. Стіни приміщення зовні були обкладені цеглою, а в середині – вимазані глиною, яка у холодну пору року пліснявіла і покривалася мохом. Покрівля школи була солом'яною, а стеля також глиняною. Підлога – дерев'яна, пофарбована. У навчальному закладі були дві кімнати для проведення занять на 32 та 20 учнів. Туалет на два місця розташовувався від школи на відстані 10,5 метрів. Окрім вбиральні, земська школа не мала інших надвірних споруд, а також житла для учителів⁵¹⁶.

У 1900 р. на утримання земської школи було витрачено 785 рублів (535 руб. від земства і 200 руб. від сільського товариства): 75 руб. на заробітну плату учителю Закону Божого, 450 руб. – оплата праці учителів, 200 руб. – зарплата помічників, 60 руб. – на навчальні посібники⁵¹⁷.

У 1910 р. на зарплату учителів було витрачено 1 085 руб., на навчальні посібники – 33 руб. 79 коп., на опалення приміщення школи – 21 руб. 80 коп., на зарплату сторожа – 61 руб., на інші послуги – 17 руб. 18 копійок⁵¹⁹.

У 1881 р. учителем Велико-вісківської земської школи був Ганенко, а з жовтня 1891 р. – Євгенія Буженицька, яка закінчила Єлисаветградську жіночу гімназію. У 1894 р. Буженицька разом зі своєю помічницею проводила заняття із жіночого рукоділля – 20 учениць і 2 дівчинки, які не числилися ученицями школи, відвідували 2 – 4 уроки на тиждень, на яких вчилися шити, вишивати і в'язати.

Наприкінці 1890-х років попечителем земської школи був дворянин Михайло Малаєв, учителем Закону Божого – Номикосов, учителькою – Буженецька, помічником учителів – Вишневецька, яка також навчалася у Єлисаветградській жіночій гімназії⁵²⁰. Раніше Вишневецька працювала помічником учителя в Плетеноташлицькій земській школі.

У 1901 р. у Велико-вісківській земській школі навчалася 129 учнів (103 хлоп. і 26 дівч.). За віросповіданням майже всі учні були православними, окрім двох дівчат, котрі сповідували католицизм.

⁵¹⁶ Тезяков Н. Земские школы Елисаветградского уезда в санитарном отношении. – Елисаветград, 1895.

⁵¹⁷ Народное образование в Елисаветградском уезде Херсонской губернии в 1900 г. – КОКМ: фонды. – АИ-20496, КВ-45215.

⁵¹⁸ Народное образование в Елисаветградском уезде Херсонской губернии в 1910 году. Составлено школьным бюро Елисаветградской Уездной Земской Управы. – Елисаветград, 1911. – С. 109.

⁵¹⁹ Свод постановлений Елисаветградского Уездного Земского Собрания за 1865 – 1895 годы... – С. 541.

⁵²⁰ Отчет Елисаветградской Уездной Земской Управы за 1899 г. – КОКМ: фонды. – Инв. № 29657, АИ-13205.

123 учня були дітьми селян, 5 учнів – мали батьків дворян і чиновників, 1 учень був сином церковнослужителя. У 1900 р. учителем Закону Божого був священник Соколюзов.

У 1906 р. в земській школі навчалося 133 учня (108 хлопчиків і 25 дівчаток), а учителем був священник Преображенської церкви Олексій Смердинський. Наприкінці 1910 р. школу відвідував 101 учень (77 хлоп. і 24 дівч.), із яких 6 учнів були молдованами за національністю, а решта – українцями.

У Великописківській земській школі була учнівська та учительська бібліотеки. Станом на 1 січня 1900 р. в бібліотеці Великописківської земської школи нараховувалося 231 книга. Протягом вказано року книгарню відвідало 60 учнів та 67 осіб дорослого населення. В 1909 р. у шкільній бібліотеці було 249 відвідувачів, які брали книги на релігійну, історичну, сільськогосподарську, природознавчу тематику. Учнівську книгозбірню відвідували як школярі, так і дорослі жителі Великої Виски. Учительською центральною бібліотекою користувалися педагоги Великописківської, Плетеноташлицької, Каніжської, Панчевської, Обознівської та Андріївської земських шкіл.

15 жовтня 1909 р. у Великій Висці була відкрита школа бджільництва. *«Этот день (15 октября) и нужно признать за великий день для пчеловодов Елисаветградского уезда, как начало введения рационального пчеловодства на крестьянских пасеках в уезде»*, – відзначається в одному із тогочасних звітно-статистичних видань⁵²¹. Із «Отчета Елисаветградской Уездной Земской Управы за 1909 год»:

«В школу было принято на основании прошений 14 мальчиков, все дети крестьян сел. Большой-Виски, но явилось в школу только 10 человек, некоторые из них побыли по 3 – 4 дня и оставили школу, мотивируя тем, что некому будет работать дома, а некоторые заявили, что если бы платили им жалованье, то они стали бы учиться...»

Из всего числа учеников осталось 6 человек: которые посещают школу все аккуратно.

- 1. Гусев Стефан 14 лет, окончил Иваново-Отрадовское земское одно-классное училище.*
- 2. Ерган Георгий 14 лет, окончил Больше-Висковское земское одно-классное училище.*
- 3. Игнатенко Трофим 16 лет, окончил Больше-Висковскую 1 церковно-приходскую школу.*
- 4. Короп Василий 15 лет, окончил Больше-Висковское земское одно-классное училище.*
- 5. Лунев Иван 15 лет, окончил Больше-Висковскую 2 церковно-приходскую школу.*
- 6. Мирза Александр 15 лет, был в III отделении в Больше-Висковской 1 церковно-приходской школе»*⁵²².

У Великописківській школі бджільництва кожного дня по дві години вивчали теорію бджільництва, столярну справу (виготовлення вуликів), методику приготування вошини і медоваріння.

Окрім спочатку кантоністської, а потім земської школи, а також школи бджільництва, у Великій Висці часів Російської імперії діяли також інші навчальні заклади – дві церковно-приходські школи. *«Школы сии имеют целью утверждать в народе православное учение веры и нравственности христианской и сообщать первоначальные полезные знания. Церковно-приходские школы открываются приходскими священниками или, с их согласия, другими членами причтов, на местные средства прихода, без пособий и с пособием от сельских и городских обществ, приходских попечительств и братств, земских и других общественных и частных учреждений и лиц, епархиального и высшего духовного начальства, а равно и казны»*, – говориться в «Правилах о церковно-приходских школах», затверджених у червні 1884 року⁵²³. У церковно-приходських школах дітей навчали Закону Божому (вивчення молитов, пояснення богослужінь, катехізис), церковним співам, читанню церковної і суспільної літератури, письму, початковим арифметичним знанням. У двокласних школах додатково ще викладався курс з історії церкви і вітчизни. Учителями були священники або інші служителі місцевої церкви, а також могли бути *«...особо назначаемые для того, с утверждения епархиального архиерея, учителя и учительницы, под наблюдением священника»*.

Перша церковно-парафіальна школа була заснована у 1861 р. Цього року в ній навчалося 18 хлопчиків, у 1865 р. – 80, у 1866 р. – 60, а у 1874 р. – 75 хлопчиків і 3 дівчинки⁵²⁴. У 1886 – 1887 навчальному році церковно-парафіальну школу відвідувало 63 хлопчика із селянських родин, православного віросповідання. Завідувачем школи і учителем Закону Божого був священник Преображенської церкви Микола Шевцов, а учителем – диякон Михайло Камінський, котрий закінчив духовну семінарію. На утримання школи цього року сільське товариство виділило 50 руб., ще 10 руб. пожертвували інші організації⁵²⁵.

⁵²¹ Отчет Елисаветградской Уездной Земской Управы за 1909 г. – КОКМ: фонды. – Инв. №. АИ 13206.

⁵²² Там же.

⁵²³ Херсонские епархиальные ведомости (далее – ХЕВ). – 1884. – 15 савгуста. – № 16. – С. 457 – 458.

⁵²⁴ Ведомость о школах, заведенных при церквах Херсонской епархии, для обучения детей парафиан на 1 января 1862 года // Ингульский степ. Збірник. Випуск IV / Упорядник В. А. Сердюк. – К., 2019. – С. 35; ХЕВ. – 1866. – 15 февраля. – № 4. – С. 71.

⁵²⁵ ХЕВ. – 1888. – 15 мая. – № 10. – С. 58 – 59, 76 – 77.

Із Херсонських єпархіальних відомостей за 1889 рік:

*«Заведующий церковно-приходской школой в селе Большой Виски, Елисаветградского уезда, священник Николай Шевцов. Очень толковый и усердный работник на школьной ниве, как благораспорядительный заведующий школой и отлично усердный законоучитель. Школа благоустроена. Успехи учеников очень хороши. В минувшем 1887 – 1888 учебном году был выпуск учеников, получивших свидетельства на льготу по воинской повинности»*⁵²⁶.

У 1906 р. в першій церковно-парафіяльній школі навчалося 70 учнів, а у другій – 80 учнів. Завідувачем обох шкіл і учителем Закону Божого був священник Преображенської церкви Лука Чинченко, а учителем – псаломщик Олександр Левицький⁵²⁷.

Наприкінці 1910 р. у церковно-парафіяльних школах вчилася 330 учнів – у першій школі 223 учня (185 хлоп. і 38 дівч.), у другій школі 107 учнів (79 хлоп. і 28 дівч.). Педагогічний колектив обох навчальних закладів складався з трьох осіб⁵²⁸. У 1914 р. учителем церковно-приходських шкіл був служитель Преображенської церкви Іоан Аіонесій.

Церковно-парафіяльні школи проіснували до початку революційних подій у Російській імперії у 1917 р. 20 червня 1917 р. Тимчасовий уряд ухвалив декрет, згідно з яким церковно-парафіяльні школи були передані у підпорядкування Міністерства народної освіти. З цього часу церква втратила можливість здійснювати педагогічну діяльність.

Позбавила церкву освітньої функції і радянська влада. У січні 1918 р. Тимчасовий робітничо-селянський уряд радянської України ухвалив декрет «Про відокремлення церкви від держави та школи від церкви». Відповідно до одного з пунктів цього документа *«школа отделяется от церкви. Преподавание религиозных вероучений во всех государственных и общественных, а также частных учебных заведениях, где преподаются общеобразовательные предметы, не допускается. Граждане могут обучать и обучаться религии частным образом»*⁵²⁹.

У 1921 р. в навчальних закладах, які діяли на території Великовисківської волості, працювали учителями Василь Житкович, Іван Сімов, Антоніна Мойсеєнко, Людмила Пономаренко, Євдокія Хільченко, Ксенія і Анна Рябоштан, Галина Вишневська, Марія Боліла, Зіновій Сиса, Надія Іванова, Раїса Добровольська, Марфа Губо, Зінаїда Сіренко, Віра Главна та інші⁵³⁰.

У 1924 р. у Великій Висці розпочалося спорудження приміщення нової 7-річної школи. Через брак коштів і матеріалів тривало будівництво досить довго. У листопаді 1931 р. президія Великовисківського РВК постановила:

*«Приймаючи до уваги, що В-Висківська 7-ми річка будується протягом 7 років, що для закінчення побудови школи не вистачає дошок... половину дерев'яного амбару Райконтори Сількоопцентру, який не використовується – розібрати та дошки використати на закінчення школи»*⁵³¹.

У грудні 1923 р. у Великій Висці виникло товариство «Геть неписьменність», а наступного року – дві школи ліквідації неписьменності (лікнеп). Згідно з декретом РНК УСРР «Про боротьбу з неписьменністю» від 21 травня 1921 р. населення у віці від 8 до 50 років, яке не вміло писати та читати, було зобов'язане навчатися грамоті, а писемне – у порядку трудової повинності (з оплатою праці) повинно було навчати грамоті неписьменних. Працівники колгоспів, радгоспів, установ і організацій, що не знали грамоти, звільнялися на декілька годин від роботи для навчання із збереженням оплати праці. На території Великовисківського району регулярно проводилися місячники ліквідації неписьменності⁵³².

У 1938 р. у Великовисківському районі працювали 25 шкіл, які були середніми, неповними середніми і початковими. 12 січня цього року завідувач районного відділу народної освіти (РВНО) Анастасія Масляна представила на засіданні бюро РК КП(б)У доповідь про шкільну мережу району на 1938 – 1939 навчальний рік. За результатами розгляду цієї доповіді партійний комітет ухвалив рішення про збільшення кількості класів у Ленінській, Флорівській, Новоолександрівській, Новоєлисаветківській, Олексіївській, Осикуватській, Павлівській, 5-Іванівській, Івано-Благодатнівській, Володимирівській та Великовисківсь-

⁵²⁶ ХЕВ. – 1889. – 1 февраля. – № 3. – С. 80.

⁵²⁷ Справочная книга Херсонской епархии. Издание Херсонской духовной консистории. – Одесса, 1906. – С. 412 – 413.

⁵²⁸ Народное образование в Елисаветградском уезде Херсонской губернии в 1910 году... – С. 177.

⁵²⁹ Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1917 – 1918 гг. Управление делами Совнаркома СССР. – М., 1942. – С. 286 – 287.

⁵³⁰ Список служащих всех Советских учреждений находящихся на территории Большевиковской волости Елисаветградского уезда на 1-е августа 1921 г. – ГАКО. – Ф. Р-314. – Оп. 1. – Д. 6. – Л. 9 зв. – 10.

⁵³¹ ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 2. – Спр. 10. – Арк. 106.

⁵³² ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 2. – Спр. 13. – Арк. 163.

кій № 2 школах. У зв'язку із збільшенням кількості класів, РК КП(б)У звернувся до обкому з проханням, щоб той зобов'язав обласний відділ народної освіти вчасно направити у район додатково учителів початкових класів (11 осіб), мови і літератури (12 осіб), іноземної мови (3 особи), фізики (1 особа), біології (1 особа), історії (3 осіб) та математики (1 особа). Також райком партії клопотав про виділення фінансування на добудову кімнат у Великовисківській середній школі (має 9 кімнат, а необхідно 16) та будівництво навчальних закладів у Флорівській, Овсяниківській і Володимирівській сільрадах. Флорівській школі бракувало місця для вчительського кабінету і бібліотеки, Овсяниківська неповна середня школа розміщувалася у семи сільських хатах, а приміщення освітньої установи у Володимирівці було зовсім не придатне для використання⁵³³.

В серпні 1938 р. бюро РК КП(б)У, заслухавши доповідь завідувача РВНО Володимира Сільвестренка про готовність шкіл до нового навчального року, відзначило, що станом на 15 серпня з 25 навчальних закладів повністю відремонтовано 12 шкіл, багатьом школам бракує учителів, загалом 14 осіб, підручників та 18 тис. зошитів. Сільвестренко став керівником районного відділу народної освіти наприкінці березня 1938 р. Його попередниця Анастасія Масляна була призначена на посаду 3-го секретаря РК КП(б)У. На початку 1940 р. посаду завідувача РВНО займав Осадчий, а щонайменше із середини квітня і до 11 квітня 1941 р. – Тимофій Подлевський. 10 липня 1941 р. Подлевський за розтрату бюджетних коштів був засуджений Великовисківським народним судом до двох років ув'язнення, а 12 червня на засіданні партійного комітету – вилучений із членів Комуністичної партії⁵³⁴.

Приділялася увага оздоровленню та організації дозвілля дітей під час канікул. Так, у період канікул взимку 1935 – 1936 рр. у всіх школах організовувалися катання на санках, ковзанах і лижах, перегляд школярами кінофільмів, екскурсії до м. Кірово та на цукровий завод у Малій Висці тощо. 5 січня 1936 р. у районі була проведена художня олімпіада, 6 – 7 січня в навчальних закладах відбулися піонерські вогнища, а 7 січня у Великій Висці – хокейний матч і антирелігійний карнавал на льоду.

В 1938 р. у Великовисківському районі було організовано два піонерських табори – в артіль імені Леніна Флорівської сільради і у с. Миколаївка, в будинках Івана Карпенка-Карого. Передбачалося оздоровити 400 дітей, із яких 30 дітей – за кошти районного відділу народної освіти. Завідувача відділом охорони здоров'я Кузьменка партійний комітет зобов'язав провести дезінфекцію приміщень і місцевості, де будуть розташовані піонерські табори⁵³⁵.

Учасники та працівники піонерського табору Великовисківського РВНО.
х. Леніна, 1950 р.

Із альбому «Сторінки з історії села Велика Виска»

⁵³³ ДАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Спр. 158. – Арк. 3 – 4.

⁵³⁴ ДАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Спр. 181. – Арк. 133.

⁵³⁵ ДАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Спр. 157. – Арк. 103 – 104.

До німецько-радянської війни 1941 – 1945 рр. у Великій Висці було дві школи – середня і неповна середня. Директором Великоvisківської середньої школи працював Михайло Пойда, а неповної середньої – Кузьменко. Відзначимо, що неповна середня школа у документах часто називається Флорівською, що обумовлюється місцем її розташування. Протягом 1939 – 1940 навчального року у середній школі був низький рівень успішності серед учнів, а також через відсутність учителів деякий час не викладалися фізика і математика.

Із постанови бюро Великоvisківського РК КП(б)У «О готовности школ к новому 1940 – 41 учебному году» від 11 серпня 1940 року:

«Ремонт школьных помещений полностью окончен только по 15 школах, по 5 школах еще незакончен текущий ремонт (покраска дверей, окон, полов и парт). В четырех школах выполнен ремонт на 50 – 60 процентов. Особенно угрожающее положение с ремонтом школьного здания и инвентаря в Б. Высковской НСШ/директор тов. Кузьменко/... Угрожающее положение в районе с обеспечением школ топливом, которого завезено около 30 процентов. Полностью обеспечены топливом начальные школы находящиеся на хуторе им. Ленина и Аврамовская.

Недопустимо халатно отнестся к снабжению школ топливом председатель Райпотребсоюза тов. Бруховец, не принявший необходимых мер к быстрому завозу около 100 тонн угля для школ. Неудовлетворительно поставлена работа по снабжению учеников учебниками, обеспеченность которыми составляет 70 процентов по району. Закупкой старых стабильных учебников и продажей их ученикам занимались сами учителя и книгокульторг, а райпотребсоюз этим делом совсем незанимался»⁵³⁶.

У квітні 1941 р. бюро Великоvisківського райкому розглянуло питання про роботу навчальних закладів. На засіданні відзначалося, що понад 300 учнів припинили відвідувати школи. Загалом на вересень 1940 р. в районі нараховувалося 3 099 дітей шкільного віку. Значна частина учнів мала невисоку успішність. Під час проведення контрольної перевірки методистами РВНО Великоvisківської середньої школи було виявлено, що із 38 учнів 4 класу задачу з арифметики виконав тільки один учень. У Флорівській неповній середній школі лише 33% учнів 7 класу успішно справилися із завданням із алгебри. Недобросовісно до виконання своїх обов'язків ставилися деякі вчителі Великоvisківської і Флорівської освітніх установ⁵³⁷.

11 червня 1941 р. бюро Великоvisківського РК КП(б)У прийняло постанову «О подготовке школ района к 1941 – 1942 учебному году». Завідувач РВНО Подлевський отримав завдання закінчити ремонт шкіл району до 1 липня, а не пізніше 1 серпня завершити будівництво нового приміщення Овсяниківської неповної середньої школи. Голові районної споживчої спілки Пустовіту було наказано забезпечити навчальні заклади необхідною кількістю підручників і навчального приладдя, а також організувати в школах буфети.

Однак 1941 – 1942 навчальний рік розпочався вже за нової влади. На початку серпня 1941 р. територія Великоvisківщини була захоплена німецько-фашистськими військами, що ознаменувало початок періоду окупації. Попри різні обмеження з боку німців тогочасна українська влада зуміла в роки окупації відновити систему освіти та організувати навчання дітей у школах. Безпосередньо цією справою опікувалися районні та сільські управи. У структурі районних управ були відділи освіти, які в 1942 р. перейменували на районні шкільні інспектури. Саме ці освітні органи відновили восени 1941 р. і контролювали подальшу організацію навчання в школах Великоvisківського району. У перші місяці окупації продовжувала діяти довоєнна система навчання: функціонували 1 – 4, 5 – 7 та 8 – 10 класи. Згодом, однак, окупанти проголосили навчання лише у 1 – 4 класах, що давало можливість отримати тільки початкову освіту з елементарними знаннями. Відвідування школи було обов'язковим. Батьки, діти яких не ходили до школи без поважних причин, мали сплачувати штрафи чи відбувати арешт.

Деякий час у своїй педагогічній роботі вчителі шкіл Великоvisківського району керувалися отриманими в жовтні 1941 р. від обласного відділу освіти «Тимчасовими тижневими навчальними планами по школах Кіровоградської області з українською мовою навчання». Плани передбачали деякі нововведення, зокрема в усіх класах запроваджувалося по 1 годині на тиждень музичного виховання. Учні навчали співам, організовували хори, залучали до музичних і танцювальних гуртків. Посилювалося вивчення німецької мови. Її слід було викладати з 3 класу по три години на тиждень. Окрім названих предметів, школярі також вивчали арифметику, математику, креслення, фізику, хімію, географію, природознавство,

⁵³⁶ ДАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Спр. 175. – Арк. 70.

⁵³⁷ ДАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Спр. 181. – Арк. 13.

малювання, українську мову і літературу, історію, фізичну культуру. Після внесення багатьох коректив в роки окупації у школах продовжували використовувати старі радянські підручники, випущені до війни.

Майже нічого не змінилося в кадровому забезпеченні навчальних закладів. Складені за розпорядженням обласного відділу освіти розширені списки учителів шкіл свідчать, що в закладах освіти й після приходу гітлерівців продовжували працювати учителі, які обіймали свої посади ще з довоєнних часів. Нижче наведено інформацію про педагогічний колектив Великоvisківської школи № 1, яку вдалося знайти серед архівних матеріалів відділу народної освіти районої управи.

Прізвище, ім'я та по батькові	Місце народження	Місце роботи до приходу німців
Скомцький Федір Васильович	с. Михайлівка Ольгопільського району Вінницької області	Великовисківська школа № 1
Ліщенко Текля Федорівна	м. Новоукраїнка Кіровоградської області	Великовисківська школа № 1
Сокольченко Олександр Іванович	м. Богоявленське Миколаївської області	Великовисківська школа № 1
Шуленко Валентин Костянтинович	с. Новгородка Кіровоградської області	Великовисківська школа № 1
Ключенко Іван Васильович	м. Дніпропетровськ	Великовисківська школа № 1
Грабовенко Ганна Федорівна	м. Котовськ Одеської області	Великовисківська школа № 1
Маслюк Євдокія Аксентіївна	с. Турія Златопольського району	Навчалася у Кіровоградському педінституті
Березовська Галина Францівна	с. Баламутівка Київської області	Великовисківська школа № 1
Главна Дарія Захарівна	м. Віліж Вітебської губернії	Великовисківський районний відділ народної освіти
Кудря Марія Василівна	с. Грузьке Кіровоградського району	Великовисківська школа № 1
Калініченко Поліна Ананіївна	с. Глодоси Хмельівського району	Великовисківська школа № 1
Широбокова Клавдія Григоріївна	м. Одеса	Великовисківська школа № 1
Подолія Михайло Тимофійович	с. Оникієве Маловисківського району	Керівник музичного гуртка Великоvisківського районного клубу

Відомість про педагогічний колектив Великоvisківської середньої школи № 1.

1941 – 1942 роки⁵³⁸

Після закінчення Другої світової війни радянська влада провела реорганізацію шкільної мережі Великоvisківського району. Згідно з протоколом засідання виконавчого комітету від 6 травня 1947 р., на теренах району працювали початкові школи (1 – 4 класи) в Аврамівці, Андріївці, Ковалівці, Квітці, Миколаївці, Новоолександрівці, Олександрівці, Овсяниківці, Осикуватці, Петрівці, Флорівці (дві початкові школи), Олексіївці, Павлівці та на хуторі Леніна. У цих школах тоді було 66 класів, а навчалася 1 470 дітей. Неповні середні школи (1 – 7 класи) діяли у Великій Висці, Мар'янівці, Олено-Косогорівці, Веселівці, Івано-Благодатному та 5-й Іванівці. Середніх шкіл (1 – 10 класи) у Великоvisківському районі було дві – у Великій Висці і Володимирівці. Станом на травень 1947 р. у Великоvisківській неповній середній школі (директор – Верховенко) було 11 класів, де навчалася 332 учня, а в середній (директор – Кривушко) – 15 класів і 361 дитина. Всього на території району нараховувалося 3 447 школярів⁵³⁹.

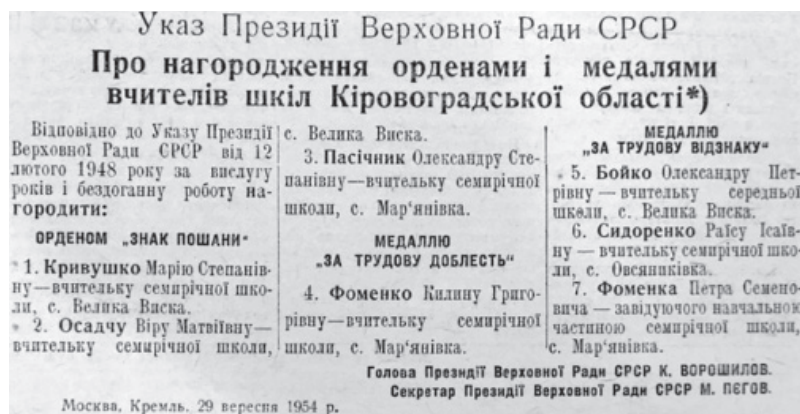
⁵³⁸ ДАКО. – Ф. Р-2785. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 18.

⁵³⁹ ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 6. – Спр. 21. – Арк. 14.

Із виступу завідувача РВНО Михайлика на IX-й сесії 1-го скликання Великовисківської районної ради депутатів трудящих 27 травня 1947 року:

«Недивлячись на те, що наш район уже більше як 3 роки звільнений від німецьких загарбників, школи району працюють в тяжких умовах... Більшість шкіл в районі розміщені в звичайних непристосованих до навчання приміщеннях і колгоспних хатах, їх кількість не дає змоги укомплектувати класи згідно вимог Міністерства освіти. Шкільні приміщення стандартного типу, що частково зруйновані під час війни, досі не відремонтовані: Володимирівська НСШ, Ів.Благодатнівська НСШ, Веселівська НСШ, Петрівська та Миколаївська початкові школи...

Майже у всіх школах немає стандартних шкільних меблів, діти сидять на різних непристосованих меблях, що в значній мірі знижує якість знань учнів»⁵⁴⁰.

Фрагмент указу президії Верховної Ради СРСР про нагородження вчителів шкіл Кіровоградської області від 12 грудня 1948 р.

Газета «Ленінська правда», 24 жовтня 1954 р.
Із фондів Державного архіву Кіровоградської області

Педагогічна конференція вчителів Великовисківського району. Серпень 1948 р.
Із фондів етнографічного музею
«Світлиця Великовисківської ЗШ I – III ст.»

Заслухавши доповідь Михайлика, депутати райради розпорядилися зобов'язати голів колгоспів, сільрад, директорів і завідувачів шкіл виготовити в колгоспних майстернях достатню кількість шкільних меблів. Необхідні для цього матеріали мав вчасно надавати директор районного промислового комбінату Поліщук, а голова районного планового відділу Луньов повинен був домовитися з обласним керівництвом про виділення на теренах Великовисківщини лісових насаджень для заготівлі пасила для навчальних закладів. За кожною освітньою установою були закріплені колгоспи, радгоспи і машино-тракторні станції, робітники яких мали займатися ремонтом і підготовкою шкіл до нового навчального року. Так, Великовисківською середньою школою опікувалися колгоспи імені Кірова, газети «Правда», Кагановича, а неповною середньою – колгоспи імені XX річчя Жовтня, Сталіна і Карла Маркса. Флорівським початковим школам допомагали колгоспи «Перебудова села» і «Правдивий шлях».

У 1947 р. у Великій Висці, Мар'янівці і Веселівці були організовані школи колгоспної молоді, які діяли при тамтешніх сільських радах. Їх утворили через те, що під час нацистської окупації частина дітей не відвідувала школу і не отримала обов'язкової освіти, а після закінчення війни «переросла і не може підлягати загальнообов'язковому навчанню в школах загального типу». В 1947 – 1948 навчальному році у Великовисківській школі колгоспної молоді (1 – 7 класи) навчалось 51 особа⁵⁴¹.

⁵⁴⁰ ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 6. – Спр. 21. – Арк. 32.

⁵⁴¹ ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 6. – Спр. 21. – Арк. 30.

У 50-х роках ХХ ст. навчальні заклади Великої Виски очолювали: середню школу (десятирічку) – Микола Колесник, неповні середні (семирічки) – Верховенко і Микола Макаренко. Слід зауважити, що, вочевидь, на початку 1950-х років одна із початкових шкіл Флорівки була перетворена на заклад семирічного навчання. Таким чином, після цього на території Велико-висківської сільради працювали: середня, дві неповні середні та дві початкові школи. Антоніна Бурковська була завідувачем Флорівської, а Шостак – Ленінської початкових шкіл.

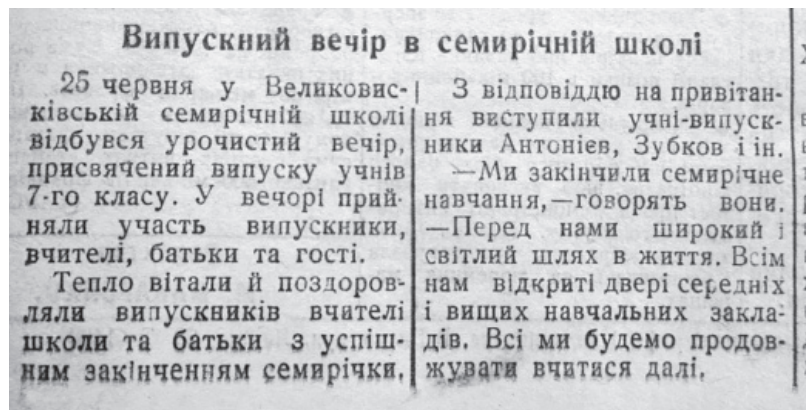
6 серпня 1952 р. директор семирічної школи Верховенко та завідувач її господарством Зінов'єв доповідали на засіданні виконкому про готовність установи до нового навчального року. Відмітивши загалом хороший рівень підготовки школи до початку навчання, виконком рекомендував її керівництву організувати фонд загальнообов'язкового навчання для надання матеріальної допомоги учням, які її потребують, залучивши до цього батьківський комітет, профспілкові та громадські організації. Також Верховенко отримав завдання за допомогою батьківського комітету і сільради домогтися відвідування навчального закладу всіма дітьми шкільного віку та «добитись 100% відвідування учнями школи, не допускати розриву в навчанні та не допускати другорічників, як це мало місце в минулі роки»⁵⁴².

У 1959 р. відповідно до прийнятого «Закону про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в УРСР» семирічні школи були реорганізовані в школи із восьмирічним терміном навчання.

Із протоколу ІХ-ї сесії Велико-висківської сільської ради депутатів трудящих 7-го скликання від 15 липня 1960 року:

*«Слухали про хід підготовки приміщень шкіл до нового 1960 – 1961 навчального року – директора Флорівської 8-річної школи тов. Макаренко М. Я., котрий зазначив, що школа переходить на восьмирічне навчання, а приміщень не вистачає, тому в цьому році було вирішено добудувати приміщення на 15 метрів і 8 м шириною, на цьому будівництві працювали і батьки учнів, але закінчити будівництво відпущених коштів не вистачило, тому прошу сесію сільської ради, аби вона виділила з сум самообкладення 3 000 карбованців»*⁵⁴³.

У 60-х років ХХ ст. у Великій Висці були чотири школи: початкова (4 учителя і 69 учнів), дві неповні середні (восьмирічки) школи, де працювало 23 педагога, які навчали 255 дітей, та середня школа (29 учителів і 314 учнів). Директором середньої школи, де, до речі, також діяв інтернат, був Іван Дудник,

Стаття про випускний вечір у Велико-висківській неповній середній школі.

Газета «Ленінська правда», 30 червня 1949 р.
Із фондів Державного архіву Кіровоградської області

Учні 7-го класу Велико-висківської неповної середньої школи. 1958 р.

Із фондів етнографічного музею
«Світлиця Велико-висківської ЗШ І – ІІІ ст.»

⁵⁴² ДАКО. – Ф. Р-4293. – Оп. 1. – Спр. 42. – Арк. 22 зв – 23.

⁵⁴³ ДАКО. – Ф. Р-4293. – Оп. 1. – Спр. 82. – Арк. 21.

а неповні середні школи в цей час очолювали Верховенко і Сидоренко. Учителями працювали Антоніна Бурковська (заслужена вчителька Української РСР), Віра Осадча, Валентина Майстренко, Марія Кривушко, Дмитро Верхоренко, Микола Осадчий, Володимир Зеркаль, Михайло Миколаєвський, Єфросинія Москальова, Клавдія Слюсаренко, Ірина Луньова, Фаїна Сасенко, Микола Недзельський (заслужений вчитель Української РСР) та інші⁵⁴⁴. Навчальні установи були обладнані кабінетами для практичних занять із окремих предметів, мали бібліотеки тощо. Учні Великоvisківської середньої школи брали участь у шкільній навчально-виробничій бригаді, яка обробляла 65 гектарів землі в колгоспі імені Жданова, на яких вирощувалися кукурудза, соняшник, овес, картопля, капуста і помідори. Також в цей час функціонував піонерський палац (відкритий у 1956 р.), де діяли гуртки баяністів, гри на фортепіано, фотолюбителів, настільних ігор (шахи, шашки), моделювання, випилювання та випалювання по дереву. У 1970 р. в селі було споруджено новий будинок культури, де розпочали роботу музичний, хореографічний та інші гуртки художньої самодіяльності.

У Великій Висці також діяла середня вечірня школа робітничої молоді. Наприкінці 60-х років ХХ ст. її директором був Фоменко. Ось витяг із протоколу засідання виконкому сільради від 9 лютого 1968 року:

«Про роботу середньої вечірньої школи робітничої молоді виконком сільської ради відмічає, що робота школи знаходиться ще на низькому рівні. Основним недоліком в роботі вечірньої школи є те, що значна частина молоді та дорослого населення погано відвідують школу, а це значить, що засвоєння програмного матеріалу проходить незадовільно.

Зовсім не сприяють у навчанні робітничої молоді керівники установ, підприємств та колгоспів: старший електромеханік Великоvisківського вузла зв'язку т. М'яков Й. П., голови колгоспів «Росія» та ім. Жданова т.т. Чайка А. К. та Манько Д. У. та керівники Кіровоградського облміжколгосбуду»⁵⁴⁵.

У 1970-х роках мережа навчальних закладів Великої Виски скоротилася до двох шкіл – неповна середня (восьмирічка) та середня (десятирічка). На початку 70-х років ХХ ст. у них навчалося понад 600 учнів, а працювало – 59 педагогів. Директорами освітніх закладів працювали Іван Дудник (середня школа) та Жердій (неповна середня школа). Доповідаючи членам виконкому сільради про готовність шкіл до 1974 – 1975 навчального року, вони відзначали, що навчальні установи майже повністю укомплектовані педагогічним персоналом, діти, які повинні були йти до першого класу, взяті на облік, а в класних кімнатах проведено ремонт. Разом із тим Жердій у своєму виступі звертався до правління колгоспу «Україна» із проханням виділити будівельні матеріали для зведення нового приміщення для школи. А директор середньої школи Дудник прохав голову сільського споживтовариства забезпечити вчасне завезення до магазинів підручників і канцелярського приладдя.

Приміщення Великоvisківської середньої школи. 1960-ті рр.
Із фондів етнографічного музею
«Світлиця Великоvisківської ЗШ I – III ст.»

У 1978 р. відбулося об'єднання шкіл Великої Виски – з цього часу в селі діяв один начальний заклад із десятирічною системою освіти. Його директором після Дудника стала Ірина Луньова. А на початку 80-х років ХХ ст. посаду директора Великоvisківської середньої школи обійняв Олександр Панов.

18 липня 1986 р. виконавчий комітет Великоvisківської сільської ради народних депутатів прийняв рішення «Про стан готовності середньої школи до нового 1986 – 1987 навчального року». У ньому відзначалося, що навчальний заклад повністю забезпечений педагогічними кадрами, наочністю та підручниками, класні кімнати і навчальні кабінети відремонтовані. Однак були й певні недоліки: через відсутність їдальні не проводилося оздо-

⁵⁴⁴ Колесник М., Михайлова Т. Історія села Велика Виска... – С. 54.

⁵⁴⁵ ДАКО. – Ф. Р-4293. – Оп. 1. – Спр. 146. – Арк. 7 – 8.

Члени гуртка художньої самодіяльності клубу колгоспу імені Кірова.
Із фондів етнографічного музею «Світниця Великоvisківської ЗШ I – III ст.»

Педагогічний колектив Великоvisківської середньої школи
(директор – Дудник, Троянова – вчителька української мови,
Сербул – вчитель математики, Товстоган – піонервожата,
Кобець – вчителька початкових класів, Ковальов – вчитель фізики).
Із фондів етнографічного музею «Світниця Великоvisківської ЗШ I – III ст.»

ровлення дітей, опалювальна система не була відремонтована, нову столову не підготували до роботи. Сільська влада зобов'язала дирекцію школи до 25 серпня 1986 р. встановити котли для опалювання та здати в експлуатацію нову столову. Директорам радгоспів «Україна» Желізняку та «Росія» Момоту рекомендувалося надати керівництву освітнього закладу допомогу в закінченні ремонту⁵⁴⁶.

Нині у Великій Висці працюють загальноосвітня школа I – III ступенів, приміщення якої було збудоване у 1956 р., школа естетичного виховання та дошкільний навчальний заклад «Барвінок».

Багато випускників шкіл Великої Виски зуміли досягти значних успіхів у професійному житті. Так, Віктор Погрібний і Леонід Тендюк стали відомими письменниками та журналістами, Леонід Ерган – генерал-майором, кандидатом технічних наук, Валентин Козирев – нейрохірургом, доктором медичних наук, Олександр Лефтор – хірургом Кіровоградської обласної лікарні, Іван Шиш – керівником бригади електрозварників механоскладального цеху заводу «Червона зірка», Героєм Соціалістичної Праці, Євген Жердій і Олександр Орлов – Героями Радянського Союзу, Юрій Сидоренко – головою Комітету по використанню повітряного простору України, Олександр Сохін – доктором медичних наук, професором, Олександр Гребельник – доктором економічних наук, професором, Юрій Мельник – кандидатом педагогічних наук (Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України), Михайло Черновол – доктором технічних наук, професором (Центральноукраїнський національний технічний університет), Андрій Флоря і Володимир Волошиновський – депутатами місцевих рад, організаторами значних сільськогосподарських виробництв. Колишні учні і випускники навчальних закладів села працюють в органах державної влади та місцевого самоврядування, закладах культури, освіти та промисловості, у сільському господарстві, займаються підприємницькою діяльністю тощо, є учасниками оборони територіальної цілісності та незалежності України на початку XXI століття.

⁵⁴⁶ ДАКО. – Ф. Р-4293. – Оп. 1. – Спр. 326. – Арк. 89.

РОЗДІЛ ІХ.

МЕДИЦИНА

Початок медичного обслуговування жителів сучасної Великої Виски можна віднести до середини XVIII ст. Тоді мешканці слободи Вись мали можливість звернутися за допомогою до лікаря Слобідського козацького полку. Полковий лікар, який перебував у фортеці імені Святої Єлисавети, лікував хворих і поранених, здійснював нагляд за санітарно-епідеміологічною ситуацією, боровся з розповсюдженням небезпечних хвороб. При лікареві було декілька цирульників, котрі йому допомагали⁵⁴⁷. Звичайно, один лікар на увесь Слобідський полк не міг забезпечити якісного надання медичних послуг.

Новим етапом у розвитку медичного забезпечення мешканців слободи Вись стало входження її у 1769 р. до складу Молдавського гусарського полку. Згідно зі штатним розписом цього військового підрозділу, кожна його рота повинна була мати свого лікаря. Таким чином, у цей час у слободі Вись, яка, нагадаємо, була центром 2 роти полку, з'являється лікар, який займався лікуванням безпосередньо її жителів, а також службовців гусарської роти.

У першій половині XIX ст., коли Велика Виска перебувала у складі Новоросійського військового поселення кавалерії, її жителі, що стали військовими поселенцями, мали право на безкоштовне медичне обслуговування. Окрім того, в середині XIX ст. у Великій Висці була збудована волосна лікарня⁵⁴⁸.

Відчутні зміни у сфері охорони здоров'я відбулися у другій половині XIX ст. Ключову роль у поліпшенні медичного обслуговування сільського населення відіграли органи земського самоврядування. У цей час запровадили так звану дільничну медицину – територія Єлисаветградського повіту була поділена на дільниці, які охоплювали делькілька волостей. Центром медичної дільниці обирався населений пункт, який мав волосний статус. У ньому будувалися лікувальні заклади – лікарні або приймальні покої.

У 1870 р. Великовисківська волость, а разом із нею Маловисківська і Плетеноташлицька, належали до 3-ї медичної дільниці, центром якої був Єлисаветград. Лікарем вказаної дільниці був Йосип Веккер. Тобто в цей час у Великій Висці не було власного медичного закладу і лікаря, що постійно там мешкав.

У 1879 р. Великовисківську волость передали до утвореної Новомиргородської медичної ділянки, лікарем якої був Любельський. За свою роботу він отримував жалування 125 руб. на місяць. До цієї ділянки входили також Маловисківська, Хмельівська і Ерделівська волості.

У травні 1886 р. зібрання гласних Єлисаветградського повітового земства ухвалило рішення про часткову реорганізацію системи охорони здоров'я. Поміж інших змін передбачалося створення Маловисківської медичної ділянки і будівництво у Малій Висці лікувального закладу. 8 грудня 1886 р. управа повітового земства доручила її члену Славинському знайти зручне приміщення для розміщення приймального покою у Малій Висці. 2 січня 1887 р. лікарем Маловисківського медзакладу був призначений Осип Анто-

⁵⁴⁷ Дідик С. С. Новослобідський козацький полк (1753 – 1764 рр.)... – С. 112.

⁵⁴⁸ Статистический атлас 5, 6, 7 и 8 кавалерийских округов Новороссийского военного поселения за 1854 год.

нович Юцевич⁵⁴⁹. Також цього дня земська управа постановила причислити до вказаної установи охорони здоров'я Великоvisківську, Маловисківську, Володимирівську, Веселівську, Панчевську, Кам'янську, Новомиргородську, Андріївську, Ерделівську, Хмелівську, Якимівську і Надлакську волості⁵⁵⁰.

Вочевидь, пристосованого приміщення для медзакладу в Малій Висці не виявилось, бо 17 травня 1888 р. Єлисаветградське повітове земське зібрання вирішило виділити на його будівництво 1 500 руб. 16 травня 1889 р. був затверджений кошторис будівництва Маловисківського покою, який склав 4 тис. руб., а також піднято питання про необхідність виділення коштів на спорудження житлового будинку для лікаря. 17 травня 1890 р. керівництво повітового земства постановило асигнувати на побудову будинку для лікаря в Малій Висці 2 тис. руб. Було вирішено звернутися до зібрання Херсонського губернського земства з проханням взяти на себе третину витрат. Земельну ділянку – 600 сажнів – безкоштовно виділив дворянин Октавіан Улашин. Ймовірно, спорудження помешкання було закінчене у 1891 р., адже саме в цей рік земська управа відзвітувала про початок робіт в Малій Висці лікаря, а з ним – і двох фельдшерів та акушерки-фельдшерки⁵⁵².

У травні 1893 р. на засіданні Єлисаветградського повітового земського зібрання було заслухано доповідь медичної комісії земської управи про розподіл повіту на нові медичні дільниці. У цій доповіді, зокрема, наводився перелік волостей, які були *«малообеспеченные рациональной врачебной помощью при настоящем положении дел»*. Такими волостями виявилися й Великоvisківська, Якимівська, Злинська і Плетеноташлицька. Тому було вирішено розглянути можливість відкриття у їхніх волосних центрах лікувальних установ і відповідно створення однойменних медичних дільниць.

4 вересня 1894 р. земська управа на черговій сесії Єлисаветградського повітового земського зібрання представила проект розмежування повіту на медичні дільниці. Згідно з цим проектом, який був повністю схвалений земським зібранням, передбачалося створення Великоvisківської медичної дільниці, а отже вибір Великої Виски як постійного місця проживання лікаря і його помічників. *«Единственно удобным пунктом для местожительства врача является Большая Виска с населением в 5 855 душ обоего пола и, как крупный бытовой центр с еженедельным базаром, школою и волостью. Не смотря на нецентральность для участка Большой Виски, наиболее отдаленные селения от нее находятся не далее 25 верст»*, – зазначалося у проекті⁵⁵³. Загалом до Великоvisківської дільниці, окрім, власне, Великоvisківської, увійшли Семенастівська і Грузська волості. Кількість населення, яке таким чином охоплювалося медичним обслуговуванням, становила 17 543 особи. Також передбачалося створення Якимівської і Злинської дільниць, продовжувала існувати й Маловисківська меддільниця.

Приміщення медичного закладу – приймального покою – у Великій Висці було збудоване лише у 1905 р. До цього лікар приймав хворих в іншій неспеціалізованій будівлі, можливо, у своєму помешканні, та виїздив до них додому. Спочатку Великоvisківський приймальний pokій був розрахований на 4 стаціонарних ліжка. Згодом їх кількість значно зросла. Допомогу хворим надавали лікар, два фельдшери і акушерка.

Лікування загалом було платним. Лише певні категорії населення мали право на безкоштовне медичне обслуговування. Передбачалося у земських закладах охорони здоров'я і платне харчування для хворих. У 1880 р. на території Єлисаветградського повіту були введені санітарні правила, дотримання яких повинно було сприяти припиненню поширення заразних хвороб. Обов'язковим було щеплення від віспи. Земська влада всіляко заохочувала людей вакцинуватися. Наприклад, вона звернулася до священників, щоб ті після закінчення служби закликали парафіян здійснювати цю медичну процедуру. Також було введено грошове покарання за відмову від щеплення. Так, якщо батьки відмовлялися робити своїй дитині щеплення від віспи, то на них накладався штраф від 1 до 15 руб. Окрім цього, вживалися заходи щодо припинення поширення сифілісу, дифтерії, тифу, холери, скарлатини, кашлюку та інших хвороб. У 1915 р. жителі Великої Виски хворіли на кір і краснуху (11 осіб), скарлатину (7 осіб), дифтерію (16 осіб), віспу (36 осіб), запалення завушних залоз (3 особи), кашлюк (5 осіб), грип (306 осіб), тиф черевний (99 осіб), дизентерію (19 осіб), туберкульоз (20 осіб), сифіліс (13 осіб), лихоманку (17 осіб), трахома (19 осіб), крупорозну пневмонію (10 осіб) тощо⁵⁵⁴.

⁵⁴⁹ Детальніше про роботу О. А. Юцевича у Малій Висці, а також в Єлисаветграді див.: Сидоренко П. І., Присяжнюк С. С. Медична освіта Кіровоградщини: сторінки історії. – Кіровоград, 2008. – С. 32 – 37.

⁵⁵⁰ Свод постановлений Елисаветградскаго Уезднаго Земскаго Собранія за 1865 – 1895 годы... – С. 779 – 780.

⁵⁵¹ Свод постановлений Елисаветградскаго Уезднаго Земскаго Собранія за 1865 – 1895 годы... – С. 780.

⁵⁵² Історія міст і сіл Української РСР: Кіровоградська область... – С. 386.

⁵⁵³ Свод постановлений Елисаветградскаго Уезднаго Земскаго Собранія за 1865 – 1895 годы... – С. 742.

⁵⁵⁴ Приложение к медико-санитарному обзору по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1915 год. Выпуск второй. – Елисаветград, 1917. – С. 93 – 192.

Протягом 1915 р. у Великоvisківському приймальному покої стаціонарно лікувалося 224 особи, з яких 10 осіб померли. У медичному закладі перебували люди, котрі мали, крім названих недуг, гострий ревматизм, різноманітні травми, новоутворення, захворювання нервової системи, органів дихання і травлення.

У 1913 р. лікарем Великоvisківського приймального покою працював Володимир Глазунов. А ось перелік співробітників медзакладу станом на серпень 1921 р.: лікар – Василь Малов (із 1919 р.), помічник лікаря – Микола Бурцев (із 1908 р.), фельдшер – Фаїна Купіоллер (із 1919 р.), акушер – Галина Коварга (з 1919 р.), службовці – Ісай і Пелагея Андросові (з 1920 р.), санітар – Аврам Фітенко (з 1920 р.), двірник – Семен Товстоган (із 1920 р.), службовець – Василь Фітенко (з 1920 р.), прачка – Марія Плиндікова (з 1921 р.)⁵⁵⁵.

У Великій Висці працювала аптека. У 1913 р. і щонайменше до серпня 1921 р. її провізором був Михайло Бродський. У 1921 р. у Великій Висці діяла санітарна рада, комітет якої очолював Фотій Ерган, а його заступником був Яків Головацький.

У другій половині 1920-х років обов'язки лікаря виконував Микола Бурцев, а його дружина Фаїна Ізраїлівна працювала акушеркою. У 1927 р. працівниками Великоvisківського медзакладу стали лікар-хірург Бердичевський і його дружина лікар-терапевт Ніна Натанівна. У 1934 р. вони перейшли на роботу в міську лікарню Кіровограда.

Вочевидь, в 1920-х роках Великоvisківський приймальний pokій був реорганізований у лікарню. Станом на 1930 р. у медзакладі працювало два лікарі і було 20 ліжок для стаціонарного перебування хворих. Також на теренах Великоvisківського району діяв один фельдшерський пункт та два пункти надання першої медичної допомоги⁵⁵⁶.

6 жовтня 1932 р. Великоvisківський районний виконком видав постанову про «Про стан лікарень в районі», де вказується, що лікарня перебуває у складному фінансовому становищі. Прочитуємо окремі фрагменти із зазначеного документу:

«Заслухавши доповідь т.в.о. Інспектора Здравоохорони тов. Жучніка та матеріали обслідування членами РВК про стан лікарень в районі та забезпечення їх фінансами, Президія РВК констатує, що Сільради: М.-Висківська, Флорівська та Володимирівська безвідповідально поставились до забезпечення грішми лікарень, чим зірвали їх нормову роботу, що Райфінвідділ з повною неухагою поставився до видачі дотації цим Сільрадам /Флорівській Сільradі невидано за перше півріччя цього року – 22.111 крб./, чим затормозив правильне фінансування Сільрадами лікарень, внаслідок чого В.-Висківській лікарні за 8 місяців недовидано передбачених кошторисом 9 181 крб. та М.-Висківській – 4 646 крб.

*В.-Висківська медлікарня за перше півріччя не одержала жодної копійки на медикаменти та харчування й примушена була витратити гроші, які мають зовсім інше призначення та крім того заборгувала вже понад 1 000 крб.»*⁵⁵⁷.

У постанові також вказується, що протягом 1932 р. не проводився ремонт Великоvisківської і Маловисківської лікарень, зовсім відсутнє паливо на зимовий період та бракує постільної білизни. Недофінансування негативно позначилося і на видачі заробітної плати медичним працівникам. Через брак коштів лікарні не обробляли власні господарства, що позначилося на якості харчування хворих. Ремонт приміщення, палива й коштів потребувала також районна консультація Охматдиту⁵⁵⁸.

Відзначимо, що упродовж 1931 – 1935 рр. на території Великоvisківського району діяли дві лікарні – Великоvisківська і Маловисківська, а також декілька амбулаторій, зокрема, у Плетеному Ташлику та Оникієвому. Відомо, що в 1932 р. планувалося відкрити додаткові загальні та інфекційні ліжка у Великоvisківській і Маловисківській лікарнях та пологові ліжка у Плетеноташлицькій і Оникіївській амбулаторіях. А у Плетеному Ташлику цього року повинен був запрацювати зубний кабінет. Для поліпшення санітарно-гігієнічного стану населення передбачалося спорудження лазень у Флорівці, Малій Висці, Плетеному Ташлику, Оникієвому. На період весняних польових робіт планувалося відкриття 70 тимчасових дитячих ясел⁵⁵⁹.

В 1937 р. у Великоvisківському районі працювали: 1 лікарня на 42 ліжка, 4 фельдшерські пункти, 2 неспеціалізовані амбулаторії, 1 консультація Охматдиту, 3 колгоспних пологових будинки та 1 постійні дитячі ясла⁵⁶⁰.

⁵⁵⁵ Список служащих всех Советских учреждений находящихся на территории Большевиковской волости Елисаветградского уезда на 1-е августа 1921 г. – ГАКО. – Ф. Р-314. – Оп. 1. – Д. 6. – Л. 8 зв. – 9.

⁵⁵⁶ Нові адміністративні райони УСРР... – С. 78 – 79.

⁵⁵⁷ ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 2. – Спр. 13. – Арк. 160 – 161.

⁵⁵⁸ Інститут охорони материнства та дитинства, створений у Києві в 1927 році.

⁵⁵⁹ Контрольні числа народного господарства Великоvisківського району на 1932 р. – ДАКО. – Ф. Р-1351. – Оп. 1. – Спр. 133. – Арк. 28 – 29.

⁵⁶⁰ Одеська область. Економічно-адресний довідник... – С. 121.

Про персональний склад медпрацівників Великоvisківської лікарні наприкінці 1930-х років дізнаємося з «Плану медичного і санітарного обслуговування збиральної кампанії 1938 року», який був прийнятий на засіданні бюро РК КП(б)У. Так, у вказаний час у лікарні працювали 20 осіб, які складали середній медичний персонал: Доренко, Медведєва, Василенко, Афтеній, Савченко, Кроткова, Горбенко, Дорота, Фурман, Вергун, Бондаренко, Дудніченко, Олендаренко, Хавроненко, Каліта, Сібірна, Іванова, Черкасенко, Макарова, Мамалига, Алістратенко. А лікарями були: Цибульський – головний лікар, Ложкіна – гінеколог та Веллер – педіатр. Посаду завідувача консультації Охмадиту обіймала Іщенко⁵⁶¹.

На час збирання врожаю у 1938 р. середній медперсонал Великоvisківської лікарні був розподілений поміж господарствами району та повинен був перевірити там наявність і стан бочок для питної води, казанів та іншого посуду для громадського харчування, оглянути місця, де будуть розміщені польові табори. Завідувачі аптекою і аптечним пунктом мали забезпечити аптечками кожен польову тракторну бригаду, а індивідуальними пакетами з ліками – комбайнерів, трактористів та інших сільгоспробітників. На головного лікаря Цибульського покладалося завдання організувати пристосування автомобіля районної лікарні для швидкого надання медичної допомоги та обладнати епідеміологічний барак для хворих на шлунково-кишкові захворювання. Завідувач районною санітарною станцією лікар Тортор і дезінструктор Скічко повинні були закінчити хлорування та очистку криниць, оглянути гуртожитки радгоспу і машино-тракторних станцій, забезпечити регулярний санітарний догляд за станом зібраного зерна у господарствах та пунктах «Заготзерно». Вносилися зміни у режим роботи поліклініки: початок о 7 годині ранку, лікарський прийом – із 8 години, вечірнє чергування – з 22 до 23 години. Вранці і вечером відбувався прийом хворих на медичних дільницях. Загальне керівництво медичною сферою Великоvisківщини здійснювали районні органи влади. Наприкінці 1920-х років при райвиконкомі була створена інспектура охорони здоров'я, яку згодом реформували у відділ.

Із початком німецько-радянської війни у 1941 р. частина лікарів, фельдшерів та медсестер Великоvisківської районної лікарні – Віра Давидова, Надія Колісник, Кіра Кроткова – були мобілізовані й відправлені на німецько-радянський фронт. Інша частина медичного персоналу лікарні – Костянтин Мироненко, Марія Дудник, Людмила Врадій, Віра Катерна, Ольга Давиденко – продовжувала опікуватися здоров'ям мешканців району вже при німцях⁵⁶².

Багато жителів отримували медичні послуги безкоштовно через фінансову допомогу від районних відділів соціального захисту або Комітету Допомоги. Працюючі громадяни могли отримати медичну допомогу через участь у так званих «шпиталевих касах»: для цього вони мали регулярно сплачувати туди кошти. Також безкоштовними були лікувальні послуги для тих жителів сіл і районних центрів, які сплачували культурний податок. Члени громадських дворів, державних маєтків, ремісники, торговці, робітники, службовці, учителі та інші категорії працівників, які не вносили гроші до «шпиталевих кас» і не платили культподатку, розплачувалися за послуги лікарів власними коштами. Під особливим контролем районних відділів охорони здоров'я та лікарів усіх медичних закладів перебувала ситуація з інфекційними захворюваннями. В населених пунктах Великоvisківського району періодично траплялися спалахи таких небезпечних хвороб, як тиф, малярія, кір, скарлатина. Контроль за проявами інфекційних хвороб, зокрема, вкрай небезпечного висипного тифу, покладалася на районну санітарну станцію і старост сільських управ та громадських господарств.

Під час звільнення Великої Виски від німецько-фашистських військ у березні 1944 р. приміщення районної лікарні було зруйноване. В роки окупації у приміщенні поліклініки розміщувалася німецька жандармерія, а в лікарні, у січні – березні 1944 р. – німецький лазарет. Зазнала руйнації також районна аптека, у будівлі якої з червня 1943 р. оселився шеф Великоvisківської районної управи Гібшер. Під час відступу німецько-фашистських військ було зруйноване приміщення районної санітарної станції. Будівельні матеріали із розібраних споруд лікарні і санстанції німці використовували для зведення укріплень на лінії фронту⁵⁶³.

8 червня 1944 р. Великоvisківський райвиконком ухвалив рішення про будівництво районної лікарні та капітальний ремонт інших медичних закладів. Після виступу завідуючого районним відділом охорони здоров'я Миколи Васецького, було вирішено «...начать строительство главного корпуса больницы на месте разрушенной немецко-фашистскими оккупантами, использовав оставшиеся конструктивные

⁵⁶¹ ДАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Спр. 158. – Арк. 12 – 13.

⁵⁶² Перебийніс Г. М., Чурпій К. Л. Історія Маловисківської лікарні. – Кіровоград, 2005. – С. 83.

⁵⁶³ ДАКО. – Ф. Р-285. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 16 зв, 27.

элементы здания фундамента и кирпичные стены согласно проекта, а также материалы от разборки прочих разрушенных больничных объектов»⁵⁶⁴. Керівництво Великовисківщини звернулося до обласного виконкому з проханням асигнувати на спорудження головного корпусу лікарні і житлового будинку 207 тис. крб., а також 89 тис. на ремонт медзакладів району та розрахунку з колгоспами за надані ними робочу силу і будівельні матеріали. Згідно з розрахунками, на ці роботи необхідно було лісу пиленого – 253 кубометра, лісу круглого – 182 кубометра, вапна – 90 тон, оліфи – 1 400 кг, білил – 870 кг, цвяхів – 1 560 кг, фарби – 560 кг, скла – 420 кубометрів. Відповідальність за відбудову приміщень фельдшерсько-акушерських і акушерських пунктів була покладена на голів колгоспів і сільських рад. Голови колгоспів також мали забезпечити пологові будинки ліжками, столами і шафами.

У 1944 р. головним лікарем Великовисківської лікарні працював Костянтин Мироненко, завідувачем поліклініки – Ніна Прошко, лікарем – Олександра Токар, завідувачем аптеки – Єфросинія Вавінська, завідувачем дитячих ясел – Олександра Поліщук, завідувачем районної санстанції – Дмитро Биканов.

У 1949 р. приміщення Великовисківської райлікарні було здане в експлуатацію. У післявоєнні роки головним лікарем медичної установи працював хірург Бондаренко. Відомо, що у 1947 р. йому була виплачена грошова компенсація за невикористану планову професійну відпустку за попередній рік. Також у 40-х роках ХХ ст. у лікарні, де було хірургічне, гінекологічне та інфекційне відділення, працювали терапевт Ніна Прошко, лікар-гінеколог Токарева, рентгенолог Галина Тоцяко.

У 1953 р. посаду головного лікаря Великовисківської райлікарні обіймав хірург Василь Колужин. У 1952 – 1957 рр. у медзакладі працювали 5 лікарів, серед яких були Галина Томика та Клавдія Іванішина, і 29 осіб середнього персоналу. В ці роки лікарня отримала чимало нового обладнання – рентгенапарат, солюкс-кварц, електрокардіограф⁵⁶⁵.

У другій половині 1950-х років головним лікарем був Анатолій Матросов. 22 лютого 1958 р. Кіровоградський обласний відділ охорони здоров'я видав наказ про командировання головного лікаря Великовисківської лікарні у Київський інститут на курси підвищення кваліфікації. На час відсутності Матросова його обов'язки було покладено на заступника з лікувальної частини Івана Савченка, який, зокрема, отримав право першого підпису на фінансових документах у Великовисківській філії Держбанку⁵⁶⁶.

У 50-х роках ХХ ст. районна влада Великовисківщини приймала рішення щодо проведення на територіях району різних заходів, направлених боротьбу з грипом, інфекційними захворюваннями та іншими хворобами. Наприклад, 27 січня 1956 р. райвиконком затвердив план протитуберкульозної роботи та розглянув заходи щодо поліпшення пропаганди медичних і санітарно-гігієнічних знань серед населення. Власне, санітарному стану господарств, підприємств і загалом населених пунктів приділялася посилена увага. Так, у 1958 р. з метою покращення профілактично-дезінфекційних робіт та усунення джерел розповсюдження інфекційних захворювань в районі була проведена дезінфекція всіх харчових і комунальних підприємств та колгоспів. Роботи виконували фахівці Маловисківського міжрайонного відділу профілактичної дезінфекції, а контроль був покладений на головного лікаря Великовисківської районної санітарно-епідеміологічної станції Олександру Воропаєву. Цього ж року були проведені заходи щодо поліпшення санітарного стану Великої Виски: ліквідовані несанкціоновані і впорядковані існуючі смітєзвалища, проведено місячники очистки та благоустрою тощо. Начальник районної міліції Петров і лікар Воропаєва отримали від райвиконкому завдання забезпечити посилення контролю за санітарним станом Великої Виски та інших населених пунктів⁵⁶⁷.

Розформування у 1958 р. Великовисківського району спричинило зміни у статусі і роботі районної лікарні. Її було перетворено на дільничну лікарню Маловисківського району, а приміщення, яке вона займала, передано обласному туберкульозному диспансеру. Лікарні ж взамін передали будівлю, де до цього часу розміщувався районний виконком. Нове непристосоване приміщення негативно вплинуло на роботу дільничної лікарні, що позначилося на медичному обслуговуванні населення. В цей час у закладі охорони здоров'я працювали лікарі Ярема Ганаковський, Микола Семенюк, Галина Кулик та інші. У 1962 р. дільничній лікарні повернули її попереднє приміщення. У 60-х роках ХХ ст. у Великовисківській лікарні було 50 ліжок, із яких 8 ліжок були пологовими, працювало 7 лікарів і 22 медпрацівника. Діяв міжрайонний протитуберкульозний санаторій на 100 ліжок. Хворих там обслуговували 7 лікарів і 13 працівників із середньою спеціальною освітою.

⁵⁶⁴ ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 6. – Спр. 2. – Арк. 2.

⁵⁶⁵ Перебийніс Г. М., Чурпій К. Л. Історія Маловисківської лікарні... – С. 83 – 84.

⁵⁶⁶ ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 6. – Спр. 129. – Арк. 106.

⁵⁶⁷ ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 6. – Спр. 129. – Арк. 39.

На початку 1970-х років у Великовисківській дільничній лікарні було 50 ліжок, а працювало 4 лікарі та 20 осіб середнього медперсоналу. На теренах сільської ради функціонували протитуберкульозний санаторій на 350 ліжок, де налічувалося 9 лікарів та 38 співробітників з середньою спеціальною освітою, фельдшерський і фельдшерсько-акушерський пункти.

У 1975 р. Великовисківську дільничну лікарню очолив терапевт Іван Западенко. Разом із ним до медустанови прийшли працювати стоматолог Валентина Западенко та педіатр Володимир Глущенко. У вказаний рік до стаціонарного відділення лікарні був проведений водопровід, а також відремонтовано каналізацію. Медзаклад мав пічне опалення і отримував електрику з місцевої електростанції. У Великій Висці працювала аптека № 15.

Бондаренко Антоніна – медсестра міжрайонного протитуберкульозного санаторію. с. Велика Виска, 1965 р.

*Із фондів етнографічного музею
«Світлиця Великовисківської ЗШ I – III ст.»*

Дільнична лікарня у Великій Висці входила до медичної мережі Маловисківського району. Він станом на 1975 р. поділявся на 6 меддільниць: Маловисківську, Хмелівську, Великовисківську, Плетеноташлицьку, Злинську та Якимівську. Кожна дільниця мала свою лікарню, а також фельдшерські і фельдшерсько-акушерські пункти. Окремий статус мала Хмелівська лікарня, яка була не дільничною, а номерним районним лікувальним закладом. Також у Малій Висці діяв пологовий будинок, а в Березівці – лікарська амбулаторія⁵⁶⁸. Надалі було проведено капітальний ремонт приміщення Великовисківської дільничної лікарні, замінено опалення з пічного на водяне. Однак через скрутне матеріальне положення медичний заклад на деякий час

припиняв свою роботу. Після поновлення роботи лікарні її було переведено на фінансування з місцевого бюджету, що призвело до скорочення медперсоналу та кількості ліжок. На початку 2000-х років у лікарні було 10 ліжок цілодобового перебування хворих та 5 ліжок денного утримання при поліклініці. У 2003 р. головним лікарем дільничної лікарні стала Валентина Западенко⁵⁶⁹.

Наприкінці 2018 р. у Великій Висці відкрили нову сільську лікарську амбулаторію, побудовану в рамках реалізації програми «Доступна медицина». На будівництво нового медзакладу було витрачено майже 6 мільйонів гривень. Загальна площа приміщення амбулаторії становить 330 квадратних метрів. Тут розміщено житло для лікаря, а також гараж для службового автомобіля. Амбулаторія обладнана сучасними меблями та медичними приладами, робоче місце сімейного лікаря оснащено необхідною технікою.

⁵⁶⁸ Текстовый отчет главного врача Маловисковской центральной районной больницы Н. Красного за 1975 год. – Музей истории Маловисковского района: фонды.

⁵⁶⁹ Перебийніс Г. М., Чурпій К. Л. Історія Маловисківської лікарні... – С. 85.

РОЗДІЛ Х.

ЦЕРКВА

Невід’ємною частиною історії будь-якого населеного пункту та його жителів є релігія. Вона завжди займала у житті людини важливе місце, впливаючи на її світогляд, а відтак і на вчинки. Місцем задоволення релігійних потреб у минулому, як і зараз, були культові споруди. Окрім як місце спілкування людини з Богом, церква відігравала роль культурного осередку. Вона була місцем зборів сільської громади на свята або для вирішення важливих питань у житті поселення. Зрештою, будівництво власної церкви у селі робило його повноцінним.

Перші церкви на території сучасної Маловисківщини виникли в середині 50-х років XVIII ст. у слободах Вись і Плетений Ташлик Слобідського козацького полку. У 1754 р. до слободи Вись із Петрового Острова була перенесена і освячена дерев’яна однопрестольна церква Преображення Господнього. Разом із храмом тоді перейшли її священиками Захарій Іванов та Іван Захарієв. Два інших священнослужителі – Григорій Єремеев та Михайло Степанов – відмовилися переселятися. Преображенська церква у Петровому Острові була відкрита у 1745 – 1749 рр. Таким чином, переселившись у другій половині 1753 р. на територію Слобідського полку і заснувавши слободу Вись, мешканці села Петрового Острова наступного року перенесли до місця свого постійного проживання церкву. У 1758 р. ктитором церкви Преображення Господнього був Кирило Пустовойтин, дияконом – Григорій Свиритчевський, пономарем – Єремій Пономаренко⁵⁷⁰. Станом на 1760 р. у слободі Вись було 3 церковнослужителя, а у 1761 р. – 5 церковнослужителів. Згідно з відомістю про церкви та парафіяльне духовенство Переяславської єпархії, яка датується 12 вересня 1776 р., у церкві Преображення Господнього села Вись, яке, нагадаємо, у цей час було центром 2-ї роти Молдавського гусарського полку, священиком і целопарафіяльним настоятелем був Данило Євстратійович, дияконом – Григорій Павлов, пономарем – Єремій, ктитором – Павло Даренко. У церкві нараховувалося 102 парафіяльних дворів⁵⁷¹.

На початку XIX ст. у Преображенській церкві було 33 десятини землі, 248 приходських дворів, у яких мешкало 993 чоловіка і 944 жінки. Ось короткий опис церкви станом на 1811 рік:

«Казенного селения Висковского Преображенская церковь деревяная, строением крепкая; в ней сосуди серебрянные, ризницею достаточная. Прихожане – обер афицеры, государственные, казенные и владельческие поселяне волоской, малороссийской и русской породы (в расстоянии деревень Лозоватки и Марьяновки). Ктитор – Андрей Ониша»⁵⁷².

⁵⁷⁰ Перепись Новослободского казачьего полка за 1758 год. – Российский государственный архив древних актов. – Ф. 248. – Оп.39. – Д. 2888/405. – Л. 111 – 490.

⁵⁷¹ Ведомость коликое число в имеющей отойти з єпархии Переяславской в Херсонскую протопопии Елисаветградской городов с уездами, в них по званиям церквей, тако ж священно и церковнослужителей и приходских дворов, сочинена по указу Святейшаго Правительствующаго Синода 1776 года сентября 12 дня // Православна церква на Півдні України (1775 – 1781) / Упорядник: І. Лиман // Джерела з історії Південної України. – Т. 4. – Запоріжжя, 2004. – С. 159.

⁵⁷² Фонд Херсонської духовної консисторії: відомості про метричні записи 1780 – 1812 років / Авт.-упор.: А. В. Пивовар, М. В. Ковтун. – К., 2008. – С. 255.

Священники	Диякони	Пономарі
Данило Євстратійович, 1776 – 1789 рр.	Григорій Павлов, 1776 р.	Єремій, 1776 р.
Микола Кириловський, 1781 – 1795 рр.	Іван Султанов, 1794 р.	Микола Кириловський, 1796 – 1801 рр.
Роман Рускевич, 1790 – 1796 рр.	Михайло Султанов, 1797 – 1801 рр.	Михайло Султанов, 1794 – 1796 рр.
Михайло Султанов, 1802 – 1811 рр.	Григорій Павлов, 1794 – 1812 рр.	Гавриїл Павлов, 1808 р.
Пантелеймон Статкевич, 1798 – 1806 рр.	Мина Костичев, 1802 – 1803 рр.	Ігнатій Станкевич, 1808 – 1812 рр.
Афанасій Лисовецький, 1808 – 1812 рр.	Стефан Роговський, 1804 – 1805 рр.	Іван Орловський, 1812 р.
Кодрат Маляржевський, 1811 – 1812 рр.	Афанасій Лисовецький, 1806 р.	
Ілля Білоусов, 1812 р.	Макарій Дячевський, 1808 р.	
	Гавриїл Павлов, 1809 – 1812 рр.	
	Зіновій Бедін (Бодін), 1809 – 1811 рр.	

Відомості про священників та церковнослужителів
Преображенської церкви в останній чверті
XVIII – на початку XIX століть⁵⁷³

аналогии – ценою в 20 руб., двух-ярусное паникадило, стоимостью в 253 руб.; поселянин Илья Кошовенко 10 руб.; поручик Яков Слюсаренко 1 руб.; вахмистр Филипп Вербовецкий 6 руб.; обществом деревни Марьяновки сооружен выносной деревянный крест, стоящий 25 руб.; дочь помещика Булацеля – Поликсения пожертвовала венцы, стоящие 10 руб.; обществом селения Большой Выски починены в церкви пол и крыша, с употреблением на это 91 руб.; – на обновление иконостаса пожертвовали: помещик Михаил Булацель 15 руб.; майор Линдинер 1 руб.; коллежского регистратора Леонтия Ревы дочь София 15 к.; вахмистр Николай Подлесный 3 руб.; вахмистерша Иулиания Будулатьева 4 руб.; вахмистр Филипп Вербовецкий 1 р.; крестьянка Ефросиния Майстренкова 3 р.; крестьянка Акилина Мельникова 1 руб.; поселяне: Матвей Визир 1 руб.; Конон Матвеев 20 коп.; Евдокия Германчиха 40 к.; Афанасий Макаренко 1 р.; Евдокия Макаренкова 1 р.; Феодор Кудрин 50 к.; Александра Бобрышева 50 к.; Анна Погони 20 к.; высковское общество 39 р. 40 к.; марьяновское общество 25 р. 50 к.; петровское общество 15 руб.»⁵⁷⁶

У березні 1866 р. старостою Преображенської церкви на друге трьохріччя був вибраний і затверджений Логін Циганаш. У грудні цього ж року ще одним священником церкви у Великій Висці став Симеон Донцов. Його було переведено із Петропавлівської церкви с. Шмітової Петрівки. 26 листопада 1871 р., закінчивши навчання в Одеській духовній семінарії, Арсеній Стрижевський був рукопокладений у священника Преображенської церкви.

У 1871 р. Великовисківське парафіяльне опікунство організувало заміну канату, на якому кріпився двохсотпудовий дзвін, та оштукатурення всього фасаду церкви. На ці роботи було витрачено 291 руб. 1 коп. Протягом 1872 р. жителі Великої Виски зібрали пожертв на суму 300 руб. на перелиття церковних дзвонів.

Дерев'яна Преображенська церква у Великій Висці проіснувала до початку 20-х років XIX ст. У 1823 р. в селі на пожертви парафіян була збудована цегляна однопрестольна церква, названа також на честь Преображення Господнього⁵⁷⁴. У 1851 р. біля церкви спорудили цегляну дзвіницю.

У вересні 1863 р. священником Преображенської церкви став Григорій Стратонович. Раніше він був служителем Троїцької церкви містечка Ольгопіль. У 1864 р. його було нагороджено скуфією – повсякденним головним убором духовних осіб усіх ступенів та звань⁵⁷⁴.

Із Херсонських єпархіальних відомостей за 1865 рік:

«...селения Большой Выски, в Преображенскую церковь, пожертвовали: дворянин Владимир Лесли две катапетасмы, стоящие 65 руб.; вахмистерша Иулиания Будулатьева и поселянка Дария Визирева три воздуха, стоящие 18 руб.; жители селений: Большой Выски, Марьяновки и Петровки пожертвовали четыре больших подсвечника, стоящие 135 руб., устроили царские врата, стоящие 100 руб., черное одеяние на престол и

⁵⁷³ Памятная книжка для духовенства Херсонской епархии. Составил священник Феодор Миляновский. – Одесса, 1902. – С. 122.

⁵⁷⁴ ХЕВ. – 1864. – 1 сентабря. – № 17. – С. 125 – 126.

⁵⁷⁵ Складено автором за виданням: Фонд Херсонської духовної консисторії: відомості про метричні записи 1780 – 1812 років / Авт.-упор.: А. В. Пивовар, М. В. Ковтун. – К., 2008. – С. 162.

⁵⁷⁶ ХЕВ. – 1865. – 1 апреля. – № 7. – С. 64 – 65.

У березні 1873 р. селянин Лаврентій Сіденко був обраний церковним старостою. Згодом його було нагороджено за «усердную службу» похвальним листом. Цього ж року Херсонські єпархіальні відомості повідомляли, що притч Преображенської церкви Великої Виски зібрав 1 руб. 88 коп. Ці кошти призначалися на допомогу вдовам і дітям померлих священнослужителів⁵⁷⁷.

У 1873 р. на утримання притчу Преображенської церкви передбачалося 188 руб. 57 коп. на рік. Наступного року поруч із церквою був збудований невеликий кам'яний будинок для розміщення охорони. На це було витрачено 275 руб. 60 коп. Кошти були зібрані за ініціативи голови Великовисківського приходського попечительства поручика Слюсаренка. Загалом у 1874 р. було пожертвовано 314 руб. 30 коп. Більшу частину – 200 руб. – надав диякон Преображенської церкви Андрій Круликовський⁵⁷⁸.

У 1876 р. церква Преображення Господнього мала 99 дес. землі і 2 379 парафіян чоловічої статі. Згодом їх кількість збільшилася. У 1882 р. таких парафіян уже нараховувалося 3 017, у 1886 р. – 3 031, у 1889 р. – 3 144, у 1893 р. – 3 139 осіб. Наприкінці XIX ст. церква Великої Виски мала 100 дес. власної землі і належала до Єлисаветградського благочинного округу.

У 1878 р. на посаду псаломника у церкву Великої Виски був переведений псаломник із Глодос Герасим Христофоров. А у 1882 р. цю посаду обійняв священнослужитель із Тимофіївки Єлисаветградського повіту Василь Юсипенко.

Із Херсонських єпархіальних відомостей за 1880 рік:

*«Священник селения Большой Виски Григорий Стратонович в рапорте своем доложил Его Высокопреосвященству, что прихожане селения Больше-Висковской волости, государственные крестьяне, глубоко тронутые милостью Бога всеблагаго, спасшего драгоценную жизнь Его Величества Государя Императора Александра Николаевича от умысла злодеев около г. Москвы 19 Ноября 1879 года, устроили в память потомкам своим великолепный киот с резьбою, колоннами и иконою, в роде придела к иконостасу, стоящие 250 рублей серебром; кроме сего, не взирая на неурожай хлеба и свои домовые податные недоимки, починили снаружи всю церковь и окрасили крышу оной, что обошлось до 1 000 рублей. При исполнении этого дела подвигом добрым потрудился председатель церковного попечительства государственный крестьянин Авксентий Михайлов Матвеев»*⁵⁷⁹.

У 1882 р. помічник настоятеля Преображенської церкви Іоан Городков згідно зі своїм проханням був переведений на посаду помічника настоятеля Володимирівської церкви Єлисаветграда.

У 1885 р. священник церкви Преображення Господнього Павло Шатунов був переведений на службу в Піщаний Брід, а тамтешній церковнослужитель Михайло Березський став служити у Великій Висці. Наприкінці серпня вказаного року Велику Виску відвідав єпископ Новомиргородський, перший вікарій Херсонської єпархії Ізраїль. Метою його візиту (а відвідав він, окрім Великої Виски, багато населених пунктів, зокрема, Злинку, Малу Виску, Паліївку, Олексіївку) був огляд церков⁵⁸⁰.

Із Херсонських єпархіальних відомостей за 1886 рік:

*«Благочинный протоирей Фома Еленевский рапортом от 19 марта за № 272, донес Консистории, что священник села Большой Виски, Елисаветградского уезда, Стратонович заявил ему, что в минувшем году сделана значительная ремонтная работа приходской церкви, а именно: устроен деревянный прочный пол, вместо совершенно изгнившего, обновлен иконостас и позолочено несколько больших рам для икон, перестроена внутр. колокольня и переделаны церковные двери. Эта ремонтная работа была призведена благодаря особенному усердию к храму Господню старшины Петра Нагорного, который расположил крестьян своей волости пожертвовать на ремонтную работу тысячу двести (1200) руб., из общественных сумм...»*⁵⁸¹.

Із Херсонських єпархіальних відомостей за 1886 рік:

*«При Преображенской церкви мес. Большой Виски, Елисаветградского уезда. Председатель попечительства избран Макар Кириченко, членами, кроме неперемных: Евфим Чижда, Терентий Корон, Иван Писчанский, Егор Решитов, Дамиан Гольма, Григорий Зиновьев 3-й, Максим Корон и Григорий Балашевский»*⁵⁸².

З 1886 р. старшим священником Преображенської церкви був Микола Шевцов. У 1883 р. він закінчив Одеську духовну семінарію, прийняв духовне звання і рукоположен в священника Богородицької церкви

⁵⁷⁷ ХЕВ. – 1873. – 15 марта. – № 6. – С. 206.

⁵⁷⁸ ХЕВ. – 1875. – 15 февраля. – № 4. – С. 115.

⁵⁷⁹ ХЕВ. – 1880. – 1 декабря. – № 23. – С. 639.

⁵⁸⁰ ХЕВ. – 1882. – 15 сентября. – № 18. – С. 551 – 552.

⁵⁸¹ ХЕВ. – 1886. – 1 июня. – № 12. – С. 267.

⁵⁸² ХЕВ. – 1886. – 1 июня. – № 12. – С. 268.

у Херсоні. У 1885 р. указом Херсонської духовної консисторії Шевцов призначений другим священиком церкви Преображення Господнього у Великій Висці. Ставши наступного року старшим священиком, отець Микола Шевцов займався поліпшенням стану церковного приходу, зокрема, його матеріального забезпечення, ініціював ремонт будівлі церкви, викладав у церковно-парафіяльній школі, проводив позацерковні співбесіди з парафіянами. Активну діяльність двадцятивосьмерічного великовисківського священика обірвала його смерть 23 жовтня 1888 р. від дифтерії. Поховання Шевцова відбулося за участю чотирьох священиків і двох дияконів. Із промовою виступив шкільний товариш померлого, священик із Грузького Мануїл Лебедєв, а диякон Преображенської церкви Михайло Камінський опублікував у Херсонських єпархіальних відомостях некролог. *«За два года приход сделался неузнаваем, благодаря самой усердной церковной службе его, совершенно уставной и благопристойно обрядной. При богослужениях, особенно на литургиях, покойный всегда произносил поучения, большею частью им самим составленные, применительно к обстоятельствам прихода, и изложенные удобнопонятным языком (хотя богословски – литературным). Вследствие всего этого, церковь всегда была переполнена народом, даже в маленькие праздники, что заметно благоприятно отразилось и на материальной стороне церкви, которая прежде никогда не имела капитала, а в продолжении двух лет служения о. Шевцова, приобрела его (500 р. хранятся в Николаевском отделении Государств. банка)... Таким-же покойный был в семейном быту; для своей семьи, – жены с двумя малолетними детьми он был отцем-кормильцем, а теперь оставил без всяких средств жизни»,* – говориться у некролозі⁵⁸³.

У 1889 р. диякон Преображенської церкви Михайло Камінський був призначений священиком Варварівської церкви с. Михайлівки Єлисаветградського повіту. 11 жовтня 1893 р. другим священиком церкви Великої Виски став Феофан Котляревський, колишній учитель Любопіль-Тишківського земського народного училища, який закінчив Одеську духовну семінарію.

Наприкінці XIX ст. диякон Миколаївської церкви с. Надлак Олександр Перетяткевич призначений на місце першого псаломника Преображенської церкви. Згодом другим псаломником став Ксенофонт М'якєнко, який раніше був псаломщиком Миколаївської церкви у Херсоні. Однак через деякий час його було переведено на службу до Свято-Троїцької церкви с. Микольське Херсонського повіту. Після цього посаду другого псаломника великовисківської церкви зайняв диякон Покровської церкви с. Компаніївка Сава Кедровський. Також псаломниками на початку XX ст. були Тихон Мартинюк і Герасим Христофоров.

На початку XX ст. у штаті Преображенської церкви було три священика і три псаломника. Однак посада третього священика числилася як тимчасово закрита. Жалування – 112 руб. – мав лише перший священик, а також перший і другий псаломщики, котрі отримували 35 руб. 28 коп. і 23 руб. 52 коп. відповідно⁵⁸⁴. Увесь штат церкви одержував *«квартирное пособие»*: священики по 70 руб., а псаломщики по 20 руб. Землі церковної було 101 дес., у тому числі одна десятина незручної.

У 1902 р. Преображенська церква мала 7 507 (3 584 чол. і 3 923 жін.) парафіян, а станом на 1906 р. майже на тисячу осіб менше – 6 574 (3 386 чол. і 3 188 жін.). У Великій Висці в 1906 р. нараховувалося 846 дворів. Парафіянами великовисківської церкви переважно були українці, а також молдовани, росіяни і роми.

Окрім жителів Великої Виски, Преображенську церкву відвідували мешканці Флорівки, Мар'янівки і Петрівки. Станом на 1906 р. у Флорівці було 17 дворів і 133 (66 чол. і 67 жін.) парафіян, у Мар'янівці – 49 дворів і 389 (196 чол. і 193 жін.) парафіян, у Петрівці – 62 двори і 478 (250 чол. і 228 жін.) парафіян⁵⁸⁵.

У першому десятиріччі XX ст. старшим священиком Преображенської церкви був Олексій Георгійович Смердинський. Він народився у 1864 р., закінчив Тверську семінарію по другому розряду, викладав у великовисківській земській школі, був благочинним протисекстанським місіонером, мав дружину та п'ятьох дітей. Служив у церкві Великої Виски в 1901 – 1908 рр., а у 1904 р. був нагороджений набердником – елементом одягу священика.

Посаду другого священика у 1901 – 1905 рр. обіймав Лука Ілліч Чинченко, 1879 року народження. Закінчив Одеську духовну семінарію за другим розрядом, завідував одно- і двокласною церковно-парафіяльними школами, був одружений і мав двох дітей.

У 1913 – 1914 рр. першим священиком Преображенської церкви служив Димитрій Петрушевський. 2 червня 1914 р. він резолюцією архієпископа Херсонського і Одеського Назарія був звільнений зі штату церкви. У 1917 р. місце першого священика церкви у Великій Висці обіймав Олександр Сорокін. 1 верес-

⁵⁸³ ХЕВ. – 1888. – 1 декабрь. – № 23. – С. 722 – 724.

⁵⁸⁴ Памятная книжка для духовенства Херсонской епархии. Составил священник Феофор Миляновский. – Одесса, 1902. – С. 122.

⁵⁸⁵ Справочная книга Херсонской епархии... – С. 412.

ня цього року він був переведений на службу в Успенську церкву с. Аннівка Олександрійського повіту. Його місце 24 листопада 1917 р. зайняв священник Миколаївської церкви с. Плоского Олександрійського повіту Стефан Кулик-Науменко⁵⁸⁶.

У 1901 р. першим псаломником Преображенської церкви був призначений Михайло Григорович Волохов. Народився у 1845 р., мав домашню освіту. Другим псаломником із 1902 р. був Олександр Григорович Левицький, 1878 року народження. Також він був учителем церковно-парафіяльної школи, мав дружину і двох дітей. Із 1900 р. обов'язки третього псаломника виконував Микита Прокопович Хільченко, який народився у 1877 р. Він здобув домашню церковну освіту, а також у нього була дружина і троє дітей⁵⁸⁷. У радянські часи Микиту Хільченка як служителя релігійного культу було позбавлено виборчих прав. У 1930 р. він звертався до президії Зінов'євського окружного виконавчого комітету з проханням повернути йому можливість брати участь у виборах. У своїй заяві Хільченко пояснював радянським чиновникам, що через фінансові труднощі змушений був *«поступить на церковную службу в качестве руководителя церковного хора, а вследствие, когда эта должность была упразднена, то я исполнял обязанности псаломщика до начала 1925 г., т.е. до моего увольнения со службы. Псаломщиком, как таковым я не был, так как нужно было иметь для этого специальное образование в низших духовных школах...»*⁵⁸⁸. Відсутність відповідної освіти і неналежність до духовного стану, на думку Хільченка, були головними підставами для поновлення його у виборчих правах. Загалом станом на 1932 р. по Великовиківському району виборчих прав не мали 6 колишніх священників, 8 дияконів, 1 рабин, 2 пресвітери Євангельських християн-баптистів та їхні утриманці – діти, дружини, батьки. У 1917 р. другим псаломником Преображенської церкви був Євдоким Волошин.

Відзначимо, що переважна більшість жителів Великої Виски належала до православного віросповідання. Зовсім незначною була кількість протестантів і розкольників. Наприклад, станом на 1902 р. у селі мешкало 46 протестантів (26 чол. і 19 жін.) та 4 розкольники (2 чол. і 2 жін.)⁵⁸⁹. Протестантизм почав активно поширюватися на теренах сучасної Маловиківщини у середині XIX ст. Штундизм, а саме так у той час називався протестантизм різних течій, був поширений серед жителів Великої Виски, Малої Виски і особливо Плетеного Ташлика. Зокрема священник Єлизарій Каймакан, будучи у 1878 – 1891 рр. служителем церкви Плетеного Ташлика, отримав декілька церковних відзнак за свою роботу з повернення штундистів у православну віру.

Докорінно історію Преображенської церкви та релігійну свідомість жителів Великої Виски змінила радянська влада. Якщо в часи Російської імперії православна церква не зазнавала жодних серйозних утисків із боку держави, а навпаки користувалася всілякою її підтримкою, то радянська влада від початку свого існування проголосила церкву своїм ворогом. Антирелігійна політика радянської влади особливого розмаху набула у 20 – 30-х роках XX ст. Щодо Преображенської церкви, то її апогей припав на першу половину 1930-х років, коли спочатку були зняті дзвони з церкви, а потім вирішено взагалі закрити культурно-споруду, передавши її приміщення для забезпечення культурно-просвітницьких потреб населення.

У січні 1918 р. Тимчасовий робітничо-селянський уряд

Священники	Церковні старости
Олексій Смердинський, 1901 – 1908 рр.	Мирон Давидов, 1890 – 1897 рр.
Лука Чинченко, 1901 – 1905 рр.	Федір Луньов, 1900 – 1904 рр.
Іполит Белоненко, 1906 – 1910 рр.	Григорій Матвієнко, 1908 – 1911 рр.
Микола Голоносов, 1906 – 1916 рр.	Парамон Давидов, 1911 р.
Іоан Занько, 1908 – 1911 рр.	Дмитрій Матвієнко, 1914 р.
Іоан Гобжило, 1910 р.	Дмитрій Дамаскін, 1918 р.
Дмитрій Петрушевський, 1912 – 1914 рр.	
Олександр Сорокін, 1914 – 1917 рр.	
Стефан Кулик-Науменко, 1917 р.	

Відомість про священників та церковних старост Преображенської церкви наприкінці XIX – на початку XX століття⁵⁹⁰

⁵⁸⁶ ХЕВ. – 1917. – 1 – 15 сентября. – № 17 – 18. – С. 261; 1 декабря. – № 23. – С. 262.

⁵⁸⁷ Справочная книга Херсонской епархии... – С. 413.

⁵⁸⁸ ДАКО. – Ф. Р-253. – Оп. 5. – Спр. 16. – Арк. 48 – 49.

⁵⁸⁹ Памятная книжка для духовенства Херсонской епархии... – С. 122.

⁵⁹⁰ Пивовар А. В. Священники, церковні старости і приходські опікунства на сторінках Херсонської єпархіальних відомостей // Інгульський степ. Збірник. Випуск IV / Упорядник В. А. Сердюк. – К., 2019. – С. 153 – 154, 251.

радянської України ухвалив декрет «Про відокремлення церкви від держави та школи від церкви». Для його реалізації на місцях були створені «комісії по відокремленню церкви від держави» або, як їх ще називали, «ліквідаційні комісії». 26 грудня 1920 р. таку комісію створили на засіданні Великописківського волосного виконкому. Очолив її голова виконкому Аврам Граждан, а членами стали народний суддя 9-ї дільниці Харченко та завідувач відділу реєстрації актів цивільного стану (РАЦС) Деркач. Перше засідання Великописківської волосної комісії із відокремлення церкви від держави відбулося вже через декілька днів – 29 грудня. У підписаній головою комісії Гражданом постанові відзначалося, що священнослужителям забороняється здійснювати обряди хрещень, поховань і вінчань, користуватися печатками і штампами, метричні книги належало передати відділу РАЦСу. Також заборонялося брати участь у богослужіннях особам, котрі не досягли вісімнадцятирічного віку, а священникам наказувалося надати відомості про церковне майно⁵⁹¹. Інформація про церковне майно збиралася радянською владою лише з однією метою – вилучити його на потреби держави. Іншими словами, це було фактичне пограбування церкви та її релігійної громади.

17 квітня 1922 р. у Великій Висці відбулися збори жителів села (були присутні 2 тис. осіб), на яких обговорювалося питання реквізиції цінностей із місцевої церкви. Після заслуховування виступів члени зібрання одногосно вирішили вилучити з Преображенської церкви срібні речі вагою більше 30 кілограмів.

У 1923 р. був проведений опис приміщення і майна Преображенської церкви. На шести сторінках опису, підписаного священником Леонідом Фіалковським і дияконом Анатолієм Сербулом, наведена кількість ікон та кіотів із зазначенням їхніх назв та місць розміщення всередині церкви, панікадил, лампад, підсвічників, хрестів, чаш, кухлів, дарохранильниць, тарілок, списів, мирниць, килимів, столів, богослужбових книг, акафістів, облачень на аналой і жертвник, хоругв, ілітонів, покривал на престол та іншого церковного начиння.

Ось опис алтаря Преображенської церкви: дерев'яні престол і жертвник, чотири ікони (Христа Спасителя, Святого Василя Великого, Святого Іоана Златоустого, Святого Григорія Богослова) написані на дерев'яній поверхні та дві ікони (Святого Петра митрополита Київського і святого Михайла митрополита Київського), написані на полотні в позолочених рамах.

Дерев'яним був також передальтарний іконостас, який мав два яруса. У першому ярусі були царські ворота, над якими розміщувалося зображення сйва і Святого духа у вигляді голуба. На царських воротах були розташовані однакові за розміром 12 ікон, написані на дерев'яній основі: Спасителя, Преображення Господнього, Святого Миколая, Іоана Хрестителя, Святих мучеників Симеона і Дарини, Святого Олександра Невського, Богоматері, Святої княгині Ольги та інші. Також на правій і лівій сторонах царських воріт висіли по одному кіоту із зображеннями пророка Мойсея і Божої матері. На південних дверях царських воріт було розміщено зображення Архангела Гавриїла, а на північних – Аргістратиґа Михаїла. У другому ярусі передальтарного іконостасу знаходилися ікони Христа Спасителя, Богоматері, Бога Отця, а також зображення апостолів і пророків.

Декілька десятків різних ікон, як в кіотах, так і без них, були розміщені на стінах Преображенської церкви. Освітлювали її приміщення два панікадила – однарусне і двоярусне, 15 металевих і 8 скляних лампадок, 15 підсвічників та один семисвічник. Під час богослужінь використовувалися два напрестольних (дерев'яний і срібний) та два великих хрести, срібні чаші, дискоси, кухлі, чотири пари вінець для здійснення обряду вінчання, дві купелі для хрещення, п'ять різнокольорових покривал на престол та багато іншого церковного приладдя. Також у великописківській церкві був один великий і чотири малих столи, чотири аналої, п'ять шаф різного розміру. Територія Преображенської церкви була огорожена. Окрім культової споруди з дзвіницею, у межах огорожі розміщувалися цегляний будинок для охорони і дерев'яний сарай⁵⁹².

У червні 1927 р. з Преображенської церкви були зняті царські корони та орли. Також хрести з орлами зняли з церков Осикуватого і Володимирівки та відправили їх до Великої Виски. У районному центрі царську символіку знищили відповідно до розпорядження Зінов'євського окружного адміністративного відділу. 27 червня 1927 р. керівництво Великописківського району прозвітувало перед вищим начальством про те, що всі царські корони та орли із культових споруд зняті⁵⁹³.

Наступним кроком на шляху руйнування Преображенської церкви стало прийняте у січні 1930 р. рішення про зняття з неї дзвонів і передачу їх на потреби індустріалізації. Вже у згаданому описі церкви

⁵⁹¹ Петренко І. Д. Невідомі війни (церква та держава на Кіровоградщині в 20 – 60-х роках ХХ ст.). – Кіровоград, 2012. – С. 16.

⁵⁹² Опись имущества Преображенской церкви села Большой Виски. 3 апреля 1923 г. – ГАКО. – Ф. Р-2451. – Оп. 1. – Д. 20. – Л. 6 – 8 зв.

⁵⁹³ Петренко І. Д. Невідомі війни (церква та держава на Кіровоградщині в 20 – 60-х роках ХХ ст.)... – С. 102.

вказується, що культова споруда мала 5 дзвонів: великий (1 310 кілограм), два середніх (440 кг і 180 кг) та два малих (40 кг і 20 кг). Однак не всі вони використовувалися – великий і один із малих дзвонів станом на 1923 р. були розбитими⁵⁹⁴.

3 січня 1930 р. відбулися загальні збори жителів Великої Виски, на яких були обговорені питання щодо зняття з Преображенської церкви дзвонів та передання її приміщення під розміщення клубу місцевого колгоспу. За підсумками зборів була ухвалена постанова, у котрій зазначалося: *«Ми розумієм, що релігія гальмує робітникам та селянам перебудувати своє життя. Релігію використовує в своїх інтересах куркульсько-буржуазні елементи в боротьбі з радянською владою. Отже, в момент переходу наших господарств на колективну працю ми ухвалюємо:*

*1) Всім вийти на антирідзвяну демонстрацію. 2) Передати церкву під клуб для С.О.Зу. 3) Передати дзвони на індустріалізацію. 4) Відмовляючись від релігії, познімати ікони»*⁵⁹⁵.

Постанову підписав 21 житель Великої Виски, зокрема, Григорій Матвієнко, Олександр Скліфус, Василь Салов, Микола Троян, Григорій Іванюк, Марія Воскривенко, Григорій Макаренко та інші. Згодом, однак, кількість охочих закрити Преображенську церкву та зняти з неї дзвони побільшало. У Державному архіві Кіровоградської області зберігаються списки жителів Флорівської сільської ради, котрі поставили свої підписи за ліквідацію великовисківської церкви. До одного з таких списків, скріпленого печаткою Флорівської сільради, було внесено трохи більше 100 осіб. Це були люди, як молоді, котрим виповнилося лише 18 років, так і більш зрілого та поважного віку. Ось імена та прізвища деяких підписантів: Григорій Кудря, Микола Волощук, Іван Скрипниченко, Лідія Короп, Іван Козись, Лукерія Ткаченко, Степан Лукін, Петро Шуленко, Наталія Фурман, Мотрона Лещик, Микола Короп, Дарина Черноусова, Анастасія Вознікова⁵⁹⁶.

Знайшлися антицерковні противники і серед жителів Гражданівки. 4 січня 1930 р. відбулися збори мешканців цього невеликого населеного пункту, які одноголосно вирішили зняти дзвони з Преображенської церкви, а самий храм передати у розпорядження Великовисківського райвиконкому⁵⁹⁷. Таке ж рішення прийняли загальні збори жителів Мар'янівки, робітників Петрівського радгоспу, членів колгоспу «Пролетарій», учнів агрономічної школи при колгоспі імені Сталіна, які відбувалися протягом січня 1930 р.

7 січня 1930 р. президія Флорівської сільради ухвалила: *«Постанови всіх громад про зняття дзвонів з В.Висківської церкви затвердити цілком і прохати районний адмінвідділ підняти наше клопотання перед окружним адмінвідділом про дачу дозволу для зняття дзвонів і виконання постанов громад»*⁵⁹⁸. Це рішення, а також інші додаткові матеріали були надіслані 10 січня до Великовисківського районного адміністративного відділу. 18 січня 1930 р. начальник районного адмінвідділу Козаков підготував постанову, де, поміж іншого, відзначалося:

*«В селі В.Виска Флорівської с.ради мається одна молитовня на 4 122 особи дорослого населення та 8 014 осіб населення взагалі по Флорівській ср. та 1 880 осіб по Мар'янівській с.радї, яка відноситься до приходу с. В.Виски, з яких віруючих 700 чоловік. Постановами загальних зборів... ухвалено дзвони молитовного будинку с. В.Виски зняти та передати на користь індустріалізації країни, а мол. будинок передати під культурні потреби села, про що мається 1 060 підписів, згідно довідки Флорівської с.ради коштів на перебудову мол. будинку на культурний будинок мається 2 000 карбованців»*⁵⁹⁹.

Згодом рішення щодо Преображенської церкви було розглянуте на засіданні Великовисківського районного виконкому, а після цього відправлене на затвердження до Зінов'євського окружного виконкому. 27 лютого 1930 р. із Зінов'євська надійшло роз'яснення, що направлені матеріали про закриття культової споруди слід доопрацювати. Зокрема вказувалося, що зібрана недостатня кількість підписів – лише 25% від загальної кількості (4 122 особи) жителів Флорівської сільради, котрі мали виборчі права. Інспектор у справах релігійних культів Зінов'євського окружного виконкому пояснював Козакову, що треба *«...поставити питання так, аби за закриття молитовні була максимальна кількість виборців...»*⁶⁰⁰. Повторне проведення процедури збору підписів, винесення рішення на засідання президії районного виконкому, а потім затвердження його вищим керівництвом дещо відтермінувало закриття Преображенської церкви.

⁵⁹⁴ Опись имущества Преображенской церкви... – ГАКО. – Ф. Р-2451. – Оп. 1. – Д. 20. – Л. 8.

⁵⁹⁵ ДАКО. – Ф. Р-1357. – Оп. 1. – Спр. 54. – Арк. 15.

⁵⁹⁶ ДАКО. – Ф. Р-1357. – Оп. 1. – Спр. 54. – Арк. 40 – 42 зв.

⁵⁹⁷ ДАКО. – Ф. Р-1357. – Оп. 1. – Спр. 54. – Арк. 45.

⁵⁹⁸ Витяг з протоколу № 25 засідання президії Флорівської сільської ради Великовисківського району Зінов'євської округи від 7 січня 1930 р. – ДАКО. – Ф. Р-1357. – Оп. 1. – Спр. 54. – Арк. 2.

⁵⁹⁹ ДАКО. – Ф. Р-1357. – Оп. 1. – Спр. 54. – Арк. 62 – 62 зв.

⁶⁰⁰ ДАКО. – Ф. Р-1357. – Оп. 1. – Спр. 54. – Арк. 64 – 64 зв.

Остаточного рішення про припинення існування православної церкви у Великій Висці було прийняте в 1933 році. А наступного року голова Великоvisківського райвиконкому Будак підписав постанову про зняття з церков району, в тому числі з Преображенської, дзвонів. 23 листопада 1934 р. дзвони з великовисківської церкви були зняті. Участь у цьому дійстві брав майбутній голова Великоvisківської сільради Семен Хоменко.

Дещо раніше – 10 липня 1934 р. – із Преображенської церкви вилучили 6 срібних предметів: одного хреста, дві тарілки, дві ложки загальною вагою 280 грам. Зазначені цінності, а також реквізоване посріблене Євангеліє здали до місцевої філії Державного банку⁶⁰¹.

Окрім зняття хрестів, дзвонів і вилучення матеріальних цінностей із Преображенської церкви, радянська влада здійснювала утиски священнослужителів та всіляко намагалася зменшити її вплив на тогочасних жителів Великої Виски. Як вже зазначалося, одним із методів тиску на церковних осіб та їхніх родичів було позбавлення виборчих прав. Також широко використовувалося примусове виселення священників із їхніх помешкань. У квітні 1923 р. влада позбавила житла священника Григорія Ждановича – у його колишньому будинку розмістився Великоvisківський районний відділ народної освіти. У с. Олексіївка два церковні будинки віддали комунальному господарству Великої Виски, вигнавши перед тим із них священнослужителів⁶⁰². У кінці 1920-х років спостерігається поступове зменшення кількості обрядів, які здійснювала Преображенська церква. Якщо у 1928 р. служителі цієї церкви провели 324 обряди хрещення, то у 1929 р. ця кількість зменшилася до 210 обрядів, а у 1930 р. взагалі відбулося лише 20 обрядів. Така тенденція прослідковується і стосовно інших церковних дійств – вінчань та погребінь.

Радянська влада регулярно аналізувала релігійну ситуацію в населених пунктах та загалом на території районів. Із цією метою на початку 1930-х років були запроваджені «Антирелігійні паспорти», що заповнювалися в кожному районному виконкомі, після чого надсилалися до обласного керівництва. 15 січня 1933 р. датується «Антирелігійний паспорт Великоvisківського району». У цей час в районі перебували на обліку 12 релігійних громад: Лутківська, Паліївська, Маловисківська, Лозуватська, Диміно-Михайлівська, Олександро-Гапсинська, Плетеноташлицька, Миколаївська, Осикуватська, Володимирівська, 5-Іванівська та Великоvisківська. Також діяли 4 протестанських релігійних громади, у яких було 93 віруючих. Повністю знищеною виявилася Українська автокефальна православна церква. Якщо у 1929 р. на теренах району було 7 громад цієї церкви, то на січень 1933 р. не залишилося жодної. Станом на липень 1932 р. у районі було лише 7 священнослужителів: 5 священників і 2 псаломщика.

Натомість у 1930 р. на Великоvisківщині створили так званий «безбожний колгосп», кількість членів якого поступово зростала і наприкінці 1932 р. становила 1 634 особи. Заснували в районі також антирелігійний музей, який у 1931 р. нібито відвідало трохи більше 25 тис. осіб, а наступного року – майже 30 тис. Збільшилася і кількість книг антирелігійного змісту в бібліотеках.

У першій половині 1930-х років територією Великоvisківського району прокотилася хвиля закриття церков і ліквідації релігійних громад. У серпні 1931 р. церкву в с. Овсяниківка передали під клуб, а в Оникієво у листопаді цього ж року культову споруду взагалі розібрали і віддали будівельний матеріал для місцевої школи. У лютому 1932 р. створили клуб у церкві с. Максимівка. У вересні 1933 р. до Великоvisківського райвиконкому надійшла інформація з Лозуватки, де повідомлялося, що церква в селі закрыта у 1930 р., а релігійна громада припинила своє існування нещодавно. У 1932 р. зачинили Сан-Стефанську церкву в Паліївці, а наступного року була ліквідована і тамтешня релігійна громада.

У вересні 1934 р. секретар Великоvisківського райвиконкому надіслав до сільських рад листа з вимогою терміново провести переоблік наявних матеріальних цінностей у релігійних спорудах. Представники радянської влади обшукали церкви у Володимирівці, Олександро-Гапсину, Малій Висці та в інших селах, проте жодного грама срібла більше не знайшли.

У жовтні 1936 р. було створене Великоvisківське районне організаційне бюро Союзу воєвничих безбожників, мета якого полягала у проведенні антирелігійної роботи серед місцевого населення. До цієї організації увійшли: голова – інструктор РК КП(б)У Скобелев, відповідальний секретар – завідувач партійного кабінету Косенко, члени – Берневек (колгосп імені Сталіна), Колот (Шостаківська МТС), Кузьменко (редакція районної газети) та Шаповалов (Мар'янівський радгосп). Через деякий час на території Великоvisківського району були організовані осередки Союзу воєвничих безбожників⁶⁰³.

⁶⁰¹ Петренко І. Д. Невідомі війни (церква та держава на Кіровоградщині в 20 – 60-х роках ХХ ст.)... – С. 92.

⁶⁰² Петренко І. Д. Невідомі війни (церква та держава на Кіровоградщині в 20 – 60-х роках ХХ ст.)... – С. 113.

⁶⁰³ ДАКО. – Ф. П-219. – Оп. 1. – Спр. 124. – Арк. 143.

Значні зміни в релігійне життя Великоvisківщини принесла нацистська окупація 1941 – 1944 рр. Як не дивно, але саме в цей час відбулося певне церковне відродження. Німці виявилися більш лояльними, аніж радянська влада, і дозволили поновлення діяльності церковних храмів на окупованих територіях. Майже всі православні храми належали до Української автокефальної православної церкви. Після закінчення війни радянська влада доклала значних зусиль, аби її знищити. Священники цієї церкви піддавалися цькуванню та переслідуванням. Багатьох із них було заарештовано.

Після Другої світової війни і до розпаду Радянського Союзу державна антирелігійна політика зберігалася. Залежно від того, хто перебував при владі, і загалом від внутрішньодержавного становища та міжнародної ситуації, тиск на церкву з боку держави то посилювався, то зменшувався. У 1957 р. на теренах Великоvisківського району був лише один священник.

В 1987 р. у Маловисківському районі, до якого, нагадаємо, з 1958 р. входила Велика Виска, діяли лише дві релігійні громади: у Малій Висці та Злинці. Таким чином, після закриття на початку 1930-х років церкви Преображення Господнього і ліквідації православної громади, релігійне життя Великої Виски завмерло більше ніж на півстоліття. Відродилось воно тільки з проголошенням у 1991 р. незалежності України. На місці зруйнованої церкви Преображення Господнього розпочалося будівництво нового храму, який отримав найменування Спасо-Преображенського.

21 жовтня 2016 р. з благословення архієпископа Кіровоградського і Новомиргородського Спасо-Преображенський храм Української православної церкви Московського патріархату увінчали куполом і хрестом. Молитовне освячення цієї події очолив настоятель храму Михаїл Мушин. Освячення новозбудованої Спасо-Преображенської церкви відбулося 19 листопада 2017 р. Після освячення, у якому взяли участь духовенство Кафедрального собору Різдва Пресвятої Богородиці (м. Кропивницький) та священнослужителі Маловисківського благочинного округу, відбулася перша Божественна літургія. Її очолив митрополит Кіровоградський і Новомиргородський Іоасаф. Закінчивши літургію, він вручив високі церковні нагороди меценатам будівництва храму: Андрій Флоря і Володимир Волошиновський отримали ордена преподобного Нестора Літописця першого ступеню, а Ольга Каламурза – орден святої рівноапостольної княгині Ольги. Спархіальними відзнаками були нагороджені також й інші благодійники.

У травні 2018 р. у Великій Висці була зареєстрована релігійна громада великомученика і цілителя Пантелеймона Православної церкви України. Її старостою став Микола Бердник, а ініціатором створення була Таїсія Махова.

НАУКОВО-ДОКУМЕНТАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Шевченко Борис Леонідович
ВЕЛИКА ВИСКА ТА ЇЇ ОКОЛИЦІ
ІСТОРІЯ ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ
ДО СУЧАСНОСТІ
українською мовою

Коректор:
Дирина Третяк

Дизайн обкладинки і верстка книги:
Вячеслав Сорокін

Підписано до друку 23.12.2019. Формат 45х64 1/8
Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 13,7
Зам.: №. Наклад 200 прим.

Надруковано
в ТОВ